ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Заснований у 1999 р.

Випуск 27

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2009

УДК 336.71(477)
ББК 65.9(4 укр)262.1
П78

Видання зареєстровано у Міністерстві юстиції України.
Свідоцтво про держреєстрацію КВ № 13434-2318Р від 26.09.2007

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу "Українська академія банківської справи Національного банку України", протокол № 2 від 23.10.2009

Редакційна колегія збірника:
д-р екон. наук, проф. А.О. Єпіфанов
(головний редактор);
д-р екон. наук, проф. С.М. Козьменко
(заступник головного редактора);
д-р екон. наук, проф. С.П. Ярошенко;
д-р екон. наук, проф. М.І. Макаренко;
д-р екон. наук, проф. І.В. Сало;
д-р екон. наук, проф. Л.В. Кривенко;
канд. екон. наук, доц. Л.П. Чижов;
д-р екон. наук, проф. І.О. Школьник
(відповідальний секретар)

До збірника увійшли статті, що висвітлюють питання розвитку вітчизняної банківської системи. Окремі праці присвячені методологічним, організаційним та нормативно-правовим аспектам функціонування національної банківської системи на сучасному етапі.

Збірник розрахований на фахівців і науковців банківської та фінансової систем, керівників і спеціалістів підприємств усіх форм власності, аспірантів та студентів навчальних закладів.

УДК 336.71(477)
ББК 65.9(4 укр)262.1

© ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України", 2009

ЗМІСТ

Черняк О.І., Кучерук Л.В.
ВИКОРИСТАННЯ БАЙЄСІВСЬКИХ МЕРЕЖ
ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ 6

Школьник І.О.
ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ 21

Долгалева М.А.
РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ БАНКОВ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА 29

Скаско О.І., Крупка М.І.
МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПУТАЦІЇ БАНКІВ І ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВКЛАДНИКІВ 32

Золотарева О.А., Минченко А.А.
ПРОБЛЕМА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИАГНОЗА 39

Новик Т.В., Новик А.Н.
РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ 51

Пересадько Г.О., Величко С.В.
МАРКЕТИНГОВА ТОВАРНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ 56

Световцева Т.А., Меркулова Н.С.
РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-СТРУКТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА
БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ С ПОЗИЦИЙ УКРЕПЛЕНИЯ ЕЕ КАПИТАЛЬНОЙ БАЗЫ 63

Степаненко А.І.
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ 75

Тимофеенко Л.П.
ТЕОРИИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ 85

Филатов Б.Г.
ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПЕРАЦИОННОГО РИСКА В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.
ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ 92

Фролов С.М.
БЮДЖЕТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ 98

Костромской М.В.
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МОДЕЛИ ХАРРОДА-ДОМАРА
ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА 106

Богданов О.В., Романова В.А., Слободяник Ю.Б.
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА ОСНОВІ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ
БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ 116

Жінко М.Б.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІПОТЕКИ В УКРАЇНІ 120

Єрмошенко А.М.
СТРАХОВЕ ШАХРАЙСТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ ЗАГРОЗ
У ВЗАЄМОДІЇ СТРАХОВИКІВ І БАНКІВ 124

Карапетян О.М.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ УКРАЇНИ 132

Китаева А.Е.
ЦЕЛЬ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ БИЗНЕСА КАК ОРИЕНТИР
ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДА СТОИМОСТИ 138

Козьмук Н.І.
ЛІКВІДНІСТЬ БАНКУ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ
В ПЕРІОД ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ 146

Конопліна Ю.С.
ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УМОВИ
І ХАРАКТЕР ПРАЦІ ЯК ФАКТОР ЗМІН У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ..... 153

Кундря-Висоцька О.П., Андрухів Н.Б.
ОЦІНКА ЗДАТНОСТІ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ..... 162

Лєонов С.В.
ВПЛИВ РІВНЯ МОНЕТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ТА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ 168

Кравчук Г.В.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ... 178

Неділська Н.В.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗИ 184

Падалко А.О.
РЕФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ..... 192

Пигнастый О.М., Заруба В.Я., Новак С.Н.
АНАЛИЗ УСТОЙЧИВОСТИ МАКРОПАРАМЕТРОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА
ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ..... 199

Подоляка О.І.
ПОДХОДЫ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЗДАНИЯ
ЕДИНОГО ФРОНТ-ОФИСА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖБ В ГОРОДЕ 206

Проценко О.Л.
ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ МАЙНА ВІД СТИХІЙНИХ ЛИХ..... 211

Рожкова Е.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА
В КОНТЕКСТІ СКЕРУВАННЯ ПОТОКІВ ПЛАТЕЖІВ ДО БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ..... 219

Сенищ І.П.
ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ НА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ 227

Балацький Є.О.
МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ І ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА..... 234

Дмитренко Д.М.
НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ БАЗОВИХ ПРИНЦИПІВ УГОДИ БАЗЕЛЯ II
З УРАХУВАННЯМ НАСЛІДКІВ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ 238

Сорокіна Л.В.
ЗАСТОСУВАННЯ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ В УПРАВЛІННІ ВНУТРІШНЬОЮ СКЛАДОВОЮ
РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВА..... 244

Фрасинюк А.М.
СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ
ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙ: 1990-2000 рр. 258

Хмелярчук М.І.
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ
МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ..... 263

Червякова С.В.
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ІРО НА МІЖНАРОДНИХ ФОНДОВИХ МАЙДАНЧИКАХ..... 270

Вареник В.М.
ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ..... 277

Шаповалов О.О.
ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ..... 283

Шахова О.В.
ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ БАНКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ..... 292

Гузь М.М.
ВРАХУВАННЯ ВПЛИВУ “АГЕНТІВ” У ПРОЦЕСІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ БАНКУ НА ОСНОВІ ІЄРАРХІЧНОЇ МОДЕЛІ ЕФЕКТІВ 301

Журавка О.С.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ..... 307

УДК 336.77:330.131.7

О.І. Черняк, *д-р екон. наук, проф.,* ***Л.В. Кучерук,*** *аспірант,*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИКОРИСТАННЯ БАЙЄСІВСЬКИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ

У статті досліджена проблема концентрації кредитного ризику, яка виникає в результаті взаємозв'язків між партнерами банку. У результаті було виокремлені особи, які можуть формувати пов'язану групу. Використано байєсівську мережу як один з інструментів вирішення даної проблеми. На прикладі показано практичну реалізацію побудованої моделі.

Ключові слова: пов'язані особи, концентрація кредитного ризику, байєсівські мережі, "наївна" байєсівська мережа, модифікована "наївна" байєсівська мережа.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічної науки підтверджує доцільність і необхідність розробки нової парадигми управління соціально-економічними об'єктами, яка б враховувала ті колосальні зміни у сучасному світі, що відбулися та відбуваються з наростаючою динамікою, і пов'язані з посиленням взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємодії господарюючих суб'єктів [1; 4].

Відносини між пов'язаними сторонами – звичайне явище для бізнесу в усьому світі. Наприклад, компанії часто здійснюють частину своїх комерційних операцій через дочірні, асоційовані або спільні компанії. Материнська компанія може контролювати або здійснювати значний вплив на фінансові і оперативні рішення компанії, яка отримує інвестиції, особливо з точки зору ціноутворення і умов кредитування.

Особлива увага приділяється нагляду за концентрацією банківських ризиків, що виникає в результаті зв'язків неплатоспроможного боржника з іншими компаніями – клієнтами банку [3]. Неспроможність систематично виявляти ці ризики і управляти ними може призвести до додаткових збитків. При цьому мова йде не про первинний кредитний ризик, який доводиться списувати, але й про інші ризики, що реалізуються через певний проміжок часу, коли економічні проблеми компанії автоматично виникають в інших позичальників. Під загрозою опиняється повернення коштів, що надані банком постачальникам, працівникам та іншим особам, що тісно пов'язані з даною компанією [5].

Таким чином, тільки виявлення пов'язаних компаній і узгоджений нагляд за ними дозволять розпізнати ризики платоспроможності контрагента і управляти ними.

© О.І. Черняк, Л.В. Кучерук, 2009

Проте вирішення даного питання для українських банків супроводжується рядом проблем:

- *немає даних про взаємну залежність боржників.* Ризики в околі основного боржника не виявляються, не підлягають аналізу і не оцінюються;
- *недостатня внутрішня координація і комунікація.* Інформація про ризики збирається в головному офісі банку, але не доводиться до його філіалів та відділень;
- *недооцінка ризиків.* Ризики пов'язаних компаній недооцінюються і не вживаються заходи для їх попередження.

Задля дотримання основних міжнародних вимог, вимог українського законодавства щодо ведення банківської діяльності банки намагаються сформувати групи пов'язаних осіб, ґрунтуючись на історичному підході та власному досвіді діяльності. Потім, виходячи з тієї позиції, що заборгованість по групі не повинна перевищувати 10 % основного капіталу банку [3], приймають рішення про надання кредиту тому чи іншому учаснику групи. Такого аналізу явно недостатньо, щоб спрогнозувати можливі наслідки надання кредиту клієнту, який пов'язаний з іншим неплатоспроможним боржником.

Насамперед необхідно виявити, які зв'язки можуть формувати групи пов'язаних осіб. Важливо виявити найбільш значних боржників, визначивши їх частку в сукупному кредитному портфелі банку, а також отримати інформацію про їх коопераційні зв'язки з іншими клієнтами банку. Для наглядного представлення пов'язаних кредитних ризиків необхідно створити візуальну модель. Зв'язки виокремленої компанії з іншими позичальниками банку можуть бути представлені як деревовидна структура з позначенням різного ступеня їх залежності від вказаної компанії та ймовірних ризиків.

Кінцевим завданням є виявлення наслідків при реалізації всіх кредитних ризиків, а також визначення методів управління пов'язаними кредитними ризиками.

Метою даного дослідження є створення деревовидної моделі взаємозв'язків, що ґрунтується на підході побудови байєсівських мереж, та оцінка за її допомогою рівня кредитного ризику в певній групі пов'язаних осіб.

1. Виокремлення осіб, які можуть формувати пов'язану групу

В українському законодавстві немає єдиного підходу до визначення поняття пов'язаних осіб. У різних законах, нормативно-правових документах, а також науковій літературі існують два терміни: "пов'язана сторона" та "інсайдери".

Щодо міжнародних нормативно-правових документів, то розкриття інформації про пов'язаних осіб регулюється міжнародним стандартом бухгалтерського обліку № 24 "Визначення пов'язаних сторін" (IAS 24 Related Party Disclosures).

Проаналізувавши зазначені закони та нормативно-правові акт, ми виокремили такі можливі пов'язані особи/інсайдери для банківської установи:

- акціонери банку;
- спостережна рада банку;
- ревізійна комісія;
- управлінський персонал банку;
- фізична особа – власник суттєвої участі;
- акціонер;
- засновник;
- керівник 1;
- керівник 2;
- пов'язані особи;
- уповноважена особа;
- довірена особа;
- дочірні організації;
- окремі підрозділи;
- заставодатель;
- поручитель кредиту.

2. Поняття байєсівської мережі

Байєсівські мережі використовуються для моделювання предметних областей, які характеризуються невизначеністю. Ця невизначеність може бути обумовлена недостатнім розумінням предметної області, неповним знанням про її стан у момент прийняття рішень, випадковим характером механізмів, що визначають поведінку цієї області, або комбінацією цих факторів.

Байєсівські мережі (БМ) – це граф, вершини якого об'єднані спрямованими ребрами, зі співставленою кожній вершині ймовірнісною функцією [7]. Мережа в БМ являє собою орієнтований ациклічний граф, тобто граф, в якому не існує направленого маршруту, що починається і закінчується в одній і тій же вершині. Вершина БМ є змінною моделі, а ребра між вершинами представляють причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Якщо вершина не має предків (не існує ребер, спрямованих до неї), то вона матиме таблицю безумовних ймовірностей своїх станів. У випадку дискретної вершини-предка (змінної) така таблиця містить розподіл ймовірностей між всіма можливими станами цієї вершини.

Якщо ж у вершини є предки (одне або декілька ребер спрямованих до неї), така вершина-нащадок містить таблицю умовних ймовірностей, кожна комірка якої містить умовну ймовірність перебування вершини в певному стані у випадку певної конфігурації станів всіх її предків. Таким чином, кількість комірок у таблиці умовних ймовірностей дискретної вершини БМ дорівнює добутку кількості можливих станів цієї вершини на добуток кількості можливих станів всіх її вершин-предків.

Основу байєсівського підходу визначає поняття умовної ймовірності $P(A|B) = x$, яка означає, що за умови виникнення *B* (і решти, що не має відношення до *B*), ймовірність виникнення *A* дорівнює x. Сумісна ймовірність настання *A* і *B* визначається формулою повної ймовірності:

$$P(A, B) = P(A|B)P(B) = P(B|A)P(A). \quad (1)$$

Рівняння (1) – фундаментальний принцип визначення ймовірностей і основа для теореми Байєса:

$$P(B|A) = \frac{P(A|B)P(B)}{P(A)}. \quad (2)$$

Теорема Байєса застосовується, якщо є інформація про залежні змінні, а суть дослідження полягає у визначенні ймовірності вихідних змінних [6]. Нехай відома умовна ймовірність $P(A|B)$ виникнення деякої події *A* за умови, що має місце подія *B*. Тоді теорема Байєса дає вирішення оберненої задачі – яка ймовірність виникнення події *B*, якщо відбулася подія *A*.

Нехай $A_1, A_2, \ldots, A_n$ – повна група несумісних взаємовиключних подій (або альтернативних гіпотез). Тоді апостеріорна ймовірність $P(A_j|B)$ кожної події A_j, $j = \overline{1, n}$ за умови, що відбулася подія *B*, виражається апріорною ймовірністю A_j:

$$P(A_j|B) = \frac{P(B|A_j)P(A_j)}{P(B)} = \frac{P(B|A_j)P(A_j)}{\sum_{j=1}^{n} P(B|A_j)P(A_j)}. \quad (3)$$

Таким чином, байєсівська мережа складається з таких понять та компонент:

- множина випадкових змінних і спрямованих зв'язків між змінними;
- кожна змінна може приймати одне з кінцевої множини взаємовиключних значень;

- змінні разом зі зв'язками утворюють орієнтовний граф без циклів;
- кожній змінній-нащадку A зі змінними-предками $B_1, \ldots, B_n$ приписується таблиця умовних ймовірностей $P(A|B_1, \ldots, B_n)$ (у випадку дискретних змінних).

Одна із задач, в яких застосовуються байєсівські мережі – задача класифікації. Так званий "наївний" байєсівсьткий класифікатор, що представляє найпростішу байєсівську мережу, є одним з найефективніших класифікаторів [8]. Графічне зображення "найвної" байєсівської мережі подана на рис. 1.

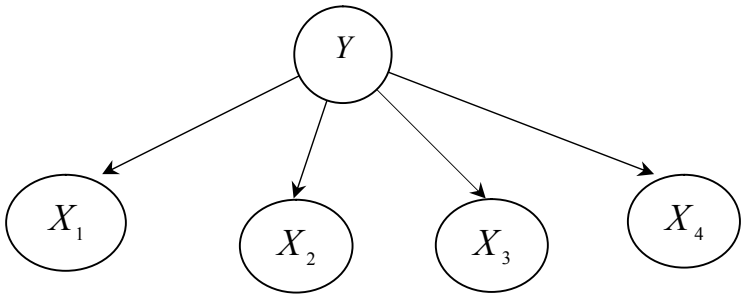

Рис. 1. Граф "наївної" байєсівської мережі

У даному випадку $P\left(X_1, X_2, ..., X_n, Y\right) = P(Y)\prod_{i=1}^{n} P\left(X_i \mid Y\right)$.

Розширенням "наївної" моделі Байєса є модель, яка додає взаємозв'язки між вершинами моделі, обмежуючись розглядом тільки таких графів, де у кожної вершини не може бути більше одного предка за виключенням головного вузла. Модель з такими обмеженнями називається в літературі TAN (Tree Augmented Naïve Bayes) [2; 9]. Приклад графічного зображення моделі TAN поданий на рис. 2.

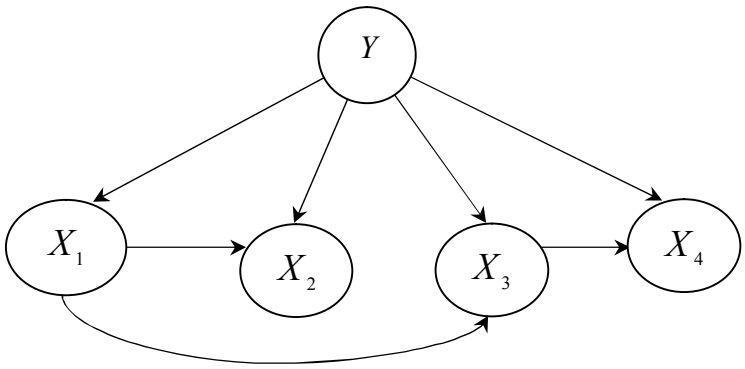

Рис. 2. Граф моделі TAN

Для цього типу структури $P\left(X_1, X_2, ..., X_n, Y\right) = P(Y)\prod_{i=1}^{n} P\left(X_i \mid \Pi_{X_i}\right)$,

де Π_{X_i} – предки змінної X_i.

3. Практична реалізація

3.1. Структура байєсівської мережі. Співставимо поняттю "платоспроможність контрагента" вершину мережі Y. Ця вершина може знаходитися в двох станах: y_1 – "банкрутство", y_2 – "не банкрутство". Нехай $X = \{X_i\}$, $i = \overline{1, n}$ – множина факторів, що впливають на платоспроможність певного виокремленого контрагента (клієнта банку). У нашому випадку змінними факторами моделі є різні пов'язані особи. Приймемо, що всі підлеглі вершини також можуть знаходитися в двох станах: x_{i1} – клієнт / пов'язана особа платоспроможний; x_{i2} – клієнт / пов'язана особа неплатоспроможна. Якщо ми знаємо, наприклад, умовні ймовірності $P(X_i = x_{ij} \mid Y = y_k)$, $j, k = 1, 2$; $i = \overline{1, n}$, то маємо таблицю умовних ймовірностей для вершин X_i і можемо розрахувати ймовірності $P(Y = y_k \mid X_i = x_{ij})$, $j, k = 1, 2$; $i = \overline{1, n}$.

Важливим моментом є напрямок причинно-наслідкових зв'язків у мережі. Так, стрілки виходять з вершини Y і входять у вершину X_i. Тут байєсівська мережа виконує зворотний логічний висновок – визначає ймовірність стану вершини Y при відомих станах вершин X_i. Для того, щоб розрахунок ймовірностей міг бути виконаний послідовним застосуванням теореми Байєса, зробимо сильне припущення про умовну незалежність вершин мережі, тобто блокування впливу між цими вершинами. Змінні (множина змінних) X_1 і X_2 є незалежними при відомому стані змінної A, якщо $P(X_1 | A) = P(X_1 | A, X_2)$. Це означає, що якщо стан вершини A відомий, то ніяка інформація про X_1 не змінює ймовірності X_2.

Щодо отримання чисельних значень для таблиць умовних ймовірностей, слід відмітити, що концептуально для розв'язання цієї задачі застосовуються два підходи [10]:

- отримання інформації від експертів предметної області;
- отримання інформації на основі даних.

Таблиці умовних ймовірностей найчастіше генеруються на основі даних за допомогою статистичних методів. Однак необхідно зазначити, що принципово суб'єктивний байєсівський підхід не вимагає "об'єктивності" ймовірностей, а тому дозволяє при формуванні таблиць умовних ймовірностей спиратися на суб'єктивні оцінки експертів.

Для практичної реалізації моделі було обрано один з українських банків, де процес апробації моделі складався з таких етапів:

1. Створено опитувальну карту, яка в примусовому порядку заповнювалася клієнтами банку – юридичними особами. Тут було виокремлено юридичних осіб з двох причин: по-перше, фізичні особи займають незначну частку серед позичальників банку, по-друге, фізичні особи не зобов'язані надавати інформацію про свої коопераційні зв'язки.

2. Після цього була сформована інформаційна система, яка дозволяла б встановити зв'язок певної (виокремленої) компанії з іншими позичальниками (клієнтами банку), тобто формувати групу пов'язаних осіб. Приклад сформованої таким чином групи показано на рис. 3. На даному рисунку видно, що зв'язки встановлюються на основі ідентифікаційних кодів підприємств та пов'язаних фізичних осіб. При цьому обов'язково вказується роль особи. Довідник розшифровки кодів ролей показано в табл. 1

Таблиця 1

Розшифровка кодів ролей

ROLE	NAME
0	Бізнес-партнер
9	Засновник бізнес-партнера
11	Керівник 1 бізнес-партнера
12	Керівник 2 бізнес-партнера (бухгалтер)
25	Заставодавець
503	Пов'язані особи

Відповідно до схеми коопераційних зв'язків можна сформувати байєсівську мережу, де вершинами будуть відповідні пов'язані юридичні особи, які можуть знаходитися в двох можливих станах: платоспроможний та неплатоспроможний. При цьому ймовірність настання того чи іншого стану буде визначатися з тісноти зв'язку. Наприклад, банк "Y" тісно пов'язаний з ТОВ "S4" в тому сенсі, що в них співпадають всі засновники.

Якщо "S2" є значним боржником для банку і формує навколо себе групу пов'язаних осіб, наприклад, на ринку нерухомості "S2" – виробник будівельних матеріалів, "T2" – будівельна компанія, "T5" – фірма-продавець нерухомості, неплатоспроможність "S2" може призвести до значного зростання ймовірності банкрутства банку.

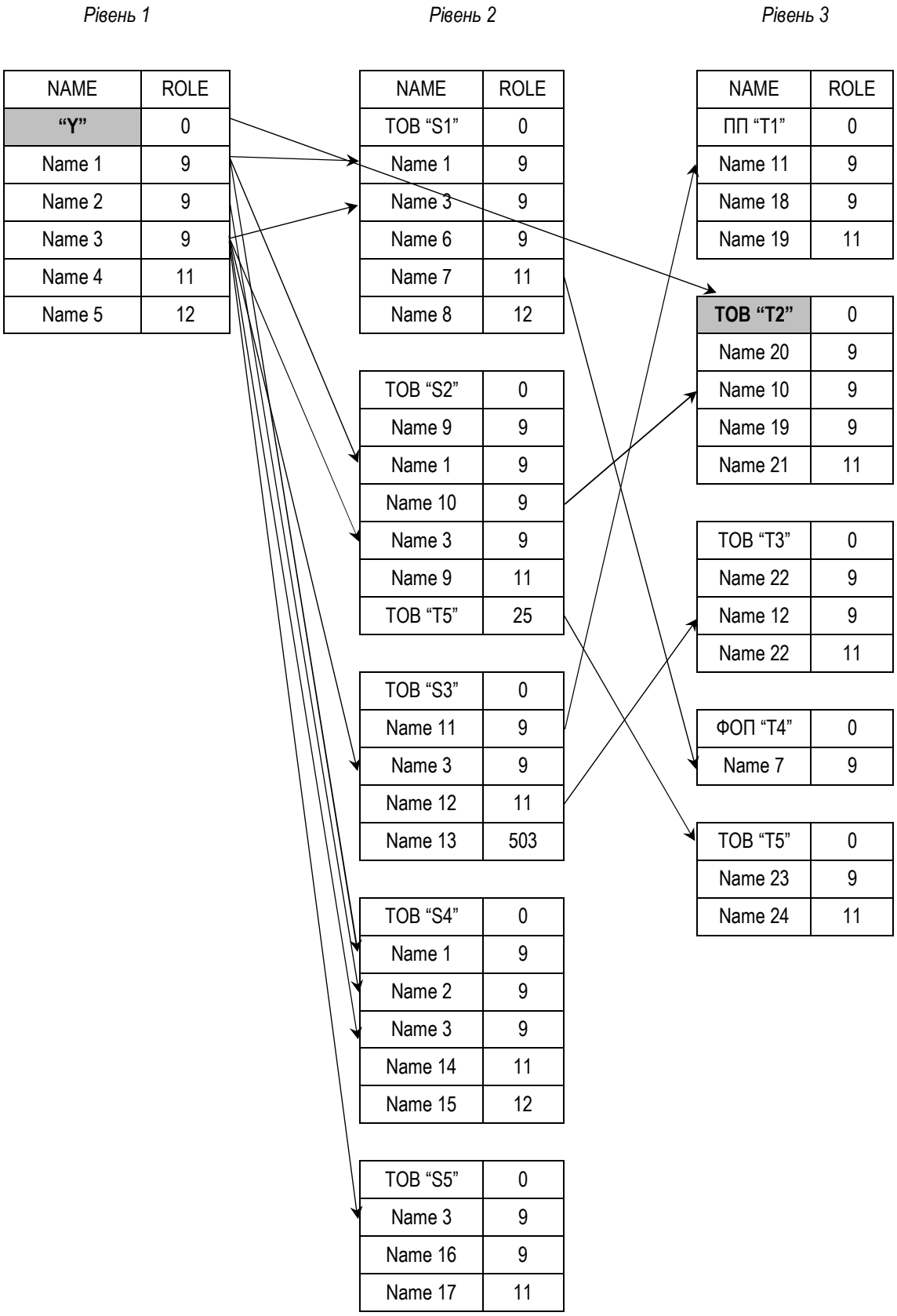

Рис. 3. Формування групи пов’язаних осіб

3. Звідси байєсівська мережа для цієї групи пов’язаних осіб буде мати такий вигляд (рис. 4) (“Y” – предок для всіх вершин на рівні 3):

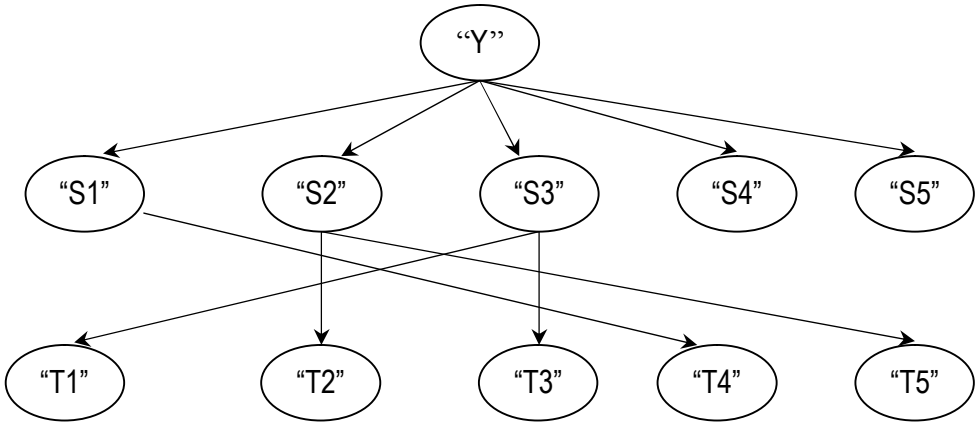

Рис. 4. Байєсівська мережа групи пов’язаних осіб

Експертним шляхом було встановлено таблиці апріорних ймовірностей для кожної юридичної особи (враховуючи тісноту зв’язку міх контрагентами) (табл. 2).

Всі змінні приймають булеві значення: 0 – неплатоспроможний (*f*) або 1 – платоспроможний (*t*); для змінної *Y*: 0 – “банкрутство” (*f*) чи 1 – “не банкрутство” (*t*).

У табл. 2 показані апріорні ймовірності платоспроможності кожного члена групи залежно від платоспроможності його “предків”. Наприклад, $P(S2 = f \mid Y = t)$ 0,3 означає, що ймовірність неплатоспроможності S2 за умови платоспроможності банка становить 0,3. Банк як фінансовий посередник має пряме відношення до платоспроможності фірми з точки зору впливу на фінансові потоки між фірмами однієї групи.

3.2. Оцінка моделі. Оцінимо вплив (залежність) між двома змінними, використовуючи взаємну інформацію [11]:

$$M(X;Y) = \sum_{x,\,y} P(X = x, Y = y) \log \frac{P(X = x, Y = y)}{P(X = x)P(Y = y)}, \qquad (4)$$

де x і y – значення змінних X та Y відповідно і умовна взаємна інформація $M(X;Y) = 0$ тільки тоді, якщо X та Y незалежні.

$$M(X_i; X_j \mid Y) = \sum_{x_i,\,x_j,\,y} P(X_i = x_i, X_j = x_j, Y = y) \log \frac{P(X_i = x_i, X_j = x_j \mid Y = y)}{P(X_i = x_i \mid Y = y)P(X_j = x_j \mid Y = y)},$$

$$i < j.$$

Таблиця 2

Таблиця апріорних умовних ймовірностей для побудованої байєсівської мережі групи пов’язаних осіб

“Y”	
$P(Y=t)$	$P(Y=f)$
0,5	0,5

ТОВ “S1”

Y	$P(S1=t\|Y)$	$P(S1=f\|Y)$
t	0,7	0,3
f	0,2	0,8

ТОВ “S2”

Y	$P(S2=t\|Y)$	$P(S2=f\|Y)$
t	0,7	0,3
f	0,2	0,8

ТОВ “S3”

Y	$P(S3=t\|Y)$	$P(S3=f\|Y)$
t	0,6	0,4
f	0,3	0,7

ТОВ “S4”

Y	$P(S4=t\|Y)$	$P(S4=f\|Y)$
t	0,8	0,2
f	0,1	0,9

ТОВ “S5”

Y	$P(S5=t\|Y)$	$P(S5=f\|Y)$
t	0,6	0,4
f	0,3	0,7

ПП “T1”

$S3$	$P(T1=t\|S3)$	$P(T1=f\|S3)$
t	0,6	0,4
f	0,3	0,7

ТОВ “T2”

$S2$	$P(T2=t\|S2)$	$P(T2=f\|S2)$
t	0,6	0,4
f	0,3	0,7

ТОВ “T3”

$S3$	$P(T3=t\|S3)$	$P(T3=f\|S3)$
t	0,55	0,45
f	0,25	0,75

ФОП “T4”

$S1$	$P(T4=t\|S1)$	$P(T4=f\|S1)$
t	0,65	0,35
f	0,3	0,7

ТОВ “T5”

$S2$	$P(T5=t\|S2)$	$P(T5=f\|S2)$
t	0,52	0,48
f	0,45	0,55

ПП “T1”

Y	$P(T1=t\|Y)$	$P(T1=f\|Y)$
t	0,5	0,5
f	0,3	0,7

ТОВ “T2”

Y	$P(T2=t\|Y)$	$P(T2=f\|Y)$
t	0,5	0,5
f	0,4	0,6

ТОВ “T3”

Y	$P(T3=t\|Y)$	$P(T3=f\|Y)$
t	0,5	0,5
f	0,35	0,65

ФОП “T4”

Y	$P(T4=t\|Y)$	$P(T4=f\|Y)$
t	0,6	0,4
f	0,5	0,5

ТОВ “T5”

Y	$P(T5=t\|Y)$	$P(T5=f\|Y)$
t	0,6	0,4
f	0,3	0,7

Наприклад,

$$M(S1;Y) = P(S1 = t, Y = t)\cdot\log\frac{P(S1 = t, Y = t)}{P(S1 = t)\cdot P(Y = t)} +$$

$$+ P(S1 = f, Y = t)\cdot\log\frac{P(S1 = f, Y = t)}{P(S1 = f)\cdot P(Y = t)} +$$

$$+ P(S1 = t, Y = f)\cdot\log\frac{P(S1 = t, Y = f)}{P(S1 = t)\cdot P(Y = f)} +$$

$$+ P(S1 = f, Y = f)\cdot\log\frac{P(S1 = f, Y = f)}{P(S1 = f)\cdot P(Y = f)}.$$

Взаємна інформація для Рівня 1 з Рівнем 2 (див. рис. 3):

$$M(S1;Y) = 0{,}1325;\ M(S2;Y) = 0{,}1325;\ M(S3;Y) = 0{,}0462;$$

$$M(S4;Y) = 0{,}2753;\ M(S5;Y) = 0{,}0462.$$

Звідси спостерігається сильний зв’язок між “предком” “Y” і товариствами з обмеженою відповідальністю “S1”, “S2”, “S4”.

Умовна взаємна інформація для Рівня 2 з Рівнем 3:

$$M(T1;S1|Y) = 0;\ M(T1;S2|Y) = 0;\ M(T1;S3|Y) = 0{,}0515;\ M(T1;S4|Y) = 0;\ M(T1;S5|Y) = 0;$$
$$M(T2;S1|Y) = 0;\ M(T2;S2|Y) = 0{,}0344;\ M(T2;S3|Y) = 0;\ M(T2;S4|Y) = 0;\ M(T2;S5|Y) = 0;$$
$$M(T3;S1|Y) = 0;\ M(T3;S2|Y) = 0;\ M(T3;S3|Y) = 0{,}0484;\ M(T3;S4|Y) = 0;\ M(T3;S5|Y) = 0;$$
$$M(T4;S1|Y) = 0{,}0670;\ M(T4;S2|Y) = 0;\ M(T4;S3|Y) = 0;\ M(T4;S4|Y) = 0;\ M(T4;S5|Y) = 0;$$
$$M(T5;S1|Y) = 0;\ M(T5;S2|Y) = 0{,}0419;\ M(T5;S3|Y) = 0;\ M(T5;S4|Y) = 0;\ M(T5;S5|Y) = 0.$$

Приймаємо, що середня взаємна інформація – це поріг для фільтрації несуттєвих залежностей. Значення середньої взаємної інформації для всіх можливих зв’язків Рівня 2 з Рівнем 3 становить 0,0097. Таким чином, всі зв’язки Рівня 2 з Рівнем 3 є суттєвими (значущими).

Взаємна інформація для Рівня 1 з Рівнем 3:

$$M(T1;Y) = 0{,}0211;\ M(T2;Y) = 0{,}0051;\ M(T3;Y) = 0{,}0116;$$

$$M(T4;Y) = 0{,}0051;\ M(T5;Y) = 0{,}0463.$$

Звідси зв’язок між “предком” “Y” та товариствами з обмеженою відповідальністю “T2”, “T3”, “T5”, приватним підприємством “T1”, фізичною особою-підприємцем “T4” не такий сильний як з товариствами з обмеженою відповідальністю на Рівні 2. Але, якщо ми використаємо об’єднану взаємну інформацію [11]

$$M(X_i; X_j, Y) = M(X_i; X_j \mid Y) + M(X_i; Y), \qquad (5)$$

то матимемо:

$$M(T1;S3,Y)=0{,}0515+0{,}0211=0{,}0726;\ M(T1;SI,Y)=0{,}021,\ SI=S1,S2,S4,S5;$$
$$M(T2;S2,Y)=0{,}0344+0{,}0051=0{,}0395;\ M(T2;SI,Y)=0{,}0051,\ SI=S1,S3,S4,S5;$$
$$M(T3;S3,Y)=0{,}0484+0{,}0116=0{,}060;\ M(T3;SI,Y)=0{,}0116,\ SI=S1,S2,S4,S5;$$
$$M(T4;S1,Y)=0{,}0670+0{,}0051=0{,}0721;\ M(T4;SI,Y)=0{,}0051,\ SI=S2,S3,S4,S5;$$
$$M(T5;S2,Y)=0{,}0419+0{,}0463=0{,}0882;\ M(T1;SI,Y)=0{,}0463,\ SI=S1,S3,S4,S5.$$

Значення середньої взаємної інформації для всіх можливих зв’язків Рівня 1 з Рівнем 3 становить 0,0276 і всі обрані зв’язки Рівня 1 з Рівнем 3 є суттєвими (значущими).

Також можемо використати значення взаємної інформації 0,008, що є оцінкою, яка застосовується для великих наборів даних [12-13].

Таким чином, побудована модель TAN адекватна групі пов’язаних сторін.

Насамперед знайдемо повні ймовірності для станів кожного контрагента відповідно до структури байєсівської мережі (див. рис. 4):

$$P(S2=t)=\sum_{Y=\{t,f\}}P(Y)\cdot P(S2=t\mid Y)=0{,}5\cdot 0{,}7+0{,}5\cdot 0{,}2=0{,}45,$$
$$P(S2=f)=1-P(S2=t)=0{,}55,$$
$$P(T2=t)=\sum_{Y=\{t,f\}}P(Y)\cdot P(T2=t\mid Y)=0{,}5\cdot 0{,}5+0{,}5\cdot 0{,}4=0{,}45.$$
$$P(T2=f)=1-P(T2=t)=0{,}55.$$

Якщо стала відома інформація, що ТОВ “S2” – неплатоспроможний, можемо дослідити, як це вплине на банкрутство банку “Y” та платоспроможність “T2”:

$P(T2=t\mid S2=f)=0{,}3$, тобто, якщо відомо, що ТОВ “S2” – неплатоспроможний, то ймовірність платоспроможності його нащадка зменшиться.

$$P(Y=t\mid S2=f)=\frac{P(Y=t,S2=f)}{P(S2=f)}=\frac{0{,}3\cdot 0{,}5}{0{,}55}=0{,}27,$$
$$P(Y=f\mid S2=f)=1-0{,}27=0{,}73.$$

Припускаємо, що концентрація кредитного ризику на Рівні 1 – це апостеріорний граничний розподіл банкрутства банку “Y”. У цьому випадку апостеріорний граничний розподіл (0,73) значно зростає порівняно з апріорною ймовірністю (0,5).

Нехай відома інформація про неплатоспроможність компаній ТОВ “S2” та ТОВ “S4”, тоді ймовірність платоспроможності їхнього “предка” “Y” становитиме:

$$P(Y=t\mid S2=f,S4=f)=\frac{P(Y=t,S2=f,S4=f)}{P(S2=f,S4=f)}$$

$$= \frac{P(S2 = f \mid Y = t)P(S4 = f \mid Y = t)P(Y = t)}{P(S2 = f \mid Y = t)P(S4 = f \mid Y = t)P(Y = t) + P(S2 = f \mid Y = f)P(S4 = f \mid Y = f)P(Y = f)} =$$

$$= \frac{0,3 \cdot 0,2 \cdot 0,5}{(0,3 \cdot 0,2 \cdot 0.5 + 0,8 \cdot 0,9 \cdot 0,5)} = 0,077.$$

$$P(Y = f \mid S2 = f, S4 = f) = 1 - 0,077 = 0,923.$$

Як бачимо, ймовірність небанкрутства для “Y” значно зменшилася при відомій інформації про неплатоспроможність його нащадків ТОВ “S2” та ТОВ “S4”. Апостеріорний граничний розподіл банкрутства банку “Y” (0,923) значно зростає порівняно з апріорною ймовірністю (0,5).

Аналогічно

$$P(Y = t \mid T2 = f, T5 = f) = \frac{P(Y = t, T2 = f, T5 = f)}{P(T2 = f, T5 = f)}$$

$$= \frac{P(T2 = f, T5 = f \mid Y = t)P(Y = t)}{P(T2 = f \mid S2 = t)P(T5 = f \mid S2 = t)P(S2 = t) + P(T2 = f \mid S2 = f)P(T5 = f \mid S2 = f)P(S2 = f)}$$

і

$$P(T2 = f, T5 = f \mid Y = t) = P(T2 = f \mid S2 = f)P(T5 = f \mid S2 = f)P(S2 = f \mid Y = t) +$$

$$+ P(T2 = f \mid S2 = t)P(T5 = f \mid S2 = t)P(S2 = t \mid Y = t)$$

$$= 0,7 \cdot 0,55 \cdot 0,3 + 0,4 \cdot 0,48 \cdot 0,7 = 0,2499;$$

тоді

$$P(Y = t \mid T2 = f, T5 = f) = \frac{0,2499 \cdot 0,5}{0,4 \cdot 0,48 \cdot 0,45 + 0,7 \cdot 0,55 \cdot 0,55} = 0,419.$$

$$P(Y = f \mid T2 = f, T5 = f) = 1 - 0,419 = 0,581.$$

Апостеріорний граничний розподіл банкрутства банку “Y” (0,561) незначно зростає порівняно з апріорною ймовірністю (0,5).

Інша річ, якщо вершина має “предком” лише “Y”. Наприклад:

$$P(Y = t \mid T2 = f, T3 = f) = \frac{P(Y = t, T2 = f, T3 = f)}{P(T2 = f, T3 = f)}$$

$$= \frac{P(T2 = f \mid Y = t)P(T3 = f \mid Y = t)P(Y = t)}{P(T2 = f \mid Y = t)P(T3 = f \mid Y = t)P(Y = t) + P(T2 = f \mid Y = f)P(T3 = f \mid Y = f)P(Y = f)}$$

і

$$P(Y = t \mid T2 = f, T3 = f) = \frac{0,5 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,5 \cdot 0,5 \cdot 0,5 + 0,6 \cdot 0,65 \cdot 0,5} = 0,3906.$$

$$P(Y = f \mid T2 = f, T3 = f) = 1 - 0,3906 = 0,6094.$$

Для розрахунків використали таку формулу:

$$P\left(Y = y_i \mid X_1 = x_1, X_2 = x_2, ..., X_n = x_n\right) = \alpha \cdot P(Y = y_i) \prod_{j=1}^{n} P\left(X_j = x_j \mid \Pi_{X_j}\right),$$

де $\alpha = \left(\sum_{k=1}^{n} P(Y = y_k) \prod_{j=1}^{n} P\left(X_j = x_j \mid \Pi_{X_j}\right) \right)^{-1}$.

Для ілюстрації концентрації кредитного ризику на Рівні 2 (наприклад, апостеріорний граничний розподіл неплатоспроможності ТОВ “S2”) розрахуємо таку ймовірність:

$$P(S2 = f \mid T2 = f, T5 = f) = \frac{P(S2 = f, T2 = f, T5 = f)}{P(T2 = f, T5 = f)}$$

$$= \frac{P(T2 = f \mid S2 = f) P(T5 = f \mid S2 = f) P(S2 = f)}{P(T2 = f \mid S2 = f) P(T5 = f \mid S2 = f) P(S2 = f) + P(T2 = f \mid S2 = t) P(T5 = f \mid S2 = t) P(S2 = t)} =$$

$$\frac{0,7 \cdot 0,55 \cdot 0,55}{0,7 \cdot 0,55 \cdot 0,55 + 0,4 \cdot 0,48 \cdot 0,45} = 0,7233.$$

$$P(S2 = t \mid T2 \neq f, T4 = f) = 1 - 0,7233 = 0,2767.$$

Апостеріорний граничний розподіл неплатоспроможності ТОВ “S2” (0,7233) (концентрація кредитного ризику) значно зростає порівняно з апріорною ймовірністю (0,55).

Це означає, що зростання кредитного ризику на Рівні 2 призведе до зростання ризику на Рівні 1, що може розглядатися як ефект концентрації ризику.

При спробі побудувати байєсівську мережу для всього банку ми зіткнулися з проблемою, яка виникає при використанні цього підходу: дуже велика кількість змінних та складні взаємозв’язки між ними, неможливість експертним чином проставляти апріорні ймовірності (наприклад, тільки рівнів залежності для всього банку було встановлено 14). Тому тут необхідне впровадження таких методів обчислень в байєсівських мережах, як наближені методи для обчислення комбінаторних сум, варіаційні методи та метод Монте-Карло.

Висновки. Модель TAN (модифікована “наївна” байєсівська мережа) – один із варіантів вирішення проблеми оцінки кредитного ризику. Байєсівські мережі можуть використовуватися для широкого кола проблем з управління ризиками. Цей підхід також може бути використаний для передбачення банкрутства підприємства. Щодо управління пов’язаними кредитними ризиками, то в розпорядженні кредитних інститутів можуть бути такі альтернативи:

- *надання нового кредиту.* Якщо вже існуючий або новий клієнт, який входить у групу пов’язаних клієнтів банку, подає заявку на отримання нового кредиту, ризик цієї операції необхідно точно

спрогнозувати і при необхідності попередити. Інша можливість полягає в розрахунку премії за ризик таким чином, щоб та виправдовувала надання кредиту і забезпечувала прийнятне відношення ймовірних збитків та доходів;

- *існуючий кредит.* Оскільки в даному випадку кредитний інститут не має можливості повністю ліквідувати кредитний ризик, найбільш жорсткий варіант активного управління передбачає обмеження ризиків шляхом зниження кредитних лімітів і/або вимагати додаткового забезпечення. Премії також можуть бути приведені у відповідність з підвищеним ризиком.

Список літератури

1. Галіцин, В. К. Інформаційний менеджмент: наука про інформаційні процеси та управління ними, перспективи його розвитку [Текст] / В. К. Галіцин, С. Ф. Лазарєва // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2006. – Вип. 74. – С. 5–29.
2. Гончаров, М. Модифицированный древовидный алгоритм Байеса для решения задач классификации [Электронный ресурс] / М. Гончаров. – Режим доступа : http://www.BusinesssDataAnalytics.ru.
3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] / постанова Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
4. Матвійчук, А. В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки [Текст] : монографія / А. В. Матвійчук. – К. : КНЕУ, 2007. – 264 с.
5. Портиш, В. Скрытая опасность: систематическое управление связанными кредитными рисками [Текст] / В. Портиш // Бизнес и банки. – 2006. – № 6. – С. 6–8.
6. Терехов, С. А. Введение в байесовы сети [Текст] / С. А. Терехов // Научная сессия МИФИ-2003 ; V Всероссийская научно-техническая конференция "Нейроинформатика-2003" : лекции по нейроинформатике. – М. : МИФИ, 2003. – Часть 1. - С. 149–187.
7. Pearl, J. Probabilistic Reasoning in Intelligent Systems [Text] / J. Pearl. – San Francisco: CA: Morgan Kaufmann, 1988.
8. Friedman, N. Building classifiers using Bayesian networks [Text] / N. Friedman, M. Goldszmidt // In Proceedings of the National Conference on Artificial Intelligence '96. – AAAI Press, Menlo Park, CA, USA, 1996. - P. 1277–1284.
9. Friedman, N. Bayesian network classifiers [Text] / N. Friedman, D. Geiger, M. Goldszmidt // Machine Learning. –1997. – V. 29. – P. 131–163.
10. Kaerulff U. Bayesian networks [Text] / U. Kaerulff, F. V. Jensen // Tech. Rep. Department of Computer Science, Aalborg University, Denmark, 1996. - 5 p.
11. Cover, T. M. Elements of Information Theory [Text] / T. M. Cover, J. A. Thomas. – New York: John Wiley & Sons, 1991.
12. Baesens B. Bayesian network classifiers for identifying the slope of the customer lifecycle of long-life customers [Text] / B. Baesens, G. Verstraeten, D. Van der Poel, M. Edmont-Petersen, P. Van Kenhove, J. Vanthienen // European Journal of Operation Research. – 2004. – V. 156. – P. 508–523.
13. Cheng J. Comparing Bayesian network classifiers [Text] / J. Cheng, R. Greiner // In Proceedings of the Fifteenth Conference on Uncertainty in Artificial Intelligence (UAI). – Stockholm, Sweden, 1999. – P. 101–108.

Summary

This research is devoted to a problem of concentration of bank credit risks which arises because of various connections between counterparts. As a result of research the types of persons which can form the related party have been certain, the approach of construction. Bayesian networks, as one of variants of the decision of the put problem is considered. On a numerical example we have shown calculation of probabilities of the certain conditions of counterparts in view of their connections in the general group.

Отримано 25.11.2009

УДК 338.45

І.О. Школьник, *д-р екон. наук, проф.,*
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

У статті автором розглянуто особливості організації системи державних закупівель, проведено аналіз використання коштів на державні закупівлі в Україні. Визначено переваги та недоліки централізованої та децентралізованої системи державних закупівель.

Ключові слова: державні закупівлі, замовник, тендер, централізована система, децентралізована система.

Постановка проблеми. В умовах фінансово-економічної кризи, що розгорнулась в Україні, все більше уваги приділяється ролі державного регулювання економіки. Водночас ця увага, як правило, зосереджена навколо фінансового сектора економіки, але слід підкреслити, що досить серйозну роль держава виконує і в регулюванні реального сектора економіки. Значною мірою це може проявлятись через систему державних закупівель. Даний інструмент державного регулювання наразі був би більш ефективним, якщо б на сьогодні ми мали усталений, відрегульований на законодавчому та технічному рівнях механізм. На жаль, мінлива законодавча база не дозволяє ефективно розвиватись відносинам у даному напрямку. У зв'язку з цим вивчення системи державного замовлення, розгляд її складових елементів є на сучасному етапі досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі у вітчизняній науковій літературі приділяється не досить значна увага. Останнім часом з'явились ряд публікацій вітчизняних науковців, які досліджують це питання з науково-теоретичної точки зору, зокрема можна назвати праці І. Бураковського, З. Максименко, Н. Ткаченко, Ю. Уманців, О. Овсянюк, О. Міняйло, В. Морозова, В.В. Смиричинського,

© І.О. Школьник, 2009

Л. Юзик. Крім того, можна виділити цілий ряд російських вчених, що займаються дослідженнями в даному напрямку, а саме: Є. Ковальова, М. Коритцев, І. Погосов, О. Соколовська, Р. Арикбаєв та інші. Водночас ці дослідження мають фрагментарний і несистемний характер, оскільки стосуються окремих елементів системи державних закупівель.

Метою статті є дослідження системи державних закупівель та її ролі в розвитку економіки країни, вивчення основних переваг і недоліків централізованого та децентралізованого механізму державних закупівель з точки зору можливостей їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування та розвитку ринкової економіки держава є одним із основних учасників економічного процесу не лише з точки зору виконання нею функцій регулювання та контролю, але й з точки зору того, що вона виступає досить потужним споживачем товарів, робіт і послуг, що виготовляються не тільки на підприємствах, які частково або повністю знаходяться у її власності, але й на підприємствах приватної та колективної форм власності, причому на останніх більшою мірою. Державна закупівля є вагомим інструментом регулювання попиту та пропозиції на конкретні види продукції, оскільки являє собою придбання товарів, робіт і послуг за державні кошти, тобто кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, державні кредитні ресурси, а також кошти Національного банку, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, які спрямовуються на придбання товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення діяльності зазначених органів, кошти підприємств, кошти, які надаються розпорядникам державних коштів під гарантії Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування за кредитами, які надаються міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з міжнародними фінансовими організаціями [6]. Тобто в даному випадку мова йде про значні суми витрат, які здійснює держава за рахунок коштів бюджетів різних рівнів, а також підприємств, власником яких є держава (частка акцій, що належить державі, становить більше ніж 50 %), та казенних підприємств.

Незважаючи на те, що сама ідея такої закупівлі не повністю відповідає принципам функціонування ринкової економіки, яка, зазначимо, властива всім країнам ЄС, можна стверджувати, що без системи державних закупівель чи прок'юременту неможливе повноцінне функціонування будь-якої з економік цих держав. Більш того, в країнах ЄС за останні роки простежується чітка тенденція до зростання обсягу державних закупівель, яка в середньому становить 16 % від обсягу ВВП [4].

Слід зазначити, що механізм державних закупівель може стати суттєвим поштовхом для виходу національної економіки з кризового стану,

оскільки останнім часом обсяг таких закупівель в Україні суттєво зростає і в 2007 та 2008 роках, за даними Державного комітету статистики та Міністерства економіки України, становив 19,9 та 17,6 % від обсягу ВВП відповідно. Водночас існуюча в Україні система державних закупівель не дозволяє максимально ефективно застосовувати її як один із основних інструментів державного регулювання економіки.

Ефективність системи державних закупівель значною мірою визначається оптимізацією бюджетних видатків, шляхом узгодження процесу формування державних замовлень і бюджетного процесу. Ці два процеси нерозривно пов'язані, оскільки, як правило, видаткова частина бюджету стає результатом формування дохідної частини, а, не виходячи із державних потреб, як наслідок, не всі вони стають задоволеними. Формування державного замовлення в умовах відсутності пріоритетів, що визначають, які саме державні потреби та для яких саме державних функцій в економічній і соціальній сферах підлягають задоволенню, в першу чергу негативно впливає на обґрунтованість та ефективність бюджетних видатків [2].

Формування системи державних закупівель в Україні почалось відносно недавно, а тому в даному напрямку існує цілий ряд проблем, починаючи від законодавчого забезпечення та закінчуючи проблемами, пов'язаними із відсутністю підготовлених висококваліфікованих кадрів, що здатні працювати в тендерних комітетах і забезпечувати технічне супроводження всіх договорів.

Необхідно зазначити також, що з точки зору формування системи державних закупівель світова практика напрацювала досить значний досвід, і на даному етапі можна виділити два основні підходи щодо вирішення даної проблеми, а саме: здійснення замовлення через централізовану систему чи, навпаки, децентралізовану.

В Україні на сьогодні фактично формуються засади децентралізованої системи згідно з останніми нормативними документами, що регламентують процес державних закупівель [6]. У цілому система державних закупівель подана на рис 1. Основним органом центральної виконавчої влади, що здійснює координацію державних закупівель, є Міністерство економіки України. Замовниками на товари, роботи, послуги є розпорядники державних коштів, зокрема органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та підприємства, уповноважені на отримання державних коштів. Отже, на сьогодні відсутня єдина установа, яка б безпосередньо формувала обсяг замовлення, контролювала його виконання та, відповідно, робила б висновки про ефективність використання коштів. Водночас необхідно відмітити наявність досить широкого переліку контролюючих і наглядових державних органів у даній сфері.

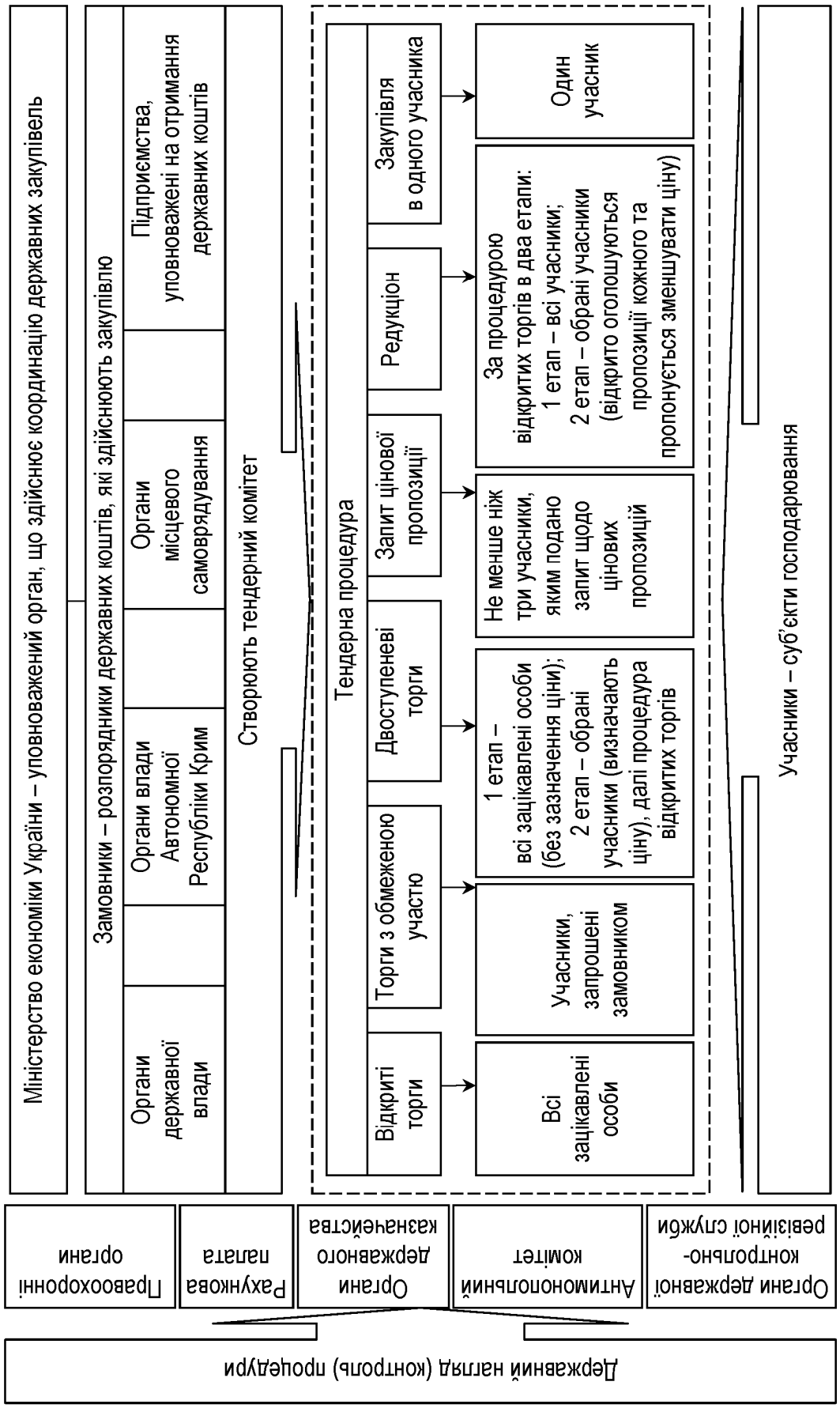

Рис. 1. Система державних закупівель в Україні на сучасному етапі

Згідно з даними Міністерства економіки за перше півріччя 2009 р. в розрізі джерел фінансування найбільша частка коштів, що були направлені на державні закупівлі, – 43 % припадала на підприємства, в яких державна частка становить більше 50 %, а також майже 30 % – державні, казенні та комунальні підприємства. За кошти Державного бюджету та місцевих бюджетів було здійснено майже 27 % закупівель (рис. 2).

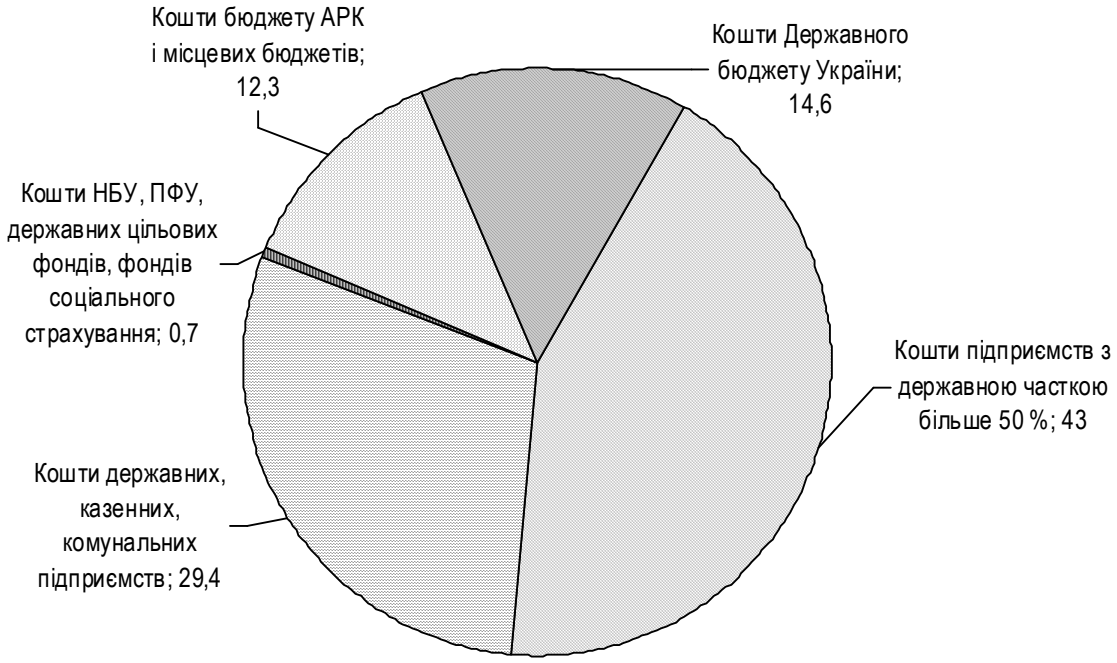

Рис. 2. Структура розподілу коштів за державними закупівлями в розрізі джерел фінансування, перше півріччя 2009 р. (за даними Міністерства економіки України), %

Якщо проглянути структуру розподілу коштів у розрізі замовників (рис. 3), то основними замовниками, як і в минулі періоди, в першому півріччі 2009 року є Мінпаливенерго, Мінтрансзв'язку, Мінвуглепром, Укравтодор. Серед замовників на місцевому рівні найбільшу частку коштів на державне замовлення було витрачено Донецькою та Харківською обласними державними адміністраціями, а також Київською міською державною адміністрацією – їх частка в сукупності становить 4,7 %. Отже, фактично складається ситуація, коли 77,3 % коштів спрямовані на задоволення потреб вузького кола відомств і підпорядкованих їм підприємств та установ. А в цілому 7 замовників розподіляють більше 80 % коштів, спрямованих на державну закупівлю. Таким чином, можна зробити висновок, що існуюча система розподілу коштів обслуговує вузьковідомчі інтереси.

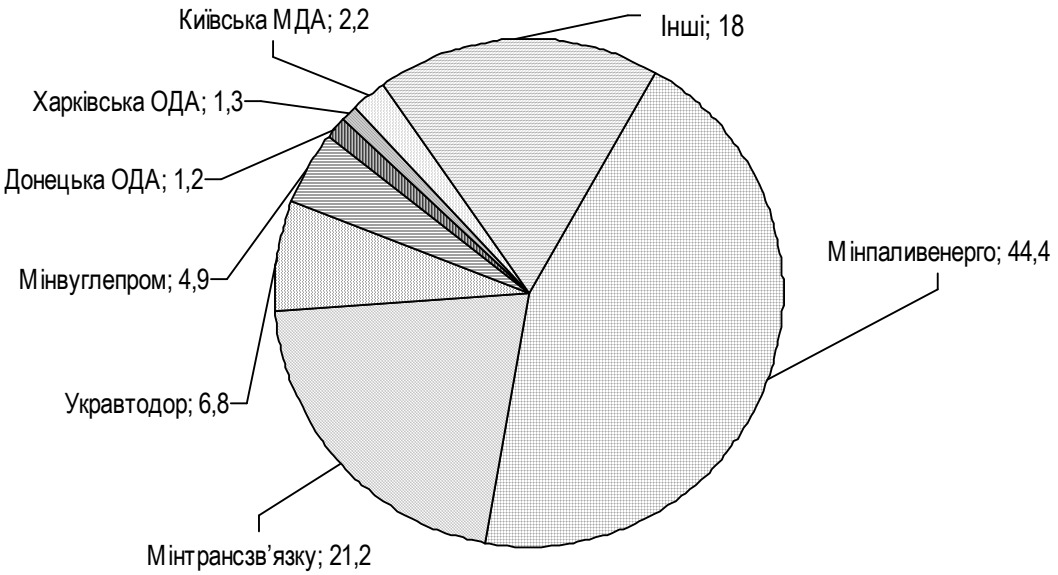

Рис. 3. Структура розподілу коштів у розрізі замовників, перше півріччя 2009 р. (за даними Міністерства економіки України), %

Вирішення даної проблеми полягає у відсутності єдиної концепції визначення пріоритетних напрямів державних закупівель, яка б дозволила врахувати й інші, не менш важливі соціально-спрямовані програми розвитку. У даному контексті слід зазначити, що, за висновком Колегії Рахункової палати, "формування державного замовлення в Україні є неконтрольованим, неефективним і збитковим для держави процесом" [2].

Як було зазначено вище, в Україні на сьогодні сформовано децентралізований підхід, що має проблему, пов'язану з низьким рівнем контролю за використанням бюджетних коштів, і виконання вузьковідомчих замовлень, що й спостерігається саме в Україні. Водночас у багатьох країнах світу налагоджена та досить ефективно функціонує централізована система закупівель, зокрема в Канаді, Данії, Фінляндії, Німеччині, Італії, Швеції. Основні переваги та недоліки централізованого замовлення наведено в таблиці 1.

Слід зазначити, що централізований підхід щодо системи державних закупівель не передбачає однозначної наявності спеціального централізованого органу, а може передбачати існування системи центрального використання та рамкових угод щодо державних закупівель, як, наприклад, у Данії. У Німеччині до недавнього часу закупівлі здійснювались на децентралізованій основі, але останнім часом простежується тенденція до централізації закупівель, оскільки на місцевому рівні цілий ряд муніципалітетів створили централізовані органи координації.

Таблиця 1

Основні переваги та недоліки централізованої системи державного замовлення

№ пор.	Переваги	Недоліки
1	Потенційна економія бюджетних коштів за рахунок обсягу замовлення (великий обсяг замовлення – нижча ціна)	Більш сильне сприяння корупційним схемам через протекціонізм у значних масштабах
2	Встановлення єдиних технічних стандартів для інформаційних систем, що діють в урядовому секторі	Відсутність стимулів щодо підтримки конкурентного середовища
3	Встановлення єдиних технічних вимог і стандартів до контрактів із постачальниками	Придбання непотрібних товарів, робіт, послуг за відсутності можливості при великих масштабах замовлення враховувати специфічні детальні вимоги кінцевого споживача
4	Більш високий рівень кваліфікації та професіоналізму персоналу, що задіяний у тендерних процедурах	Помилковість при оформленні централізованого замовлення перекладається на значний обсяг замовлення і, як наслідок, на формування надлишкових витрат
5	Забезпечення прозорого процесу проведення тендерів, відкритість для громадського контролю	
6	Здійснення ефективного управлінського контролю та аудиторських перевірок	Знижена можливість за рахунок державного замовлення стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, а також розвиток регіону (чим більший розмір контракту, тим менше можливості у малого підприємства його отримати, а за умови отримання такого контракту – формування високого рівня залежності фінансово-господарської діяльності від одного замовника
7	Встановлення більш чітких меж відповідальності посадових осіб	
8	Для суб'єктів господарювання можливість суттєвого нарощення обсягів виробництва та реалізації продукції	

Досить корисним, на наш погляд, з точки зору формування системи державного замовлення є досвід Фінляндії, в якій останнім часом політика в даній сфері спрямована на формування комплексної, так званої "загальнодоступної" моделі, яка дозволяє поєднати вагомі переваги як децентралізованого, так і централізованого підходів, при цьому в даній моделі особливу роль відіграє саме механізм електронної торгівлі [9]. Слід зазначити, що в Україні останнім часом почали приділяти досить значну увагу саме питанню організації електронних торгів.

Висновки. Отже, можна зазначити, що сформована в Україні система державних закупівель є досить неефективною і потребує

удосконалення механізму розподілу державних коштів. Ефективне функціонування системи державних закупівель можливе за умови розробки єдиної концепції визначення пріоритетних напрямів державних закупівель. У зв'язку з цим доречним є вивчення зарубіжного досвіду організації системи державних закупівель як централізованого, так і децентралізованого характеру.

Список літератури

1. Арыкбаев, Р. К. Оптимизация бюджетных расходов системы государственных заказов и закупок [Текст] / Р. К. Арыкбаев // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2007. – № 2(37). – С. 222–226.
2. Державне замовлення є – державницьке бачення відсутнє [Електронний ресурс] Розглянуто Колегією Рахункової палати. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article – 08.04.2009. – Назва з екрана.
3. Корытцев, М. А. Квазирынок государственных закупок: варианты организации и потери эффективности [Текст] / М. А. Корытцев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – № 2. – Т. 4. – С. 112–118.
4. Овсянюк, О. Компаративний аналіз системи державних закупівель країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О. Овсянюк // Наукові записки. – 2005. – Випуск 14. – Режим доступу : http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya.pdf. – Назва з екрана.
5. Погосов, И. А. Доходы и расходы сектора государственного управления в период кризиса 2008-2010 гг. [Текст] (Оценка финансово-кредитной политики государства в период кризиса) / И. А. Погосов, Е. А. Соколовская ; Институт экономики РАН. – М., 2009. – 44 с.
6. Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 № 921, зі змінами. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/print/?ff=0&fs=8&uid=1149.912.19&type=0/ – 29.12.2009. – Назва з екрана.
7. Про внесення змін до Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2009 № 647. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/ain.cgi?nreg=647-2009-%EF&pass=4/UMfPEGznhhxq2.ZirFatpeHI4Qos80msh8Ie6. – Назва з екрана.
8. Ткаченко, Н. Б. Макроекономічні аспекти державних закупівель [Текст] / Н. Б. Ткаченко, Ю. М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 82–88.
9. Централізована та децентралізована система державного замовлення [Електронний ресурс] / Ресурсний центр розвитку громадських організацій "Гурт". – Режим доступу : http://www.oecd.org/dataoecd/11/10/39610399.pdf . – Назва з екрана.

Summary

In the article the author considers features of the organisation of system of the public procurement. Use of means for the state purchases in Ukraine is analysed. Advantages and lacks of the centralised and decentralised systems of the public procurement are defined.

Отримано 25.11.2009

УДК 339.732

М.А. Долгалева, *канд. экон. наук,*
Днепропетровский университет экономики и права

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ БАНКОВ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Интеграция украинских банков в мировую банковскую систему проявляется с ростом присутствия иностранного капитала в банковской системе страны. Преимуществам и недостаткам влияния иностранных банков на развитие рынка банковских услуг посвящены многие исследования.

Целью данной статьи является выявление роли иностранного капитала в банковской системе страны в условиях текущего кризиса. В статье проводится анализ присутствия иностранных банков на украинском рынке, рассматриваются возможные стратегии поведения иностранных банков.

Ключевые слова: иностранный банк, иностранный капитал, интеграция, банковская система.

Постановка проблемы. Во время устойчивого роста большое внимание уделялось влиянию иностранного капитала на развитие отечественной банковской системы. Исследователи отмечали как негативные, так и позитивные факторы этого явления. Так среди негативного влияния отмечалось следующее:

- иностранная экспансия;
- преследование собственных интересов;
- угроза экономической безопасности.

В то же время были отмечены следующие положительные факторы:

- привлечение иностранного, более дешевого капитала;
- увеличение конкурентоспособности банковской системы;
- появление новых продуктов и услуг, создание новых рабочих мест;
- прозрачность и вовлеченность украинской банковской системы в глобальную банковскую систему.

Цель данного исследования – анализ тенденций, происходящих на рынке банковских услуг в Украине под влиянием кризиса.

Изложение основного материала. Актуальность изучения влияния иностранных банков на отечественную банковскую систему обусловлена значительным ее ухудшением в период с октября 2008 по апрель 2009 г., а именно:

- в 14 украинских банках работают администраторы и кураторы от НБУ, и количество проблемных банков увеличивается;
- отток депозитов в гривне составил более 57 млрд. грн.;
- просроченная задолженность населения по кредитам составила более 22 млрд. грн., или 3 % от выданных кредитов;

© М.А. Долгалева, 2009

- уровень абсолютного недоверия к банкам – 55,1 % [5];
- сокращения рабочих мест в банковской сфере – около 14 000 человек.

Кризис показал, что для отечественной банковской системы самым актуальным вопросом является повышение устойчивости.

В текущих условиях устойчивости банковской системы значительно способствует иностранный капитал дочерних банков. Как видно, есть некоторый спад в динамике доли банков со 100 %-м иностранным капиталом в общем количестве зарегистрированных банков (рис. 1). В целом, доля иностранного капитала по состоянию на 01.03.2009 превышает 34 %.

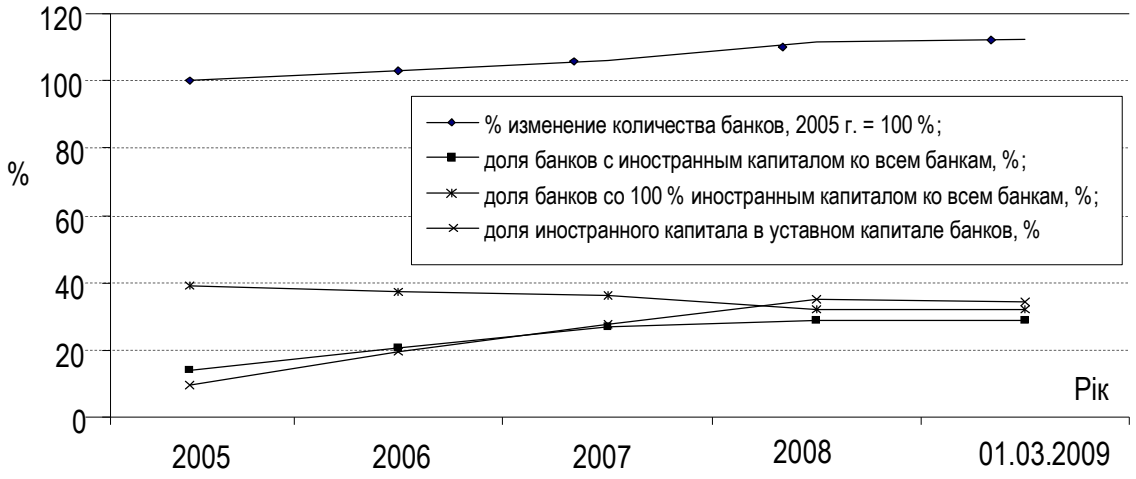

Рис. 1. Динамика участия иностранного капитала в банковской системе Украины (по данным НБУ) [4]

Как видно из таблицы 1, из 20 первых банков по величине активов 15 банков получают возможность фондирования из других стран [4].

Кризисная ситуация в экономике Украины приводит к количественным изменениям. Наряду с перспективой создания дочерних банков мировых финансовых институтов (HSBC, Deutsche Bank), существует и обратное движение – несколько представителей иностранных банков отказываются от работы на украинском рынке (Dresdner Bank, ING Bank, Трансбанк).

В целом, на апрель 2009 года иностранные финансовые группы вложили в свои дочерние банки в Украине более 80 млрд. грн., в то время как для рекапитализации украинских банков в бюджете Украины предусмотрена цифра в 44 млрд. грн. Также необходимо учитывать более легкий доступ к кредитным средствам ЕБРР и Всемирного банка для банков иностранных финансовых групп – Укрсоцбанк привлек 150 млн. долл. США [3], ОТП банк – 100 млн. долл. США, Райффайзен Банк Аваль – 145 млн. долл. США [1]. В целом, ЕБРР готов выделить на рекапитализацию банков в Украине около 600 млн. долл. США, а Всемирный банк – 750 млн. долл. США [2].

Таблица 1

Топ 20 банков по размеру активов (за исключением тех банков, где введена администрация или куратор от НБУ на 01.04.2009)

Банк	Активы на 01.01.2009, млрд. грн.	Страна регистрации собственников
ПриватБанк	80,17	Украина
РБ "Аваль"	65,36	Австрия
Ощадбанк	57,79	Украина
УкрСиббанк	55,7	Франция
Укрсоцбанк	49,7	Австрия, Италия
Укрэксимбанк	48,32	Украина
ОТП Банк	33,72	Венгрия
Альфа-Банк	32,31	Россия
ВТБ банк	28,34	Россия
ПИБ	27,49	Россия
Форум	20,51	Германия
ПУМБ	20,16	Украина
Сведбанк	15,98	Швеция
Брокбизнесбанк	14,5	Украина
Кредитпромбанк	14,2	Нидерланды
Пивденный	11,09	Украина
Эрсте банк	11,03	Австрия
Уникредитбанк	10,62	Италия
ИНГ банк	9,5	Нидерланды
Универсал банк	8,1	Нидерланды

Возможны следующие стратегии поведения иностранных банков в Украине:

1. Сохранение имиджа, поэтому материнские структуры будут продолжать оказывать финансовую помощь своим дочерним подразделениям и в дальнейшем.
2. Рефинансирование своих долгов.
3. Изменение стратегии, уход от агрессивной политики захвата рынка.
4. Изменения в организационной структуре, оптимизация менеджмента и штата, сокращение филиальной сети.
5. Увеличение доли иностранного капитала в результате выкупа обанкротившихся отечественных банков.

Выводы. Несмотря на кризис в странах ЕС, преимущество для банков с иностранным капиталом очевидно – их возможности по привлечению средств от крупных европейских финансовых учреждений значительно превышают ресурсные возможности украинских банков. Присутствие иностранного капитала значительно способствует сохранению устойчивости на рынке банковских услуг.

Список литературы

1. Власть денег [Текст]. – 2009. – № 11. – С. 25.
2. Деловая Столица [Текст]. – 23.02.2009. – № 8(406). – С. 8–9.
3. Контракты [Текст]. – 20.04.2009. – № 16–17. – С. 15.
4. Официальный сайт НБУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.bank.gov.ua.
5. Фокус [Текст]. – 08.05.2009. – № 19(131). – С. 28.

Summary

Foreign bank entry is frequently associated with increasing competitiveness for local banking market. Also positive dynamics of foreign investments into banking system is factor of integration. The aim of the article is to study current trends in Ukrainian banking system. We made analyses of bank assets with participation of foreign banks as well as possible strategies of their behavior there. The result is that there are positive influence of foreign banks in current situation of global crisis.

Получено 25.11.2009

УДК 336.722.32:347

О.І. Скаско, *канд. екон. наук, доц., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ;*
М.І. Крупка, *д-р екон. наук, проф., Львівський національний університет імені Івана Франка*

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПУТАЦІЇ БАНКІВ І ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВКЛАДНИКІВ

У статті показано, що зростання ресурсного потенціалу банків знаходиться в прямій залежності від рівня довіри суспільства до іміджу банків та наявності фінансових гарантій, в першу чергу з боку держави щодо повернення заощаджень вкладникам. Сьогодні рівень довіри до банків суттєво впав, незважаючи на збільшення суми гарантованого відшкодування. Зроблено аналіз зазначеної проблеми і факторів, які допомогли б виправити ситуацію.

Ключові слова: система страхування депозитів, Фонд гарантування вкладів, репутація банку, Бюро кредитних історій, державне регулювання.

Постановка проблеми. У процесі економічного розвитку фізичним особам належить бути не тільки засновниками, керівниками чи активними працівниками, але й пасивними (таких завжди є значна кількість),

© О.І. Скаско, М.І. Крупка, 2009

але вкрай важливими, учасниками економічних відносин та нарощення валового внутрішнього продукту. Одним із важливих проявів пасивної участі людей в економічних відносинах є їх заощаджувальна функція. Довіряючи банкам, вільні власні заощадження населення, яке через вік, здоров'я, професійні здібності та інші фактори не займається підприємницькою діяльністю, вкладає на різні терміни у банківські установи, які в свою чергу забезпечують різні сфери економіки необхідними ресурсами для зростання виробництва чи добробуту населення.

Розвиток банківської системи України попри суттєвий позитивний прогрес та удосконалення багатьох ринкових механізмів функціонування банків та контролю за їх діяльністю мав і негативні моменти (промахи) у історичному становленні, зокрема:

- вкладники банків ще тривалий час будуть пам'ятати гіркий досвід знецінення заощаджень населення в установах Ощадбанку СРСР, які були проіндексовані в подальшому з коефіцієнтом 1 рубль – 1 гривня 5 копійок, що становило приблизно 0,5 дол. США. Через мізерні виплати заощаджень вкладники і досі лише згадують про свою втрачену працю. З кожним роком ці вкладення знецінюються через вплив інфляції і на початок 2009 р. відносно того ж долара США становили вже 15 центів;
- ліквідація впродовж останніх 10 років 20 комерційних банків, із яких несаленню повернуто близько половини обсягу їх вкладень.

Такий негативний досвід для населення, як вкладників чи клієнтів банків, на перший план висуває питання довіри до банків і наявність високої гарантії повернення їх заощаджень.

Аналіз останніх публікацій. Проблемі підвищення довіри вкладників до банків та наявності дієвої системи страхування депозитів від ризику їх неповернення банками приділяли достатню увагу вітчизняні науковці. Серед них можна назвати О. Лобанова, В. Кочеткова, О. Іщенко, О. Соколова, В. Шапран. Науковці звертали увагу на необхідність не тільки збільшення розміру гарантування вкладу, але й паралельну капіталізацію банків, оскільки питома вага коштів, якими вони ризикують, у загальних пасивах зменшувалася.

Метою цієї статті є дослідження та обгрунтування потреби у забезпеченні досконалих механізмів контролю за іміджем, репутацією вітчизняних банків та функціонуванням системи страхування депозитів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення довіри, репутації банків досягається багатьма шляхами, основними з яких є такі:

- кожний банк має оцінювати свій найбільший капітал через високий рівень його ділової репутації;

- центральний банк країни має брати активну участь у цьому процесі через нормативні обмеження, постійний контроль за наявними ризиками у банках та створенням фондів, реально наповнених коштами, які б могли покривати форс-мажорні випадки їх неплатоспроможності.

Ризик репутації банку – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати відносини, що тривають.

Розглянемо характеристику заходів, які банки повинні вживати з метою постійного збереження чи підвищення рівня його репутації.

Наявність кодексу етики поведінки працівників

1. Кожний банк повинен розробити такий кодекс, який міститиме положення про те, як працівники повинні поводитися у спілкуванні між собою з метою недопущення конфлікту інтересів між ними, тобто позбавлення в першу чергу можливостей виникнення чи з'ясування особистих відносин (неприязні, перенесення відповідальності тощо).

2. Як працівники повинні спілкуватися із клієнтами банку з метою повного задоволення їх інтересів.

Функціонування дієвої служби зв'язків з громадськістю

Наявність такої служби свідчить в першу чергу про бажання банку оперативно реагувати на будь-яку негативну інформацію про нього у засобах масової інформації, на телефонні повідомлення чи скарги клієнтів шляхом надання роз'яснень чи миттєвого втручання у ситуацію. Не менш важлива роль даної служби у постійному наданні чи обміні інформацією по Інтернет-сайту (актуальна інформацію про показники банку, будь-які кадрові зміни, запровадження нових послуг та консуль-тування клієнтів). Служба зв'язків з громадськістю також повинна брати активну участь у функціонуванні асоціації банків, круглих економічних столах, форумах, співпрацювати із журналістським корпусом тощо.

Участь у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб

У всіх приміщеннях установ банку доцільно розміщати у доступному для вкладників місці рекламу про те, що банк є учасником (тимчасовим учасником) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, обсяги відрахувань ним коштів до Фонду та загальний середньозважений обсяг залучених вкладів.

Участь банку у загальнодержавних програмах

Інформування клієнтів банку про те, що він бере участь у загально-державних програмах є суттєвим фактором, який підвищує його репутацію. Такими заходами може бути, наприклад, обслуговування (необслуговування) пенсійних рахунків, на яке Національний банк надає дозвіл найбільш стабільним банкам. Вкрай важливою загальнодержавною програмою, яка забезпечує прозорість інформації у банківській системі та ефективність її функціонування, є співпраця банку з Бюро кредитних історій, яке містить інформацію про неплатоспроможних позичальників та формується на основі наданих банками відомостей про кожного клієнта, який недобросовісно виконує кредитні зобов'язання перед ними. Наявність ж інформації у Бюро захистить кожний наступний банк від співпраці з недобросовісними клієнтами та позбавить їх можливих збитків.

Наявність книги скарг і пропозицій

Кожний структурний підрозділ банку повинен зберігати зазначену книгу у доступному для клієнтів місці, бажано під відеоспостереженням. В ній вони можуть висловити свою подяку чи незадоволення якістю обслуговування. На кожний негативний запис повинно бути пояснення відповідального працівника банку. Зазначену книгу зобов'язані вивчати працівники служб внутрішнього та зовнішнього аудиту та робити відповідні висновки та рекомендації. Сьогодні працівники банківського нагляду розглядають як фактор впливу на репутацію тільки ті скарги, які адресовані їм.

Здійснення анонімного анкетування клієнтів

Поряд з усіма вищенаведеними факторами, які зменшують ризик репутації банку, можуть бути й інші. Однак практика показує, що найбільш дієвим заходом банку, який забезпечує виявлення слабких чи сильних сторін його діяльності і реалізовує його репутацію, є анонімне анкетування клієнтів банку за широким спектром його життєдіяльності. Адже в суспільстві існує твердження, що зі сторони завжди краще видно.

Розглядаючи вплив Центрального банку на забезпечення високого рівня репутації, довіри до банків можна охарактеризувати такі його заходи.

Наявність нормативного регулювання та обмежень

В Україні НБУ розробив процедури обрахунку та контролю економічних нормативів капіталу, ліквідності, кредитних ризиків, ризиків інвестування та погіршення валютних позицій. Враховуючи наявну сьогодні ситуацію на ринку банківських послуг та те, що репутація банку з боку структурного підрозділу НБУ служби – банківського нагляду, яка

здійснює контроль за стабільністю, безпечністю банків, розглядається лише в окремій короткій довідці, яка навіть з банком не погоджується. Така ситуація свідчить про недостатність нормативного регулювання даного напрямку.

Створення фондів, які б могли покривати форс-мажорні випадки пониження репутації банку через тимчасову неплатоспроможність

Ураховуючи необхідність забезпечення державою гарантії фізичним особам щодо повернення їх коштів та вимоги Директиви Європейського співтовариства 94/19/ЄС "Щодо схем гарантування депозитів", Президентом України у 1998 р. прийнятий Указ "Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків", яким затверджено "Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд), формування та використання його коштів". У подальшому, у 2001 р. Верховна Рада України законодавчо врегулювала дане питання, прийнявши Закон України "Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб".

Учасниками Фонду є банки і філії іноземних банків, які виконують встановлені НБУ економічні нормативи достатності капіталу, платоспро-можності. В іншому випадку учасники переводяться до категорії тимчасових учасників. Після такого переведення банку Фонд не відшкодовує залучені вклади з дати отримання повідомлення про переведення його до категорії тимчасового учасника Фонду, а банк зобов'язаний попереджати у письмовій формі фізичних осіб при укладенні з ними нових угод на залучення вкладів про те, що Фонд не гарантує відшкодування за цими вкладами. Дана процедура потребує розширення в частині подальшої дії гарантії Фонду на вклади навіть за умови запровадження у банку тимчасової адміністрації, при якій виплата вкладів в основному заморожується, а вкладники через відсутність гарантії на нові вклади (переукладання договорів, термін дії яких закінчився вважається залученням нових вкладів) не бажають йти назустріч тимчасовому адміністратору та банку.

Початкова сума, яку гарантував Фонд, була несуттєвою і становила 0,5 тис. грн., проте населення уже звикало до терміну "гарантія повернення вкладу". Стрімкий розвиток банківської системи, добробуту населення та відповідно обсягу їх вкладів в останні 5-8 років зумовили і поступове (суттєве) зростання гарантованої суми. На сьогодні Фонд гарантує кожному вкладникові відшкодування за вкладами, включаючи відсотки на день їх недоступності в розмірі 150 тис. грн., що становить за офіційним курсом НБУ 20 000 дол. США в еквіваленті.

Мінімальний розмір гарантованої до повернення суми вкладів згідно з вищенаведеною Директивою ЄС становить 20 000 євро. Страховий

захист понад 20 000 євро встановлено в таких країнах Євросоюзу, як Польща – 22 500, Фінляндія – близько 25 000, Швеція – 29 000, Франція – 70 000, Італія – 100 000. Гарантування депозитів юридичних осіб функціонує у Німеччині, Австрії, Угорщині, Іспанії, Греції, Фінляндії, Швеції. В Україні ж депозити юридичних осіб не гарантуються, що доцільно в майбутньому змінити.

Однак нагальним фактором впливу на функціонування банківської системи в умовах кризи є активність міжбанківського ринку розміщення\залучення ресурсів. Сьогодні він суттєво зупиняється і в першу чергу через недовіру одного банку до іншого і, відповідно, можливу втрату розміщених коштів. У цій ситуації вкрай необхідним був би механізм гарантування міжбанківських кредитів і депозитів. Це підвищить ліквідність банківської системи, зумовить зниження процентних ставок за депозитами фізичних та юридичних осіб та активізує кредитування клієнтів.

Значна частина європейських країн гарантують вклади лише у валютах ЄС. Таким чином, збереження населення в основному, як і доходи, у цих країнах зосереджені у валютах кожної країни. Такий механізм позбавляє країну валютного ризику.

За станом на 01.02.2009 кількість учасників Фонду становила 183 банки, а загальна сума акумульованих Фондом коштів – 3 193 млн. грн. Крім того, Правлінням НБУ у зв'язку з погіршенням ситуації на грошово-кредитному ринку (погіршення ліквідності банків, наявність постійного процесу відтоку вкладів із банків) на початку 2009 р. прийнято рішення про перерахування прибутку у розмірі 1 000,0 млн. грн. за 2008 р. у Фонд.

Сьогодні в Україні діє такий порядок формування коштів Фонду:

а) початковий збір з учасників Фонду у розмірі 1 % статутного фонду кожного банку;

б) регулярні збори з учасників Фонду в розмірі 0,25 % загального обсягу залучених вкладів фізичних осіб двічі на рік;

в) щорічні внески НБУ у відсотках від річного прибутку, розмір яких погоджується з Кабінетом Міністрів;

г) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України чи депозитів, розміщених Фондом у НБУ;

д) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України та НБУ.

Керівним органом Фонду є адміністративна рада, яка діє у складі 5 осіб, по два представники від НБУ та Кабінету Міністрів України та одного представника Асоціації банків України. Це є дієвим способом розподілу повноважень різних гілок влади та представлення інтересів самих банків. Крім того, Фондові надані повноваження не рідше одного разу за рік здійснювати перевірки повноти і своєчасності відрахувань банками коштів.

Висновки та перспективи досліджень. Проведений аналіз механізмів функціонування Фонду гарантування вкладів в Україні та заходів щодо підвищення репутації банківських установсвідчить про те, що НБУ необхідно:

- розробити дієве положення про регулювання банками власної репутації, яке в обов'язковому порядку має виконуватись ними;
- служба банківського нагляду на основі зазначеного положення має приділяти значну увагу саме цьому ризику банків;
- необхідно розробити такий механізм гарантування міжбанківських кредитів та депозитів, а також депозитів юридичних осіб, який функціонує в багатьох країнах світу;
- обмежити або повністю відмінити гарантування вкладів в іноземних валютах, окрім раніше укладених договорів до часу їх закінчення. Це сприятиме перетворенню валютних заощаджень у гривневі і зменшить валютні ризики як для банків, так і вкладників при коливаннях курсу національної валюти відносно іноземних;
- Закон України "Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб" необхідно доповнити в частині наявності механізму обов'язкового гарантування вкладів фізичних осіб, переукладених під час функціонування банку як тимчасового учасника та дії тимчасового адміністратора банку.

Список літератури

1. Іщенко, О. Перспективи розвитку вітчизняної системи страхування депозитів у світлі євроінтеграції [Текст] / О. Іщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 5. – С. 52–58.
2. Коноваленко, Н. Мировой опыт страхования депозитов / Н. Коноваленко // Банковская практика за рубежом. – 2001. – № 3. – С. 50–57.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua.
4. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 20.09.2001 № 2740-III. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua.
5. Соколова, О. Гарантування вкладів та його вплив на фінансову стійкість комерційних банків [Текст] / О. Соколова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6. – С. 53–56.

Summary

Growth of resource potential of banks is in direct dependence on the level of trust of society to the image of banks and presence of financial guarantees, above all things, from the side of the state on returning of economies to the depositors. Today the level of trust to the banks fallen down substantially, in spite of increase of sum of the assured compensation. The analysis of the indicated problem and factors which would correct a situation is done.

Отримано 27.11.2009

УДК 338.22.021.4

О.А. Золотарева, *канд. экон. наук, доц.,*
Полесский государственный университет,
А.А. Минченко, *Гомельский филиал Международного института трудовых и социальных отношений, Республика Беларусь*

ПРОБЛЕМА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИАГНОЗА

В статье рассмотрена практическая сущность подлинно кейнсианской экономической теории, ее возможности в преодолении финансового кризиса в постсоветских странах. Предложены конкретные меры по реализации политики социализации инвестиций, обоснована необходимость приватизации и разгосударствления посредством образования третьего суверенного макроэкономического субъекта – банка капиталов.

Ключевые слова: рецессия, стагфляция, мировой экономический кризис, предпочтение ликвидности, кейнсианство, институционализм, административизм, социализация инвестиций, банк капиталов.

Постановка проблемы. Когда мировой экономический кризис вполне ощутимо ворвался в постсоветское пространство, возникла надобность в адекватной экономической теории, способной всё верно истолковать и дать правильные рекомендации по выходу из кризиса. И, по-видимому, экономическая идеология МВФ оказалась победившей в большинстве постсоветских стран, – “победившей” все остальные стратегии преодоления кризиса, но, к сожалению, не сам кризис. В частности, и Украина, и Беларусь приняли тот пакет мер, который был необходимым условием для предоставления ссуд нашим странам со стороны этой влиятельной организации. Нам предлагается экономить, сокращать лишние расходы, балансировать бюджет. Ну, а если сущность современного кризиса – сжатие совокупного спроса, может ли в этом случае идеология МВФ быть адекватной?

Анализ последних исследований. В рамках мейнстрима имеются два крайних патологических состояния макроэкономики, являющихся полюсами естественной цикличности, – рецессия и инфляция. Рецессионный разрыв существует при сжатии совокупного спроса и идентифицируется, казалось бы, довольно легко, тогда как феномен инфляции часто теряется в процессе бифуркации, а вместе с нею становится весьма неоднозначным и понятие стагфляции, которая хрестоматийно представляет собой сочетание инфляции и спада. Поскольку в этом случае в основе спада оказываются инфляционные пристрастия правительства, макроэкономический мейнстрим рекомендует начинать антикризисную политику с борьбы против инфляции, даже если последствием будет еще больший спад. То, что в 90-х годах XX века

© О.А. Золотарева, А.А. Минченко, 2009

у нас называлось шоковой терапией, было автоматическим следствием поставленного западными экспертами диагноза постсоветской экономике.

Не думаем, что выздоровление постсоветской экономики, начавшееся только в начале следующего века (не слишком ли поздно?), явилось результатом тотальной рестрикционной политики, рекомендованной экспертами МВФ. Уже давно возникали серьёзные сомнения относительно адекватности столь серьёзного аскетизма, тем более что на аскетизм проводимая макроэкономическая политика отнюдь не была похожа. Так или иначе экономический бум, царивший на всем постсоветском пространстве, заставил забыть обо всех подобного рода сомнениях. Но теперь, казалось бы, навсегда похороненная дилемма внезапно возникла снова с еще большей драматичностью, чем ранее – рецессия или стагфляция?

Предлагаем силлогизм, ставший концептуальным ядром наших сомнений в адекватности методологии МВФ относительно сущности переживаемых нашими странами экономических событий.

Большая посылка: вместе с развертыванием экономического кризиса практически на всём постсоветском пространстве резко возросло предпочтение ликвидности относительно остальных экономических агрегатов.

Малая посылка: деньги представляют собой абсолютную ликвидность.

Вывод: уровень предпочтений наиболее общего денежного агрегата в постсоветском обществе в течение последнего года резко повысился.

Данный вывод, сделанный дедуктивно, казалось бы, противоречит эмпирическим сводкам, указывающим на наличие двухзначного индекса роста уровня цен. И если быть убеждённым в жёсткой прямой корреляции между индексом цен и уровнем инфляции, других доказательств существования значительной инфляции не надо. У нас такой убеждённости нет. Заслуживает внимания парадоксальный, однако довольно убедительный, встречающийся повсеместно факт: нехватка ликвидности, стало быть, реальных денег, может стать причиной повышения цен. Так происходит, когда предприятие, находясь перед лицом дилеммы "повышение цен или расширение оборота", в силу дефицита ликвидности не может выбрать ее правильную сторону и, стало быть, вынуждено повышать цены на свою продукцию. Этот распространенный в постсоветском пространстве случай указывает на то, что нехватка реальных денег в экономике может манифестироваться как повышение цен. И тогда нам следует сделать выбор, что считать

инфляцией: повышение цен либо избыток денежных средств в экономике; оказывается, речь идет не об одном и том же.

Деньги имеют природу поля: по мере приближения к состоянию полной ликвидности благо в возрастающей степени оказывается способным заменять деньги. Так конструируется понятие эндогенных денег. Во времена, когда институциональные денежные средства утрачивают некоторые свойства ликвидности, их замещают товары, ликвидность которых имеет естественный характер.

Ликвидность есть способность блага быстро и безущербно позиционироваться относительно множества рыночных благ. Ликвидное благо просто, хорошо сохраняет стоимость, портативно. Так, например, нефтяные фьючерсы завоевали общее признание вместе с началом противостояния двух мировых валют (американского доллара и евро). Выбор в пользу одной из мировых валют стал чреват вмененными издержками, – это коренной признак утраты институциональной мировой валютой определенной степени ликвидности. Выбор нефти был нейтрален по отношению к институциональности, а значит, и лишен соответствующих рисков.

В постсоветском экономическом пространстве с началом мирового экономического кризиса имела место не столько инфляция, сколько смещение полюса ликвидности в сторону мировых денег, главным образом доллара и евро. На весах предпочтений экономических агентов национальные деньги Украины и Беларуси перестали быть полюсом ликвидности и стали опережающим индикатором будущего национальных экономик, то есть функционально они оказались чем-то вроде акций, а их динамика стоимости – самым выразительным индексом состояния дел в народном хозяйстве.

Сделав столь очевидный для нас вывод о нарастании с началом мирового экономического кризиса степени предпочтения ликвидности в постсоветском экономическом пространстве, мы автоматически приходим к выводу о том, что сущность нашего кризиса – рецессионный разрыв, то же, что и в развитых странах.

Цель статьи – раскрыть неадекватность экономической идеологии как Международного валютного фонда, так и административизма в преодолении кризиса в постсоветских странах и предложить альтернативные антикризисные меры.

Изложение основного материала. Принято считать, что выход из мировой предвоенной депрессии состоялся благодаря кейнсианской методологии, оформившейся… в 1936 году в книге великого английского экономиста Дж.М. Кейнса [1]. Учитывая, что верхней временной рамкой Великой депрессии является 1933 год (по крайней мере,

так явствует из учебников), фиксируется очередной парадокс экономической теории. В действительности Ф. Рузвельт не был и не мог быть кейнсианцем, а временное преодоление глобального спада не было, как полагают теперь многие историки экономической мысли, неким безотчетным наитием команды американского президента.

У истоков Нового курса Ф. Рузвельта стояли видные теоретики экономического институционализма:

- Джон Коммонс с его идеей ограниченного нормами права рынка, идеей “юридического капитализма”;
- Уэсли Митчелл, разработавший теорию экономических циклов и идеологию вмешательства государства в экономику.

А также Ричард Канн, создавший теорию отраслевых мультипликаторов. И если видеть в государственном секторе некий аналог специфичной отрасли, то мультипликатор государственных расходов Дж. Кейнса – это просто один из мультипликаторов Р. Канна.

Кейнс создал макроэкономику как науку, нечто совершенно иное, чем теория институционализма. Здесь наблюдается как раз тот случай, когда название способно вводить в заблуждение. Микроэкономика, несмотря на корень “микро”, изучает и довольно крупные экономические объекты. Так, типичное экономическое поведение КНР по существу микроэкономическое, как и любой корпорации.

Макроэкономика – это такой экономический континуум, в котором государство перестает быть чем-то всеобщим, как в институционализме или у неоклассиков, но становится особенной силой, частью общего равновесия. Вместе с появлением макроэкономики мы имеем два зеркальных континуума. Один и тот же совет эксперта может оказаться верным в одном континууме и неверным в другом. Например, совет “меньше инвестиций в период кризиса” абсолютно верен по микроэкономическим критериям и абсолютно не верен по макроэкономическим критериям. Совет “больше экономьте в период кризиса” абсолютно верен по микроэкономическим критериям, и тот эксперт, который дает такой совет домашнему хозяйству, поступает вполне добросовестно и профессионально. Однако в макроэкономическом континууме этот совет ложен и вреден. Достаточно сослаться на так называемый парадокс сбережения: народы, которые много сберегают, особенно в иностранной валюте (если эти сбережения не трансформируются в инвестиции), обречены на прозябание.

Согласно Кейнсу, если общество настроено экономить, если общество ценит ликвидность слишком высоко, государство должно поступать *наперекор* обществу и производить достаточно большие расходы, чтобы ликвидность ценилась меньше, чем она ценится во

времена кризиса. В кейнсианстве государство оказывается не инструментом общественного воздействия на экономику, а чем-то совершенно иным, – силой, исправляющей кризисное поведение общества. Если общество опасается потреблять и инвестировать, государство должно больше потреблять и инвестировать; если общество настроено легкомысленно и склонно слишком много потреблять и инвестировать, чем позволяют производственные мощности, государство должно проводить ограничительную политику.

В этом и состоит эзотеричность, то есть невыразимость кейнсианства. Ещё Р. Лукас обратил внимание на то, что если экспансионизм государства становится предсказуемым и легко усваивается рациональными ожиданиями, он перестает быть эффективным, порождая инфляционную спираль [2]. А.М. Фридмен поднял проблему временных лагов [3]. Составилась ловушка Фридмана – Лукаса, казалось бы, навсегда похоронившая кейнсианство: если кейнсианство действует наперекор обществу, общество не в состоянии его одобрить, если же общество угадывает активистские действия правительства и действует соответственно, определяется фактор разрушительных рациональных ожиданий.

Кризисное предпочтение ликвидности обществом возникает в условиях, когда перспективное будущее резко сокращается, когда каждый день можно ждать "чего угодно". Отсюда вытекает следующий вывод: *уровень кризисного предпочтения ликвидности обществом находится в обратной корреляции с перспективным будущим экономических агентов*. Чем больше у экономических агентов уверенность в будущем, тем меньше предпочтение ликвидности и тем меньше рецессионный разрыв. Следовательно, *чтобы преодолеть рецессионный разрыв в экономике и уменьшить кризисное предпочтение ликвидности, надо либо увеличить количество ликвидности в* экономике (каким-то иным способом, нежели посредством печатного станка), *либо расширить перед экономическими агентами временную перспективу.*

Классикой кейнсианства в преодолении рецессионного разрыва в экономике считается экспансионистская политика, сопряженная с дефицитом государственного бюджета. Повышенные расходы государства, полагающиеся в кризисные времена, нельзя обеспечить посредством налоговых отчислений (за исключением очень редких случаев), наоборот, следует ослаблять налоговую нагрузку на предприятия. Дефицит госбюджета финансируется: 1) посредством печатного станка; 2) нарастания внутреннего долга; 3) сделанных ранее запасов ликвидности (например, в России значительные запасы ликвидности содержит

стабилизационный фонд). Всмотревшись во все перечисленные три источника финансирования дефицита государственного бюджета, мы увидим нечто общее для всех них: в условиях нехватки доходов государство вводит в оборот, то есть придаёт дополнительную степень ликвидности ранее накопленным элементам национального богатства.

В 1937 году американская экономика снова была отброшена в 20-е годы, стало быть, радикальный институционализм Ф. Рузвельта зашёл в это время в тупик. Потом начались усиленные военные приготовления, завершившиеся войной. Во время войны американская экономика мощно плюсовала. Стали возможны огромные государственные расходы, огромные заимствования американского государства и невиданные ранее налоговые сборы. Налогами забиралась почти вся предпринимательская прибыль. Если бы подобная фискальная политика проводилась в мирное время, она не была бы эффективной уже в соответствии с кривой Лаффера, потому что подавляющее большинство субъектов хозяйствования либо прекратило бы свою деятельность, либо ушло бы “в тень”. Но в условиях крупной войны этого не происходило. Потому что в то время созрело важное условие успешной кейнсианской политики – возник устойчивый временной горизонт: субъекты хозяйствования знали, что отчисления всей прибыли в государственный бюджет *временны*, а когда будет одержана победа, экономика снова станет рыночной.

Обозначился своего рода эффект Пигу. Доходы сократились, но в результате появления мощных врагов рыночной системе – фашистской Германии, а потом крепнущего Советского Союза – возник тот противовес, который повысил ценность рыночной системы. Ценность привычного возрастает именно тогда, когда появляется возможность всё потерять. Вот так возросла ценность структурного и человеческого капитала США, и американское правительство сумело встроить его в рыночный оборот посредством системы своих обязательств. И это была уже действительно неосознанная кейнсианская политика, ибо, как мы убедились, ее суть в том, что в ответ на массовое предпочтение ликвидности в экономике государство делает ликвидным и бросает в оборот элементы национального богатства, одновременно расширяя временную перспективу экономики. Только теперь можно констатировать полное сходство с экономической хронологией: институционализм Ф. Рузвельта заходит в тупик, и тогда обстоятельства складываются таким образом, что тот же самый институционализм приобретает значение кейнсианства – именно то, что происходило после выхода труда Кейнса в 1936 году.

Экономика развитых стран стремительно двигалась навстречу тоталитаризму, но как только составился антагонизм системы свободного предпринимательства с командными системами во время Второй мировой, а затем холодной войны, обозначилась редкость системы свободного предпринимательства и вместе с нею – прирост ценности национального богатства развитых стран, которое и было успешно пущено в оборот через систему обязательств и расширительную бюджетно-налоговую политику.

Административно-командная система была вытеснена за пределы системы свободного предпринимательства. А так как страны, в которых восторжествовала административно-командная система, сами того не желая, помогли это сделать развитым странам, выступая в роли жупела, возникла ошибочная реминисценция, что выход из кризиса произошел благодаря административизму в экономике. С тех пор и повелось путать радикальный институционализм команды Ф. Рузвельта с кейнсианской политикой. И теперь, по-видимому, кейнсианством считается такое положение вещей, когда государство инвестирует в экономику огромное количество денег, а потом предъявляет право на значительную ее часть. Вполне обоснована озабоченность огромными бонусами, которые получают руководители крупных корпораций, но разве могут они сравниться с бонусами консолидированного чиновничества, которое, пользуясь кризисом, обретает значительную экономическую власть и влияние?

Здесь проходит очень тонкая грань между подлинным кейнсианством (а есть всевозможные профанации кейнсианства) и радикальным институционализмом. Допустим, государство в результате кризиса национализирует основные средства производства и делает решительный шаг навстречу командной системе. Даже если в результате падение производства прекратится, нельзя будет сказать, что институционализм победил кризис. Напротив, кризис полностью реализует себя, завершившись схлопыванием экономической системы в систему административную. Кризис никогда не побеждается командной системой, экономический кризис одерживает полную победу, когда устанавливается или усиливается командная система.

Теперь представим другую ситуацию: государство национализирует предприятия и банки, но деловая среда данной страны уверена, что при наступлении подъёма предприятий банки снова будут приватизированы. В этом случае капитал посредством государства вводится в оборот (покупка – продажа капитальных фондов) и, надо полагать, вес ликвидности в экономике ослабнет. Речь идет о том, чтобы в условиях нехватки ликвидности в экономике придать дополнительную степень

ликвидности наиболее пригодным для исполнения этой функции элементам национального богатства.

Нам тоже надо найти возможность пустить в оборот элементы национального богатства, чтобы ослабить гнетущий вес ликвидности в экономике на весах предпочтений экономических агентов. В условиях утраты доверия субъектов хозяйствования к экзогенным деньгам (к деньгам государственных институтов) надо сделать так, чтобы экономическая система продуцировала свою эндогенную ликвидность. Если мы делаем выбор в пользу кейнсианской стратегии преодоления кризиса, то надо резко повысить совокупный спрос в экономике. Но это должен быть эффективный спрос. Каким-то образом следует перенацелить потребителя от крена в сторону ликвидности к ориентации на потребление инвестиционных товаров. И здесь незачем ориентироваться на одних только внешних инвесторов. Совершенно непонятным для нас, белорусов, фактом является тот, что идеология патриотизма в стране совмещается с практической невозможностью для среднего белоруса вложить деньги в отечественные предприятия в условиях абсолютной свободы, покупать и продавать иностранную валюту.

В экономике имеются такие товары, которые являются чем-то промежуточным между ликвидными благами и инвестиционными товарами, многие из которых крайне неликвидны. Таким товаром можно считать жильё, которое, обращаясь на рынке, обнаруживает свойства ликвидности (высокая степень сохранения, легко сертифицировать). В макроэкономическом аспекте принципиально важно, что спрос на жильё сопряжен с большим мультипликатором инвестиций.

Полезно знать, как рынок жилья осуществлял функцию локомотива экономического роста у нас и во всём мире. Осуществляя накопления, необходимые для покупки жилья, либо выплачивая проценты по строительным кредитам, домашние хозяйства трансформировали свои сбережения в инвестиции. Жилье, даже еще не построенное, входило в оборот и загружало часть денег в экономику. Примечательно, ***что чем более протяженна перспектива обладания жильем, создаваемая отношениями собственности, тем большее количество еще не построенного жилья в дисконтированном виде входит в текущий рыночный оборот, загружая сегодняшние денежные знаки.*** Обладая высокой степенью ликвидности, само жилье служит в качестве эндогенных денег, выступая в качестве залога. Устойчивый рост цен на дома и квартиры во всем мире формировал уверенность инвестора и соответственно долговременный период деловой конъюнктуры – то, чего так не хватает сегодня. Мировой экономический кризис

начался именно тогда, когда огромное количество жилья из-за просроченных кредитов было выброшено на рынок, цены на дома и квартиры упали, и в результате жилье утратило функцию ликвидности. Огромная часть эндогенных денег внезапно растворилась в экономическом пространстве, а экзогенных денег явно не хватало.

Таким образом, переход от инвестиционного спроса к депрессивному спросу на ликвидность осуществился на рынке того товара, который максимально сочетал в себе качества ликвидных и неликвидных товаров. И становится понятно, почему правительства многих стран в попытках повернуть кризисную тенденцию вспять колдуют над рынком недвижимости, в том числе и белорусское правительство. Но наш рынок жилья перенапряжён. Имеется в виду такой убедительный показатель, как отношение стоимости квадратного метра средней квартиры к средней годовой заработной плате, который у нас значительно выше, чем, скажем, в Европе.

И всё же у нас есть еще одно благо, которое отлично сочетает в себе качества ликвидности и инвестиционного товара. Это земля. Представим, какое воздействие на экономику окажет крупномасштабный оборот земли, пахотных угодий, лугов и лесов, уже давно существующий в развитых странах. Совершим важное допущение: допустим, нам удалось осуществить то, что называют социализацией инвестиций, то есть сделать землю дискретным, массовым товаром. Определенная фискальная политика должна обусловить такое положение вещей, что земля достанется тем, кто на ней будет работать. Здесь одна из важнейших задач – пресечь раздувание спекулятивных тенденций. Государству надо будет позаботиться и о стабильном повышении цен на данном рынке. Допустим также, что государство ориентируется на цены соответствующих земельных участков в Европе, но начинает с гораздо меньшего уровня цен на землю, однако берётся выкупать земельные участки каждый год по все более высокой цене. Обеспечив, к примеру, среднегодовое повышение цен в 10 % в твердой валюте, государство добьётся важных целей: земля будет входить в оборот, обеспечивать эмиссию огромного количества денег и кредитных ресурсов, которые смело можно будет пускать в оборот, не опасаясь инфляционных последствий. Разумеется, если государство заявит повышательную тенденцию выкупа земельных участков в долговременном периоде, едва ли много будет таких фермеров, которые пожелают землю продать, тем более, когда они почувствуют вкус свободного труда на своей земле. А труд, в самом деле, может оказаться исполненным больших возможностей, чем труд нынешнего фермера, потому что благодаря полноценному рынку земли фермеры получат возможность

отдавать землю в залог, а растущая стоимость земли сделает для банков выгодными такие кредиты. Конкуренция в банковской сфере приведет к снижению ставки процента по кредитам.

Подобного рода экономическую политику мы назовём подлинно кейнсианской: эмиссия значительно большего количества денежных знаков и выдача дополнительных кредитных ресурсов в рамках финансирования дефицита государственного бюджета посредством усложнения реального сектора через массовую приватизацию и разгосударствление.

Задача преодоления экономического кризиса конкретизируется в том, чтобы увеличивать объем ликвидности в экономике и посредством индикативного планирования повышать степень предпочтения капитальных благ. Надо сделать так, чтобы у потенциального инвестора, у массового инвестора существовала прочная уверенность в том, что капитальные блага будут повышаться в цене, как он был уверен на протяжении довольно долгого времени в вечности повышенной тенденции на рынке жилья.

Для того чтобы капитал, попав в рыночную стихию, сохранил и приумножил свою ликвидность, нужен *банк капиталов*, как третий суверенный макроэкономический объект, кроме центрального правительства и центрального банка. Его отличие от обыкновенного коммерческого банка состоит в учете эффекта агрегирования: финансируя каждый из предлагаемых проектов в отдельности, можно увидеть их убыточность в микроэкономическом аспекте, особенно в кризисные времена. Однако объединенные в рамках одного проекта, предъявляя спрос на продукцию друг друга, предприятия могут обусловить прибыльность и всего проекта в целом, и каждого из них в отдельности.

Идея банка капиталов пропагандировалась в России учёными (докторами экономических наук Евстигнеевыми). В Беларуси со схожей идеей, несколько позже, чем Евстигнеевы, выступил Е. Довгель. Последним банк капиталов мыслится как филиал Национального банка Беларуси.

Банк капиталов мог бы являться посредником в эмиссии огромного количества акций. Потенциальные инвесторы смогут голосовать по каждому из генерируемых банком капиталов проектов, уже действующих в качестве функционирующих организаций или еще только рассматриваемых на теоретическом уровне. Голосование должно быть ответственным, голосовать – значит вносить определенные залоговые суммы для последующей покупки акций того или иного проекта. Таким же ответственным должно быть голосование экспертов, работающих в банке капиталов, однако именно их решение должно открывать

или закрывать дорогу конкретному проекту. Невозможно оценить проект по достоинству, если эксперт не будет знать степень готовности рядовых инвесторов вкладывать деньги в данный проект. Поэтому голосование потенциальных инвесторов должно предварять оценку экспертов.

Обсуждаемые проекты – это по сути те, которые не под силу коммерческим банкам из-за наличия эффектов агломерации и трудностей агрегирования. Например, создание инфраструктуры для приватизации земли, создание центров логистики и др. Каждый проект может акционироваться, подобно тому, как сегодня акционируются предприятия в развитых странах. Потенциальные инвесторы делают форвардные заявки на участие в проектах, расписанные по годам, оставляя часть суммы в залог, подобно тому, как это делается на биржах и рынке Forex. Эксперты делают оценку проектов, исходя из их обоснованности, и не последнюю роль здесь играет учет экспертами, в какой степени потенциальные инвесторы готовы расставаться с деньгами ради осуществления этого проекта.

Победившим будет считаться тот проект, который приобрел значительное количество ответственных голосов (голосов рублем) и одобренный советом экспертов. Инвесторы не получивших поддержку проектов должны нечто потерять в утверждение значимости принципа ответственности при голосовании, но, возможно, даже если деньги будут возвращены инвесторам неудачных проектов, их потери будут представлять вмененные издержки, фиксируемые относительно удачливости принятых проектов (например, невыплата процентов по внесенным суммам). Это даст возможность значительно увеличить уровень монетизации национальной экономики в связи с замедлением оборота денежной массы вследствие введения в рыночный оборот отечественных капиталов.

Пример. Допустим, происходит обсуждение проекта “Развитие туризма в Беларуси в ближайшие 10 лет” о кредитовании потенциальных предпринимателей, занимающихся этим вопросом. Для системы коммерческих банков каждый из отдельных проектов – будь-то речной туризм, деревенский или охотничий – чреват значительными рисками. Но все они вместе, будучи замыкаемые в одно кольцо соответствующей инфраструктурой, станут продуцировать значительно меньшие риски. В аналитике банка капиталов будут присутствовать те же суждения, что и у правительственных аналитиков. Однако будет и нечто большее: те рядовые инвесторы, быть может, просто семейные хозяйства, которые убеждены в перспективности этого бизнеса в Беларуси, станут размещать свои средства сообразно своим представлениям

о значимости тех или иных составляющих данного проекта (это может быть и речной туризм, и деревенский, и охотничий, религиозный). Всегда найдутся инвесторы, которым будет выгодно разъяснять свое видение данного дела. У аналитиков банка капиталов выявится огромное преимущество перед правительственными аналитиками: они будут располагать более точной информацией о частном инвестировании в это дело, рынок планируемых инвестиций подскажет им, какое направление является более эффективным. Немаловажно и то, что публичное обсуждение данного проекта создаст рекламу и возможности для инвестирования в туризм.

Как бы ни были квалифицированы правительственные эксперты и аналитики, в экономическом поле у них всегда будет нечто трансцендентное, принципиально недоступное познанию – намерения экономических агентов. Вещью в себе сфера интересов и мотивации будет оставаться для них уже в силу того, что субъекты хозяйствования могут сами не знать о своих предпочтениях, если не окажутся в соответствующей стихии. Например, можно безошибочно предсказать, каковы будут результаты референдума о частной собственности на землю в условиях, когда граждане Республики Беларусь лишены земли и не способны ее должным образом ценить. Но если бы было возможно такое развитие ситуации, когда значительная часть белорусов обрели землю и научились ее ценить, результат референдума по земле будет совершенно иным. Таким образом, задача банка капиталов будет состоять в том, чтобы создать такую рыночную инфраструктуру, в контексте которой граждане могли бы осознать сферу своих частных интересов.

Выводы. Экономический кризис делает крайне трудным процесс принятия инвестиционных решений. Будущее оказывается смутным и неопределенным. Нужен долговременный *макроэкономический* план, который отличался бы от долговременного плана развития народного хозяйства, разрабатываемого правительством, *микроэкономического* по своей сути. И банк капиталов будет в состоянии обеспечить этот долговременный макроэкономический план частной инициативы. Мы употребляем термин “частная инициатива” несмотря на то, что банк капиталов может быть частью государственной структуры, как и центральный банк. Но если потенциальные инвесторы, покупатели акций будут своей готовностью расставаться с деньгами и определять будущее альтернативных макроэкономических проектов, то ровно в такой степени это предприятие будет иметь значение частного, вне зависимости от того, будет это выражено в правовой форме или нет.

Список литературы

1. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] Избранное / Дж. М. Кейнс. – М. : ЭКСМО, 2007. – 960 с.
2. Lucas, R. E. After keynsian macroeconomic [Text] / R. E. Lucas, T. T. Sargent // In: Rational expectation and econometric practice. – L., 1991. – P. 301.
3. Friedman, M. The quantity theory of money: A restatement [Text] / M. Friedman // In: Stydies in the quantity theory of money. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1956. – 607 p.

Summary

In article the practical essence originally keynesyan the economic theory, her opportunity in overcoming financial crisis in postsoviet the countries is considered. Concrete measures on realization of a policy socialization investments are offered, necessity of privatization and privatization by means of making of the third sovereign macroeconomic subject is proved.

Получено 27.11.2009

УДК 336.711

Т.В. Новик, А.Н. Новик, *Полесский государственный университет Национального банка Республики Беларусь, г. Пинск*

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

Президентом Республики Беларусь поставлены задачи по активизации привлечения в республику иностранных инвестиций и созданию привлекательного инвестиционного климата с сохранением эффективных государственных механизмов управления экономикой. Один из важнейших факторов, стимулирующих привлечение иностранного капитала в экономику страны, – отношения с международными финансовыми организациями.

Ключевые слова: валютное сотрудничество, валютная политика, международные финансовые организации, Международный валютный фонд, Группа Всемирного банка, Международная финансовая корпорация, Европейский банк реконструкции и развития.

Постановка проблемы. Развитие сотрудничества Республики Беларусь с международными финансовыми организациями в целях реализации основных направлений валютной политики.

Изложение основного материала. Основную роль в организации отношений Республики Беларусь с международными финансовыми организациями играет валютная политика, которая включает в себя следующее: регулирование валютного курса, проведение валютного регулирования и валютного контроля, формирование золотовалютных резервов

© Т.В. Новик, А.Н. Новик, 2009

и управление ими, осуществление международного валютного сотрудничества и участие в международных финансовых организациях.

Валютная политика делится на текущую и долговременную. Долговременная валютная политика предполагает осуществление структурных изменений в международном валютном механизме на перспективу и реализуется посредством участия стран в межгосударственных переговорах и соглашениях, преимущественно в рамках МВФ.

История отношений Международного валютного фонда с Республикой Беларусь берет свое начало с момента вступления нашей страны в данную организацию в 1992 г. Квота республики в фонде составляет 386,40 млн. СДР (373 млн. долл.), 0,19 % общей квоты. Беларусь имеет право на 3,054 голоса в МВФ, что составляет 0,2 % общего числа голосов.

Первое соглашение между фондом и белорусским правительством было подписано в 1993 г. о предоставлении займа в размере 200 млн. долл. по линии системных преобразований для улучшения платежного баланса (STF). Реализация соглашения начала осуществляться с августа 1993 г., когда был представлен транш на сумму 98 млн. долл.

Несмотря на неполное выполнение рекомендаций, фонд в сентябре 1995 г. одобрил программу стэнд-бай и предоставил первый транш в размере 50 млн. СДР (75 млн. долл.), а также выделил вторую часть льготного кредита (70,1 млн. СДР) в рамках механизма системных трансформаций.

В период с 1995 по 2000 г. программы сотрудничества с МВФ были сокращены.

Достижение значительной либерализации в валютной сфере белорусской экономики, выход на единый обменный курс 14 сентября 2000 г. дали твердую почву для возобновления работы миссий фонда в Республике Беларусь. К тому же отмена валютных ограничений по текущему счету платежного баланса летом 2001 г. означала де факто присоединение к 2, 3 и 4 разделам VIII статьи устава МВФ.

Юридическое оформление процесса принятия данных условий статьи состоялось 5 ноября 2001 г.

Период 2001-2002 гг. может быть охарактеризован как некоторый всплеск в сотрудничестве Республики Беларусь и МВФ, однако пока на консультационном уровне. Поскольку отсутствуют формальные договоренности, в рамках политики Фонда, по оценке защитных механизмов, Национальный банк Республики Беларусь (НБРБ) не должен проходить полную оценку защитных механизмов. Тем не менее, как потенциальный заемщик НБРБ обратился с просьбой добровольно пройти оценку защитных механизмов, и в декабре 2003 года была проведена оценка на

месте. В результате оценки был сделан вывод, что в системе защитных механизмов существуют достаточно уязвимые места, особенно в области правовой структуры и независимости, внешнего и внутреннего аудита и финансовой отчетности. При оценке были сделаны конкретные рекомендации по ликвидации выявленных недостатков. Власти начали работу над некоторыми из этих вопросов и рассматривают надлежащие меры для решения остальных проблем.

Что же касается в целом места МВФ в развитии экономической системы Республики Беларусь, то положительные эффекты от его активного (в форме кредитования) и пассивного (в форме консультаций) участия очевидны.

Немаловажное значение для Республики Беларусь имеют взаимоотношения с Группой Всемирного банка.

В соответствии с недавно принятой стратегией сотрудничества Всемирного банка с Беларусью Группа Всемирного банка ставит целью развитие сотрудничества в критически важных направлениях, оказание содействия стране в открытии ее экономики и общества, минимизации социальных рисков и рисков, связанных с окружающей средой, и решении глобальных проблем обеспечения общественными благами. Всемирный банк и Фонд работают в Беларуси в тесном сотрудничестве и поддерживают очень хорошие отношения. МВФ играет ключевую роль на макроуровне, в то время как внимание Всемирного банка сосредоточено на вопросах структурных реформ, энергоэффективности, социальной сферы и охраны окружающей среды. Всемирный банк и Фонд осуществляют совместную деятельность по ключевым налогово-бюджетным и структурным вопросам. Примерами отличного сотрудничества данных двух институтов служит совместная работа над "Обзором государственных расходов" (ОГР), "Программой оценки финансового сектора" (ПОФС) и "Страновым экономическим меморандумом" (СЭМ).

Международная финансовая корпорация принимает активное участие в консультативной работе в Беларуси с 1993 года. Работа началась с предоставления консультативных услуг по приватизации малых предприятий. В настоящее время МФК сосредотачивает свои усилия на развитии малого и среднего предпринимательства и совершенствовании деловой среды. МФК инвестировала 107 миллионов долларов США в шесть проектов, в основном, на протяжении последних пяти лет в финансовом, сельскохозяйственном секторах и розничной торговле. В финансовом секторе МФК предоставила долгосрочные кредиты Приорбанку и Белгазпромбанку для содействия их расширению и операций по кредитованию МСП. За счет того, что основное внимание уделялось кредитованию МСП, инвестиции в финансовом

секторе позволили МФК работать с большим числом частных компаний, укрепляя при этом финансовую систему страны.

Перспективы двустороннего сотрудничества с Европейским банком реконструкции и развития, а также Международной финансовой корпорацией обсуждены Председателем Правления Петром Прокоповичем с первым вице-президентом ЕБРР Варелом Фриманом и с директором департамента Центральной и Восточной Европы МФК Снежаной Стоилькович.

В ходе переговоров позитивную оценку получила реализация проекта с участием этих международных финансовых организаций по созданию в Беларуси ЗАО "Белорусский Банк Малого Бизнеса". Оно зарегистрировано Правлением Национального банка 28 августа и будет специализироваться на кредитовании малого и среднего бизнеса. Деятельность международных финансовых организаций по расширению доступа к кредитным ресурсам малых и средних субъектов хозяйствования соответствует приоритетам экономической политики Республики Беларусь в связи с планируемым увеличением удельного веса малого и среднего предпринимательства в общем объеме выручки от реализации товаров, работ и услуг в 2010 году до 30 %, а численности занятых в этом сегменте экономики – до 23-25 %. Представителям ЕБРР предложено расширить свое участие в развитии данного сектора экономики в малых городах и сельской местности, чему благоприятствуют последние изменения в национальном законодательстве.

По оценкам экспертов МФК, в последнее время Республике Беларусь удалось значительно улучшить свой рейтинг инвестиционной привлекательности и переместиться со 115 позиции на 85. А по результатам исследования республика вошла в десятку стран мира наиболее реформирующихся экономик.

В ходе встреч также затрагивались вопросы влияния мирового финансового кризиса на Республику Беларусь, участие МФК в приватизации одного из белорусских банков и другие.

ЕБРР предложено обсудить возможности увеличения его капитала в белорусской банковской системе как по уже имеющимся направлениям, так и в новых сферах, представляющих взаимный интерес. Со стороны специалистов Группы Всемирного банка будет оказываться техническое содействие по дальнейшему реформированию и повышению инвестиционной привлекательности экономики Беларуси, а также расширении присутствия его в белорусской экономике.

С просьбой выделить резервный кредит к Международному валютному фонду обратился Национальный банк Беларуси. Он, по утверждению Национального банка, необходим для пополнения золотовалютных резервов страны.

12 января 2009 г. Исполнительный совет директоров МВФ утвердил решение о выделении Беларуси кредита стэнд-бай в 2,46 млрд. долл. США. В январе в Минск поступило около 800 млн. дол. США. Остальная часть кредита будет выделяться поэтапно до начала 2010 г. на основании результатов ежеквартальных обзоров реализации программы.

В настоящий момент Беларусь находится в сложной экономической ситуации. Экономика страны росла поразительными темпами в течение нескольких лет, но сейчас хорошо видны признаки "перегрева". Кроме того, на Беларусь свое влияние оказал и глобальный экономический кризис. Также наблюдается ухудшение условий торговли, у постоянных торговых партнеров падает спрос на белорусскую продукцию.

Мировой финансовый кризис негативно отразился на белорусской экономике и ее доступе к внешним источникам финансирования. В то же время изменения условий торговли негативно повлияли на платежный баланс страны.

Программа МВФ окажет Беларуси содействие в адаптации к внешним шокам и сделает белорусскую экономику менее уязвимой. Предлагаемые в рамках программы меры предусматривают ужесточение монетарной и курсовой политики, фискальные ограничения, в частности, снижение уровня господдержки банков и сокращение зарплат в непроизводственном секторе. Правительство Беларуси предпринимает целый ряд мер по предотвращению сокращения золотовалютных резервов и восстановлению экономической стабильности, что станет фундаментом для возобновления экономического роста.

Огромное значение в целях увеличения золотовалютных резервов, поддержки национальной валюты, а также содействия двусторонней торговле и инвестициям имеет недавнее заключение Национальным банком Республики Беларусь и Народным банком Китая двустороннего соглашения о проведении валютной сделки СВОП. В рамках настоящего соглашения будет предоставлено 20 миллиардов Ренминби / 8 триллионов белорусских рублей. Срок действия настоящего соглашения составляет 3 года и может быть продлен по взаимному соглашению сторон.

Выводы. Таким образом, необходимость развития дальнейшего сотрудничества с международными финансовыми организациями в целях реформирования, повышения инвестиционной привлекательности экономики Республики Беларусь и решения проблем, вызванных мировым финансово-экономическим кризисом, является очевидной.

Список литературы

1. Дадалко, В. А. Мировое хозяйство и международные финансовые организации [Текст] / В. А. Дадалко, В. Б. Криштаносов ; Научный центр исследований экономической политики и бизнеса "Армта". – Минск, 2000. – 200 с.
2. Мовсесян, А. Г. Международные валютно-кредитные отношения [Текст] / А. Г. Мовсесян, С. Б. Огнивцев. – Москва : Инфра-М, 2007. – 311 с.
3. Моисеев, А. А. Международные финансовые организации [Текст] / А. А. Моисеев // Правовые аспекты деятельности. – 2-е изд., перераб. и дополн. – Москва, 2006. – 293 с.
4. http://www.nbrb.by [Электронный ресурс].

Summary

The president of Byelorussia of a task in view on attraction activization in republic of foreign investments and to creation of an attractive investment climate with preservation of effective machineries of government of management by economy. One of the major factors stimulating attraction of the foreign capital in a national economy, – relations with the international financial organisations.

Получено 01.12.2009

УДК 339.138

Г.О. Пересадько, С.В. Величко,
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

МАРКЕТИНГОВА ТОВАРНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті розглянуто маркетингову товарну політику підприємств харчової промисловості, зокрема виробників шоколаду. Проаналізовано ринок шоколаду України та окремо ринок Сумської області. Проведено порівняльну оцінку конкуруючих видів шоколаду відомих виробників.

Ключові слова: маркетингова товарна політика, підприємство, ринок, конкурент, виробник.

Постановка проблеми. Найбільше зростання виробництва серед усіх видів кондитерських виробів у 2008 році в Україні продемонстрував ринок шоколаду.

Так, продаж шоколадних виробів зріс на 10 % (до 230 тис. тонн). А загальний обсяг виробництва кондитерських виробів у 2008 році перевищив 1 млн. тонн. Експерти пояснюють зростання виробництва кондитерських виробів підвищенням доходів населення та культури споживання солодощів. У середньому щороку один українець споживає майже 2,5 кг шоколадних цукерок. Наразі лідерами ринку шоколадних виробів є "Рошен", Крафт Фудз Україна, АВК та Нестле "Україна", а частка імпортної продукції становить не більше 7 %.

© Г.О. Пересадько, С.В. Величко, 2009

Аналіз публікацій. Проблемам маркетингу стосовно підприємств харчової промисловості, що мають свої специфічні особливості, присвячені роботи Н.М. Альбицької, В.Д. Гончарова, А.Н. Жигалова, О.А. Карачун, В.І. Комарова, Л.Б. Крилової, Т.М. Панченка, Т.Ф. Рябової, Е.В. Стрілкова, Л.В. Трухановича, Н.С. Тульської, Д.Л. Щура та інших.

Метою даної статті є аналіз та оцінка маркетингової політики підприємств харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу. Шоколад має попит завжди, питання лише в насиченості ринку. Найбурхливіше зростання (25-35 %) було відмічено на початку 2000-х. Потім у 2002-2003 роках почалася стагнація. У 2005 році шоколадний ринок знову продемонстрував 30-40 % зростання, але з 2006 темпи знизилися до 15-20 %. Сьогодні в кращому разі можна розраховувати на 10-15 % зростання. Схоже, тепер надовго експерти констатують насичення шоколадного ринку. Проте надалі Україна, мабуть, приєднається до загальноєвропейської тенденції приросту на рівні 5-7 %.

Дані наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Темпи зростання ринку шоколаду

Рік	Темп зростання, %
2000	25-35
2003	стагфляція
2005	30-40
2007	15-20
2008	10-15

Обсяг українського ринку кондитерських виробів за останнє десятиліття в цілому становить 1-2 млн. тонн, що в перерахунку на долари – 2-3 млрд. дол. Ринок шоколаду, а також продукція з нього оцінені в 10-20 % цієї кількості. За даними міжнародної дослідницької групи TNS, українець з'їдає 2 кг шоколаду, або 3-4 кг шоколадних виробів за рік. Але це менше східноєвропейського (4-5 кг шоколаду) і російського (5 кг) рівня вжитку. У Західній Європі і США значно більше – 5-6 кг шоколаду за рік, причому це не межа. Наприклад, жителі Швейцарії споживають більше 13 кг шоколадної продукції за рік.

В Україні "чистий" імпорт (турецька Ulker, німецький Mauxion, французькі і російські виробники) практично повністю витіснений

місцевими виробництвами таких транснаціональних компаній, як Nestle ("Світоч"), Kraft JS і продукцією вітчизняних гігантів: "Рошен", АВК, "Конті", "Малбі" та інших. Актуальним залишається лише імпорт сировини – какао-бобів (2/3 імпорту сировини) і какао-порошку.

Ще не так давно спостерігався консервативний попит: як показували маркетингові дослідження, покупець найактивніше купував стандартні шоколадні плитки вагою 50-100 г і знайомі з дитинства цукерки. Зараз же виробники постійно експериментують з рецептурою, дизайном і упаковкою. Причому все частіше роблять це у преміумі-сегменті.

Зміни на ринку видно неозброєним оком. Шоколад у чистому вигляді поступово зникає з полиць, поступаючись місцем шоколадним цукеркам, батончикам, "гібридам цукерок з тістечками" типу "Бонжур". Втрата ним традиційних "прилавкових місць" у супермаркетах пояснюється тим, що його почали відносити до товарів імпульсивного попиту. Тому розміщують не поряд з коробками цукерок (як раніше), а біля кас, в оточенні сигарет, батончиків, презервативів і жувальних гумок. Паралельно все важче знайти найбільш дешеву форму шоколаду – розважений, нефасований: вона залишилася популярною лише в провінції. Страждає і різноманітність асортименту: навіть супермаркетах представлено зазвичай всього 2-3 %.

Здебільшого (84 %) українці купують шоколад відомих їм марок: 58 % довіряють 2-3 маркам, ще 26 % – одній. При цьому жінки частіше вибирають шоколад з наповнювачами, чоловіки – чорний, без добавок, молодь – нові марки, літні люди – старі. Можливо тому виведені на ринок марки рідко зникають повністю. Так, зник з ринку шоколад "Театральний", деякий пористий шоколад. Проте найчастіше виробники діють за однією і тією ж схемою: спочатку розкручують одну марку, потім доповнюють її новими брендами. У результаті велика колекція "Корони", "Світоча", "Рошен", цілий ряд різновидів має "Міленіум".

Стосовно ринку шоколаду в Сумській області можна сказати, що тут ми тримаємо досить міцні позиції, є безпосередньо лідерами у виробництві цього продукту, який представлений Тростянецькою шоколадною фабрикою "Україна". Продукція цього велетня є, можна сказати, у кожному продуктовому магазині чи супермаркеті. Асортимент різноманітний. Окрім цього, не поступаються місцем і інші виробники, як українські, так і зарубіжні. Тому можна сказати, що тут наш покупець не має ніяких проблем з вибором уподобань того чи іншого виду даного продукту.

Нами було проведено опитування сумчан щодо того, який саме шоколад більш до вподоби. Проаналізувавши і підбивши підсумки, одержали такі дані (табл. 2).

Таблиця 2

Результати опитування жителів м. Суми

Вид плиткового шоколаду	Частка відповідей респондентів, %			
	Опитування споживачів			За даними інтерв'ю
	загальна вибірка	чоловіки	жінки	
Звичайний	40	45	36	54
З домішками	56	54	58	58
З наповнювачем	24	25	23	30
Пористий	36	36	36	43
Важко відповісти	3	2	3	5

Проведемо порівняльну оцінку конкуруючих видів шоколаду ("Корона", "Рошен", "Світоч", "Міленіум") за одиничними і комплексними показниками, зокрема органолептичними, естетичними, технологічними.

Основними органолептичними показниками якості шоколаду є такі: смак, запах, консистенція, вміст какао-продуктів (гіркота), термін придатності. Цукерки найвищої якості дегустатором оцінюються таким чином (максимально можлива оцінка 25 балів): смак – 3 бали; вміст какао-продуктів (гіркота) – 5 балів; термін придатності – 3 бали; запах – 4 бали; колір – 5 балів; консистенція – 5 балів.

Для оцінювання застосуємо таку шкалу:

Смак: солодкуватий присмак з легкою гіркотою – 1 бал; не дуже гіркий смак – 2 бали; гіркий, ледь помітний солодкий смак – 3 бали.

Вміст какао-продуктів (гіркота) (оцінюється у відсотковому співвідношенні): 40-50 % – 2 бали; 50-60 % – 3 бали; 60-70 % – 4 бали; 70 % і більше – 5 балів.

Термін придатності: менше 300 днів – 0 балів; 340 днів – 12 місяців – 1 бал; 13-18 місяців – 2 бали; більше 18 – 3 бали.

Запах: чистий, свіжий, що відповідає даному сорту шоколаду – 4 бали; хороший, але слабо виражений – 3 бали; в ароматі помітні легкі сторонні відтінки неякісних домішок – 2 бали; виражений сторонній тон в ароматі – 1 бал.

Колір має відповідати даному сорту шоколаду і знаходитися на: максимально допустимому рівні для даного сорту – 5 балів; середньому рівні – 4 бали; мінімально допустимому – 3 бали; не відповідає сорту – 2 бали.

Консистенція: склад відповідає високим вимогам – 5 балів; наявність незначної частки неприпустимих домішок – 4 бали; склад не відповідає вимогам, порушує рецептуру – 3 бали.

Загальна оцінка: "відмінно" – 22-25; "добре" – 19-21; "задовільно" – 13-18; "незадовільно" – 12 і менше.

Для оцінки показників естетичності (маркування та упаковка) застосуємо таку шкалу.

Маркування: етикетка погано оформлена, не вистачає кількох компонентів стандартної інформації – 0 балів (погано); етикетка добре оформлена, але вказана неповна інформація про товар – 1 бал (задовільно); етикетка добре оформлена, містить стандартну інформацію – 2 бали (добре); етикетка яскрава, значно привертає увагу, крім стандартної, містить і додаткову інформацію – 3 (відмінно).

Упаковка: погано загорнута або має видимі дефекти (може свідчити про фальсифікацію продукту) – 0 балів; етикетка не дуже доброї якості, бажає кращого – 1 бал; стандартний вигляд етикетки – 2 бали; етикетка має оригінальний вигляд, плитка добре запакована – 3 бали.

Фізико-хімічні показники: масова частка какао-масла стосовно загального вмісту жиру, %: 90-93 – 1 бал; 93-95 – 2 бали; 96-100 – 3 бали.

Використовуючи вказану шкалу, проводимо аналіз якості товарів (табл. 3-4).

Таблиця 3

Результати аналізу якості товарів-субститутів за системою показників

Показники	Шоколад			
	"Корона"	"Рошен"	"Світоч"	"Міленіум"
Органолептичні				
- смак	3	3	1	3
- вміст какао-продуктів (гіркота)	3	3	2	5
- термін придатності	1	2	0	0
- запах	4	4	4	3
- колір	5	5	3	3
- консистенція	5	4	5	3
Усього	**21**	**21**	**18**	**17**
Естетичні				
- маркування	2	2	2	2
- упаковка	2	3	1	3
Усього	**4**	**5**	**3**	**5**

Продовж. табл. 3

Показники	Шоколад			
	“Корона”	**“Рошен”**	**“Світоч”**	**“Міленіум”**
Фізико-хімічні				
- масова частка какао-масла стосовно загального вмісту жиру, %	3	2	3	3
- кадмій мг/кг (норма не більше 0,5)	5	2	4	3
Усього	8	4	7	6

Вагові оцінки визначено шляхом опитування споживачів, відповідно це 0,5; 0,2; 0,3.

Отже, інтегральні показники якості порівнюваних товарів у порядку зниження якості розміщуються таким чином:

“Корона”: $0,5 \cdot 21 / 6 + 0,2 \cdot 4 / 2 + 0,3 \cdot 8 / 2 = 3,35$;

“Рошен”: $0,5 \cdot 21 / 6 + 0,2 \cdot 5 / 2 + 0,3 \cdot 4 / 2 = 2,85$;

“Світоч”: $0,5 \cdot 18 / 6 + 0,2 \cdot 3 / 2 + 0,3 \cdot 7 / 2 = 2,85$;

“Міленіум”: $0,5 \cdot 17 / 6 + 0,2 \cdot 5 / 2 + 0,3 \cdot 6 / 2 = 2,82$.

Таблиця 4

Результати аналізу якості товарів-субститутів за системою показників

Показники	Шоколад			
	“Корона”	**“Рошен”**	**“Світоч”**	**“Міленіум”**
Органолептичні				
- смак	1,00	1,00	0,33	1,00
- вміст какао-продуктів (гіркота)	0,6	0,6	0,4	1,00
- термін придатності	0,33	0,66	0	0
- запах	1,00	1,00	1,00	0,75
- колір	1,00	1,00	0,6	0,6
- консистенція	1,00	0,8	1,00	0,6
Естетичні				
- маркування	0,67	0,67	0,67	0,67
- упаковка	0,67	0,67	0,33	1,00
Фізико-хімічні				
- масова частка какао-масла стосовно загального вмісту жиру, %	1,00	0,67	1,00	1,00
- кадмій мг/кг (норма не більше 0,5)	1,00	0,4	0,8	0,6

Підсумовуючи розрахунки, визначимо кути показників: органолептичні (360 · 0,5) / 6 = 30; естетичні (360 · 0,2) / 2 = 36; фізико-хімічні (360 · 0,3) / 2 = 54 та побудуємо циклограму якості (рис. 1).

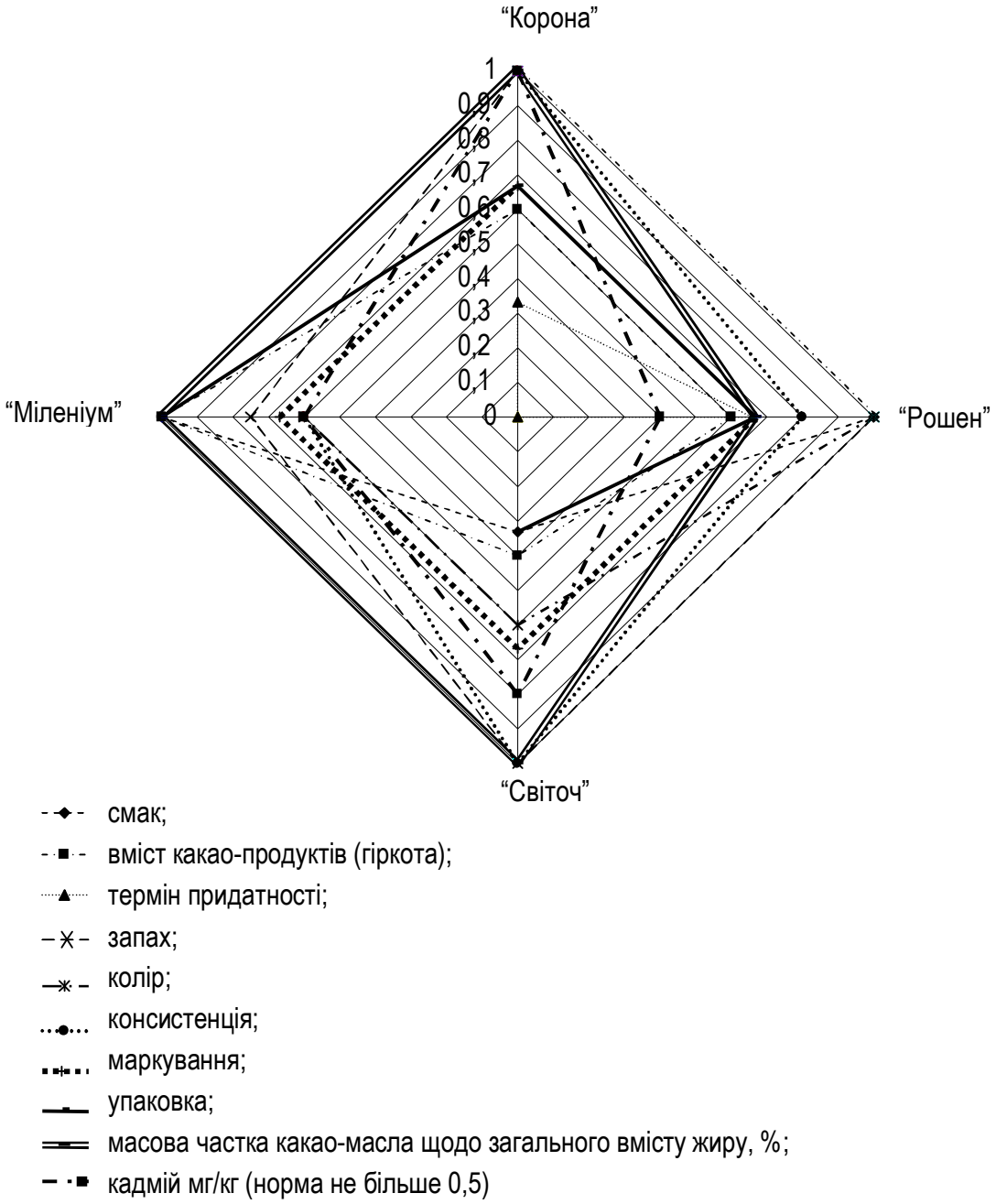

Рис. 1. Циклограма якості товарів-субститутів

Висновки. Отже, ринок шоколаду знаходиться все ближче до насичення. 5-10 вітчизняних компаній і виробництв від транснаціональних продуцентів майже повністю витіснили як західний, так і російський

ціну, що пояснюється прагненням покупця до якіснішого і дорожчого шоколаду. І як запевняють продуценти, їх продукція корисна і потрібна споживачеві, хоча тестування часто розкривають проблеми з якістю навіть у солідних виробників.

Список літератури

1. Ілляшенко, С. М. Маркетингова товарна політика [Текст] : підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 234 с.
2. Ілляшенко, С. М. Маркетинг у прикладах і завданнях [Текст] : навчальний посібник / С. М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 400 с.
3. Ілляшенко, С. М. Товарна інноваційна політика [Текст] / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна. – Суми : Університетська книга, 2007. – 281 с.

Summary

The marketing commodity policy of enterprises of food industry is considered in the article, in particular, producers of chocolate. The market of chocolate of Ukraine and separately market of the Sumy region is analysed. The comparative estimation of competitive types of chocolate of the known producers is conducted.

Отримано 01.12.2009

УДК 336.7

Т.А. Световцева, *канд. экон. наук, доц.,* ***Н.С. Меркулова,***
аспирантка, Курский государственный технический университет

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-СТРУКТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ С ПОЗИЦИЙ УКРЕПЛЕНИЯ ЕЕ КАПИТАЛЬНОЙ БАЗЫ

Изменение структуры российского банковского сектора носит характер централизации и концентрации капитала. Но нельзя забывать, что уровень капитальной базы коммерческих банков должен быть достаточным для мобилизации финансовых потоков предприятий и перераспределения их в виде инвестиций в реальный сектор экономики. Между масштабами деятельности кредитных организаций и материальным производством прослеживается важная закономерность: объемы кредитования определяются темпами развития экономики. Поэтому структурно-институциональные изменения банковской системы могут активизировать экономический рост реального сектора, что особенно актуально в условиях финансового кризиса.

Ключевые слова: национальная банковская система, централизация банковского капитала, концентрация банковского капитала, потенциал банковской системы, взаимодействие банковского и реального секторов.

Постановка проблемы. Вопросы капитализации банковского сектора находятся в центре внимания как банковского сообщества, так и органов банковского контроля достаточно длительный период

© Т.А. Световцева, Н.С. Меркулова, 2009

и не теряют своей актуальности на современном этапе развития мировой банковской системы.

Деятельность коммерческого банка как финансового института, главная цель которого осуществление финансовых отношений в обществе в качестве финансового посредника, во многом определяется величиной и структурой его собственного капитала. Данное утверждение о банковской деятельности вполне справедливо, как и справедливы весьма высокие требования к самому капиталу банка. Справедливость его исходит из того, что коммерческие банки ведут достаточно рискованную деятельность, но риск этот в значительной степени является не риском собственника банка (акционеров), а кредиторов банка. В связи с тем, что собственный капитал призван уберечь и защитить акционеров и кредиторов от возможных непредвиденных потерь, очевидной становится важность процесса наращивания собственного капитала банка. Кроме того, наращивание капитальной базы банка приводит к расширению возможностей зарабатывания прибыли. Необходимость увеличения капитала банка отмечают в своих работах практически все российские и зарубежные ученые-экономисты.

Увеличение собственного капитала банка является необходимым условием для его полноценного функционирования как экономико-социального института рыночной экономики, реализации его экономических функций как финансового посредника, расширения круга его операций, привлечения дополнительных клиентов из числа юридических лиц (институциональных инвесторов) и физических лиц, а также для устойчивости банка и снижения его рисков по операциям в части его возможной компенсации (возмещения).

Ресурсный потенциал коммерческого банка в части его капитальной базы и в первую очередь собственного капитала банка как экономического объекта в то же самое время играет ведущую роль в обеспечении его институционального потенциала (на уровне реализации банком его функций как элемента банковской системы). В свою очередь институциональный потенциал банковской системы – совокупность локальных ресурсных потенциалов, которая оказывает реальное воздействие на формирование результатов в соответствии с назначением банковской системы.

Для повышения институционального потенциала банковской системы локальные потенциалы входящих в нее финансовых институтов должны взаимно дополнять друг друга. Данное положение определяет актуальность и значимость исследования институционального потенциала банковской системы, опираясь на анализ развития капитальной, ресурсной базы, как на важнейший фактор роста банковского сектора.

Анализ последних исследований. Многие исследователи рассматривали вопрос о тенденциях развития банковского сектора в своих работах. Так, А.В. Мурычев отмечает интенсивность консолидационных процессов в развитии сферы финансового посредничества. Это выражается в слияниях и поглощениях банковских организаций, которые происходят под действием ужесточения конкурентной борьбы на рынках финансовых услуг [2, с. 65].

С.И. Черных считает, что в России становление и функционирование экономики столкнулось и продолжает сталкиваться с особой концентрацией производства товаров и услуг. Экономика страны формировалась в нерыночной среде и по своему происхождению существенно отличается от классических экономических отношений, выстраивающихся в процессе конкуренции. Монополизм и соответствующая концентрация производства товаров и услуг пронизывали все сферы и отрасли экономики, в том числе и финансово-кредитные отношения, что не могло не сказаться на процессах концентрации в банковской системе России [7, с. 21].

С.Р. Моисеев подчеркивает в своих исследованиях, что на макроэкономическом уровне концентрация в банковском секторе имеет отрицательный эффект на промышленный рост. Сосредоточение рынка у узкой группы банков может вести к формированию промышленных групп, состоящих из немногочисленных, но интегрированных и крупных фирм. Ведь банки будут способствовать росту связанных с ними фирм, зависящих от внешнего финансирования. В результате концентрация в банковском секторе гипотетически способна привести к концентрации в реальном секторе экономики [1, с. 14].

Авторы И.Н. Рыкова и Н.В. Фисенко отмечают, что развитие экономики России, стабилизация банковской системы, рост доходов населения, увеличение финансовых ресурсов предприятий создают благоприятные условия для мобилизации денежных средств. Мобилизация денежных средств является предпосылкой к их концентрации, то есть сосредоточения мобилизованных денежных средств и превращения их в капитал. С одной стороны, важно избежать монополизации банковского сектора при чрезмерной концентрации. С другой стороны, необходимо стимулировать концентрацию банковского капитала для того, чтобы в случае доступа иностранных банков на отечественный рынок Россия не потеряла контроля над национальной банковской системой [6, с. 7].

П.А. Покрашенко считает, что наряду с процессом концентрации капитала в банковском секторе необходимо отдельно выделять и процесс концентрации активов. Консолидация активов не ограничивается

пределами отдельного государства и видами финансового посредничества [5, с. 26].

Не решенные ранее аспекты проблемы. Таким образом, многие исследователи отмечают наличие процессов концентрации капитала в банковском секторе экономики и изучают различные аспекты этих процессов. Недостаточно освещенным остается вопрос о влиянии капитализации и связанных с ней структурных изменений в банковской системе на взаимодействие банковского капитала с реальным сектором экономики в свете воздействия этих изменений на активизацию экономического роста.

Цель статьи – анализ существующих тенденций в институционально-структурном развитии банковской системы и на основе сделанных выводов – разработка рекомендаций для коммерческих банков по активизации их операций по кредитованию реального сектора экономики и обеспечению экономического роста.

Изложение основного материала. В условиях масштабных сдвигов в российском банковском секторе, вызванных кризисом 1998 года, коммерческие банки придерживались вполне определенной бизнес-модели. Основной акцент делался на предоставление расчетных услуг связанным с ними промышленным структурам, а также на управление их свободными денежными средствами. Крупные банки взаимодействовали с мощными сырьевыми компаниями, региональные кредитные организации ориентировались на предприятия, работавшие, как правило, на внутренний рынок, которые характеризовались невысокой рентабельностью. Это, в частности, обусловило ограниченные возможности региональных банков по увеличению капитальной и ресурсной базы. Развитие эффективных местных институтов финансового посредничества в данных условиях было затруднено.

Для многих крупных банков, входящих в первую сотню, 2000-2005 годы стали периодом быстрого развития. В результате они приступили к освоению новых банковских рынков. Позитивная динамика доходов населения позволила крупным банкам добиться существенного прогресса в развитии рынка розничных услуг. Учитывая, что волна роста благосостояния постепенно распространяется на региональный уровень, логично усиление интереса крупных банков к локальным рынкам банковских услуг.

В таблице 1 представлена динамика количества действующих кредитных организаций и их филиалов в региональном разрезе, что позволит проследить структурные изменения в банковском секторе РФ.

Общая цифра действующих кредитных организаций без учета их региональной дифференциации не дает истинной картины состояния банковской системы, так как на сегодня 50,4 % общей численности

банков, большинство из которых являются крупными, расположены в Москве [1, с. 58].

Таблица 1

Динамика количества действующих кредитных организаций и их филиалов в регионах РФ*

Количество кредитных организаций	Дата																Средний темп роста, %	Соотношение показателей 2008 к 2001 г.
	01.01.2002		01.01.2003		01.01.2004		01.01.2005		01.01.2006		01.01.2007		01.01.2008		01.01.2009			
	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %	Количество	Темп роста, %		
Всего по России	1 319	100,6	1 329	100,7	1 329	100,0	1 299	97,7	1 253	96,4	1 189	94,8	1 136	95,5	1108	97,5	97,9	–211
Региональные банки (без г. Москва)	699	100,1	684	97,9	668	97,6	643	96,6	622	96,7	596	95,8	581	97,4	565	97,2	97,4	–134
Филиалы (без г Москва)																		
- региональных банков;	1 033	100,2	976	94,4	900	92,2	829	92,1	791	95,4	739	93,4	690	93,3	629	91,1	94,0	–404
- банков из других регионов	2 248	100,1	2 204	98,0	2 178	98,8	2 276	104,7	2 361	103,7	2 400	106,1	2 609	108,7	2675	102,5	102,8	+427
Количество регионов, в которых нет самостоятельных банков	6		6		7		7		7		6		6		4		–	–2
Количество регионов, в которых 1-2 региональных банка	12		13		15		15		15		15		15		17		–	+5
Количество регионов, в которых 3-5 региональных банков	19		20		21		25		25		27		27		27		–	+8

*Рассчитано автором на основе статистической информации, размещенной на сайте Центрального банка РФ [4].

Именно в регионах прослеживается нарастающая тенденция сокращения численности самостоятельных банков и увеличения филиальной сети инорегиональных банков. Также увеличивается количество регионов, в которых отсутствуют самостоятельные коммерческие банки. Структура рынка банковских услуг в подобных регионах состоит только лишь из филиалов инорегиональных коммерческих банков.

Как видно из таблицы 1, за период 2001-2008 гг. количество региональных банков сократилось на 134 единицы, их филиалов – на 404. В то же время количество филиалов инорегиональных банков возросло на 427 единиц. Следует подчеркнуть, что эти процессы происходят на фоне общего сокращения числа действующих кредитных организаций, которое составило 211 единиц за исследуемый период.

Однако сбалансированное развитие банковской системы России требует развития региональных банков как неотъемлемых элементов развитой структуры национальной банковской системы. Небольшие банки продолжают обеспечивать полноценное расчетное, кассовое и кредитное обслуживание широкому спектру малых и средних предприятий, также как и индивидуальным клиентам. К тому же малые самостоятельные банки ведут менее рискованную политику, чем порой филиалы крупных банков. Поэтому последние с позиции развития национальной банковской системы не должны рассматриваться как альтернатива малым кредитным учреждениям в небольших городах и населенных пунктах. Филиалы крупных банков часто свою более рискованную политику непроизвольно подстраховывают надежностью головного банка.

Важнейшая проблема российской банковской системы – это низкий уровень ее капитализации. По состоянию на 01.01.2009 в России насчитывалось 1 108 действующих кредитных организаций, совокупный собственный капитал которых составлял около 3 811,5 млрд. руб. Из них лишь 539 кредитных организаций (48,6 % от общего числа) располагали уставным капиталом свыше 150 млн. руб. (около 5 млн. долл. США) [4].

Проблема низкой капитализации российских банков проявляется нагляднее, если проанализировать соотношение количества кредитных организаций, сгруппированных по величине зарегистрированного уставного капитала (табл. 2).

Так, на начало 2001 года большинство российских банков – 769, или 58 % от общего числа, имели уставный капитал до 30 млн. руб., и лишь 93 банка, или 7% от общего их числа, имели уставный капитал более 300 млн. руб.

Таблица 2

Группировка действующих кредитных организаций по величине зарегистрированного уставного капитала*

Дата	До 30 млн. руб.			30-60 млн. руб.			60-150 млн. руб.			150-300 млн. руб.			Свыше 300 млн. руб.			Всего
	Количество	Удельный вес, %	% к предыдущему году	Количество	Удельный вес, %	% к предыдущему году	Количество	Удельный вес, %	% к предыдущему году	Количество	Удельный вес, %	% к предыдущему году	Количество	Удельный вес, %	% к предыдущему году	
01.01.2001	769	58,7	–	254	19,4	–	127	9,7	–	68	5,2	–	93	7,0	–	1 311
01.01.2002	663	50,2	86,2	255	19,3	100,4	171	13,0	134,6	97	7,4	142,6	133	10,1	143,0	1 319
01.01.2003	585	44,0	88,2	253	19,0	99,2	198	14,9	115,7	123	9,3	126,8	170	12,8	127,8	1329
01.01.2004	510	38,4	87,1	240	18,1	94,7	205	15,4	103,5	166	12,5	135,0	208	15,6	122,4	1 329
01.01.2005	438	33,4	85,8	225	17,3	93,6	211	16,2	102,9	191	14,7	115,0	234	18,4	112,5	1 299
01.01.2006	367	29,4	83,7	212	16,9	94,2	227	18,1	107,6	204	16,3	106,8	243	19,3	103,8	1 253
01.01.2007	298	25,1	81,1	182	15,3	85,8	226	19,0	99,5	217	18,2	106,3	266	22,4	109,4	1 189
01.01.2008	218	19,3	73,1	161	14,1	88,4	207	18,2	91,6	248	21,8	114,3	302	26,6	113,5	1 136
01.01.2009	181	16,3	83,0	140	12,6	86,9	194	17,5	93,7	254	22,9	102,4	339	30,6	112,2	1 108
Средние темпы роста за период, %			83,5			92,9			106,1			118,6			118,1	–

*Рассчитано автором на основе статистической информации, размещенной на сайте Центрального банка РФ [4].

На начало 2004 года ситуация изменилась: число банков, имевших уставный капитал менее 30 млн. руб., сократилось – их стало 510, или 38 % от общего числа. Напротив, банков с уставным капиталом более 300 млн. руб. стало больше – 208, или 15,6 % от общего числа кредитных организаций.

Еще больше ситуация изменилась на начало 2008 года: число банков в группе с уставным капиталом более 300 млн. руб. стало больше, чем в других группах – 302, или 26,6 % от общего их числа. Банков с уставным капиталом менее 30 млн. руб. стало еще меньше – 218, или 19,3 % от общего их числа.

К 2009 году количество крупных банков с уставным капиталом более 300 млн. руб. увеличилось до 339, или 30,6 % от общего числа, и составляют наиболее весомую группу в структуре банковского сектора.

За рассматриваемый период число мелких банков с уставным капиталом до 30 млн. руб. сократилось более чем в 3,5 раза; не так значительно – на 36 % – уменьшилось количество банков с уставным капиталом от 30 до 60 млн. руб.; число банков с капиталом от 60 до 150 млн. руб. увеличилось в 1,6 раза; количество банков с уставным капиталом от 150 до 300 млн. руб. возросло почти в 3,6 раза; число крупных банков с капиталом более 300 млн. руб. увеличилось в 3,2 раза.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что банковская система движется в сторону укрупнения и концентрации капитала. Одновременно возрастает число средних и крупных банков и уменьшается число мелких банков. Рост концентрации капитала можно объяснить следующими причинами:

- политика Банка России направлена на установление для коммерческих банков минимальной величины уставного капитала;
- развитие активных операций коммерческих банков сдерживается жесткими требованиями соблюдения экономических нормативов, установленных Банком России;
- банки стремятся сохранить и усилить свою позицию на рынке банковских услуг в связи с ростом конкуренции;
- существует потребность в повышении эффективности банковской деятельности.

Проведем анализ распределения коммерческих банков по величине уставного капитала, выделив при этом региональные банки и банки Москвы (рис. 1).

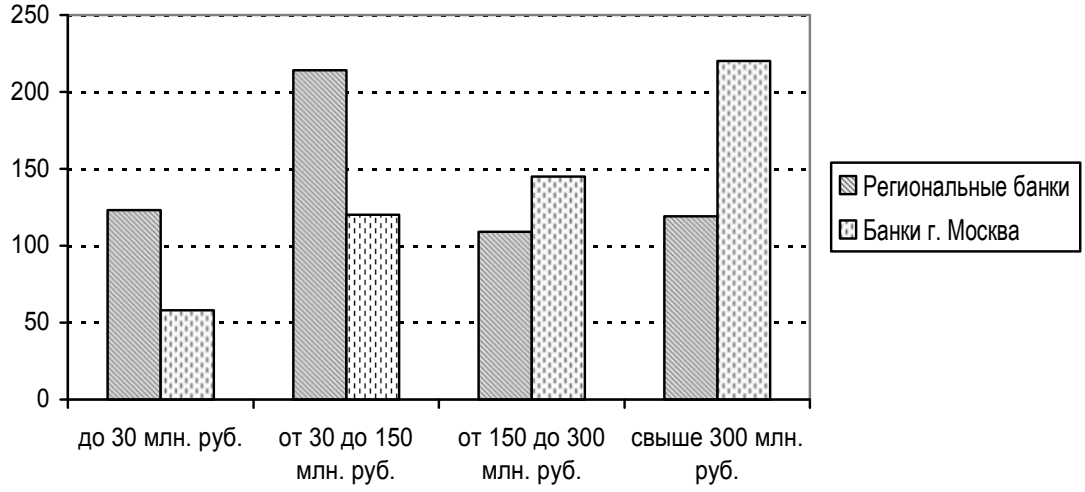

Рис. 1. Распределение региональных банков и банков Москвы по величине уставного капитала по состоянию на 01.01.2009, единиц

Таким образом, основной формой развития региональной финансовой инфраструктуры становится открытие филиалов крупных, прежде всего московских банков. Реальную конкуренцию крупным банкам в регионах могут составить те региональные банки, которые нашли свою рыночную нишу. Региональные банки, не нашедшие рыночной ниши, испытывают трудности с поддержанием ликвидности и формированием ресурсной базы и нуждаются в выработке или уточнении бизнес-стратегии.

Проведенный анализ институциональной структуры банковской системы РФ позволяет сделать вывод о том, что для современного периода развития экономики характерны тенденции концентрации и централизации банковского капитала. Почти третья часть от общего числа действующих кредитных организаций имеет уставный капитал свыше 300 млн. руб., что говорит о мощном потенциале этого сектора банковской системы.

Если говорить о реализации этого потенциала, то следует отметить, что между масштабами кредитных операций и материальным производством прослеживается весьма важная закономерность. Объемы развития кредитования определяются степенью интенсивности развития экономики. Вместе со спадом производства и обращения товаров сокращаются кредитные вложения. Некоторое оживление экономики, рост валового внутреннего продукта и промышленного производства приводят к постепенному росту кредитных вложений. На протяжении 1990-х годов кредит в России постепенно утратил свою роль в развитии экономики. Организации, испытывающие острую потребность в платежах, переходили на альтернативные формы финансирования,

в том числе посредством невыполнения своих платежных обязательств перед контрагентами. В этот период опосредование кредитом процесса создания валового внутреннего продукта неуклонно снижалось. В последующие годы положение стало выравниваться. Связь объема выданных кредитов и уровня промышленного производства в разрезе федеральных округов представлена в таблице 3.

Проведенный сравнительный анализ отдельных показателей экономического развития регионов показывает, что институциональная структура банковского сектора характеризуется значительным преобладанием филиалов коммерческих банков других регионов над собственными коммерческими банками, что свидетельствует о влиянии центра в регионах.

Таким образом, подтверждаются выводы о тенденциях концентрации и централизации банковского капитала сделанные ранее.

Кроме того, характерной особенностью всех анализируемых регионов является превышение темпа роста объема кредитных вложений над темпами роста валового внутреннего продукта, что связано с более быстрым ростом и развитием банковского сектора по сравнению с реальным сектором экономики последние несколько лет.

Выводы. Учитывая итоги проведенного исследования, можно отметить, что предпосылкой увеличения объема выданных кредитов реальному сектору в последние годы было развитие экономики регионов. Увеличивающийся темп роста объемов производства сопровождается потребностью реального сектора в дополнительных кредитных ресурсах в целях обеспечения непрерывности и ускорения воспроизводственного процесса. Экономический рост способствует усилению активности банковского сектора, развитию новых банковских продуктов и услуг, требует от банков гибкости в привлечении и обслуживании клиентов, поддержания сбалансированной процентной политики.

В настоящее время усиление взаимодействия банков с реальным сектором экономики для активного кредитования производства и инвестиционных программ может быть обеспечено при соблюдении определенных условий. Во-первых, должны быть созданы предпосылки в самом реальном секторе. Во-вторых, усиление капитальной базы коммерческих банков, которое происходит под влиянием процессов концентрации и централизации капитала в банковском секторе, влечет за собой их заинтересованность в размещении своих активов в производственной сфере.

Таблица 3

Динамика показателей банковского и производственного секторов экономики РФ*

Регион	Количество действующих кредитных организаций, ед.			Количество филиалов кредитных организаций, ед.			Кредиты, предоставленные предприятиям и организациям региона, млрд. руб.			Валовый региональный продукт, млрд. руб.			Отношение кредитов к ВРП, %		
	2006	2007	Темп роста, %	2006	2007	Темп роста, %	2006	2007	Темп роста, %	2006	2007	Темп роста, %	2006	2007	Отклонение, +, –
Центральный федеральный округ	673	632	93,9	732	758	103,5	2 228,4	3 411,9	153,1	7 965,1	10 305,1	129,4	27,9	33,1	+5,2
Северо-Западный федеральный округ	80	81	101,2	393	431	109,6	437,6	679,3	155,2	2 198,6	2 788,6	126,8	19,8	24,3	+4,5
Южный федеральный округ	124	118	95,1	468	485	103,6	295,2	427,6	144,8	1 652,3	2 174,8	131,6	17,8	19,6	+1,8
Приволжский федеральный округ	139	134	96,4	696	746	107,2	655,5	1 026,8	156,6	3 513,3	4 391,0	124,8	18,6	23,3	+4,7
Уральский федеральный округ	65	63	96,9	365	397	108,7	295,0	496,3	168,2	3 720,6	4 276,0	114,9	7,9	11,5	3,6
Сибирский федеральный округ	68	68	100,0	418	436	104,3	348,5	535,6	153,6	2 442,9	3 027,5	123,6	14,2	17,6	+3,4
Дальневосточный федеральный округ	40	40	100,0	209	202	96,6	113,2	160,1	141,4	999,1	1 291,8	129,2	11,3	12,4	+1,1

*Рассчитано автором на основе статистической информации, размещенной на сайтах Центрального банка РФ [4] и Федеральной службы государственной статистики (www.gks.ru).

Эти условия тесно связаны между собой и для их выполнения необходимо изменение государственной экономической политики в направлении реализации условий для повышения платежеспособности и финансовой устойчивости предприятий, ограничения цен естественных монополий, реструктуризация взаимной задолженности предприятий и их задолженности по их платежам в бюджет и внебюджетные фонды, развитию системы гарантирования кредитов банков в инвестиционные проекты. Реализация на практике этих условий позволит которые благодаря государственной поддержке способны будут возвращать кредиты, эффективно используя их в активизировать банковское кредитование отраслей экономики, целях поступательного развития производства.

Список литературы

1. Моисеев, С. Р. Концентрация на банковском рынке: благо или зло для реальной экономики? [Текст] / С. Р. Моисеев // Финансы и кредит. – 2007. – № 6(246). – С. 12–17.
2. Мурычев, А. В. Российский банковский сектор: вопросы консолидации и корпоративного управления [Текст] / А. В. Мурычев // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 65–75.
3. Овчинникова, О. П. Согласование интересов банковского и производственного секторов для стимулированного развития экономики региона [Текст] / О. П. Овчинникова, Е. Н. Гришаева // Финансы и кредит. – 2008. – № 7(295). – С. 17–25.
4. Официальный сайт Банка России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.cbr.ru.
5. Покрашенко, П. А. Концентрация активов в банковской системе России: возможные причины и последствия [Текст] / П. А. Покрашенко // Финансы и кредит. – 2008. – № 3(291). – С. 26–35.
6. Рыкова, И. Н. Концентрация и мобилизация капитала в условиях слияния и поглощения кредитных организаций [Текст] / И. Н. Рыкова, Н. В. Фисенко // Финансы и кредит. – 2007. – № 4(244). – С. 2–7.
7. Черных, С. И. Банковская конкуренция и концентрация капитала [Текст] / С. И. Черных // Финансы и кредит. – 2007. – № 1(241). – С. 20–27.

Summary

Change of structure of the Russian bank sector has character of centralisation and concentration of the capital. But level of capital base of commercial banks should be sufficient for mobilisation of financial streams of the enterprises and their redistribution in the form of investments into real sector of economy. Between scales of activity of the credit organisations and production of goods the important law is traced. Therefore structurally-institutsionalnye changes of bank system can make active economic growth of real sector that is especially actual in the conditions of financial crisis.

Получено 01.12.2009

УДК 336.71

А.І. Степаненко, *канд. екон. наук, Головне управління Національного банку України по місту Києву і Київській області*

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ

У багатьох країнах до банківської кризи призводили ринкові реформи. Незважаючи на те, що ринкові реформи повинні сприяти оздоровленню і розвитку банківських систем, у короткостроковому і середньостроковому планах реформи можуть провокувати і загострювати кризові процеси у банківській системі. Особливою причиною банківських криз можуть стати також наслідки макростабілізаційної політики.

За результатами досліджень банківських криз експертами Світового банку встановлено, що недоліки у регулюванні в нагляді у переважній більшості країн були і є однією з головних причин розвитку кризи.

Ключові слова: причини виникнення банківських криз, банківські кризи, банківська система, процентні ставки, рефінансування, девальвація валют, зовнішня заборгованість, платоспроможність банків, валютний курс, фінансова лібералізація, макростабілізаційна політика, кредитний портфель.

Постановка проблеми. Розглядаючи вплив зовнішньоекономічних причин на виникнення банківських криз, можна відмітити, що на початку 80-х років XX ст. банківські кризи у багатьох країнах, що розвиваються, були викликані падінням цін на нафту та інші основні експортні товари. Суттєву роль відіграло подорожчання обслуговування зовнішнього боргу у результаті різкого підвищення процентних ставок у західних країнах в умовах жорсткої антиінфляційної політики адміністрації Р. Рейгана. Кризам передувало різке зростання зовнішнього боргу країн, що розвиваються за рахунок збільшення позичок на міжнародному ринку капіталів. Подорожчання вартості ринкового рефінансування і девальвація національних валют викликали неплатоспроможність банків, яка є часткою кризи зовнішньої заборгованості. Кризи мали значну глибину і тривалість через проінфляційну грошово-кредитну і фіскальну політику, яка проводилась владою багатьох країн і неадекватною системою банківського нагляду. Зазначені елементи були присутні в банківських кризах таких країн: Аргентина (1980-1982 рр.), Мексика (1982-1988 рр.), Чилі (1981-1983 рр.), Філіппіни (1981-1987 рр.), Таїланд (1982-1987 рр.), Малайзія (1985-1988 рр.), Індонезія (1983-1988 рр.) [3].

Аналіз останніх досліджень. Характерно, що в 90-х роках XX ст. банківські кризи повторились практично у тих же країнах, але ще в більших масштабах, незважаючи на застосовані свого часу заходи щодо зміцнення банківського нагляду і значні покращення в макроекономічній політиці. Більшість цих програм проводилась за безпосередньої

© А.І. Степаненко, 2009

участі і під контролем міжнародних фінансових організацій. Валютно-фінансові потрясіння у вигляді значної девальвації національної валюти і зростання процентних ставок призупинили період швидкого економічного зростання, який супроводжувався спекулятивним бумом на фондовому ринку і ринку нерухомості, та викликали неплатоспроможність більшості кредитних установ. Суттєву роль у виникненні і розповсюдженні криз відіграли спад довіри до економіки окремих країн і регіонів з боку міжнародних портфельних інвесторів, а також дії великих валютних спекулянтів.

Крім того, у більшості країн, де відбувалися банківські кризи, спостерігалось погіршення умов торгівлі. У 29 країн із системними кризами умови торгівлі мали тенденцію до погіршення за декілька років перед кризою. У цілому передкризове падіння обсягу зовнішньої торгівлі досягло 17 %.

Для країн з частковими кризами цей показник становив 4 %, у той час як у країні, де не було банківських криз, умови торгівлі покращувались. Спад цін на найважливіші статті експорту після декількох років буму призвів до різкого погіршення фінансового становища компаній-експортерів і обслуговуючих їх банків і сприяв розвитку банківських криз у Чилі, Малайзії, Норвегії.

Стан справ у Південно-Східній Азії знову нагадує про те, що погіршення умов торгівлі може призвести до банкрутства банків. Так, різкий спад цін на мідь у кінці 70-х років XX ст. прискорив розвиток кризи в Чилі. Падіння цін загострило проблеми у слабкій банківській системі, а фінансова лібералізація і нестійкість банківського сектора призвели до значного підвищення процентних ставок. Таким же чином у Колумбії банкрутство банків слідувало за спекулятивним роздуванням цін на ринку кави у 1981 році, коли до кавової кризи було проведено фінансову лібералізацію і знижено ступінь контролю за банківським сектором, внаслідок чого виникли проблеми, пов'язані з кредитуванням. Кавова криза призвела до виникнення дефіциту балансу за поточними операціями у розмірі 11,3 % від ВВП у 1982 році, а дефіцит державного бюджету становив у тому ж році 5,5 % від ВВП [2].

Мета статті – виявлення основних причин виникнення банківських криз.

Виклад основного матеріалу. Лібералізація фінансових ринків відкриває можливості для залучення іноземних інвесторів. При всіх позитивних сторонах цього явища (з досвіду Латинської Америки першої половини 80-х і першої половини 90-х років XX ст. і досвіду Південно-Східної Азії у 1997-1998 роках) приплив капіталів у вигляді спекулятивних короткострокових грошей, а також портфельних інвестицій робить фінансову систему країни особливо чутливою до коливань процентних

ставок, валютних курсів і ставить її під удар при стрімкому відтоку іноземного капіталу з країни.

Фіксований валютний курс, який використовується з метою стабілізації цін, при підтримці на штучному високому рівні призводить, як правило, до вичерпання валютних резервів центральних банків. У цьому випадку загострюються проблеми обслуговування зовнішнього боргу, активізується паралельний валютний ринок, процентні ставки досягають надзвичайно високого рівня, погіршується платоспроможність позичальників.

У багатьох країнах до банківської кризи призводили ринкові реформи. Незважаючи на те, що ринкові реформи повинні сприяти оздоровленню і розвитку банківських систем, у короткостроковому і середньостроковому планах реформи можуть провокувати і загострювати кризові процеси у банківській системі. Лібералізація цін у країнах з перехідною економікою призводила спочатку до високої інфляції. Приватизація перекинула старі борги з підприємств на банки. Комерційні банки країн Латинської Америки, Африки і Східної Європи постраждали від поспішної лібералізації зовнішньої торгівлі, котра виявила неефективність захищених раніше протекціоністськими заходами підприємств і призвела до значних збитків. Лібералізація зовнішніх фінансових потоків збільшила залежність національної економіки від зовнішніх шоків, відкривши можливості для відтоку національного і іноземного капіталу в періоди несприятливої економічної кон'юнктури в країні.

Окрім цього, недостатньо продумана політика ліцензування банків в умовах слабкого нагляду і недостатньої кваліфікації менеджменту призвела до банкрутств банки Іспанії, Аргентини, Чилі, Уругваю, Кенії. Дерегулювання процентних ставок і банківських операцій відкривало можливості банкам проводити ризиковану кредитну політику і залучатись до нових сфер діяльності за відсутності належного досвіду. Окрім всього іншого, при проведенні реформ величезну роль відіграє вибір моменту, швидкість і послідовність реформаторських дій. Лібералізація і нестабільність в умовах спаду і макроекономічної нестабільності при непродуманій і непослідовній системі контролю над банками, як правило, руйнівно впливає на банківську систему.

Особливою причиною банківських криз можуть стати також наслідки макростабілізаційної політики. У даному випадку слід розрізняти негативний вплив незавершених стабілізаційних програм і занадто різких обмежень, прийнятих без врахування потенційних наслідків для банківської системи. На фоні перших успіхів стабілізації і помітних відмінностей у рівні процентних ставок всередині країни і за кордоном

зазвичай відбувається приплив портфельних інвестицій і зростання зовнішніх позичок банків, що покривають дефіцит поточного платіжного балансу і бюджетний дефіцит. Протягом визначеного часу такий механізм дозволяє підтримувати зростання внутрішнього споживання та інвестицій, що само по собі є сильним стимулом до послаблення стабілізаційної програми, що свідчить про її успіх. Як наслідок, це послаблює довіру інвесторів, призводячи до уповільнення і припинення припливу капіталів. Посилюється тиск на національну валюту, внутрішні процентні ставки зростають, що призводить до економічного спаду, який супроводжується падінням цін на фондових ринках і ринку нерухомості. Девальвація викликає різке зростання зобов'язань комерційних банків в інвалюті, яким протистоять знецінені під впливом кризи і інфляції внутрішні активи. За таким сценарієм розвивались банківські кризи у Венесуелі в 1994 році, у Бразилії в 1995 році, в Угорщині в 1990-1993 роках і в Польщі в 1991-1992 роках [4].

З іншого боку, занадто жорстка програма здатна призвести до різкої зміни умов, в яких оперують комерційні банки, і наростання труднощів банків, котрі не здатні адаптуватися до нових умов ведення бізнесу. Частіше за все у такій ситуації опинялась більшість кредитних інститутів у країні, враженій банківською кризою. У даному контексті характерною є думка відомого американського економіста Лоренса Р. Клейна, висловлена ним у 1999 році: "Країни, що розвиваються, можуть опинитися у складному становищі, якщо іноземна валюта, до якої робиться прив'язка, значно подорожчає. Якщо б країни Східної Азії девальвували свої валюти три чи чотири роки назад, вони, вірогідніше за все, мали б більш стабільний експорт і не відчували б зрушень зовнішнього поточного дефіциту протягом двох років на підході до подій літа 1997 року" [1].

За результатами досліджень банківських криз експертами Світового банку встановлено, що недоліки у регулюванні в нагляді у переважній більшості країн були і є однією з головних причин розвитку кризи.

Недоліки у регулюванні в нагляді банківської системи необхідно розглянути більш докладно. Загалом реакція банківської системи на зовнішні фактори, які сприяють розвитку банківської кризи, значною мірою залежить від ефективності нагляду в регулюванні діяльності комерційних банків. Ця загальна проблема містить у собі декілька складових.

Банківські нормативи. У країнах, які пережили банківські кризи, регулюючі органи не застосовували, як правило, своєчасних зусиль для протидії зниження рівня достатності банківського капіталу. У багатьох країнах, що розвиваються, у 80-х роках XX ст. відношення капіталу до зважених за ризиками активів становило менше 5 %. На сьогодні

у більшості країн норматив достатності власного капіталу відповідає (або поступово наближається) до 8 %-го рівня, встановленого Базельським комітетом. Однак у багатьох країнах цей рівень трактується як максимальний і необов'язковий, а не мінімальний і необхідний. У країнах з нестабільним макроекономічним середовищем, несприятливою економічною кон'юнктурою, нерозвинутою інституціональною інфраструктурою, високими ризиками відношення власного капіталу до зважених за ризиком активів, що гарантує надійність банківської системи, повинно бути вищим за Базельський норматив. У деяких країнах закони та інструкції дають занадто поблажливе визначення прострочених кредитів, яке ускладнює визначення істинних масштабів можливих збитків. Наприклад, у Малайзії до 1990 року до прострочених належали лише кредити, які не обслуговувались більше року. У багатьох країнах, особливо в Латинській Америці, вимоги до резервів на покриття збитків були знижені.

Банківська звітність. Банківська звітність частіше за все не надає достовірної, точної і сучасної інформації, необхідної для оцінки регулюючими органами спроможності банків, що проявляється в основному у таких випадках:

1. Банки схильні до приховування або заниження збитків, причому з погіршенням фінансового становища банків ця схильність зростає. Досвід, накопичений органами банківського нагляду Іспанії при роботі з проблемними банками, показує, що в середньому збитки по кредитах у банківській звітності були вдвічі занижені, ніж в оцінках аудиторських фірм. У свою чергу, оцінки аудиторів були вдвічі нижчі оцінок, отриманих у ході банківських інспекцій.
2. Оцінка якості кредитного портфеля суттєво ускладнюється широко розповсюдженою практикою пролонгації прострочених кредитів. У деяких країнах банки при складанні звітності не відносили до прострочених кредитів кредити держсектора, незважаючи на те, що вони не обслуговувались. У багатьох країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою помітну роль відіграють кредити афілійованим особам.
3. У країнах, де банки і підприємства не переведені на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і не використовують міжнародні принципи аудиту, навіть за відсутності наміру приховування інформації, банківська звітність значною мірою дає недостовірну інформацію фінансового стану банку. Найбільше викривлення відбувається через неадекватність резервів на покриття можливих збитків за позиками: заниження ризиків, наданих кредитів афілійованим особам; неправильної оцінки якості забезпечення позик; відсутності правильного коригування власних засобів банків.

4. Об'єктивні труднощі при оцінці спроможності банків на основі банківської звітності зазвичай виникають за таких умов: високої інфляції, оскільки інформація, існуюча у банківській звітності, втрачає актуальність; відсутності або нерозвиненості фінансових ринків і ринків нерухомості, що не дає можливості оцінити ринкову вартість деяких видів банківських активів, позик та інших видів забезпечення, наявності великого обсягу забалансових операцій, зокрема й операцій з похідними фінансовими інструментами, нестабільності процентних ставок, валютних курсів, курсів цінних паперів.

Умови для нагляду за банками. Чим менш достовірна інформація відображена у банківській звітності, тим більшу роль відіграє кваліфікація співробітників наглядових органів, кількість персоналу, технічне оснащення. Навіть у розвинутих країнах з розробленою і якісною банківською звітністю її аналіз не замінює регулярних інспекцій банків. Вони тим більш необхідні в країнах з низькою якістю звітності. Разом з тим саме в цих країнах існує величезний недолік відповідних матеріальних, фінансових і людських ресурсів, необхідних для адекватного контролю за спроможністю банків. У країнах з перехідною економікою у першій половині 90-х років XX ст. персонал центральних банків був перевантажений роботою з розробки законодавчої і регулятивної бази, налагодження системи банківської звітності, контролю за грошовим обігом. Банківському нагляду і регулюванню відводилась незрівнянно менша роль, і вони часто зводились до підготовки інструкцій і відкликання ліцензій у банків при порушенні ними законодавства. Добре налагодженої системи раннього попередження неспроможності до цього часу не створено у жодній країні з перехідною економікою.

Реакція на неспроможність банків. Практично у всіх банківських кризах регулюючі органи приступали до активних дій з великим запізненням, що сприяло широкому розповсюдженню кризових процесів у банківській системі. В основу уповільненої реакції покладено такі причини:

- визнання неспроможності банків неповноцінною роботою регулюючих органів;
- публічне визнання неспроможності банків розцінюється як загроза підриву довіри до всієї банківської системи. Однак, коли неспроможність набуває широких масштабів і стає очевидною, то неминучим є підрив довіри суспільства не лише до комерційних банків, але й до регулюючих органів;
- у тих випадках, коли неспроможність банків пов'язана з економічним спадом, існує надіє, що проблеми банків мають тимчасовий характер

і будуть подолані з покращенням економічної кон'юнктури. Такі надії не завжди виправдовуються, оскільки банківська криза може сприяти поглибленню загальноекономічної кризи;

- важливим фактором, здатним затягнути рішення кризових проблем банківської системи, можуть стати обмежені фінансові й інституціональні можливості. За наявності великого бюджетного дефіциту і за відсутності або недостатності фондів для компенсації збитків вкладниками регулюючі органи відтягують визнання факту неспроможності банків або занижують його значення. Таку ж роль відіграє відсутність належної інституціональної інфраструктури для ліквідації або реструктуризації банків: неготовність судової системи, відсутність інституту зовнішніх управляючих, відсутність розробленої концепції реструктуризації банківського сектора;
- банки застосовують свій політичний вплив, щоб уникнути або максимально відтягнути момент публічного визнання їх неспроможності.
- у випадках, коли справа не зводиться до того, що органи регулювання не хочуть визнавати і обнародувати факти неспроможності банків і приступати до активних дій для її подолання. Через неадекватність інформації, якою володіють регулюючі органи, вони не здатні оцінити істинний масштаб проблем і правильно спрогнозувати розвиток подій. Неадекватні заходи органів регулювання з подолання кризи можуть лише погіршити ситуацію;
- характерні помилки в країнах з перехідною економікою пов'язані з наданням підтримки проблемним банкам в умовах складного фінансового становища підприємств. Банки продовжують фінансувати потенційних банкротів, що поглиблює кризову ситуацію і збільшує затрати з подолання кризи. Так, в Угорщині протягом першої половини 90-х років XX ст. державі прийшлось чотири рази застосовувати рекапіталізацію державних банків;
- показовим прикладом хибних дій є перерегулювання банків під час кризи в надії, що вони зможуть виправити своє фінансове становище.

Система антистимулів. Стійка система банківського нагляду не може запобігти банкрутству у випадку слабкої інституційно-правової бази, неадекватних дій органів регулювання. Прорахунки в законодавстві і регулюванні знижують стимули акціонерів і менеджерів застосовувати активні заходи щодо запобігання неспроможності банків. Антистимулами можуть бути такі фактори:

- будь-які форми гарантій погашення збитків державою;
- фактична підтримка державою проблемних банків;

- відсутність чітких законодавчих актів, які визначають умови політики держави стосовно проблемних банків, включаючи пакет конкретних заходів, критерії визнання банків банкротами, розподіл відповідальності за банківські збитки;
- відсутність процедур зміни вищого менеджменту в проблемних банках, недостатня юридична відповідальність менеджменту за помилки, а також за шахрайство і обман;
- можливість політичного тиску банків на органи регулювання, сильні позиції банківського лобі у парламенті;
- впевненість акціонерів і менеджменту, особливо крупних банків, у тому, що держава не допустить банкрутства їх банку. Ця впевненість може ґрунтуватись як на існуючій практиці, так і на особистих зв'язках банкірів, чиновників і політиків.

Мотивація кредитування. Банки, які належать державі або використовуються державою для надання субсидій і пільгових кредитів; банки, які входять до складу фінансових груп; банки, акціонерами яких є підприємства-позичальники. Всі ці типи кредитних інститутів являють собою середовище для розвитку банківської кризи. У таких банках відбір позичальників здійснюється зазвичай на позаринкових принципах, що збільшує масштаби залучення ненадійних позичальників при погіршенні кон'юнктури. Разом з тим у таких банках приглушені стимули до оцінки кредитних ризиків. Ці банки сприяли підтримці некредитоспроможних позичальників і тим самим поступовому зменшенню власного капіталу. Розповсюдження позаринкових мотивацій варіюється по країнах, досягаючи піку у країнах з перехідною економікою. Однак у тій чи іншій формі в кризовий період це явище спостерігається повсюди, включаючи розвинуті країни. В Іспанії, Аргентині, Колумбії, Чилі в 80-х роках XX ст. було широко розповсюджено кредитування банками підприємств, які входили з ними до однієї фінансової групи. Для азійських і африканських країн характерне перехресне володіння акціями підприємств і банків, виконання банками різних соціальних функцій, тісний зв'язок з владою і кредитування за політичними мотивами. Особливо ці негативні аспекти проявились під час останньої фінансової кризи у Південно-Східній Азії, викликавши руйнівні наслідки для банківських систем Таїланду, Індонезії, Малайзії і Південної Кореї.

Система страхування депозитів. Вплив системи страхування депозитів на розвиток банківської кризи – одне із найбільш дискусійних питань. Розвинена система страхування депозитів дозволяє вирішити проблему банківської паніки. Однак, як показує досвід останніх десятиліть, вона не лише не знімає проблеми латентних банківських криз,

але й сприяє збільшенню збитків у ході банківських криз. Наявність системи страхування депозитів та інших гарантій з боку держави означає, що банк по суті функціонує в умовах пом'якшених бюджетних обмежень. У такій ситуації не відбувається раптових великомасштабних банкрутств і розривів кредитних зв'язків, і криза може тривалий час виражатись у прогресуючому погіршенні фінансового становища банків та якості кредитів, не переходячи у відкриті форми. Але в кінцевому підсумку втрати для економіки можуть здатися не меншими, ніж від банківської паніки. Рано чи пізно держава змушена вирішувати проблеми банків. Суспільство може зазнавати збитків не в особі вкладників, а в особі платників податку, якщо збитки покриваються із бюджету, або в особі споживачів, якщо вони покриваються за рахунок грошової емісії.

Негативні наслідки особливо значні, коли страхування депозитів поєднується з такими факторами: слабкий банківський нагляд, занижені вимоги до достатності капіталу або їх недотримання (у той час як вони повинні бути вищими, ніж за відсутності страхування), відсутність спеціальних вимог до кваліфікації менеджерів, персональної відповідальності менеджерів за збитки і прив'язки страхової премії до портфельних ризиків, обмежена відповідальність акціонерів, недостатньо швидка ліквідація.

Якість банківського менеджменту, особливості корпоративного управління передбачають реакцію комерційних банків на несприятливі зміни в економічному середовищі. Огляд 170 національних банків США, збанкрутілих у період з 1979 до 1987 року, і співставлення їх зі здоровими банками і банками, які відтворили свою спроможність, показав:

- у 90 % випадків головною причиною банкрутства був надмірно агресивний характер, некомпетентний менеджмент і слабка рада директорів;
- у 35 % були виявлені зловживання використанням внутрішньої інформації;
- у 1/3 із цих випадків спостерігалося шахрайство і заподіяння матеріальної шкоди [3, с. 39].

Слабкість менеджменту проявляється у невмінні знайти баланс між ризиком і дохідністю. Залучення до високоризикованих операцій у поєднанні з недостатнім рівнем професіоналізму обертається для банків загальними значними втратами. Часто при прийнятті рішень щодо залучення до нових видів діяльності банки недооцінюють роль кваліфікації і досвіду управляючих.

Так, при спекулятивних бумах на ринку нерухомості банкіри схильні переоцінювати тривалість буму і недооцінювати низьку ліквідність нерухомості, яка служить забезпеченням для комерційних позичок. У кризах останніх 30 років це можна прослідкувати на прикладах Малайзії, Японії, Норвегії, Швеції, США [3].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що у більшості країн однією з головних причин криз були і є недоліки у регулюванні в нагляді, включаючи декілька ключових складових: банківські нормативи і звітність, умови нагляду, реакція на неспроможність банків, якість менеджменту, мотивація кредитування, система антистимулів і страхування депозитів.

Список літератури

1. Лоренс, Р. Клейн. Кризис в Азии и мировая экономика [Текст] / Лоренс, Р. Клейн // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 4. – С. 36.
2. Международный опыт реструктуризации банковских систем [Текст] // Бюро экономического анализа. – М., 1998. – С. 20.
3. Новиков, В. М. Банковские системы: опыт реструктурирования кредитных организаций в странах Западной Европы и Америки [Текст] / В. М. Новиков // Информационно-аналитические материалы ЦБ РФ. – М., 1999. – Выпуск 1(28). Financial Crisis and Asia / CERP Conference Report № 6, London, 1998.; Hausmann R., Rojas-Suarez L., Banking Crisis in Latin America, Inter American Development Bank, Washington, 1996.
4. Hausmann R., Rojas-Suarez L., Banking Crisis in Latin America, Inter American Development Bank, Washington, 1996; Bonin J., Leven D. Polish Bank Consolidation and Foreign Competition: Creating Market-oriented Banking Sector, Journal of Comparative Economics, 1996. – № 23; Csaki G. Trends in World Economy / Transition-Infrastructure № 74, Budapest, 1994; Bonin J., Shaffer M., Banks, firms bad debts and bankruptcies in Hungary 1991-1994, Center for Economic Performance, 1995, Discussion Paper 234.

Summary

In many countries market reforms were the reasons for banking crises.

Despite the fact that market reforms are supposed to facilitate the development and improvement of the banking system in short and mid run the market reforms might provoke and intesify crises in baking system. One of the special reasons of the banking crises can be also consequences of the macrostabilization policy.

As per reaserch of banking crises made by the World Bank experts it was proved that the main reason for ciris development in many countries was bad monitoring and regulation.

Отримано 03.12.2009

УДК 330.1:330.34.01

Л.П. Тимофеенко,
Днепропетровский университет экономики и права

ТЕОРИИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Статья посвящена рассмотрению сложившихся экономических теорий на момент трансформационных преобразований экономических отношений в постсоциалистических странах. Изложены некоторые аспекты критики выбранной Украиной либеральной модели переходного периода.

Ключевые слова: трансформация, переходные страны, реформа, централизованно-плановая экономика, рыночная экономика, Вашингтонский консенсус, экономическая теория, модели реформирования.

Постановка проблемы. Анализ сложившихся экономических теорий в современной науке на момент трансформационных преобразований в Украине, причин выбора либеральной модели перехода и приватизации с целью учета всех влияющих факторов на выработку рекомендаций дальнейших преобразований, способов и методов их осуществления.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием переходного периода постсоциалистических стран занимались такие украинские ученые: Л.Ю. Мельник, В.Я. Плаксиенко, Ю.И. Скирко. Они рассматривали эволюцию рыночной экономики и ее современное состояние, изучали действие рыночного механизма и роль государства в современных моделях экономики. Российские ученые-экономисты В.С. Автономов, С.А. Афонцев, С.П. Аукуционек, Р.Н. Евстигнеев, Е.Л. Леонтьева, А.Н. Федоровский анализировали теоретические и практические проблемы экономики переходного (трансформационного) периода; зарубежные экономисты (Л. Бальцерович, П. Мюллер, Д. Норт, Дж. Стиглиц, О. Уильямсон, Дж. Сакс) исследовали экономику государственного сектора, занимались изучением теоретических и практических основ трансформационных экономик, рассматривали целесообразность приватизации крупнейших государственных предприятий.

Целью данной статьи является рассмотрение исторических предпосылок использования знаний экономической теории при реализации структурных реформ в постсоциалистических странах, освещение экономических течений, сформировавших подходы, способы и методы трансформации.

Изложение основного материала. Общей теории трансформации на сегодняшний день не существует, есть лишь отдельные инструменты

© Л.П. Тимофеенко, 2009

анализа определенных проблем. Во-первых, потому что процесс перехода имеет сильную страновую специфику, которая определяется продолжительностью и особенностями социалистического периода, а также сложившейся политической ситуацией в стране. Во-вторых: переходная экономика в отличие от рыночной и плановой экономики не представляет собой законченную равновесную систему с сильными устойчивыми закономерностями. В переходных странах исход реформ в сильной степени зависит от субъектов структурных преобразований, их образованности, профессионализма в государственном управлении.

Западные экономисты исследовали централизованную экономику в основном как логическую альтернативу рыночной экономики. Именно на этом уровне трактовали ее такие теоретики рыночного социализма, как Оскар Ланге, Пол Баран, Авва Лернер. Им противостояли неоавстрийцы Людвиг Мизес и Фридрих Август Хайек.

Л. Мизес (1881-1973) – австрийский экономист, глава неоавстрийской школы. После публикации его статьи в 20-х годах XX столетия "Хозяйственный расчет в социалистической экономике" разгорелась острая многолетняя дискуссия, которая и положила начало западной экономической теории социализма. Мизес утверждал, что только свободное предпринимательство на базе частной собственности, свободного рынка обеспечивает оптимальную пропорциональность распределения ресурсов, обновление капитала и удовлетворение потребностей населения. Частную собственность называл "необходимым реквизитом цивилизации и материального благосостояния". По его мнению, только частная собственность может быть основой рациональной экономической деятельности, так как порождаемые ею стимулы способны обеспечивать максимальное использование ресурсов. Мизес полагал, что действие рыночного механизма возможно только в капиталистическом хозяйстве и исключал для социалистического производства использование не только рыночных отношений, но и любой экономический расчет [1, с. 493].

О. Ланге (1904-1965) – польский экономист, преподававший в Чикагском университете и возглавлявший Экономический совет польского правительства, в своей работе "Об экономической теории социализма" (1938) изложил концепции множественности моделей социализма, он считал возможным осуществление рыночного социализма, планово-рыночной и командной социалистической экономики.

В первой модели рыночного социализма пропорции в производстве устанавливаются, исходя из суверенитета потребителей и реальных цен, складывающихся на рынке потребительских товаров.

Во второй модели планово-рыночного социализма допускались свобода выбора потребителя и использование рыночных цен для распределения потребительских товаров. Но пропорции в производстве этих товаров и распределении устанавливались на основе не рыночных, а расчетных цен и шкалы предпочтений планового органа.

В третьей модели свобода выбора потребителей и выбора рабочего места исключается. Все цены носят расчетный характер. Ресурсы в этой модели распределяются централизованно уполномоченным органом, а потребительские товары распределяются путем нормирования и рационирования. Так называемая модель планового или командного социализма [1, с. 433].

В итоге западные экономисты, исследовавшие централизованные экономики и возможность экономического расчета при социализме, разделились на два лагеря: левые – П. Баран, О. Ланге, А. Лернер и правые – Л. Мизес, Ф. Хайек.

Левые опирались на теорию общего равновесия (основанной на централизованном уравнении предельной выручки и предельных издержках) и доказывали возможность максимизации благосостояния не только при частной, но и при общественной собственности на средства производства. А правые, опираясь на теорию несовершенной информации, возражали им, что назначаемые сверху цены в плановой экономике не отражают редкость ресурсов, что в свою очередь делает неправильным экономический расчет.

Дебаты вокруг "социализма" 1930-х гг. в целом проходили на достаточно абстрактном уровне, и спорящие не обращались за подтверждением к практике "реального социализма".

Экономику советских стран изучали также Маршалл Голдмен, Алек Ноув и другие, которые придерживались в основном описательного подхода, подчеркивали отличие советской системы от рыночной экономики и ее жизнеспособность.

Наибольшую известность получили работы институционалистов вебленовского толка Джона Кеннета Гэлбрейта и Р. Хайлбронера. Ученые выдвинули альтернативу марксизму – теорию конвергенции, согласно которой все различия между социализмом и капитализмом постепенно стираются, что ведет к слиянию этих систем. Идеи конвергенции основывались, скорее всего, не на знании "реального социализма", а на критике недостатков западной экономики.

Все концепции исходили из дихотомии (разделение надвое) мира с централизованной и рыночной экономикой. В итоге крах социалистической системы застал западную экономическую теорию безоружной: советологи погрязли в эмпирии, а теоретики не разбирались в экономике советского типа.

В этот период наиболее ярко удалось показать бесперспективность социализма и преимущества рыночной экономики неолибералам, но и у них не было определенной теории, объясняющей переход от “плохой” системы к “хорошей” и, главное, описывающей наилучшие способы такого перехода. В такой ситуации пришлось воспользоваться уже готовыми рецептами Вашингтонского консенсуса.

Основным источником экономической теории, которая, главным образом, была применена к развивающимся странам и странам с переходной экономикой, были международные финансовые институты, в частности Международный валютный фонд (МВФ) и Всемирный банк. В 1980-е годы тут сложилась своя точка зрения относительно реформирования стран, которые развивались, и в первую очередь Латинской Америки, которая потом была применена к странам с трансформационной экономикой. Эта точка зрения с подачи Джона Уильямсона [7] приобрела название Вашингтонского консенсуса, по месту расположения (в Вашингтоне) МФВ, Всемирного банка и Министерства финансов США, которое также принимало активное участие в разработке плана помощи странам Латинской Америки.

Главными составными частями Вашингтонского консенсуса были микроэкономическая либерализация, макроэкономическая стабилизация и приватизация. Г. Колодко, польский экономист, суть Вашингтонского консенсуса передавал следующими словами: “Либерализуйте все, что можете, приватизируйте быстро, насколько возможно, придерживайтесь жесткой фискальной и денежной политики” [6].

Входящая в рекомендации Вашингтонского консенсуса всеобъемлющая приватизация теоретически основывается на теореме Коуза, в соответствии с которой при четкой специализации средства производства сами придут в руки эффективного собственника.

В период, когда складывался Вашингтонский консенсус, в моде был упор на развитие рынков, ликвидацию протекционизма, государственных субсидий и государственной собственности. В рекомендации Вашингтонского консенсуса входили также либерализация прямых иностранных инвестиций, обеспечение прав собственности, унификация прав собственности, унификация валютных курсов и рыночного механизма их установления, сокращение государственных расходов и их направление в сферы образования, здравоохранения и инфраструктуры, налоговые реформы, селективная социальная политика и повышение гибкости рынка труда (сокращение его государственного регулирования).

В 80-е годы XX в. после публикации Всемирным банком “Отчета о мировом развитии 1987 г.” [8] победила точка зрения, что экспортная ориентация и либерализация внешней торговли (в противовес протекционизму) ведут к лучшим результатам экономического развития. Открытость экономики (торговая, инвестиционная, информационная) считалась принципиально важной для ее прогресса.

Механическое копирование акцентов Вашингтонского консенсуса в принципиально иных условиях их применения в дальнейшем стало основным обвинением в адрес реформаторов и их западных советников. Так в латиноамериканских странах наиболее важной была макростабилизация, а либерализация и приватизация подчинялись ей, а в трансформационных условиях постсоциалистических стран главной была институциональная перестройка экономики, охватывающая полностью государственный сектор и частные организации, формальные и неформальные регуляторы экономической деятельности.

Критики Вашингтонского консенсуса утверждают, что экономики Юго-Восточной Азии и Китая быстро росли потому, что не следовали слепо рекомендациям консенсуса, в частности, сохраняли активную роль государства во внешней торговле и ограничения в финансовой системе. А такие страны, как Украина и Россия пострадали от излишнего доверия к его рецептам относительно либерализации экономики.

Первым, кто начал критиковать Вашингтонский консенсус, был Джозеф Стиглиц, в то время главный экономист Всемирного банка. Основное направление критики состоит в том, что Вашингтонский консенсус распространяет шоковый метод на институциональную сферу, где гораздо легче разрушить имеющийся организационный и социальный капитал, чем создать новый. Он критикует ваучерную приватизацию и отдает предпочтение раннеперестроечному варианту аренды с правом выкупа.

Другие критики Вашингтонского консенсуса порицают его и за неверную последовательность преобразований: либерализации и приватизации должна предшествовать реструктуризация предприятий, государственного управления и законодательства.

Кроме того, в Вашингтонском консенсусе усечено трактовалась роль государства и не учитывали его функции архитектора институциональной структуры и менеджера экономических процессов в экономике.

Приверженцы постепенного перехода экономической системы от плановой к рыночной в своих примерах ссылаются на китайскую модель преобразований как положительный результат и российскую модель как

отрицательный результат преобразований. Если учесть, что Украина шаг за шагом копировала российскую модель структурных реформ, то и критика градуалистов к ней относится в полной мере. Но те, кто насаждал "шоковую терапию", объявляют пример Китая слишком специфическим и недоступным для подражания, они ссылаются на более удачные примеры трансформации в странах Центральной Европы, а именно Польши и стран советской Прибалтики, а также Эстонии, а отрицательным примером подают ту же Россию и страны СНГ, объясняя, что рекомендации "шоковой терапии" были использованы непоследовательно и поэтому реформы вылились в затяжную депрессию [5, с. 291-324].

В свете действующих теоретических подходов экономических преобразований, а также различных причин кризиса социалистических систем сложились две базовые модели реформирования отношений собственности в трансформационных государствах: либеральная и градуалистическая (эволюционистская) модель.

Либерализм в экономике – это совокупность взглядов на функционирование хозяйства и принципы экономической политики, отвергающих необходимость широкого вмешательства государства в экономическую жизнь. Доктрина, утверждающая, что лучшей экономической системой является та, которая гарантирует свободу личной инициативы экономических объектов. Либерализм возник в XVIII в. (Смит, Мальтус, Риккардо), пережил свой расцвет в XIX в. (Дж. Стюарт, Милль, Сей, Бастиа) в условиях промышленной революции и стал официальной доктриной государств, вставших на путь промышленного развития.

Либерализм основывается на трех принципах: на частной собственности как юридической основе экономической жизни; на свободном предпринимательстве как генераторе экономического прогресса; на свободной конкуренции как регулирующем механизме экономических отношений. При этом государству отводится роль регулятора общего равновесия экономики и экономического законодательства [1, с. 436].

Градуализм (от лат. *gradatim* – постепенно) – научное течение, сторонники которого изучают пути и закономерности постепенного перехода экономической системы из одного состояние в другое – без катаклизмов, происходящих, например, в результате применения так называемых методов шоковой терапии для стабилизации экономики стран, попавших в ситуацию финансово-экономического кризиса, опасных темпов инфляции [1, с. 160].

Либеральная модель преобразований была взята за основу и реализована в странах Центральной и Восточной Европы, в странах Балтии и СНГ, а градуалистическая – в Китайской Народной Республике.

Обе эти модели объединяет как исходный пункт преобразований, так и конечный – формирование конкурентной рыночной экономики, а именно:

- осуществление реформы по инициативе и под руководством государства в лице правящей номенклатуры;
- преобразование отношений государственной и кооперативно-колхозной форм собственности и соответствующих им институтов, чем достигается разгосударствление экономики;
- преобразование механизма хозяйствования;
- становление институтов рыночной инфраструктуры;
- коренное изменение социальной структуры общества [2, с. 131].

Различны они по способам и методам преобразований, адекватных к тем или иным особенностям национальной экономики. В силу объективных обстоятельств, которые сложились к началу преобразований в постсоциалистических странах и КНР, достигается это различным путем. И в этом смысле модели не взаимозаменяемы.

В дальнейшем предполагается более подробно рассмотреть особенности и специфику этих двух моделей реформирования прав собственности, проанализировать достижения Китайской Народной Республики и Украины в социально-экономическом развитии.

Выводы. Хотя на момент распада социалистического мира экономической науке и было присуще многообразие течений и направлений, изучающих различные экономические системы, все же стремительный крах СССР застал мировую экономическую элиту безоружной. Трансформаций таких огромных масштабов, которые затрагивали бы все сферы жизнедеятельности государства (макроуровень, микроуровень, институциональную сферу), в мире не наблюдалось, что в свою очередь и привело к трудностям выработки рекомендаций западными советологами и реализацией предложенных рецептов национальными реформаторами.

Список литературы

1. Большой экономический словарь [Текст] / под ред. А. Н. Азрилияна. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
2. Экономика переходного периода [Текст] : учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению "Экономика" и др. экон. специальностям / Е. В. Красникова. – М. : Омега ; Л., 2005. – 296 с. – (Высшее экономическое образование). – ISBN 5-98119-366.
3. Мельник, Л. Ю. Економічна система суспільства [Текст] : навчальний посібник / Л. Ю. Мельник, В. Я. Плаксієнко, Ю. І. Скірко. – Дніпропетровськ : Січ, 2001. – 546 с.

4. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт [Текст] / ответ. ред.: В. А. Мартынов, В. С. Атономов, И. М. Осадчая; Институт мировой экономики и международных отношений РАН. – М. : ЗАЛ, Экономика, 2004. – 719 с.
5. Dabrowski, M. Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective [Text] / M. Dabrowski, S. Gomulka, J. Rostowski // Policy Reform. – Vol 4.
6. Transition [Text]. – 1998. – Vol. 9. – № 3. – Jule.
7. Williamson, J. Latin American Adjustment: How Much Happened? [Text] / J. Williamson. – Washington : Institute for International Economics, 1990.
8. http://econ.worldbank.org [Электронный ресурс].

Summary

This article is devoted consideration of the folded economic theories in the moment of transformation reform of economic relations to the post-socialistic countries. Some aspects of criticism of liberal model of transitional period chosen Ukraine are expounded.

Получено 03.12.2009

УДК 336.71:330.131.7

Б.Г. Филатов, *Днепропетровский университет экономики и права*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПЕРАЦИОННОГО РИСКА В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ

В статье рассмотрены теоретические аспекты определения операционных рисков, влияющих на банковскую деятельность, основные принципы управления операционными рисками, применяемые в иностранных банках.

Ключевые слова: операционный риск, факторы операционного риска, управление операционным риском.

Постановка проблемы. С развитием банковской деятельности в Украине, усложнением проводимых операций, увеличением количества предоставляемых услуг и территорий, на которых данные услуги предоставляются, увеличивается воздействие операционного риска. Увеличение и расширение сферы банковской деятельности увеличивает и количество факторов, влияющих на операционный риск. Основной задачей на сегодня является определение операционного риска и его факторов. Многие факторы, влияющие на другие категории рисков, можно отнести непосредственно к операционным рискам.

В настоящее время операционный риск, вследствие сложности определения количественной оценки и управления, представляет собой существенную проблему для банковской сферы. Управление

© Б.Г. Филатов, 2009

операционным риском необходимо рассматривать так же, как и управление кредитным риском, рыночным и риском ликвидности.

Анализ последних исследований и публикаций. Общие и специальные подходы к оценке и управлению операционным риском банков и банковской системы рассмотрены в работах таких отечественных и зарубежных авторов, как А.Б. Каминский, Д.В. Гриньков, М.А. Бухтин, А.Г. Феринга, В.С. Нельсон, С.О. Крайгер, Г. Галатеи и др., а также в рекомендациях Базельского комитета по банковскому надзору и в нормативных материалах Национального банка Украины.

Не решенные ранее части проблемы. Неразрешенной задачей на сегодня, связанной с операционными рисками, является определение факторов и составляющих частей риска. Отсутствие единого определения риска и его составляющих делают крайне трудным процесс наблюдения, оценки и управления. Вследствие специфичности банковских систем разных стран главной задачей становится определение факторов, влияющих на операционный риск.

Цель статьи – рассмотреть и определить наиболее точное определение операционного риска в мировой и украинской банковской практике, определить факторы, влияющие на операционный риск, и рассмотреть принципы управления операционным риском с целью увеличения эффективности управления рисками.

Изложение основного материала. Управление определенным операционным риском – не новая практика; это всегда было важным для банков, для предотвращения мошенничества, поддержания надежности внутреннего контроля и уменьшения ошибок в обработке сделок.

Основное определение операционного риска сформировал Базельский комитет. Операционный риск – это риск, проявляющийся в потерях из-за недостатков в информационной системе или внутреннем контроле. Риск ассоциируется с человеческими ошибками, недостатками систем и неадекватными процессами и контролем [1].

В программе управления рисками для федерального правительства США "Guidelines for Commercial Banks & DFIs" операционный риск определяется как связанный с человеческой ошибкой, отказами системы и неадекватными процедурами и контролем. Это риск потери, являющейся результатом неадекватной информации; отказом технологии, нарушений во внутреннем контроле, мошенничества, непредвиденных катастроф, или другие операционные проблемы, которые могут закончиться неожиданными потерями или проблемами репутации [7].

В "Положении об организации операционной деятельности в банках Украины" рассматривается следующее определение операционного

риска: "риск, который связан с нарушением банковских правил и/или системы контроля обработки, проведением операций, документацией, который возникает как вследствие внешних причин, так и из-за ошибок работников банка" [4].

Согласно Методическим указаниям Национального банка Украины по инспектированию банков "Система оценки рисков", операционный риск представляется как операционно-технический риск и определяется как потенциальный риск для долгосрочного существования банковского учреждения, который возникает из-за недостатков корпоративного управления, системы внутреннего контроля или информационных технологий и процессов обработки информации с точки зрения управляемости, универсальности, надежности, контроля и непрерывности работы [3].

Операционно-технологический риск возникает также из-за неадекватности информационных технологий и процессов обработки информации, в том числе вследствие неадекватности стратегии, политики и использования информационных технологий. К другим аспектам операционно-технологического риска относятся вероятность непредвиденных событий, например пожара или стихийного бедствия.

Основываясь на определениях, приведенных выше, причины операционных рисков можно разделить на четыре основные группы (табл. 1).

Перечисленные выше группы могут включать в себя факторы, которые воздействуют на операционную деятельность банка в зависимости от специализации банка. Каждая из четырех групп содержит факторы, которые определяют степень влияния операционного риска.

Первые три группы факторов зависят от внутренней политики банка, управления и надзора. Степень влияния каждого из факторов определяется внутренней политикой банка и умением менеджеров подразделений реагировать на происходящие события, в которых проявляются факторы риска, поэтому нет приоритетов при определении наиболее влиятельных или менее воздействующих факторов на деятельность банка, каждый банк должен определять иерархию воздействия факторов риска непосредственно в зависимости от специфики деятельности.

Четвертая группа факторов не может быть спрогнозирована банком, но степень ее влияния может быть уменьшена оперативным реагированием на возникшие проблемы. Степень и характер контроля операционным риском в каждом банке будут разными, в зависимости от размера банка, специализации и характера проводимых операций.

Таблица 1

Группы и факторы операционного риска

Группы операционных рисков	Факторы риска
Персонал банка	- недостаточная компетентность и отсутствие опыта; - операции с использованием конфиденциальной информации; - внутреннее мошенничество; - несанкционированная деятельность; - трудовые иски
Процессы и внутренний контроль	- ошибки в корпоративной деятельности; - неадекватное распределение полномочий; - использование некорректных данных, проводок и расчетов по финансовым операциям; - ошибки в отчетности и налогообложении
Информационные системы и технологии	- сбои информационной системы и отказ оборудования; - неполное резервное копирование данных; - незащищенная обработка данных; - взлом информационной системы и заражение вирусом
Внешняя среда	- изменения в законодательстве; - физический ущерб от стихийного бедствия или некорректных действий внешних сторон; - внешнее мошенничество; - изменения в технологиях

По нашему мнению, для управления операционным риском необходимо создать отдельное и независимое подразделение, которое тесно было бы интегрировано в систему управления рисками в банке. Крупные банки создают подразделения по управлению рисками, для малых банков это является трудновыполнимым с финансовой точки зрения. Выполнение функции управления операционным риском в данном случае ложится на отделы, которые сталкиваются с той или иной группой операционных рисков, вследствие чего уменьшается качество управления рисками.

Для небольших банков операционные риски находятся на 6 месте среди 9 категорий риска согласно Методическим рекомендациям организации и функционирования систем риск-менеджмента в банках Украины, и для крупных банков с развитой сетью филиалов и представительств он находится на 4 месте [2].

В зарубежной практике разработан целый кодекс поведения при управлении операционным риском, который регулирует делегирование полномочий, разделение обязанностей, глубину внутреннего аудита, последовательность планирования, управление персоналом, прием на работу и обучение, контакты с клиентами, обработку жалоб, хранение записей, физический контроль и т.д.

Есть 6 фундаментальных принципов, к которым должны обратиться все банки, независимо от их размера или сложности, в подходе к управлению операционным риском:

- окончательная ответственность за управление операционным риском ложится на правление банка, и уровень риска, который организация принимает;
- правление банка и исполнительный менеджмент должны гарантировать, что есть эффективная, объединенная структура управления операционным риском. Это должно включать определенную организационную структуру с определенными ролями и обязанности для всех аспектов операционного риска управление/контроль и соответствующие инструменты, которые поддерживают определение, оценку, управление и сообщение ключевых рисков;
- правление банка и исполнительный менеджмент должны признать, понять и иметь определение всех категорий операционного риска, применимого к банку. Кроме того, они должны гарантировать, что их структура управления операционными рисками соответственно охватывает все эти категории операционного риска, включая те, которые не поддаются измерению;
- политика управления операционным риском и процедуры, которые должны учитывать все аспекты управления операционным риском и не должны противоречить. Эта политика управления операционным риском и процедуры должны быть союзниками в деловой стратегии и поддерживать непрерывное усовершенствование управления риском;
- вся деятельность банка и функции поддержки должны быть неотъемлемой частью полной структуры управления операционным риском, чтобы позволять учреждению управлять эффективно ключевыми операционными рисками, с которыми сталкиваются банки;
- линейный менеджмент должен установить процессы для идентификации, оценки, контроля и уменьшения операционных рисков, это должно соответствовать требованиям банка и органов надзора за банковской деятельностью [7].

Рассмотренные принципы определяют необходимые элементы и организационную структуру управления операционными рисками.

Построение и внедрение данной структуры увеличит эффективность управления операционными рисками в банковской деятельности.

Выводы. На сегодняшний день определение операционного риска может помочь банкам избежать возможных потерь, связанных с их операционной деятельностью. Рассмотрев операционный риск и его факторы, можно сказать, что это специфическая проблема, с которой сталкиваются в своей деятельности банки. Степень влияния каждого из факторов риска банк сам должен определять, исходя из своей операционной деятельности.

Остается необходимость разработки централизованной системы управления операционными рисками для увеличения эффективности работы отделов по управлению рисками.

Список литературы

1. Базельский комитет по банковскому надзору "Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rrms.ru/files/upload/Riskalis-Bazel.pdf.
2. Ідентифікація, аналіз та управління операційними ризиками в українських банках [Електронний ресурс] / А. Б. Камінський, А. Т. Кияк. – Режим доступу : http://www.afi.com.ua/docs/ex/OperRisks_2.pdf.
3. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків" [Електронний ресурс] Схвалено постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. – Режим доступу : http://uazakon.com.
4. Положение "Об организации операционной деятельности в банках Украины" [Текст]. Утверждено постановлением Правления Национального банка Украины от 18 июля 2003 года.
5. Bank for International Settlements [Electronic resource] // The interdependencies of payment and settlement systems. – 2008. – June . – Режим доступа : http://www.bis.org/publ/cpss84.pdf .
6. BIS Papers No 40 FX reserve management: trends and challenges" [Electronic resource] / Claudio Borio, Gabriele Galati and Alexandra Heath ; Monetary and Economic Department. – 2008. – May. – Режим доступа : http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap40.pdf.
7. Risk Management. Guidelines for Commercial Banks & DFIs. [Electronic resource]. – Режим доступа : http://www.sbp.org.pk/about/riskmgm.pdf.

Summary

Theoretical aspects of definition of operational risks and factors of operational risk influencing on bank activities are considered. Also main principles of management by operational risks used in foreign banks are considered.

Получено 04.12.2009

УДК 336.131

С.М. Фролов, *канд. екон. наук, доц.,*
Сумський державний університет

БЮДЖЕТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

У статті проведено аналіз законодавчої бази та чинної системи бюджетного регулювання розвитку регіонів, доведено, що низька дієвість бюджетного регулювання на регіональному рівні зумовлена відсутністю чіткого механізму фінансової підтримки соціально-економічного розвитку проблемних регіонів, недосконалістю механізму бюджетного інвестування та середньострокового бюджетного планування; окреслено напрями становлення таких механізмів з метою підвищення ефективності державної регіональної економічної політики та зростання ролі місцевих органів влади у вирішенні проблем регіонального розвитку.

Ключові слова: бюджетні інвестиції, децентралізація бюджетної системи, депресивні території, державна регіональна політика.

Постановка проблеми. Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Проте безсистемність державної політики та діяльності в цій сфері стала однією з важливих причин стримування комплексного соціально-економічного розвитку та стабільності в державі, ускладнення умов для зміцнення позицій України у міжнародному економічному співробітництві, повільного здійснення ринкових перетворень на місцях, виникнення та загострення багатьох соціальних, економічних, екологічних та інших проблем. Необхідність прискорення поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави, демократизацією всіх складових суспільного життя, потребує формування якісно нової державної регіональної політики [9].

Однією з основних ознак демократичного суспільства є відповідальність органів влади за забезпечення соціально-економічного розвитку держави та її окремих регіонів. Вагомим державним інструментом, який формує соціально-економічні показники в державі, є Державний бюджет України, через який перерозподіляється більше третини ВВП (у більшості країн світу).

© С.М. Фролов, 2009

Складність вирішення питань бюджетного регулювання територіального розвитку зумовлюється диспропорційністю територіального розвитку і деяким суб'єктивізмом у розподілі бюджетних ресурсів. Теоретичні, методологічні і прикладні аспекти побудови ефективної бюджетної політики на рівні держави та регіонів, становлення міжбюджетних відносин досліджені в працях українських вчених І. Алексєєва, С. Буковинського, П. Буряка, А. Буряченка, О. Василика, В. Геєця, Ю. Глущенко, О. Гордея, М. Долішнього, Б. Данилишина, О. Дроздовської, В. Коваленка, М. Корецького, В. Кравченка, М. Крупки, О. Кузьміна, М. Кульчицького, О. Лилика, І. Луніної, А. Лук'янченка, В. Опаріна, К. Павлюка, М. Палія, І. Руденко, Л. Тарангул, І. Чугунова, М. Чумаченка, С. Юрія. Віддаючи належне дослідникам, які працюють над теорією та методологією міжбюджетних відносин, слід відзначити, що назрілі завдання проведення бюджетної реформи вимагають подальших наукових пошуків, ґрунтовних досліджень, зокрема, закріплення доходів, розподілу видатків, визначення міжбюджетних трансфертів та ін.

Мета статті – розробка пропозицій щодо подальшого реформування бюджетного механізму, яке б дозволило державі та місцевим органам самоврядування використовувати бюджет як дієвий інструмент регулювання регіонального розвитку; адже досі в Україні не вдалося вирішити завдання використання бюджету як знаряддя активного впливу на економічні процеси на регіональному рівні, стимулювання розвитку підприємництва, залучення інвестицій в економіку регіонів, пріоритетного розвитку депресивних і проблемних територій.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна політика має сприяти підтримці темпів економічного зростання, зниженню соціальної нерівності, досягненню високої ефективності державних витрат, боротьбі з бідністю. Найважливішим завданням бюджету є підтримка в довгостроковому періоді макроекономічної стабілізації.

Забезпечення цілеспрямованого впливу на темпи та якість економічного зростання потребує формування відповідної системи бюджетного регулювання, спрямованої на управління результатами на основі використання сукупності механізмів бюджетної підтримки, удосконалення інституційного забезпечення фінансово-економічних перетворень.

У зв'язку з цим актуальним є передавання прав і пов'язаної з ним відповідальності за розвиток регіонів з центру на місця, від уряду до місцевих органів влади, тобто регіоналізація. Вона є загальносвітовою тенденцією у розвитку соціально-економічної діяльності країн. Вона передбачає децентралізацію влади та управління, делегування державою

певних повноважень на рівень регіонів. Регіоналізація наближує систему управління до об'єкта, яким управляють, а саме: регіональні органи влади та управління до інтересів і потреб суб'єктів життєдіяльності на території регіону. У розвитку регіоналізму найбільш істотним є не автономія регіону сама по собі. Головне полягає в тому, що надана регіону певна незалежність примушує місцеві органи влади і управління до реалізації цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку гнучким і оперативним чином реагувати на зміни в регіоні та в зовнішньому, стосовно до нього, середовищі [4]. Фінансова децентралізація вважається найефективнішою формою управління бюджетними коштами на місцях. Її основою є принцип зменшення ступеня впливу центру на розвиток регіонів і регіональної економіки зокрема. Фінансова децентралізація передбачає процес розподілу функцій і повноважень, а також фінансових ресурсів і відповідальності між центральним і місцевими рівнями управління.

Бюджетна реформа, що розпочалась в Україні з прийняттям Бюджетного кодексу в 2001 році, на жаль, не призвела до підвищення самостійності місцевих бюджетів, а головне – пов'язаної з нею відповідальності місцевих органів влади за соціально-економічний розвиток власних територій. На нашу думку, проблема підвищення відповідальності місцевої влади за регіональний розвиток, децентралізація бюджетної системи, підвищення стимулів місцевої влади щодо активного впливу на розширення податкової бази в регіоні може бути вирішена шляхом перегляду положень Бюджетного кодексу щодо розмежування доходів між рівнями бюджетів і передавання в розпорядження місцевої влади додаткових дохідних джерел. Концентрація значних фінансових ресурсів у місцевих бюджетах України дозволить органам виконавчої влади регіонів мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень і сформує основу для забезпечення бюджетної безпеки регіону.

Також важливим завдання є реформування механізму бюджетного вирівнювання, в основі якого має бути формування зацікавленості бюджетів-донорів передавати кошти в межах міжбюджетних трансфертів з метою стимулювання економічної ініціативи на місцях, залишаючи певну частку сум перевиконання доходів у розпорядженні місцевих органів влади. Ці заходи мають прискорити процес побудови бюджетно-фінансової системи, відповідної демократичним принципам існування, із відповідністю фінансових ресурсів повноваженням усіх ланок управління. Зміна акцентів політики вирівнювання потребує, крім змін у законодавчій системі, формування громадської думки щодо необхідності передання коштів окремих регіонів до державного

бюджету з метою їх подальшого перерозподілу до регіонів з низькими фінансовими можливостями. Необхідно припинити практику масштабного вилучення фінансових ресурсів у регіонів з наступним їх перерозподілом і надати перевагу методам стимулювання економічної ініціативи на місцях. У такий спосіб можна уникнути утриманських настроїв у регіонів-реципієнтів.

Щодо створення механізму ліквідації територіальних диспропорцій у розвитку, вирішення проблем депресивних регіонів, то ефективно вирішити це питання в ході бюджетної реформи не вдалося. Бюджетний кодекс взагалі не пропонує механізмів вирішення цих проблем, оскільки формульний підхід до розрахунку міжбюджетних трансфертів стосується лише бюджетів поточного фінансування, кошти яких використовуються здебільшого на утримання вже існуючої мережі бюджетних установ, що жодним чином не сприяє завданню ліквідації дисбалансів регіонального розвитку.

Прийняття у вересні 2005 року Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" стало однією з перших спроб законодавчо встановити механізм забезпечення державної регіональної економічної політики та розвитку регіонів України [8]. Закон визначив поняття депресивної території, що зумовило використання формалізованого механізму визначення територій, що потребують державної підтримки, на відміну від суб'єктивних рішень уряду, як було до того. Проте існує висока ймовірність частої зміни територій зі статусом "депресивна" або зростання їх кількості тому, що показник "найбільш депресивного" присвоюється після щорічного, згідно з законом, моніторингу регіонів. Оскільки державна підтримка депресивних територій хоча б трохи підвищуватиме основні критеріальні показники репресивності вище від аналогічних показників у сусідніх регіонах, це викликатиме ротацію в списку депресивних, що не вирішує їх проблем. Адже подолання проблем у регіональному розвитку – справа не одного року, що призводить лише до неефективного "розпорошення" бюджетних коштів та управлінських зусиль.

Щоправда, законом передбачено, що статус депресивної може закріплюватися за територією не більше семи років, однак збільшення кількості таких територій після щорічного моніторингу показників призведе або ж до різкого збільшення бюджетних витрат на здійснення державної регіональної політики, або ж, що більш імовірно, знову ж таки до неефективного витрачання бюджетних коштів, за умови, що бюджетні витрати на регіональну політику залишаться в межах 0,2 % доходів державного бюджету, як це закріплено в законі [8].

Подальший розвиток механізму ліквідації територіальних дисбалансів і вирішення проблем депресивних територій відбулися із затвердженням у липні 2006 року Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [2]. Цей документ визначає основні завдання державної регіональної політики, яка має бути спрямована на створення умов для поетапного подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Пріоритетним напрямом стратегії є реструктуризація економічної бази окремих регіонів, підвищення продуктивності сфер економіки в регіонах і підтримка нових видів діяльності, що сприятиме більшій зайнятості населення. Це здійснюватиметься шляхом збільшення обсягу інвестицій в економіку регіонів. Зокрема, наданням субвенцій для створення нових підприємств, формування державної та регіональної інфраструктури залучення інвестицій, розвитку сфери туризму. У законі "Про Державний бюджет України на 2009 рік" виділено на реалізацію інвестиційних проектів соціально-економічного розвитку регіонів – 1,5 млрд. грн. і зазначено їх цільове використання, що зменшує непрозорість розподілу цих коштів між регіонами [7].

Відсутність стимулювання місцевих і регіональних органів місцевого самоврядування докладати власних зусиль щодо подолання проблем розвитку своїх територій є головним недоліком такого підходу. Тому що регіон, який з року в рік отримуватиме все кращі показники економічного та соціального розвитку, автоматично позбавлятиметься державної фінансової підтримки. Завдання розвитку регіонів вимагає безумовної участі місцевої влади, створення мотиваційних чинників усередині самих регіонів і положення стратегії, а запроваджуваний механізм фінансування розвитку регіонів створює враження "нав'язування" цих підходів "згори" – з центру.

Об'єктом державної підтримки депресивних регіонів мають бути не місцеві органи влади, а підприємства та населення, що знаходяться на даній території. Така підтримка має спрямовуватись на пом'якшення негативних соціальних процесів і прискорення структурної перебудови економіки регіону. Через загрозу розпорошення коштів, як це було на практиці, сьогодні видається доцільним також надання регіонам конкретної адресної допомоги, в обхід місцевих органів влади більш високого рівня (обласних, районних). Необхідно повністю виключити механізм посередників при розміщенні бюджетних коштів, що мають проходити каналами Державного казначейства.

Державна регіональна та бюджетна політика не повинні замикатися на вирівнюванні соціально-економічного розвитку регіонів через систему трансфертів, а мають бути спрямовані на підтримку "точок

зростання", оскільки обмеження бюджетної спроможності держави може призвести лише до "вирівнювання всіх у бідності" [10].

Соціально-економічний розвиток держави вимагає поглибленого розуміння ролі бюджету в економічній системі країни. На цьому етапі розвитку перед Україною постає питання якісної віддачі від бюджетної складової економічної системи. Це потребує створення принципово нових підходів і процедур ефективного використання коштів бюджетів усіх рівнів, поліпшення прозорості та зрозумілості бюджету для громадськості, підвищення якості наданих державних послуг.

Важливим завданням бюджетної політики у сфері розвитку економіки регіонів є створення умов для активізації інвестиційної активності. Це стосується насамперед збільшення обсягу інвестиційної діяльності держави, а також недержавних вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Не применшуючи важливості іноземних інвестицій, необхідно акцентувати увагу на внутрішніх інвестиціях (національних).

На сьогодні проблема пошуку внутрішніх джерел інвестування, активізація інвестиційної діяльності на рівні регіонів є надзвичайно актуальні. Економічний розвиток будь-якого регіону і України в цілому, а також залучення іноземних інвестицій неможливі, якщо національний капітал не працюватиме ефективно. Сьогодні ринок потребує диверсифікації внутрішніх джерел інвестування, пошуку нових методів залучення інвестицій, зміни регіональної інвестиційної політики. Це може бути участь регіональних органів державної влади у суспільному фінансуванні проектів, надання кредитів за зниженими обліковими ставками, фінансування проектів за рахунок випуску цінних паперів тощо [5].

Використання бюджетних інструментів, таких як бюджетні інвестиції, дозволяє впливати на споживчий попит у країні, на розвиток галузей, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності та розвитку людського капіталу. Однозначних оцінок впливу бюджетних інвестицій на розвиток економіки окремого регіону або держави в цілому в економічній літературі немає. Позиція економістів з цієї проблеми залежить в основному від того, яку роль вони відводять державі в регулюванні економічних процесів. Варто зауважити, що в будь-якому випадку бюджетні інвестиції повинні спрямовуватись на вирішення пріоритетних завдань, які ставить перед собою регіон.

Особливістю таких бюджетних інвестицій, як капітальні вкладення, є наявність перерозподільного ефекту, який поширюється на різні сектори економіки і може забезпечувати зменшення соціальної нерівності, вирівнювання економічного розвитку районів тощо. Проте такі інвестиції повинні мати невелику частку бюджетних витрат, оскільки

проконтролювати доцільність їх здійснення та ефективність використання досить складно.

Іншою формою бюджетних інвестицій є створення та підтримка функціонування державних і комунальних (муніципальних) підприємств. Існують сфери економічної діяльності, суб'єкти господарювання яких функціонують більш ефективно. До них, як правило, належать природні монополії або галузі, в яких єдиними споживачами продукції є держава чи органи місцевого самоврядування. Вирішення проблеми ефективності інвестицій вимагає насамперед поліпшення відповідних бюджетних процедур. Українським нормам і правилам бракує прозорих пріоритетів і формалізованих критеріїв, на основі яких здійснюється відбір інвестиційних проектів. Рішення про використання державних коштів з метою фінансування певних інвестиційних проектів недостатньо узгоджуються між різними органами державної влади, причому окремі компоненти інвестиційних витрат, інвестиції та поточні видатки, коротко- та довгострокові цілі досить слабко пов'язуються між собою.

Ще одне завдання, яке потребує вирішення, – запровадження в Україні середньострокового бюджетного планування, що дасть змогу складати більш реальні плани інвестиційної діяльності держави з розподілом за ними відповідних ресурсів для повного забезпечення їх реалізації. Розробка та прийняття таких планів є переходом до вищого ступеня бюджетного планування, тому потребує детального обґрунтування та узгодження середньострокових планів із поточними [4].

Більшість іноземних спостерігачів зазначають, що найсуттєвішою суспільною проблемою в Україні визначено корупцію. Корумпованість породжує високий рівень недовіри до основних інститутів влади, зокрема й правоохоронних органів і судової системи, що свідчить про низьку якість послуг, які надає держава [6]. Головною метою держави в Україні є створення сильних та ефективних державних інституцій, які б викликали довіру як у населення країни, так і в іноземних представників. Це дозволить державі ефективно використовувати свої інструменти для забезпечення економічного розвитку країни [6].

Висновки. Отже, подальша бюджетна реформа, на нашу думку, має проводитися в напрямі її децентралізації та забезпечення місцевих органів влади додатковими дохідними джерелами, що залежать від результативності функціонування економіки регіону. Державна регіональна політика, використання фінансових інструментів державного впливу на регіональний розвиток мають опиратися на чітко розроблені процедури визначення депресивних регіонів, які потребують державної підтримки на основі системи критеріїв, що якнайповніше описують

проблеми та "вузькі місця" соціально-економічного розвитку територій. Такі процедури мають базуватися не лише на державній фінансовій підтримці депресивних регіонів, а й ураховувати власні зусилля органів місцевого та регіонального самоврядування, стимулювати останні до активізації впливу на розвиток підвідомчих територій.

Позитивними результатами від запропонованих змін стануть оптимізація та стабілізація фінансових потоків у країні; зростання наповненості дохідної частини місцевих бюджетів і розширення законодавчих рамок, у межах яких місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть приймати рішення; розвиток місцевої ініціативи; вирівнювання соціальних показників; зменшення соціальної напруженості. У довгостроковому вимірі органи місцевого самоврядування мають, відповідно до ратифікованої Україною Європейської хартії місцевого самоврядування, стати реальними господарями території: володіти усією повнотою повноважень і матеріально-фінансових ресурсів щодо самостійного вирішення питань місцевого значення та виконання делегованих функцій держави, сприяти соціально-економічній стабілізації і розвитку територій.

Список літератури

1. Бюджетний кодекс України [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2001. – 27 липня.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [Текст] // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – С. 36. – Ст. 2132.
3. Інноваційний розвиток: угорський досвід та українські реалії [Текст] // Дзеркало тижня. – 10 лютого. – 2007.
4. Кудрин, А. Л. Трехлетний бюджет – бюджет диверсификации экономики [Текст] / А. Л. Кудрин // Финансы. – 2007. – № 4. – С. 3–8.
5. Пономаренко, В. С. Методологічні аспекти стратегічного управління інвестиційними процесами [Текст] / В. С. Пономаренко // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 3–6.
6. Потенціал України та його реалізація: спільний аналітичний звіт Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та національного банку України (2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icps.kiev.ua.
7. Про Державний бюджет України на 2009 рік [Текст] : Закон України від 26.12.2008 № 835-VI // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 246.
8. Про стимулювання розвитку регіонів [Текст] : Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – С. 548.
9. Указ Президента України [Електронний ресурс] від 25 травня 2001 року № 341/2001. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
10. Швець, В. Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних трансфертів [Текст] / В. Я. Швець // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 23–31.

Summary

Analysis of legislative base and operating system of the budgetary regulation of territorial development is conducted in the article, it is proved that low effectiveness of the budgetary regulation at regional level is caused by absence of clear mechanism of sponsorship of socio-economic development of problem regions, imperfection of mechanism of budgetary investment and medium-term budgetary planning; mechanism development directions of with the purpose of public regional economic policy efficiency increase and growth of local authorities role in working out problems of regional development is indicated.

Отримано 04.12.2009

УДК 339.727.22

М.В. Костромской, *аспирант*
Днепропетровского университета экономики и права

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МОДЕЛИ ХАРРОДА-ДОМАРА ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В работе исследована модель Харрода-Домара, базирующаяся на предположении о прямо пропорциональной зависимости между приростом ВВП и приростом инвестиций. Проведена оценка эффективности данной модели в разных условиях функционирования для мировой экономики в целом и для конкретных регионов и стран.

Ключевые слова: модель Харрода-Домара, инвестиционная политика, экономический рост, ВВП, инвестиции, черта бедности.

Постановка проблемы. Согласно исследованиям Всемирного банка и соответствующим проектам, осуществляемым им, основными направлениями, способствующими экономическому росту стран, являются следующие: инвестиции в средства производства, повышение уровня и качества образования, контроль над рождаемостью, политические реформы, реструктуризация внешнего долга государства. В зависимости от геополитических особенностей, политического режима и уровня экономического развития, те или иные проекты становятся приоритетными.

Определяя потребность в инвестициях, как базовый фактор, возникает необходимость исследования проблемы привлечения "требуемых" инвестиций, которые позволят повысить темпы экономического роста. Модель прямой корреляционной зависимости между инвестициями и ростом валового внутреннего продукта, отраженная в модели

© М.В. Костромской, 2009

Домара [4], используется по сегодняшний день. Данная модель неоднократно подвергалась критике, и довольно часто оспаривалась ее реальная эффективность. Но на практике именно она является базовым элементом государственной инвестиционной политики в большинстве стран.

Целью исследования является анализ теоретических подходов модели Харрода-Домара с последующей оценкой ее практической эффективности, а также анализ факторов, влияющих на инвестиционную политику государства, направленную на стимулирование экономического роста. Особое внимание уделено выявлению зависимости между ростом благосостояния населения, приростом ВВП, ВНД и инвестициями.

Основные задачи исследования. В ходе исследования были поставлены следующие задачи:

- оценить зависимость между уровнем благосостояния населения и изменением валового внутреннего продукта, валового национального дохода и инвестициями;
- исследовать предпосылки возникновения и условия функционирования модели зависимости инвестиций и ВВП Харрода-Домара;
- оценить эффективность данной модели в глобальном масштабе и в разрезе отдельных стран.

Анализ публикаций и исследований. Глобальный экономический кризис требует пересмотра существующих моделей и теорий с целью поиска именно тех, которые соответствуют современным реалиям. Изучение самого теоретического подхода не позволяет четко представить условия, в которых данная модель принесла бы максимальный результат. Необходима также оценка практики внедрения и реализации, которые достаточно полно смогут охарактеризовать эффективность той или иной теории в той или иной среде. У. Истерли, являясь бывшим сотрудником Всемирного банка, представляет именно такой подход в своей книге "В поисках роста". Дополнительный материал относительно реализации проектов, связанных с повышением благосостояния населения, отражен в исследованиях, проведенных Мартеном Равайоном и Шаохуа Ченом, экспертами Всемирного банка. Р.М. Нуреев, специализируясь на исследованиях в области развития экономики, анализирует модели роста и развития экономик в преломлении к российским реалиям. Сами теоретические позиции, анализируемые в статье, разработаны Р. Харродом и Е. Домаром на базе моделей В.И. Леонтьева и Н.А. Ковалевского. А Я. Хаями подтвердил на основе статистических данных предложенную модель, проведя исследование мировой экономики за 25 лет (1965-1990 гг.).

Изложение основного материала. Экономический рост является основополагающим фактором развития государства и увеличения благосостояния населения, затрагивая все слои и категории граждан. Исследования, проведенные Мартеном Равайоном и Шаохуа Ченом (экспертами Всемирного Банка) доходов и расходов домохозяйств в 65 развивающихся странах в период с 1981 по 1993 года, показали, что существует четкая корреляционная зависимость между экономическим ростом в государстве и ростом благосостояния населения [7]. Особо выделяется при этом рост благосостояния беднейших слоев населения. Зависимость выражается в следующих тенденциях: быстрый экономический рост влечет за собой быстрое уменьшение доли граждан, находящихся за чертой бедности, а общий экономический спад вызывает обратную тенденцию, увеличивая долю малоимущих.

В том же исследовании обоснован единый критерий бедности, который используется Всемирным банком для развивающихся стран: бедными считается та часть населения, чей доход составляет менее одного доллара в день на начало анализируемого периода. Однако данный критерий неприменим к развитым странам, так как стоимость жизни там значительно выше и прожить на 1 долл. в день не представляется возможным. В целях дифференциации Всемирный банк определил черту бедности для развитых стран в 14,4 долл. США (в ценах 1985 г.) и в 4 долл. США (в ценах 1990 г.) – для стран Восточной Европы и СНГ.

Уильям Истерли объединил 154 периода изменений бедности, предложенные Равайоном и Ченом, в 4 равные группы по динамике темпов роста, сравнивая изменения уровня бедности в странах с самыми высокими темпами роста и в странах, в которых экономика быстрее всего сокращалась (табл. 1) [5].

Таблица 1

Зависимость изменения среднего дохода и изменения доли бедного населения в 65 развивающихся странах (1981-1993 гг.), %

Вид динамики	Изменение среднего дохода в год	Изменение доли бедного населения
Сильный спад	–9,8	23,9
Средний спад	–1,9	1,5
Средний рост	1,6	–0,6
Быстрый рост	8,2	–6,1

Источник: [5].

Данные тенденции характерны и для стран бывшего Советского Союза, в особенности в начальном периоде трансформации экономики. После разрушения коммунистической системы наблюдалось существенное сокращение валового внутреннего продукта, рост инфляции и безработицы, сокращения социальных выплат и практически полный отказ государства от поддержки незащищенных слоев населения, что и вызвало огромное увеличение доли бедного населения в этих странах (табл. 2).

Таблица 2

Доля населения, находящегося за национальной чертой бедности, % населения

Страна	Доля населения по годам, %														
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Украина								**31,5**			**19,5**				**3,2**
Узбекистан								27,5							
Таджикистан							74,9								
Российская Федерация		30,9				31,4				19,6		17,8			
Польша	23,8			14,6											
Казахстан				34,6					17,6	15,4					
Венгрия	14,5				17,3										
Беларусь								41,9		18,5					
Албания										25,4					
Армения							55		50,9						
Азербайджан			68,1						49,6						
Босния и Герцеговина										19,5					
Болгария					36				12,8						
Эстония			8,9												
Грузия										52,1	54,5				
Киргизская Республика									47,6		49,9		43,1		
Латвия										7,5		5,9			
Македония										21,4	21,7				
Молдова									62,4	48,5					
Румыния		21,5	25,4												
Турция		28,3								27					

Источник: Данные Всемирного банка.

В странах, где наблюдалась положительная динамика развития экономики, доля населения, находящегося за чертой бедности, уменьшалась. Примером может служить Россия, где совокупный рост за период с 1999 по 2003 год составил 37,5 %, что позволило снизить долю бедного населения с 31,4 до 19,6 % [1]. Или Индонезия с ростом среднего дохода в 76 % за 1984-1996 гг., что вызвало снижение количества населения, находящегося за чертой бедности, на 75 % по отношению к аналогичному показателю 1996 года.

Данную закономерность подтвердили работы Дэвида Доллара и Аарта Краайа [3]. Согласно проведенному исследованию, на основе причинно-следственных связей экономисты пришли к выводу, что рост среднего дохода на 1 % приводит к аналогичному росту доходов 20 % беднейшего населения. Соответственно, условия жизни незащищенных слоев населения могут улучшиться либо при перераспределении доходов от богатых к бедным, либо в результате общего экономического роста. И второй вариант является гораздо более эффективным.

Факт положительного влияния роста ВВП на все слои населения является научно обоснованным и не содержит никаких противоречий.

Однако с привлечением инвестиций в экономику дело обстоит несколько иначе. Модель Харрода-Домара, представленная в 1946 году Евсеем Домаром в научной статье "Увеличение капитала, темпы роста и занятость" [4], рассматривала связь между краткосрочными экономическими спадами и инвестициями в США. Основой данной модели является предположение, что ВВП пропорционален объему физического капитала в стране. Таким образом, изменение ВВП будет пропорционально изменению объема физического капитала, то есть изменению объема инвестиций за прошлый год. Следует отметить, что автор данной теории определяет (как основной фактор) чистые инвестиции, а большинство экономистов при использовании модели Харрода-Домара основываются на валовых инвестициях.

Соответственно, инвестиции представляли собой стратегическую переменную, при помощи которой появлялась возможность управлять экономическим ростом в стране. Данная теория базируется на функции Леонтьева с постоянной предельной производительностью капитала. Основным условием данной функции выступает "неограниченность" рабочей силы, то есть отсутствие дефицита труда, как ресурса, а инвестиционный лаг принимается равным нулю.

Таким образом, прирост совокупного предложения зависит от инвестиций, поскольку предельная производительность капитала задается технологией и фактически быстро не меняется, соответственно $\alpha = \text{const}$.

$$\Delta S = \alpha \cdot I, \qquad (1)$$

где ΔS – увеличение совокупного предложения;
α – предельная производительность капитала;
I – инвестиции.

Прирост совокупного спроса может быть записан следующим образом:

$$\Delta D = \frac{1}{1-c}\Delta I = \frac{1}{s}\Delta I, \qquad (2)$$

где ΔD – увеличение совокупного спроса;
c – предельная склонность к потреблению;
s – предельная склонность к сбережению;
ΔI – прирост инвестиций.

В условиях равновесия совокупный спрос равен совокупному предложению $\Delta D = \Delta S$, т.е. $\frac{1}{s}\Delta I = \alpha \cdot I$ или $\frac{\Delta I}{I} = \alpha \cdot s$.

Итак, равновесный темп роста дохода (при котором полностью используются производственные мощности) прямо пропорционален норме сбережений и предельной производительности капитала или приростной капиталоотдаче [2] (рис. 1).

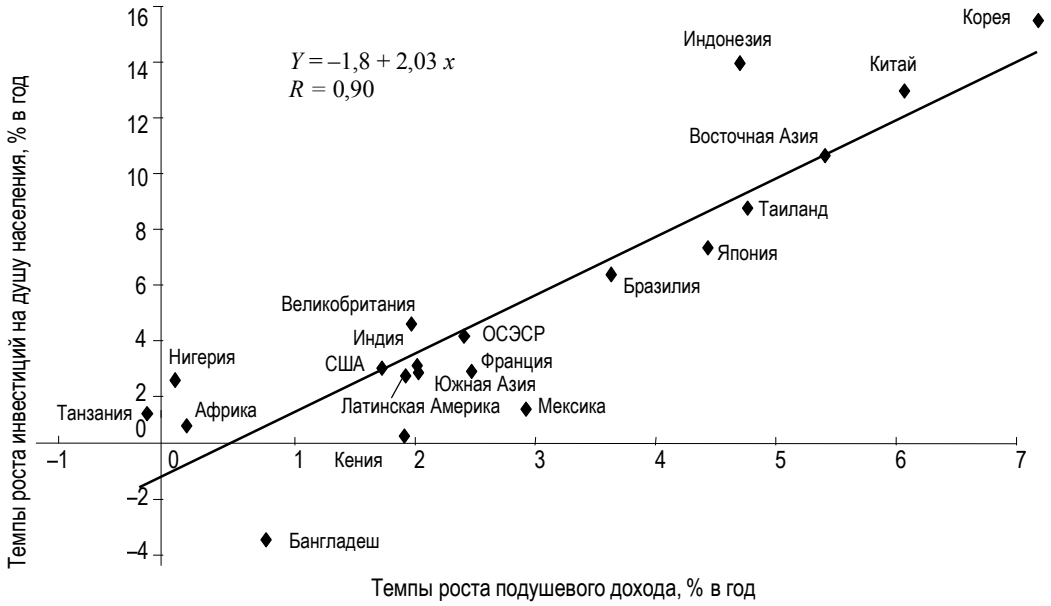

Рис. 1. Взаимосвязь темпов роста ВНД на душу населения и валовых внутренних инвестиций в разных странах (в среднем за 1965-1990 гг.)[1]

[1]Hayami Y. Development Economics from the Poverty to Wealth of Nations. – Oxford, 1997. – P. 37.

Рисунок 1 наглядно подтверждает данную теорию. Согласно исследованиям, проведенным Я. Хаями, существует тесная взаимозависимость (коэффициент корреляции R = 0,9) между темпами роста валового национального дохода на душу населения и темпами роста валовых внутренних инвестиций на душу населения. Данное исследование базируется на выборке стран и регионов по усредненным данным за 25 лет (с 1965 по 1990 г.).

Однако эффективность данной модели в глобальном масштабе не подтверждается исследованиями в отдельных странах. На том же рис. 1 видно, что при рассмотрении стран Африки, как отдельных элементов модели, формируется обратно пропорциональная зависимость, с отрицательным коэффициентом корреляции. Аналогичная ситуация сложилась и в странах бывшего Советского Союза после его распада, то есть после 1991 года.

На рис. 2 и 3 представлены показатели, характеризующие прирост валового национального дохода и валового внутреннего продукта в Украине и России, а также оценки Всемирного банка относительно доли населения, находящегося за национальной чертой бедности.

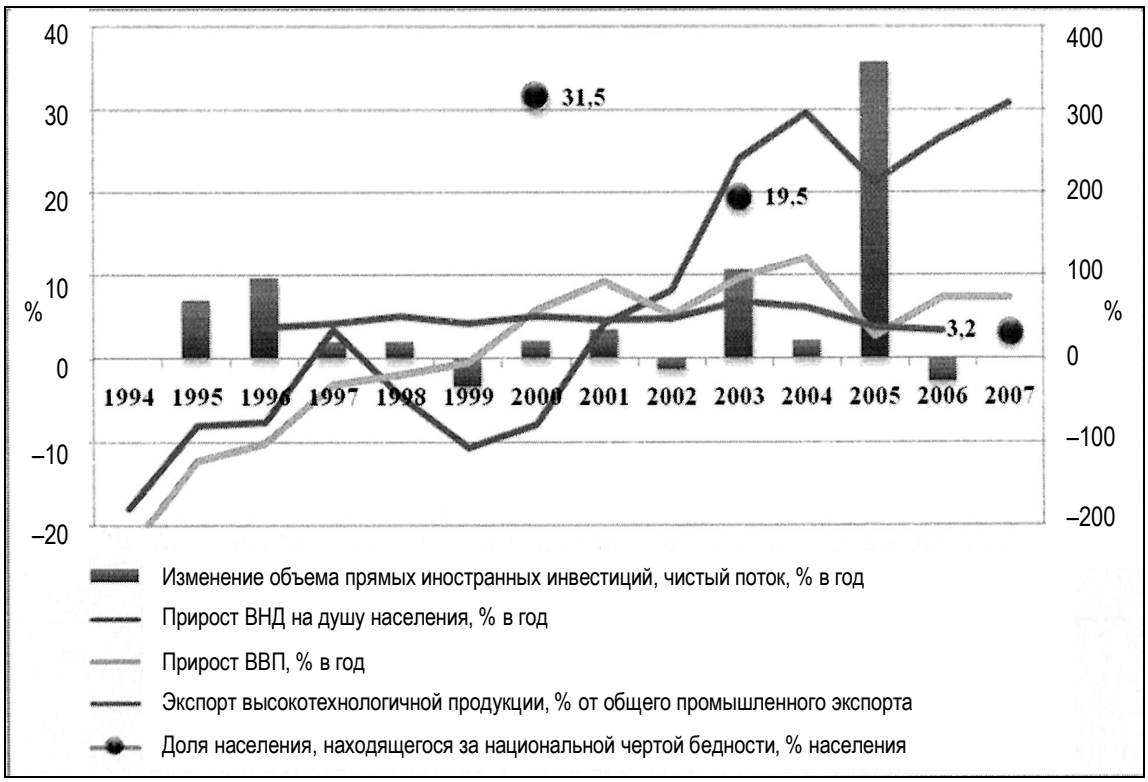

Рис. 2. Макроэкономические показатели развития Украины, 1994-2007 гг.[2]

[2]Рассчитано на основе статистических данных Всемирного банка и Международного валютного фонда.

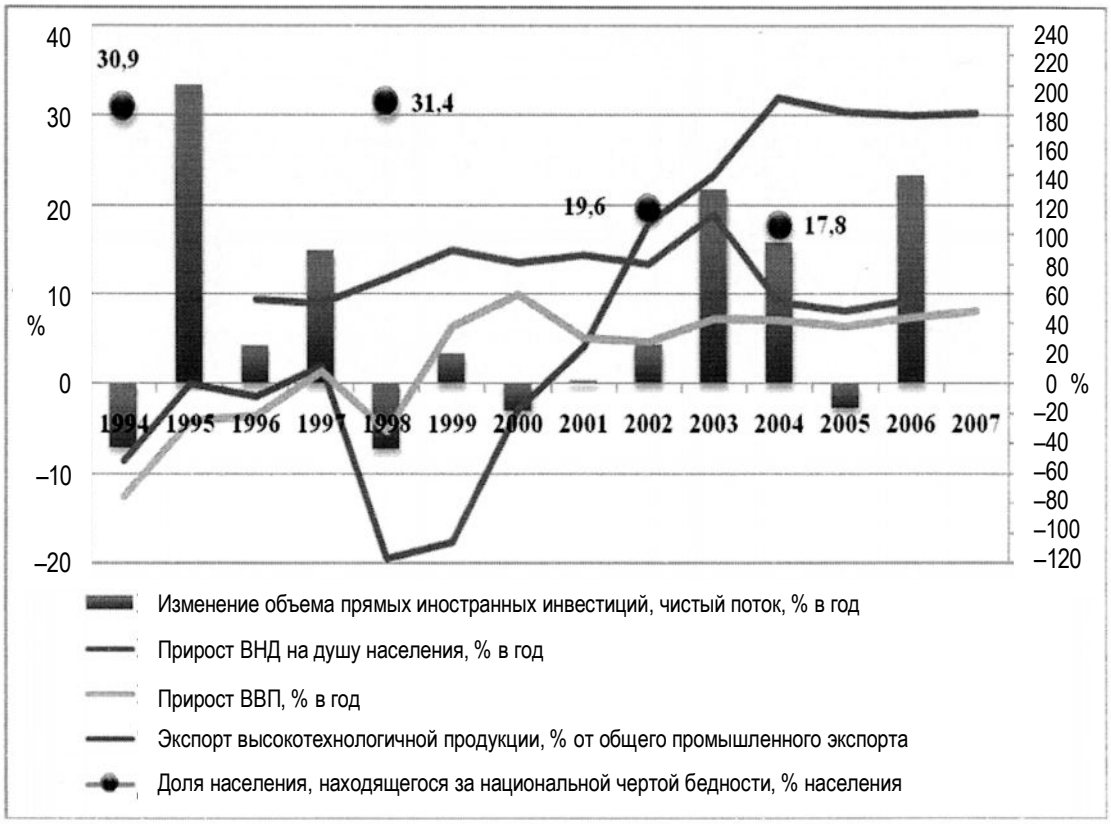

Рис. 3. Макроэкономические показатели развития России, 1994-2007 гг.[3]

Оценивая коэффициент корреляции между анализируемыми показателями, необходимо отметить наличие тесной обратной взаимосвязи между приростом валового национального дохода и изменением доли населения, находящегося за национальной чертой бедности. Для Украины этот показатель составляет (–0,89), а для России (–0,84). Оценивая взаимосвязь между изменением объема прямых иностранных инвестиций и приростом валового национального дохода, а также долей населения, находящегося за национальной чертой бедности (коэффициенты корреляции составляют 0,08 и –0,08 для Украины и 0,51, –0,18 для России соответственно), необходимо отметить практическое ее отсутствие (табл. 3).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Е. Домар и Р. Харрод в своих моделях исходили из предположения о том, что труд не является дефицитным ресурсом. В основном это связано с тем, что эта модель разрабатывалась после двух явлений, совпавших во времени: Великой депрессии и индустриализации Советского Союза. Огромное количество безработных в сельской местности позволило

[3]Рассчитано на основе статистических данных Всемирного банка и Международного валютного фонда.

разработать Артуру Льюису модель "избыточной рабочей силы", в которой основным фактором, сдерживающим экономический рост, был ограниченный объем физического капитала. И его предположение о том, что инвестиции в промышленность позволят увеличить количество рабочих мест, при этом не вызвав спада сельскохозяйственного производства, было абсолютно обоснованным.

Таблица 3

Коэффициенты корреляции макроэкономических показателей Украины и России на основе выборки показателей за 1994-2007 гг.[4]

Показатель	Изменение объема прямых иностранных инвестиций, чистый поток, % в год		Прирост ВНД на душу населения, % в год		Прирост ВВП, % в год		Экспорт высоко-технологичной продукции, % от общего промышленного экспорта	
	Украина	Россия	Украина	Россия	Украина	Россия	Украина	Россия
Изменение объема прямых иностранных инвестиций, чистый поток, % в год	1		–		–		–	
Прирост ВНД на душу населения, % в год	**0,08**	**0,51**	**1**		–		–	
Прирост ВВП, % в год	**–0,49**	**0,18**	**0,30**	**0,48**	**1**		–	
Экспорт высокотехнологичной продукции, % от общего промышленного экспорта	**–0,02**	**0,10**	**–0,11**	**0,05**	**0,59**	**0,48**	**1**	
Доля населения, находящегося за национальной чертой бедности, % населения	**–0,08**	**–0,18**	**–0,89**	**–0,84**	**0,05**	**–0,70**	**0,52**	**–0,42**

[4] Рассчитано на основе статистических данных Всемирного банка и Международного валютного фонда.

И именно на данном предположении базируется теория Харрода-Домара, устанавливая жесткое соотношение между рабочей силой и объемом инвестиций. Соответственно именно объем инвестиций, согласно данной теории, оказывает сдерживающее влияние на развитие производства, рост ВВП и, как следствие, повышение благосостояния населения.

Проводя параллели между кризисом 1929-1933 гг. (Великой депрессией) и современным глобальным мировым финансовым кризисом, необходимо отметить идентичные тенденции в сфере занятости. Существенное увеличение количества безработных требует пересмотра теории Домара, так как позволяет выполнить ее условия, что вполне возможно приведет к аналогичным положительным результатам и в экономике Украины.

Список литературы

1. Всемирный банк. Доклад по оценке бедности [Текст] Российская Федерация. – 2004.
2. Нуреев, Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики [Текст] : учебник / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
3. Dollar, D. Growth is Good for the Poor [Text] / David Dollar and Kraay Aart. – World Bank, 2000.
4. Domar, E. Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment [Text] / Evsey Domar // Econometrica. – 1946. – 14(April). – P. 137–147.
5. Easterly, W. The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics [Text] / William Easterly. – London, England : The Press Cambridge, Massachusetts, 2004.
6. Hayami, Y. Development Economics from the Poverty to Wealth of Nations [Text] / Y. Hayami. – Oxaford, 1997. – P. 37.
7. Ravallion Martin and Shaohua Chen. Distribution and Poverty in Developing and Transition Economies: New Data on Spells During 1981-1993 [Text] // II World Bank Economic Review, 11. – 1997. – May.

Summary

There is researched in this work the Harrod-Domar growth model, being based on hypothesis that there is a straight proportional dependence between increase of GDP and increase of investments. The estimation of efficiency of this model is done in different operating conditions as for a world economy on the whole and for concrete regions and countries.

Получено 07.12.2009

УДК 338.51.001.24

О.В. Богданов, *канд. фіз.-мат. наук,*
В.А. Романова, *канд. екон. наук, доц., Херсонська філія Європейського університету;* ***Ю.Б. Слободяник,*** *канд. екон. наук, доц., ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА ОСНОВІ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті на основі аналогічної моделі для бухгалтерського обліку побудована математична модель інтелектуальної власності. Розкрито її економічний зміст і зв'язок з юридичними та економічними дисциплінами, враховано обов'язковість при її розгляді наявності міжнародних стандартів, ринкових відносин при досконалій конкуренції, дотримання прав людини та ін.

Ключові слова: інтелектуальна власність, економічний суб'єкт, облік, математична модель.

Постановка проблеми. Економічна природа інтелектуальної власності – одна з найактуальніших економічних проблем інформаційного суспільства, що знаменує собою перехід від "матеріальної" до "інтелектуальної" економіки [1; 5; 7]. Завданням даної роботи є побудова абстрактної теоретичної моделі – математичної моделі інтелектуальної власності на основі аналогічної моделі бухгалтерського обліку [2].

Аналіз останніх досліджень. Більшість вітчизняних та закордонних дослідників інтелектуальної власності (В.Д. Базилевич, П.М. Цибульов, Є.В. Шипова та ін.) єдині в тому, що ця власність [1; 5; 7]:

1) обумовлює особливо високі темпи розвитку підприємств з великою її часткою в структурі активів;
2) безпосередньо пов'язана з рівнем глобалізації (Інтернет, мобільний зв'язок та ін.);
3) належать одночасно як до правових, так і до економічних наук.

Вищеперераховане свідчить про те, що інститут інтелектуальної власності перебуває на етапі становлення.

Невирішені аспекти проблеми. Не можна погодитися з тим, що до складу інтелектуальної власності (нематеріальної власності цілому), яка обумовлює особливо великі темпи економічного зростання (наприклад, компанії Microsoft), не включаються інтелектуальні та ділові якості персоналу підприємств, їх кваліфікація та здатність до праці, тому що вони не відокремлені від своїх носіїв і не можуть бути використані окремо [5]. Тобто інтелектуальна власність повинна розглядатися сумісно зі своїм носієм – людиною.

© О.В. Богданов, В.А. Романова, Ю.Б. Слободяник, 2009

Інтелектуальна власність пов'язана в першу чергу з рівнем глобалізації ринкових відносин, прав людини тощо. Інтелектуальну власність не можна пов'язувати лише із законодавством окремих країн, релігійними віросповіданнями та політичними поглядами людей. Вона не є частиною юридичних або економічних знань, а вони, навпаки, є частиною інтелектуальної власності.

Мета статті. Побудувати математичну модель інтелектуальної власності на основі математичної моделі бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу. Інтелект притаманний лише людині, яка є єдиним творцем інтелектуальної власності. Право власності на все, що нас оточує, також належить людині, і вона може його делегувати іншим економічним суб'єктам.

Інтелектуальна власність, суб'єктом якої є людина, пов'язується з правовими знаннями. Включення в математичну модель бухгалтерського обліку прав власності дозволяє використовувати її для моделювання інтелектуальної власності. З моделі інтелектуальної власності необхідно вилучити права людини (свободу віросповідання, політичних переконань, стосунків людини з живими істотами та ін.), які не можуть бути предметом ринкових відносин у демократичному суспільстві, а ринкові відносини повинні відбуватися при досконалій конкуренції. Суб'єкт інтелектуальної власності за вищевказаних умов назвемо соціальною людиною.

Математична модель економічних суб'єктів побудована нами на поняттях активів, однозначно пов'язаних з правами власності на них, об'єднаних спільним еталоном виміру – грішми [2]. Інтелектуальна власність, яка бере участь в одержанні прибутку, може бути як відокремлена від творця (людини), так і не відокремлена. Відокремлена від людини інтелектуальна власність складає її об'єкти, використання яких регламентується Цивільним кодексом України [6].

Спільною рисою як матеріальних, так і нематеріальних активів є обов'язковість права власності на них [4]. Якщо до активів економічних суб'єктів віднести інтелектуальні ресурси соціальної людини, то інтелектуальну власність можна змоделювати за допомогою вказаної математичної моделі, тобто в координатах: активи та права власності на них із спільним вимірником – грішми. За допомогою такої моделі можна значно розширити коло економічних задач.

Інтелектуальні ресурси складають: людський капітал (природна розумова діяльність людини), штучний інтелект (машинне відтворення певних інтелектуальних дій людини) та інтелектуальні продукти (представлена на матеріальних носіях інформація) [1].

Як і активи підприємства, інтелектуальні ресурси соціальної людини не залежать від прав власності на них, що обумовлює перпендикулярність осей координат у наведеній моделі. Величина координати по *X* або *Y* є імовірнісною характеристикою від нескінченної кількості точок на осях координат. Величини вартості інтелектуальної власності та прав на неї також є імовірнісними характеристиками і визначаються в нашій моделі лише за умови досконалої конкуренції, тобто коли кількість продавців і покупців нескінченно велика. Соціальна людина в даній моделі ідентифікується двома змінними: величиною інтелектуальних ресурсів і їх вартістю на ринку за умови досконалої конкуренції.

Модель інтелектуальної власності соціальної людини представимо у вигляді “трикутника” (Δ*OCK* на рис. 1), вершинами якого є інтелектуальні ресурси, права власності на них та їх еквівалент – гроші, і назвемо її балансом соціальної людини.

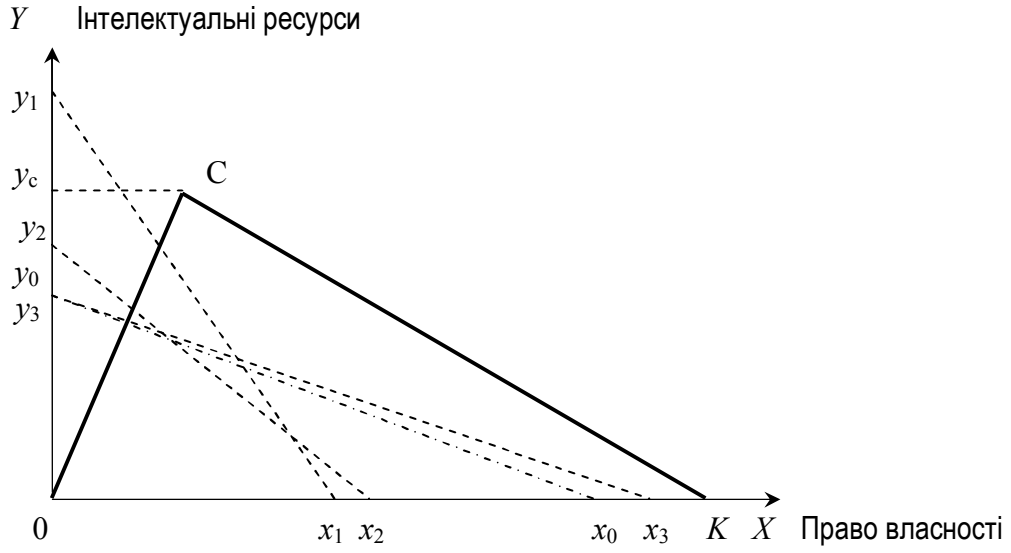

Рис. 1. Модель інтелектуальної власності соціальної людини

Економічні успіхи суб’єктів господарювання (наприклад, компанії Microsoft), не в останню чергу обумовлені правильним підбором працівників. Розглянемо за допомогою наведеної моделі підбір працівників певної професії (див. рис. 1). Нехай інтелектуальна власність вміщує три складові: кваліфікацію, фізичні можливості та ерудицію майбутнього працівника. Кожна із складових визначається двома змінними: їх величинами та можливостями чинного законодавства скористатися цими складовими. Кожна із складових у моделі зображена прямою, точки перетину якої з осями координат означають вартість відповідних активів або прав власності на них.

Інтелектуальна власність потенційних працівників відповідає відрізкам: $[x_1y_1]$ – кваліфікація; $[x_2y_2]$ – фізичні можливості; $[x_3y_3]$ – ерудиція. Інтелектуальна власність підприємства відповідає відрізку $[x_0y_0]$. Методики оцінки вартості інтелектуальної власності: x_0, x_1, x_2, x_3, x_c, y_0, y_1, y_2, y_3, y_c наведені в працях [5; 7]. Задача лінійного програмування розглянутої математичної моделі має такий вигляд:

$$\begin{cases} \dfrac{x}{x_0} + \dfrac{y}{y_0} \Rightarrow \max, \\ \dfrac{x}{x_1} + \dfrac{y}{y_1} \le K, \\ \dfrac{x}{x_2} + \dfrac{y}{y_2} \le I, \\ \dfrac{x}{x_3} + \dfrac{y}{y_3} \le B, \\ \dfrac{x}{x_c} - \dfrac{y}{y_c} \le L, \\ 0 \le x \le OK, \\ 0 \le y \le 0y_c \end{cases} \qquad (1)$$

Відомі приклади розгляду взаємодії соціальної людини як економічного суб'єкта з іншими економічними суб'єктами, де може бути використана наведена модель:

- в економічній теорії Карла Маркса соціальна людина як економічний суб'єкт при взаємодії з іншим економічним суб'єктом – державою створює додаткову вартість;
- у теорії дослідження операцій, яка аналізує взаємодію соціальної людини з підприємством за напрямом управління останнім, оптимізації його структури, траєкторії розвитку і функціонування [3].

Висновки. Побудована математична модель інтелектуальної власності на основі аналогічної моделі для бухгалтерського обліку. На основі моделі інтелектуальної власності розкритий її економічний зміст та зв'язок з юридичними та економічними дисциплінами, врахована обов'язковість при її розгляді наявності міжнародних стандартів, ринкових відносин при досконалій конкуренції, дотримання прав людини тощо.

Постановка задачі математичного програмування дозволяє аналізувати та находити оптимальне вирішення значно більшої кількості задач для різних економічних суб'єктів.

Список літератури

1. Базилевич, В. Д. Інтелектуальна власність [Текст] : підручник / В. Д. Базилевич. – 2 вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 431 с. – ISBN 978-966-346-486-2.
2. Богданов, О. В. Математична модель бухгалтерського обліку [Текст] / О. В. Богданов, Т. М. Громова, В. А. Романова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наукових праць / ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ". – Суми. – 2009. – № 24. – С. 25–30.
3. Колодінська, О. В. Дослідження операцій [Текст] / О. В. Колодінська, М. Г. Медведєв. – К. : Вид-во Європ. унів., 2004. – 157 с.
4. Про оподаткування прибутку підприємств [Текст] : [Закон України офіц. текст : за станом на 05.09.2009 № 334-94-вр].
5. Цибульов, П. М. Управління інтелектуальною власністю [Текст] / П. М. Цибульов, В. П. Чеботарьов, В. Г. Зінов, Ю. Суіні. – К. : К.І.С., 2005. – 448 с. – ISBN 966-8039-88-2.
6. Цивільний кодекс України [Текст] : [офіц. текст : за станом на 16.01.2003 № 435-IV].
7. Шипова, Е. В. Оценка интеллектуальной собственности [Текст] / Е. В. Шипова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2003. – 122 с.

Summary

Mathematical model of intellectual property based on a similar model for accounting. Based on the model of intellectual property disclosed its economic content and communications with the legal and economic disciplines, considered binding when it is considering the availability of international standards, market relations in perfect competition, human rights, etc.

Отримано 07.12.2009

УДК 336.763.34(477)

М.Б. Жінко, *аспірант Університету банківської справи Національного банку України, м. Київ*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІПОТЕКИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається вплив ринку іпотеки на розвиток економічних процесів в Україні. Аналізується законодавча база та її вплив на сьогоднішній стан розвитку цього ринку. Розглядаються позитивні моменти використання іпотечних цінних паперів. Порівнюються статистичні дані розвитку іпотеки.

Ключові слова: ринок іпотеки, іпотека, іпотечний кредит, заставна, іпотечні цінні папери.

Постановка проблеми. Рівень розвитку економіки країни залежить від багатьох чинників. В останні роки ринок іпотечного кредитування щороку все більш впливає на стан економічного зростання в Україні. Ринок нерухомості як складова ринкової економіки в Україні донедавна був розвинений неповною мірою. Це зумовлено відсутністю інфраструктури ринку, недосконалістю законодавчої бази тощо.

© М.Б. Жінко, 2009

Таким чином, існує низка серйозних проблем у сфері вітчизняного іпотечного кредитування. Зокрема це стосується питань захисту прав кредитора в роботі із заставою, ведення державного реєстру застав, захисту активів кредитора від цінових та інфляційних ризиків, випуску іпотечних цінних паперів, дорогої іпотеки тощо. Залишаються невирішеними такі важливі проблеми, як залучення довгострокових ресурсів для іпотечного кредитування, розвиток вторинного іпотечного ринку, створення спеціалізованих іпотечних банків.

Серед фахівців існують різні точки зору щодо розвитку ринку іпотеки та її впливу на ринкову трансформацію економіки України. Проте світова практика довела, що механізм іпотеки сприяє зростанню інвестиційної активності, позитивно позначається на розвитку реального сектора економіки, забезпечує стабільні доходи комерційним банкам, допомагає у вирішенні соціальних проблем, забезпеченні житлом. Для розвитку економіки України необхідні такі методи, які сприяли б формуванню ринку іпотеки, узагальнювали світовий досвід, відповідали українському менталітету та враховували негативні фактори свого розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням проблем формування та розвитку іпотеки в Україні займалося досить багато науковців. Однак проблеми розвитку цього ринку як найважливішої складової всієї фінансово-кредитної системи через об'єктивні обставини вивчено недостатньо.

Аналіз останніх досліджень В. Базилевича, Н. Погорєльцевої, Д. Гриджука, В. Олійника, О.Т. Євтуха, О. Любунь, О. Кірєєва та інших дозволяє зробити висновок про проблеми ринку іпотеки [1-4]. Заслуга теоретиків і практиків полягає у дослідженні економічної природи іпотечного ринку, обґрунтовуються суперечності та умови становлення іпотечних фінансових відносин у трансформаційній економіці, аналізуються моделі іпотечного ринку та узагальнюється досвід іпотечного кредитування України [1]. Визначається вплив ринку іпотеки на розвиток економіки країни як одне із найбільш актуальних питань [4].

Метою дослідження є теоретичні засади діючої практики іпотечного ринку. Пошук напрямів удосконалення цієї роботи на основі аналізу та систематизації існуючих даних.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Для розвитку іпотеки ключове значення має розвиток українського законодавства, яке регулює питання іпотечного кредитування. 2003 рік був роком переломним у цьому плані, адже саме цього року набув чинності Закон України "Про іпотеку". Прийняття цього Закону вважаються

найважливішою подією, яка сприяє розвитку кредитних відносин у нашій країні. Новизною ринку іпотеки відповідно до Закону України "Про іпотеку" є заставна. Відповідно до ст. 20 цього Закону заставна – це борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки [8].

Ст. 31 Закону "Про іпотеку" визначає, що заставні можуть забезпечувати випуск іпотечних цінних паперів – іпотечних облігацій і іпотечних сертифікатів. Емітентом іпотечних цінних паперів можуть бути банки та інші фінансові установи, які мають право на запровадження такого виду діяльності відповідно до Закону.

Випуск боргових цінних паперів є реальним механізмом, який дозволить подолати проблему розривів строків залучення та вкладення банками фінансових ресурсів, забезпечених раніше іпотечними кредитами.

Нещодавно було створено Державну іпотечну установу (ДІУ), метою діяльності якої є: сприяння подальшому розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні, зокрема шляхом рефінансування іпотечних кредиторів (банків і небанківських фінансових установ, які проводять діяльність з надання забезпечених іпотекою кредитів) та запровадження ефективних механізмів підвищення рівня їх ліквідності. Державна іпотечна установа на сьогодні єдиною установою другого рівня, що працює в Україні [8].

Ситуація на іпотечному ринку України у 2008 р. стала дзеркальним відображенням несприятливих тенденцій в економіці, валютно-фінансовій сфері та ринках нерухомості не тільки України, але й європейських країн. Вперше в історії розвитку іпотечного кредитування сегмент іпотеки загальмував темпи зростання, на галопуючий рівень інфляції відреагував підвищенням процентних ставок, а на загальну кризу ліквідності національної банківської системи відповів згортанням іпотечних програм.

У 2008 р. відбулися суттєві зміни на ринку іпотеки. До найактуальніших можна віднести [6]:

1. Станом на 1 липня 2008 року загальний розмір іпотечного портфеля банків в Україні становить 69,4 млрд. гривень.

2. Темпи зростання іпотечного портфеля (6,6 %) відставали від динаміки росту загального кредитного портфеля банків, який зріс на 7,7 % і портфеля кредитування фізичних осіб (8,2 %). У зв'язку з цим фіксуємо зменшення частки іпотеки в загальному кредитному портфелі з 13,6 % до 13,4 %, і в кредитуванні індивідуальних клієнтів – з 36,7 до 36,1 %.

3. Валютизація ринку: зростання гривневого сегмента ринку з 17,7 до 18,5 %.

4. Структура попиту: частка клієнтів, які вирішили придбати житло в кредит у II кварталі 2008 р. зменшилася. Так, в структурі нових (виданих) іпотек на житлову іпотеку припадає лише 31 % порівняно з 37,5 % минулого кварталу. Водночас 63,9 % іпотек були спрямовані на задоволення споживчих потреб клієнтів. У I кварталі на таку іпотеку припало 57,1 % від загальної кількості нових виданих позик. Кредити на приватне житлове будівництво становлять 2,7 % (2,3 % у I кварталі 2008 р.), кредити на купівлю земельних ділянок – 1,9 % проти 1,5 % у попередньому звітному періоді.

5. Середній розмір кредиту на купівлю житла на вторинному ринку у II кварталі 2008 р. становив 191 тис. грн., що на 28 % менше, ніж у I кварталі 2008 р. (256 тис. грн.). Середня сума позики на споживчі цілі під заставу житла становить 101 тис. грн. (на 4,5 % менше, ніж у I кварталі 2008 р. – 106 тис. грн.), середній розмір кредитних коштів в розрахунку на позичальника за продуктом кредитування індивідуального житлового будівництва коливався в межах від 111 тис. грн. до 913 тис. грн. залежно від етапу будівництва.

6. Склад лідерів іпотечного ринку залишається незмінним: Укрсиббанк – 17,7 % (↓ на 0,9 %); Райффайзен Банк Аваль – 12,2 % (↓ на 0,8 %); Укрсоцбанк – 12,1 % (↓ на 0,2 %); ОТП – 8,0 % (↑ на 0,2 %); Приватбанк – 6,6 % (↓ на 0,8 %).

Лідером за обсягами і темпами приросту іпотечного портфеля у II кварталі 2008 р. став Swedbank, який зміг видати за три місяці близько 576 млн. грн. іпотечних кредитів, перевищивши середні ринкові темпи зростання в 5 разів (31,3 % у Swedbank проти 6,6 % у цілому по ринку).

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що нині винятково актуальним питанням є практична реалізація можливостей, що виникли в рамках прийнятого законодавства для розвитку іпотечного кредитування.

Успішність функціонування іпотечного ринку залежатиме від ступеня розвиненості всього фондового ринку та активності його учасників. Наразі Україна не має розвиненої інфраструктури фондового ринку, і доки не запрацює ринок державних цінних паперів, ринок корпоративних облігацій, зокрема і облігацій банків, перспективи розвитку ринку іпотечних цінних паперів є досить проблематичними.

Для того, щоб іпотека стала економічним чинником стабільності, необхідна стабільна участь держави у цьому процесі, а тут у нас є вже певні досягнення.

Список літератури

1. Базилевич, В. Д. Іпотечний ринок [Текст] / В. Д. Базилевич, Н. П. Погорєльцева. – К. : Знання, 2008. – 717 с.
2. Гриджук, Д. М. Іпотека у кредитуванні: практичні аспекти [Текст] / Д. М. Гриджук, В. О. Олійник. – К. : А.С.К., 2006. – 464 с.
3. Евтух, О. Т. Ипотека – механизм еффективного использования ресурсов [Текст] / О. Т. Евтух. – Луцк, 2001. – 316 с.
4. Любунь, О. С. Іпотечний ринок [Текст] : підручник / О. С. Любунь, О. І. Кірєєв, М. П. Денисенко. – К. : Атіка, 2006. – 288 с.
5. Мякишевська, О. Іпотечні цінні папери – дієвий інструмент рефінансування діяльності кредитора [Текст] // Ринок цінних паперів. – 2005. – № 5–6. – С. 41–45.
6. Офіційний сайт газети "День" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.den.com.ua.
7. Офіційний сайт Державної іпотечної установи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ipoteka.gov.ua.
8. Офіційний сайт Української національної іпотечної асоціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unia.com.ua.
9. Про іпотеку [Електронний ресурс] : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua.

Summary

In article examine mortgage market on development economics process in Ukraine. Analyse legislation and her influents of today's mex development of that market. The positive moments of the of mortgage securities are examined. Statistica information of development of mortgage is compared.

Отримано 07.12.2009

УДК 368:343.721

А.М. Єрмошенко, *канд. екон. наук,*
Київський національний торговельно-економічний університет

СТРАХОВЕ ШАХРАЙСТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ ЗАГРОЗ У ВЗАЄМОДІЇ СТРАХОВИКІВ І БАНКІВ

У статті розглядається місце страхового шахрайства у генеруванні загроз взаємодії страхового сектора і банківської сфери, наводиться порівнюються режими протидії страховому шахрайству в різних країнах світу і в Україні на законодавчому рівні.

Ключові слова: страхове шахрайство, взаємодія страховиків і банків, інтеграція страхового сектора і банківської сфери.

Постановка проблеми. Поширення різних форм взаємодії страхового сектора і банківської сфери позитивно впливає на рівень економічного добробуту країни, сприяє подальшому розвитку фінансової

© А.М. Єрмошенко, 2009

сфери держави, стимулює конкуренцію на фінансовому ринку. Однак така взаємодія несе в собі ряд загроз для всіх суб'єктів фінансових відносин, що виникають при неплатоспроможності її учасників. При цьому страхове шахрайство є одним з джерел виникнення загроз співробітництва страхових компаній і банків.

На нашу думку, загрозою взаємодії страховика і банку слід вважати потенційну чи реальну ймовірність негативного впливу процесів, явищ, чинників або умов на взаємодію зазначених фінансових установ за різного рівня інтеграції, що може призвести до негативного ефекту від такого співробітництва для самих організацій, їхніх клієнтів, фінансового ринку в цілому.

На практиці майже неможливо обчислити точний розмір грошових потоків від страхового шахрайства. На відміну від таких злочинів, як крадіжка або вбивство, махінації у сфері страхування досить важко виміряти і відстежити. З цієї причини для визначення впливу страхового шахрайства на взаємодію страхового сектора і банківської сфери необхідною є оцінка втрат страховиків від даного злочину. Так, за підрахунками Об'єднання страховиків проти страхового шахрайства (США), обсяги збитків страхових організацій за рахунок страхового шахрайства у 2007 р. перевищили 404 млрд. грн.[1]

За інформацією Інституту інформації в галузі страхування (США), страхове шахрайство нараховує приблизно 10 %, або 150 млрд. грн. від розміру страхових відшкодувань в галузі майнового страхування США[2]. У Великій Британії, за оцінками Бюро проти страхового шахрайства, втрати страхових організацій від даних махінацій у 2007 р. становили 15 млрд. грн.[3] За розрахунками Страхового бюро Канади, страхове шахрайство у галузі страхування від нещасних випадків щорічно коштує страховикам більше 2,5 млрд. грн.[4]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Місце страхового шахрайства у генеруванні загроз взаємодії страхових компаній і банківських установ на сьогодні не знайшло відображення у роботах науковців і практиків. Страхове шахрайство як окрема категорія розглядається такими дослідниками: А.І. Алгазін, Н.Ф. Галагуза, М.С. Жилкіна, С.А. Кузнєцов, В.Д. Ларічев.

Метою статті є визначення місця страхового шахрайства у генеруванні загроз взаємодії страхових компаній і банківських установ.

---

[1]Coalition Against Insurance Fraud. Annual Report. – Washington, DC: Coalition Against Insurance Fraud, 2006. – 69 p.

[2]Insurance Information Institute. "Insurance Fraud", 2007. – 75 p.

[3]Fighting Organised Insurance Fraud. Insurance Fraud Bureau. – 2007. – 51 p.

[4]The cost of Personal Injury Fraud. Insurance Bureau of Canada. – 1 December 2007. – 34 p.

Виклад основного матеріалу. Страхове шахрайство зароджується разом із розвитком страхової галузі, а його основним мотивом є фінансові інтереси або страхової організації, або інших зацікавлених осіб (страхувальників, перестрахувальних компаній, страхових посередників тощо). Махінації, спрямовані на отримання страхової виплати, займають значну частку в загальній сукупності щорічних страхових відшкодувань страхових організацій і можуть коштувати мільярди гривень. Типи страхового шахрайства різноманітні і виникають в будь-якій галузі страхування.

Місце страхового шахрайства у чинниках загроз взаємодії страхових компаній і банківських установ відображені на рис. 1.

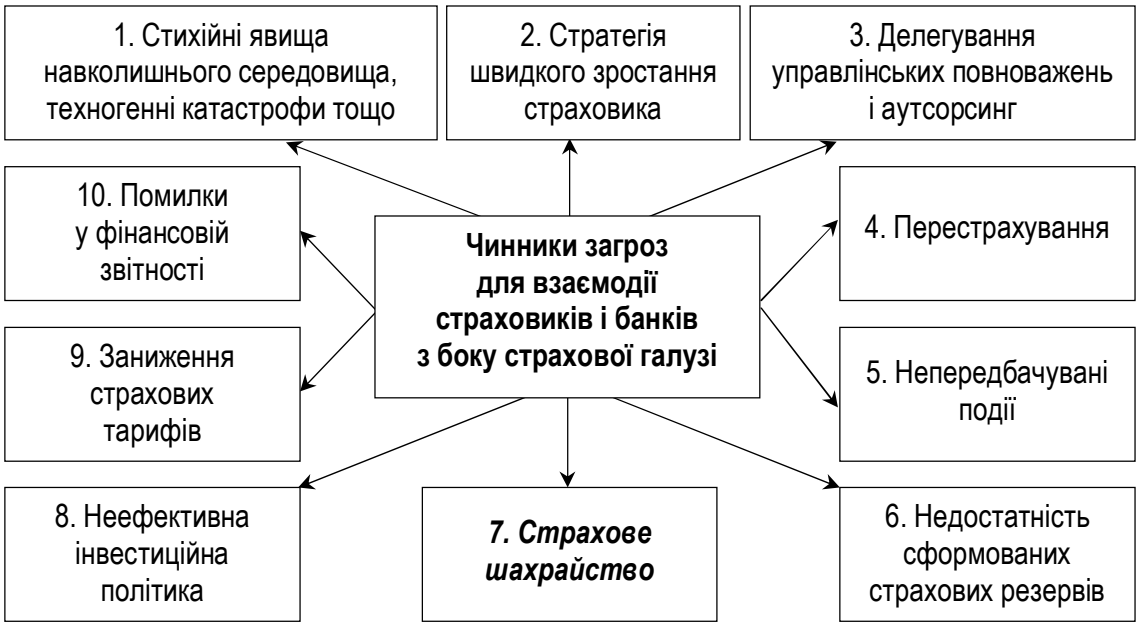

Рис. 1. Місце страхового шахрайства у чинниках загроз для взаємодії страховиків і банків з боку страхової галузі[5]

Слід розрізняти страхове шахрайство, що має важкий і незначний характер (залежно від розміру втрат страхової організації від злочинних дій такого характеру).

Необхідно зазначити, що на практиці страхове шахрайство найбільш розповсюджене у таких видах страхування, як особисте страхування, страхування автомобільного транспорту і майнове страхування.

Порушниками у галузі медичного страхування у більшості випадків є лікувально-профілактичні заклади через включення у лікарняний рахунок пацієнта тих послуг, які насправді не надавалися, видача

[5]Складено автором.

рецептів на більш дорогі ліки, а також проведення непотрібних лікувальних процедур.

У США доволі часто зустрічається страхове шахрайство, яке пов'язане із масовими виплатами страхового відшкодування в особистому страхуванні, від якого потерпають середні і малі підприємства, а також заклади швидкого харчування, наприклад, свідоме падіння на мокрій підлозі. Слід мати на увазі, що більшість із таких страхових випадків вигадані, а шкода, нанесена здоров'ю, завищена.

У страхуванні автомобільного транспорту на сьогодні існує безліч схем страхового шахрайства, а саме: заявлення декількох страхових випадків замість одного або збитків, що насправді не пов'язані із даною страховою подією, включення до рахунку станції технічного обслуговування завищеної вартості послуг з ремонту, навмисне ініціювання дорожньо-транспортних пригод (ДТП) тощо. При цьому ДТП можуть бути вигаданими або витрати, пов'язані з ними завищені у кілька десятків разів.

Широко розповсюдженим є шахрайство, пов'язане із діяльністю неіснуючих або офіційно (не)зареєстрованих страхових агентів, які укладають страхові договори від імені страхової компанії, а зібрані страхові премії не перераховують страховику.

В інших видах майнового страхування шахрайські дії використовуються за тими ж принципами: навмисне пошкодження або знищення майна страхувальником з метою отримання страхового відшкодування. Ймовірними стимулами таких махінацій виступають знищення і відповідне одержання страхової виплати за майно, яке не може бути з будь-яких причин реалізоване, отримання відшкодування у розмірі, що перевищує реальну вартість майна страхувальника та ін.

Існують два основні етапи ідентифікації шахрайських дій у сфері страхування:

1. Виявлення підозрілих страхових випадків, які мають більш високу ймовірність відношення до страхового шахрайства. На даному етапі спеціалістами бек-офісу страхової організації застосовуються спеціальні бази даних із статистичною інформацією або розглядаються заявки на підозрілі страхові випадки від аджастерів і страхових агентів.
2. Передавання страхових подій із підозрою на страхове шахрайство для розслідування співробітникам відділу безпеки страхової компанії.

Слід зазначити, що перший етап ідентифікації страхового шахрайства є обов'язковою процедурою, яка, по-перше, дає можливість страховику знижувати адміністративні витрати, не перевантажуючи

персонал відділу безпеки, і, по-друге, дозволяє максимально знизити вірогідність понесення збитків від махінацій у страховій галузі.

На практиці зустрічаються такі методи комп'ютерного і статистичного аналізу для виявлення підозрілих страхових випадків: контрольні і непідконтрольні.[6] В обох випадках з метою ідентифікації страхового шахрайства проводиться порівняння даних щодо певної страхової події та очікуваної вартості страхового відшкодування за подібним страховим випадком. Головною відмінністю зазначених методів є спосіб отримання даних для аналізу.

У першому випадку очікувані величини одержують шляхом аналізу статистичних даних як за шахрайськими, так і за звичайними страховими подіями. На нашу думку, основною вадою цього методу є необхідність дотримання абсолютно чіткої інформації, наявність баз даних мінімум за 5-10 років, що на сьогодні рідко зустрічається серед учасників вітчизняного ринку страхування, а також застосування історичних даних для ідентифікації махінацій.

Непідконтрольні методи в свою чергу як основний елемент включають ідентифікацію незвичайних і підозрілих страхових випадків. Як комп'ютерні бази даних, так і спеціалісти із врегулювання збитків можуть ефективно використовуватися для відстеження певних ознак страхового шахрайства серед всієї сукупності страхових вимог за допомогою статистичних методів. Виявлення зазначених страхових випадків не доводить, що причиною виникнення останніх є певні шахрайські дії, але така методика дає змогу відокремити підозрілі страхові випадки від загальної їх сукупності і передати відповідні договори страхування і вимоги за ними до спеціалістів служби безпеки страхової організації.

На практиці, розрізняють такі фіктивні страхові вимоги: вимоги згідно з умовами страхового договору, що завищені у декілька разів, і вимоги за фальсифікованими страховими подіями. При цьому після ідентифікації страхових вимог першого виду співробітники відділу врегулювання збитків намагаються знизити кінцевий розмір страхової виплати до рівня, що зазначена у страховому полісі.

Крім того, як уже зазначалося, подібні страхові події можуть передаватися до персоналу відділу безпеки страховика, що складається з висококваліфікованих спеціалістів із врегулювання збитків (аварійних комісарів, аджастерів тощо), для подальшого розслідування. Вихідні дані відділу безпеки за підозрілими страховими випадками є надзвичайно важливими для подальшого прийняття відповідних рішень.

[6]Bolton, Richard J. and David J.Hand. Statistical Fraud Detection: A review // Statistical Science. – 2002. – № 17.3. – 235–249.

Якщо факт страхового шахрайства підтверджено, на основі даної інформації страхова організація має право відмовити страхувальнику у виплаті. У випадку великомасштабних операцій страховик може передати справу на розгляд у судові інстанції з можливістю притягнення винуватців до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Щодо законодавчого поля протидії шахрайським діям у сфері страхування, можна стверджувати, що у другій половині XX ст. нормативно-правова база в цій галузі була повністю сформована в країнах із розвинутими ринками фінансових послуг. Особливої актуальності страхове шахрайство набуває сьогодні, коли світова економіка характеризуються підвищенням рівня концентрації на фінансових ринках. Отже, уряди багатьох держав на законодавчому рівні визнали страхове шахрайство як серйозний злочин з відповідним покаранням. Наведемо основні досягнення у сфері законодавчої протидії шахрайським діям у галузі страхування в різних країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння статусу страхового шахрайства на рівні законодавства в різних країнах світу

№ пор.	Велика Британія	Канада	США	Україна
1	Закон "Про шахрайство", прийнятий у 2006 р., визначає шахрайство у сфері страхування злочином	Згідно із законодавством страхове шахрайство визнається кримінальним злочином	Страхове шахрайство визнано злочином у 48 штатах	Визначення страхового шахрайства у вітчизняному законодавстві відсутнє
2	Законом визначається покарання за страхове шахрайство від 100 тис. грн., позбавлення волі на строк до 10 років або обидва варіанти	У нормативно-правовій базі визначено наступне покарання за шахрайство у транспортному страхуванні: штраф у розмірі 125 тис. грн., ув'язнення до двох років або обидва покарання одразу	Законодавство 19 штатів вимагає від страховиків представлення плану заходів щодо протидії страховому шахрайству	

Бюро протидії страховому шахрайству Канади засноване у 1973 р. Зазначена організація здійснює збір інформації про махінації у страхуванні, а також проводить власні розслідування підозрілих страхових випадків. Приблизно 1/3 від загальної чисельності всіх справ закінчується притягненням винуватців до кримінальної відповідальності, 1/3 – відповідно відкликанням справ, 1/3 – виплатою страховиком страхового відшкодування за полісом.

Варто зазначити, що у США у 41 штаті створено спеціальні організації з протидії страховому шахрайству, до повноважень яких входить розгляд звітів про страхове шахрайство, поданих страховиками. Зазначені агентства також мають право ініціювати судові процеси проти шахраїв.

Слід пам'ятати, що закріплення на рівні законодавства визначення, видів та покарання за страхове шахрайство поряд із системами відстеження махінацій у цій сфері з боку самих страхових організацій, а також створення централізованих баз даних у даній галузі є одними із головних елементів підтримання фінансової безпеки страхових компаній на достатньому рівні для забезпечення безперебійного їх функціонування.

На сьогодні у чинному законодавстві України немає визначення страхового шахрайства. У зв'язку з цим вітчизняні страхові компанії фактично є незахищеними від таких шахрайських дій. Таким чином, у практиці судочинства не існує реального покарання за страхове шахрайство.

Згідно з чинними нормативно-правовими актами страхові організації при виявленні таких махінацій мають право звернутися до органів прокуратури за фактом незаконного заволодіння майном або замаху на шахрайство.

Основним законодавчим актом, що може застосовуватися юридичним відділом страхової компанії після встановлення факту страхового шахрайства, є Кримінальний кодекс України. Зокрема, ст. 190 Кримінального кодексу України дає визначення шахрайства (заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою), а також відповідних покарань за його вчинення [4]:

- звичайний факт шахрайства карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років;
- шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років;
- шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років;

- шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Висновки. На нашу думку, надзвичайно важливо в умовах сучасного страхового ринку України запровадити практику виявлення фактів страхового шахрайства з боку самих страховиків. Але зрозуміло, що без відповідного законодавчого поля, без неможливості притягнення винуватців до відповідальності, в майбутньому неможливо буде говорити про стабільність вітчизняного ринку страхових послуг. Особливої актуальності дана проблема набуває у зв'язку із вступом України до Світової організації торгівлі, а також подальшої інтеграції у світові ринки фінансових послуг.

Збільшення конкурентної боротьби на страховому ринку із появою філій іноземних страхових організацій із багаторічним досвідом роботи, розширення асортименту страхових продуктів, подальший розвиток страхування життя можуть призвести до масових випадків страхового шахрайства в Україні.

Саме тому надзвичайно важливо внести відповідні зміни до чинної законодавчої бази, що регулює страхову діяльність, зокрема до Закону України "Про страхування", Кримінального кодексу України. На нашу думку, обов'язково необхідно відокремити страхове шахрайство від загального визначення і подати його у такому формулюванні: страхове шахрайство – це спроба чи факт заволодіння майном страховика, страхувальника, вигодонабувача чи третьої особи, визначених у страховому договорі, придбання права на майно зазначених суб'єктів страхових відносин шляхом обману чи зловживання довірою.

Список літератури

1. Алгазин, А. И. Страховое мошенничество и методы борьбы с ним [Текст] : учеб.-практ. пособие / А. И. Алгазин, Н. Ф. Галагуза, В. Д. Ларичев / Институт государства и права РАН ; Московская гос. юридическая академия ; Ассоциация российских банков. – М. : Дело, 2003. – 512 с. – Серия "Банковское и финансовое право".
2. Галагуза, Н. Ф. Преступления в страховании: Предотвращение, выявление, расследование: (отеч. и зарубеж. опыт) [Текст] / Н. Ф. Галагуза, В. Д. Ларичев. – М. : АНКИЛ, 2000. – 250 с.
3. Жилкина, М. С. Страховое мошенничество: правовая оценка, практика выявления и методы пресечения [Текст] / М. С. Жилкина. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 175 с.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14.
5. Кузнецов, С. А. Безопасность деятельности банков и страховых компаний [Текст] : учеб. пособие / С. А. Кузнецов, М. В. Кузнецов, С. В. Степанова ;

М-во экон. развития и торговли Рос. Федерации ; Моск. гос. ун-т коммерции. – М. : Моск. гос. ун-т коммерции, 2002. – 94 с.
6. Bolton, R. J. Statistical Fraud Detection: A review [Text] / Richard J. Bolton and J. Hand David // Statistical Science. – 2002. – № 17.3. – P. 235–249.
7. Coalition Against Insurance Fraud. Annual Report [Text]. – Washington, DC: Coalition Against Insurance Fraud, 2006. – 69 p.
8. Fighting Organised Insurance Fraud [Text] // Insurance Fraud Bureau. – 2007. – 51 p.
9. Insurance Information Institute [Text] // "Insurance Fraud", 2007. – 75 p.
10. The Cost of Personal Injury Fraud [Text] // Insurance Bureau of Canada. – 1 December. – 2007. – 34 p.

Summary

The place of insurance fraud in generating of insurance sector and banking sphere threats is considered, the comparison of relevant contraction regime on the legislative level is covered.

Отримано 10.12.2009

УДК 336.27

О.М. Карапетян, *здобувач*
Тернопільського національного економічного університету

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасні тенденції зовнішньої заборгованості України. Проведено аналіз валового зовнішнього боргу та зовнішнього державного боргу. Окреслено позитивні тенденції у розвитку даного феномену та негативні ефекти надмірного обсягу зовнішнього боргу, спровоковані міжнародними ефектами зараження на економіку України.

Ключові слова: державний борг, зовнішній державний борг, ризикові премії, боргові показники.

Постановка проблеми. Проблема державної заборгованості на межі тисячоліть є предметом жвавих дискусій як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Попри диференціацію думок і поглядів на проблему державного боргу особливостями сучасної фінансової науки, як влучно підкреслює професор В. Андрущенко, є етика наукової полеміки, толерантне ставлення до протилежних поглядів [4, с. 78].

Сучасні наукові дослідження зовнішнього боргу трансформувалися у базовий інтелектуальний інструментарій, вихідним елементом якого є зовнішній борг як інструмент макроекономічного регулювання, джерело додаткових фінансових ресурсів, чинник макроекономічної стабілізації. Однак неконтрольоване нарощування сукупної зовнішньої заборгованості може призвести до кризи державної заборгованості і стати серйозним негативним чинником економічного і політичного значення.

© О.М. Карапетян, 2009

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя проблеми державного боргу закладене визначними зарубіжними та вітчизняними вченими. Різні його аспекти досліджені у роботах українських вчених-фінансистів, зокрема у працях О. Барановського, О. Василика, Т. Вахненко, В. Геєця, В. Козюка, В. Лісовенка, З. Луцишин, І. Лютого, В. Новицького, О. Плотнікова, В. Федосова, С. Юрія. Серед західних вчених визначне місце займають праці Р. Барро, Дж. Кейнса, А. Лернера, А. Сміта, Дж. Стігліца, П. Харрода.

Метою даної статті є дослідження сучасних тенденцій зовнішньої заборгованості та вплив глобальної фінансової кризи на динаміку зовнішнього боргу України.

Виклад основного матеріалу. Стабілізація платіжного балансу України, проведення зваженої бюджетно-податкової політики та перехід економіки на траєкторію стійкого економічного зростання сприяли покращенню ситуації з державною заборгованістю. Починаючи з 2003 р., ситуація у сфері зовнішнього державного боргу стала більш прогнозованою, тиск боргових виплат на державні фінанси послабився, а ступінь кредитоспроможності Уряду підвищився.

Абсолютний розмір зовнішнього державного боргу України у період 2004-2007 рр. суттєво не змінювався і досяг величини 13,8 млрд. дол. США. За станом на кінець 2007 р. найбільш помітною складовою прямого зовнішнього боргу стала заборгованість за облігаційними позиками – 6,2 млрд. дол. США. Заборгованість за позиками офіційних кредиторів Уряду України (двосторонніх і багатосторонніх) становила 4,4 млрд. дол. США. Тобто зовнішнє фінансування бюджету набувало все більш ринкового характеру. У структурі гарантованого зовнішнього боргу вагоме місце посідала заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками – 1,8 млрд. дол. США [2].

Обсяг зовнішнього державного боргу у співвідношенні з ВВП країни зменшився з 32,5 % у 2000 р. до 15 % у 2008 р. (табл. 1) [2]. Скорочення відносного показника зовнішнього державного боргу при незначному зростанні абсолютної суми як прямого, так і гарантованого зовнішнього боргу зумовлене зростанням реального ВВП і підвищенням вартості національної валюти у зазначений період. Окреслені тенденції набули зворотного характеру у IV кварталі 2008 р.: гривня девальвувала на 64 % відносно долара США, реальний ВВП знизився, а сума гарантованого зовнішнього боргу зросла на 4,6 млрд. дол. США. У результаті зазначених процесів відносний показник зовнішнього державного боргу зріс майже в 1,5 раза. Загальна сума державного боргу відносно ВВП збільшилася з 12,6 % наприкінці 2007 року до 19,9 % наприкінці 2008 р.

Таблиця 1

Відносні показники зовнішнього боргу України в 2000-2008 рр. (за станом на кінець року)

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Державний борг, % ВВП	33,5	29,0	24,7	18,4	15,0	12,6	19,9
Зовнішній державний борг, % ВВП	24,1	21,4	18,6	13,9	11,9	10,1	15,0
Зовнішній державний борг, % експорту товарів і послуг	46,3	36,9	30,6	26,3	25,2	21,6	21,6
Погашення й обслуговування державного боргу, % ВВП	3,7	3,7	3,6	4,2	2,5	1,5	1,03
Погашення й обслуговування державного боргу, % доходів бюджету*	15,1	14,7	15,4	14,1	8,5	4,3	2,2
Валовий зовнішній борг, % ВВП	51,1	47,5	47,3	47,1	51,2	60,2	56,7
Валовий зовнішній борг, % експорту товарів і послуг	92,7	82,2	77,2	87,5	108,6	129,2	126,4
Погашення і обслуговування довгострокового зовнішнього боргу, % експорту товарів і послуг	12,0	11,8	10,7	14,7	17,3	18,0	н.д.
Частка зовнішніх запозичень у валовому позичковому фінансуванні дефіциту бюджету	42,9	83,0	84,0	49,6	85,8	65,8	18,6

*Із доходів Зведеного бюджету вирахувано власні надходження бюджетних установ.

Співвідношення зовнішнього державного боргу до експорту товарів і послуг при граничному рівні 70 % – становило 53 % у 2000 р. і поступально знижувалося до 21,6 % у 2007 р. У 2008 р. при зростанні номінальної суми зовнішнього боргу майже на 5 млрд. дол. США його відношення до експорту товарів і послуг залишилося незмінним.

Співвідношення витрат бюджету на погашення і обслуговування державного боргу до доходів Зведеного бюджету (без врахування власних надходжень бюджетних установ) поступово зменшувалося з 20,3 % до 15,1 % упродовж 2000-2002 рр., залишалося стабільним на рівні 14,1-15,4 % упродовж 2003-2005 рр. та зменшилося до 8,5 % у 2006 р. і 4,3 % у 2007 р. Такі показники були суттєво меншими від граничного значення, що склало 45 %. Зменшення навантаження боргових виплат на

Державний бюджет розширювало можливості Уряду щодо фінансування бюджетних програм соціально-економічного спрямування.

Таким чином, як засвідчують основні показники зовнішньоборгового навантаження, переломним у динаміці зовнішнього державного боргу України став 2008 р. Поширення світової кредитної кризи на економіку України та стрімка девальвація національної валюти стали чинниками зростання рівня зовнішнього боргу держави та суттєвого посилення тиску боргових виплат на державний бюджет.

Високі темпи девальвації національної валюти в Україні засвідчують і міжнародні порівняння. Так, за 12 місяців (липень 2008 – червень 2009 рр.) темпи девальвації національної валюти до долара США в Україні були найвищими серед країн з перехідною економікою і становили 64,16 %. Зокрема у Болгарії знецінення національної валюти становило 13,6%, у Хорватії – 21,85, у Румунії – 23,2, у Росії – 31,88 % і т.д.

Заборгованість українських банків перед нерезидентами збільшилася з 6,1 млрд. дол. США на початок 2006 р. до 40 млрд. дол. США на початок 2009 р., а заборгованість нефінансових підприємств – з 19,2 млрд. дол. США до 40,2 млрд. дол. США. Однак стрімке нагромадження зовнішньої заборгованості в банківському та інших секторах економіки було характерне для перших трьох кварталів 2008 р., у четвертому кварталі в умовах обмеженого доступу до зовнішніх фінансових ресурсів відбулося скорочення боргу в банківському (2,7 млрд. дол. США) та інших секторах економіки (3,9 млрд. дол. США) [3].

Розмір валового зовнішнього боргу України на початку 2009 р. сягнув 103,2 млрд. дол. США, а на початок 2004 р. він становив лише 23,8 млрд. дол. США.

У співвідношенні з ВВП обсяг валового боргу збільшився з 47,1 % на початок 2005 р. до 56,7 % на початок 2008 р. коефіцієнт обслуговування довгострокового зовнішнього боргу України зменшився з 14,5 % у 2000 р. до 10,7 % у 2004 р., проте у 2005 р. він підвищився до 14,7 %, а у 2007 р. – до 18 %.

Рівень валового зовнішнього боргу відносно експорту товарів і послуг плавно знижувався упродовж 2000-2004 рр., а починаючи з 2005 р., почав стрімко збільшуватися – на 10,3 % п. у 2005 р., на 21,1 % п. у 2006 р. і на 20,6 % п. у 2007 р. Уповільнення темпів приросту зовнішнього корпоративного боргу України в період розгортання світової кредитної кризи та падіння обсягів національного експорту в II півріччі 2008 р. визначали скорочення відносного показника валового зовнішнього боргу із 129,2 % наприкінці 2007 р. до 126,4 % наприкінці 2008 р.

Низький рівень відсоткових ставок у розвинутих країнах світу та зростання глобальної ліквідності також відігравали свою роль у заохоченні припливу іноземного капіталу в економіку України. Макроекономічна стабілізація, підвищення довіри до економічної політики Уряду, лібералізація режиму імпорту капіталу виступали рушійними силами надходження іноземного капіталу до національної економіки. Високий рівень внутрішніх відсоткових ставок у поєднанні з стабільним обмінним курсом гривні стимулював надходження іноземних позик, які є чутливими до ставок доходності, до економіки України [1, с. 145].

Питома вага державного боргу у загальній сумі валового зовнішнього боргу України зменшилася з 45,1 % станом на початок 2004 р. до 14,1 % за станом на початок 2009 р. Тобто Уряд оптимізував навантаження зовнішнього державного боргу на бюджет і платіжний баланс, однак залишив поза контролем процес карколомного нарощування боргів корпоративними структурами (у тому числі з часткою державного капіталу), що мало вкрай негативні наслідки при поширенні проявів світової кредитної кризи на економіку України.

Високий рівень зовнішньоборгового навантаження став одним із вагомих чинників порушення фінансової стабільності в Україні та падіння рівня національного виробництва у часи дестабілізації на світових кредитних ринках. Після погіршення умов торгівлі для вітчизняної економіки, зниження курсу національної валюти і вичерпання потенціалу рефінансування накопичених боргів фінансова система України опинилася на межі краху.

Фінансова криза в Україні з кінця 2008 р. розгорталася за класичним сценарієм валютних криз третього покоління. П. Кругман показав, що рушійними силами таких криз виступають надмірні запозичення приватних суб'єктів і спекулятивні атаки проти діючих режимів обмінних курсів [6, с. 76].

У 2008 р. Уряд залучив до бюджету 6,2 млрд. грн. зовнішніх позик від офіційних кредиторів України. Вперше, починаючи з 2003 р., Уряд змушений був відмовитися від випуску облігацій зовнішньої позики. Невихід Уряду на зовнішні ринки капіталу у 2008 р. відображав взаємний вплив факторів, які діяли як з боку пропозиції позичкових коштів, так і з боку попиту на них. Переоцінка кредитних ризиків міжнародними інвесторами і зменшення їх схильності до прийняття ризиків спричинили підвищення кредитних спредів.

Спред EMBI+ Україна на початку 2009 р. становив 2 700 б.п., а уже в березні 2009 р. досяг величини 3 379 б.п. У таких умовах шанси щодо залучення зовнішніх ринкових позик були мінімальними. У світовій практиці вважається, що уряди країн з ринками, що формуються,

зазнають труднощів із залученням позичкових коштів, коли суверенні кредитні спреди перевищують рівень 700 базисних пунктів [5].

Теоретично за невисокого рівня державного боргу втрата доступу до зовнішнього фінансування з ринкових джерел незначною мірою впливає на ступінь платоспроможності держави. Проте в Україні ситуація ускладнюється тим, що вартість національної валюти відносно іноземних валют різко зменшилася, а на 2009 р. припадає пікове навантаження виплат за державним боргом. Таким чином, у національній валюті тягар обслуговування боргових зобов'язань Уряду різко збільшується. Якщо у 2007 р. з бюджету було виплачено 6 млрд. грн. в рахунок погашення державного боргу, то в 2009 р. при середньорічному обмінному курсі 8,2 грн./дол. дані виплати мають становити 28,6 млрд. грн.

Висновки. Отже, високий рівень зовнішнього боргу здійснював негативний вплив на стан економіки України і стабільність фінансової системи за такими основними напрямами:

1) проведення масштабних зовнішньоборгових виплат призводило до вилучення національних ресурсів із сфери споживання і нагромадження капіталу, що пригнічувало сукупний попит та негативно відображалося на показниках внутрішнього виробництва;
2) зростання ризикових премій у складі ціни зовнішніх позик мало своїм наслідком підвищення вартості іноземного фінансування, скорочення обсягів надходження іноземних позик та інвестицій до економіки України, а також підвищення загального рівня відсоткових ставок в економіці України;
3) вилучення ресурсів іноземної валюти для виконання зовнішньоборгових зобов'язань перед кредиторами зумовлювало формування негативного сальдо фінансового рахунку платіжного балансу, оберталося скорочення міжнародних резервів країни, а також (опосередковано) виступало чинником девальвації національної валюти.

У таких умовах особливо загострилися проблеми впровадження дієвих антикризових заходів і вдосконалення механізму управління зовнішнім державним боргом України.

- своєчасне і безумовне погашення зовнішнього державного боргу, неухильне дотримання первісного графіка платежів;
- утримання розміру державного боргу та витрат на його обслуговування в економічно безпечних межах;
- забезпечення можливостей для гнучкого реагування політики державних запозичень на мінливі умови зовнішнього і внутрішнього ринку капіталів і використання найбільш прийнятних на поточний момент джерел, форм та інструментів запозичень.

Список літератури

1. Вахненко, Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин [Текст] / Т. П. Вахненко. – К. : Фенікс, 2006. – С. 536.
2. Міністерство фінансів України. Статистичні матеріали щодо стану державного боргу України у 2001-2008 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=198378].
3. Національний банк України. Зовнішній борг України за 2001-2008 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/ Statist/index_DEBT.htm.
4. Фінанси [Текст] : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
5. International Monetary Fund [Electronic resource] // Global Financial Stability Report. – 2006. – № 2. – P. 93. – Режим доступу : http://www.imf.org.
6. Krugman P. Saving Asia: It's Time to Get Radical [Text] / P. Krugman // Fortune. – 1998. – № 138. – September 7. – P. 74–80.

Summary

The modern tendencies of external debt of Ukraine are considered in the article. The analysis of gross external debt and external national debt is conducted in particular. Outlined positive tendencies in development of this phenomenon and negative effects of surplus volume of external debt are provoked by the international effects of infection on the economy of Ukraine.

Отримано 10.12.2009

УДК 336.741.231:334

А.Е. Китаева,

аспирантка Днепропетровского университета экономики и права

ЦЕЛЬ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ БИЗНЕСА КАК ОРИЕНТИР ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДА СТОИМОСТИ

В статье рассмотрены цели оценки стоимости бизнеса, факторы, влияющие на особенности построения цели. Представлена классификация целей по субъектам оценки, а также предложены дополнительные цели, для осуществления которых может проводиться оценка. Отображена взаимосвязь целей с видами стоимости бизнеса.

Ключевые слова: цель оценки стоимости бизнеса, субъект оценки стоимости бизнеса, целевые преференции.

Постановка проблемы. Процесс проведения оценки стоимости бизнеса очень длительный и скрупулезный, который реализует профессиональный оценщик, соблюдая определенные принципы и правила. В большинстве случаев специалист самостоятельно делает выбор

© А.Е. Китаева, 2009

относительно модели и критериев, на базе которых будет детерминироваться стоимость.

Первым и весьма значительным этапом в процессе оценки является установление цели проведения процедуры. Цель зависит от субъекта оценки, а также от его потребности во владении данной информацией. В то же время субъектов может быть несколько и мотивы их могут быть различными, что приводит к конфликту интересов. Результат оценки стоимости бизнеса, проводимой в интересах покупателя, может отличаться от результата оценки, которая осуществлялась по запросу продавца.

Четкая детерминация целей оценки стоимости бизнеса определяет вид стоимости, на базе которого будет проводиться оценка, а обоснованное выстраивание целей по степени их значимости дает гарантию объективной оценки.

Анализ последних научных исследований. Данная тематика изучена как отечественными учеными, так и зарубежными. Стоит отметить работы С. Кузнецова, который провел классификацию целей со стороны различных субъектов, Г.А. Маховиковой, А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой. Среди зарубежных авторов данный вопрос рассматривал Г.С. Харрисон, исследовавший координацию целей с процедурой оценки в зависимости от вида оцениваемого объекта, Т. Коупленд, Дж. Хикс.

Целью данной статьи является рассмотрение основных целей оценки стоимости бизнеса, а также их взаимосвязь с видами стоимости.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: рассмотреть цели оценки стоимости бизнеса, предусмотренные украинским законодательством; проанализировать и дополнить классификацию целей оценки в зависимости от субъектов; определить взаимосвязь целей оценки с видами оценки стоимости бизнеса.

Изложение основного материала. Процедура оценки стоимости бизнеса начинается с определения цели ее проведения. Оцениваться бизнес может для достижения целей различных субъектов, а также по различным причинам. В оценке стоимости бизнеса имеет место конфликт интересов. Один и тот же бизнес, который был оценен для разных целей различных клиентов, будет иметь отличительную стоимость, что объясняется неодинаковыми методами оценки.

В соответствии с Законом Украины "Об оценке имущества, имущественных прав и профессиональной оценочной деятельности в Украине" [9] цели оценки следующие:

1. Создание предприятий (хозяйственных обществ) на базе государственного имущества или имущества, находящегося в коммунальной собственности.
2. Реорганизация, банкротство, ликвидация государственных, коммунальных предприятий (хозяйственных обществ) с государственной долей имущества (долей коммунального имущества).
3. Выделение или определение доли имущества в общем имуществе, в котором имеется государственная доля (доля коммунального имущества).
4. Определение стоимости взносов участников и учредителей предприятия, если в него произведены взносы имуществом хозяйственных обществ с государственной долей (долей коммунального имущества), а также в случае выхода (исключения) участника или учредителя из состава такого общества.
5. Приватизация и другое отчуждение в случаях, установленных законом, аренды, обмена, страхования государственного имущества, имущества, находящегося в коммунальной собственности, а также возврата этого имущества на основании решения суда.
6. Переоценка основных фондов для целей бухгалтерского учета.
7. Налогообложение имущества и определение размера государственной пошлины согласно закону.
8. Передача имущества под залог.
9. Определение убытков или размера возмещения в случаях, установленных законом.
10. Другие случаи по решению суда или в связи с необходимостью защиты общественных интересов.

Анализ научных исследований, отечественных и международных нормативов, опыт украинских и зарубежных оценочных компаний помогает более глубоко изучить роль цели в контексте оценки стоимости бизнеса [2; 3; 6; 7; 11].

Влияние разнообразных факторов на сущность цели оценки исследовано такими учеными, как Р.А. Костырко, Н.В. Тертычная, В.А. Шевчук [4], нами предложено отобразить это графически (рис. 1).

Проведенный анализ разработанных классификаций целей оценки стоимости бизнеса в зависимости от различных субъектов дает возможность представить более полную картину ситуации (табл. 1).

Рис. 1. Факторы, влияющие на сущность цели оценки стоимости бизнеса

Таблица 1

Классификация основных целей оценки бизнеса применительно к различным субъектам*

Субъект оценки	Цели оценки
Собственник	Принятие обоснованных управленческих решений
	Установление путей распоряжения собственностью
	Составление объединительных и разъединительных балансов при реструктуризации
	Обоснование цены купли-продажи бизнеса или его доли
	Определение размера выручки при упорядоченной ликвидации предприятия
	Разработка бизнес-плана развития бизнеса
	Оценка уровня эффективности менеджмента
	Потребность в привлечении вложений с целью осуществления бизнес-проектов для увеличения стоимости бизнеса

Продолж. табл. 1

Субъект оценки	Цели оценки
Собственник	Оценка отдельных элементов бизнеса: основные фонды, нематериальные активы, фирменный знак, гудвилл
	Утверждение рейтинговых позиций бизнеса и установление положительной деловой репутации, повышение мотивации сотрудников
	Взаимодействие с органами местного самоуправления для экономического оздоровления региона (для стратегических объектов)
Инвесторы	Выбор наилучшего варианта при осуществлении инвестиций
	Определение рыночной цены покупки бизнеса с целью включения его в инвестиционный проект
	Проверка экономической целесообразности осуществления инвестиций
Кредитные учреждения	Проверка кредитоспособности заемщика
	Определение размера ссуды, выдаваемой под залог
	Определение стоимости залога при кредитовании
Страховые компании	Установление страховщиком величины страхового взноса
	Определение суммы страховых выплат при наступлении страхового случая
Фондовые биржи	Расчет конъюнктурных показателей
	Проверка обоснованности котировок ценных бумаг
Государственные органы	Подготовка предприятия к процедуре приватизации
	Определение налогооблагаемой базы для исчисления различных видов налогов
	Определение объема выручки в результате принудительной ликвидации бизнеса посредством процедуры банкротства
	Оценка стоимости бизнеса или стоимости его активов для предъявления судебным органам общей юрисдикции
	Реорганизация или ликвидация предприятия, проводимые по постановлению арбитражного суда в случае объявления его банкротом
	Выкуп бизнеса в государственную собственность
	Подготовка предприятия к процедуре реприватизации
	Определение инвестиционной привлекательности отдельных рыночных сегментов, отраслей и регионов

*Разработано автором на основе исследований В.А. Шевчука, С. Розенблатта, С. Кузнецова [4; 5; 10].

Когда цель оценки стоимости бизнеса определена, следующим этапом является конкретизация вида стоимости, на базе которого будет проводиться оценка. На основе исследований Грязновой нами разработана таблица, отражающая зависимость оценки стоимости бизнеса и вида стоимости (табл. 2).

Таблица 2

Координация целей оценки с видами стоимости

Цели	Стоимость
Обоснование управленческих решений	ИНВЕСТИЦИОННАЯ
Разработка разделительного баланса при реструктуризации предприятия	
Оценка экономической эффективности инвестиционного проекта	
Оценка целесообразности реструктуризации предприятия	
Обоснование сделки купли-продажи бизнеса	
Определение премии, учитываемой при присоединении предприятия	
Оценка эффективности работы менеджеров	ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ
Оценка эффективности деятельности бизнеса в целом или отдельных направлений его деятельности	
Оценка инвестиционной привлекательности предприятия	
Подготовка к продаже обанкротившихся предприятий	
Подготовка к продаже приватизируемых предприятий	
Решение спора о стоимости бизнеса	РЫНОЧНАЯ
Определение цены при покупке-продаже бизнеса	
Налогообложение при дарении, наследовании бизнеса или его акций	
Частичная или полная ликвидация предприятия	ЛИКВИДАЦИОННАЯ

Выбор соответствующего решения относительно цели реализации оценки стоимости бизнеса затрагивает множество факторов. Иногда возникают ситуации наличия нескольких целей, которые имеют одинаковую степень важности [1]. В данном случае для процедуры координации результатов оценки необходимо детально проанализировать цели и выстроить их по степени значимости (рис. 2).

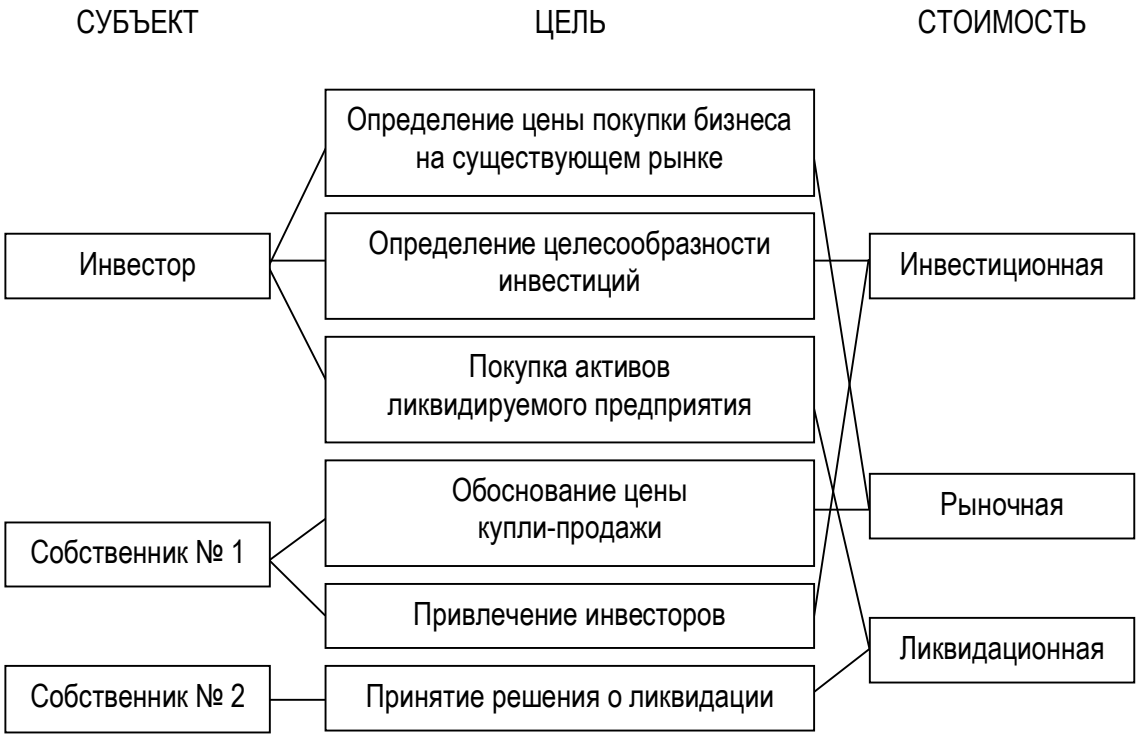

Рис. 2. Пример целевых преференций различных субъектов оценки стоимости бизнеса

Заинтересованный в оценке субъект может нуждаться в информации о стоимости не только с позиции конкретно поставленной цели, но и учитывая иные цели. К примеру, потенциального покупателя бизнеса интересует:

1) величина будущих денежных поступлений;
2) возможность реализации бизнеса без убытка в случае отсутствия денежных поступлений.

В описанной ситуации имеется соединение целей, одна из которых доминирует, а другая выступает как косвенная, но в то же время весомая. Рис. 2 демонстрирует пример целевых преференций различных субъектов оценки стоимости бизнеса.

Выводы. В работе продемонстрирована роль цели для процесса оценки стоимости бизнеса.

Рассмотрены факторы, которые влияют непосредственно на суть цели. Проведен анализ классификаций целей по субъекту оценки, на основе анализа сформирована таблица.

Предложены дополнительные цели, для реализации которых может проводиться оценка стоимости бизнеса.

Цель оценки стоимости бизнеса определяет вид стоимости, на основе которого будет производиться сама оценка. Разработана таблица,

отражающая взаимосвязь целей оценки и таких видов стоимости, как инвестиционная, фундаментальная, рыночная и ликвидационная.

В оценке стоимости бизнеса могут быть заинтересованы разные субъекты, интересы которых отличаются. На примере отображено взаимодействие разных целей. Для объективной оценки необходимо четко сформулировать цель и определить значимость всех имеющихся целей.

Список литературы

1. Бусыгин, В. П. Микроэкономика. Третий уровень [Текст] / В. П. Бусыгин, Е. В. Желободько, А. А. Цеплаков. – СПб. : Питер, 2003. – 702 с.
2. Григорьев, В. В. Оценка предприятий. Имущественный поход [Текст] : учеб.-практ. пособие / В. В. Григорьев, И. М. Островкин. –М. : Дело, 1998. – 224 с.
3. Десмонд, Г. М. Руководство по оценке бизнеса [Текст] / Г. М. Десмонд, Р. Э. Келли ; пер. с англ. – М. : Российское общество оценщиков, 1995. – 272 с.
4. Костирко, Р. О. Комплексна оцінка вартості підприємства [Текст] : монографія / Р. О. Костирко, Н. В. Тертична, В. О. Шевчук ; за заг. ред. д-ра екон. наук, академіка НАН України М. Г. Чумаченка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : Фактор, 2008. – 278 с.
5. Кузнецов, С. Оценка бизнеса [Текст] / С. Кузнецов // Аудит и налогообложение. – 2002. – № 6. – С. 25.
6. Мендрул, А. Г. Методологические особенности оценки стоимости предприятий в условиях экономической трансформации [Текст] А. Г. Мендрул // Государственный информационный бюлетень о приватизации. – 2002. – № 9. – С. 56–59.
7. Нормы профессиональной деятельности оценщика [Текст]. – К. : Украинское общество оценщиков, 1995. – 27 с.
8. Оценка бизнеса [Текст] : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, М. А. Федотовой. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 507 с.
9. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III [зі змінами та доповненнями]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
10. Розенблатт, С. Концепция бизнеса. Рыночная экономика [Текст] / С. Розенблатт, Р. Боннингтон, Б. Нидлс. – М. : Соминтек, 1992. – 685 с.
11. Харрисон, Г. С. Оценка недвижимости [Текст] : учеб. пособие / Г. С. Харрисон. – М. : РИО Мосполиграфиздата, 1994. – 480 с.

Summary

In the article the purpose is analyzed. The purpose of business evaluation is influenced by subject of estimation. This problem was studied by domestic and foreign authors. The intercommunication between aims of business evaluation and cost types is reflected in table.

Получено 10.12.2009

УДК 336.71:336.741.242

Н.І. Козьмук, *здобувач Львівського техніко-економічного коледжу НУ "Львівська політехніка"*

ЛІКВІДНІСТЬ БАНКУ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ В ПЕРІОД ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано банківську ліквідність і визначено чинники, що впливають на неї, методи аналізу та управління ліквідністю, а також кроки її поліпшення в умовах фінансової нестабільності.

Ключові слова: ліквідність, фінансова криза, банківська система, управління ліквідністю, фінансові результати, грошова маса.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку, в умовах трансформації національної економіки, серед проблем, що актуалізуються науковцями, суттєву частку займають питання, пов'язані з виходом України з кризового стану. Сьогодні основним макроекономічним завданням є забезпечення стабільності національної банківської системи, як найважливішого елемента відтворювальної структури економіки, яка організує рух і перерозподіл ресурсів суспільства, забезпечує проходження грошових розрахунків і платежів господарюючих суб'єктів. Банки виконують важливу функцію мобілізації тимчасово вільних грошових ресурсів і перетворення їх у реальний капітал, здійснюючи різноманітні кредитні, інвестиційні та інші операції і задовольняючи потреби економіки в додаткових ресурсах. Ефективне виконання цих функцій банківськими установами забезпечується тільки за умови високої ліквідності банківської системи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань ліквідності банківської системи України зробили зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти: О.І. Барановський, О.В. Васюренко, О.Д. Вовчак, А.П. Вожжов, В.М. Геєць, Н.І. Гребеник, Б. Едвард, А.О. Єпіфанов, М.І. Звєряков, С.М. Козьменко, Л.В. Кузнєцова, О.І. Лаврушин, Дж. Маршалл, А.М. Мороз, О.І. Петрик, Л.М. Примостка, С.К. Реверчук, П. Роуз, М.І. Савлук, І.М. Сало, Дж. Синкі, Т.С. Смовженко та ін.

Проте ці розробки стосувались розгляду даної проблеми в умовах стійкого фінансового стану держави, а питання застосування методик розрахунку ліквідності в умовах фінансової нестабільності й надалі залишаються невирішеними.

© Н.І. Козьмук, 2009

Виклад основного матеріалу. Ліквідність є однією із найважливіших системних характеристик діяльності банку. Цей показник є її динамічним станом, який забезпечує своєчасність, повноту і безперервність виконання всіх сукупних зобов'язань банківської системи та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки країни.

Термін "ліквідність" (від лат. *liquidus* – рідкий, текучий) у буквальному значенні слова означає легкість реалізації, продажі, перетворення матеріальних цінностей у кошти. Іншими словами, ліквідність – це спроможність банку виконувати свої поточні фінансові зобов'язання [5].

Банк, який володіє достатнім рівнем ліквідності, має можливість з мінімальними втратами для себе виконувати такі функції:

- здійснювати платежі за дорученням клієнтів (зобов'язання за коштами на розрахункових, поточних та кореспондентських рахунках);
- вчасно повертати кредиторам (вкладникам) грошові кошти у визначений строк;
- можливість задовольняти запити клієнтів у межах взятих на себе зобов'язань, наприклад за укладеними угодами, кредитними лініями;
- виконувати зобов'язання за випущеними в обіг цінними паперами;
- здатність відповідати за зобов'язаннями, що можуть виникнути в майбутньому, мається на увазі за позабалансовими зобов'язаннями (гарантії, довірче управління тощо).

Але якщо ж банк має недостатню ліквідність, він не може отримати необхідну кількість коштів як шляхом збільшення своїх зобов'язань, так і шляхом швидкої реалізації активів за розумною ціною, що негативно відображається на прибутковості банку. У найгіршому випадку недостатня ліквідність може призвести до неплатоспроможності банку. Базельський комітет визначає ризик втрати ліквідності як "нездатність банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів" [6].

На банківську ліквідність впливає широкий спектр чинників, які можна виділити в дві групи: зовнішні та внутрішні, як це зазначено на рис. 1.

З огляду на те, що чинниками ліквідності банківської системи є не лише фактори макроекономічного, а й насамперед мікроекономічного характеру, які пов'язані з недостатньо ефективним управлінням ліквідністю банків на мікрорівні через недосконалу систему її прогнозування, переорієнтацію із внутрішніх джерел формування ресурсної

бази на зовнішні запозичення та високоризикову кредитну політику, для підвищення ефективності управління ліквідністю банківської системи в Україні необхідні комплексний підхід і зусилля багатьох суб'єктів, зокрема Національного банку України, уряду та безпосередньо самих банків.

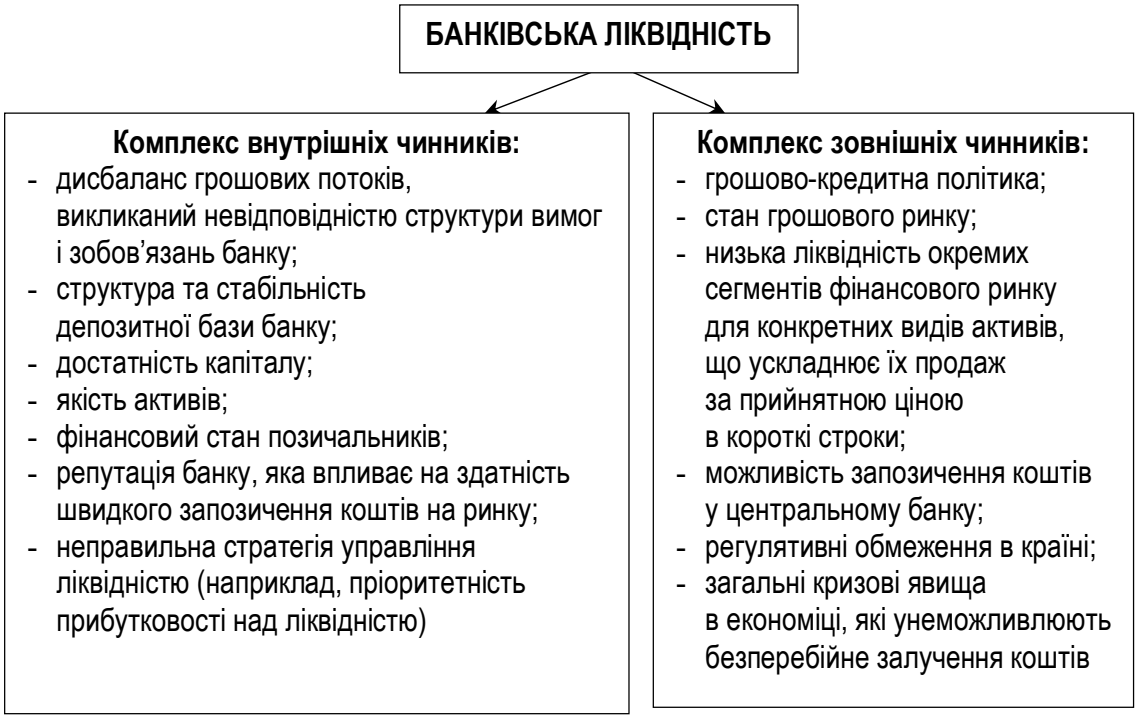

Рис. 1. Чинники, що впливають на банківську ліквідність

Джерело: складено на основі [1, с. 44].

Важливим аспектом при розгляді нашої проблеми є процес управління ліквідністю. На сучасному етапі існує чимало методів управління ліквідністю. Основні з них відображені на рис. 2.

При розгляді процесу управління ліквідністю необхідно враховувати такі її особливості, як наявність різних підходів до визначення ліквідності, що призводить до виникнення значної кількості методів (способів) її оцінки. А також тісний взаємозв'язок між ліквідністю і дохідністю [2].

Визначити, чи достатня ліквідність банку, можна, лише проаналізувавши низку факторів. До основних можна віднести наявність адекватної, ефективної нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком ліквідності, затвердженої відповідними органами банку; застосування процедур санкціонування винятків із прийнятої політики та встановлених лімітів, їх дотримання; склад, функції та повноваження комітету з управління банківськими активами і пасивами;

обрані керівництвом банку підходи до управління ліквідністю; визначення потреб у ліквідності та фінансуванні банку з урахуванням операцій із пов'язаними структурами, стану та потреб у ліквідності групи, до якої входить банк; обсяг активів балансу та їх розподіл за ступенем ліквідності; застосування практики зустрічних угод щодо відкриття кореспондентських рахунків, залучення/розміщення міжбанківських кредитів (депозитів) для поліпшення показників ліквідності; оцінка стабільності залучених коштів; ступінь залежності від дорогих, нестабільних джерел фінансування; наявність та використання методик розрахунку незнижуваного залишку залучених коштів; обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів.

Рис. 2. Процес управління ліквідності

Джерело: [2, с. 24].

Також не менш важливими є такі фактори, як оцінка системи лімітів розміру позицій ліквідності; розподіл за строками грошових потоків для кожного виду активів і зобов'язань, у розрізі валют; розриви фінансування (особливу увагу слід приділяти короткостроковим розривам, включаючи прогнозовані потреби у фінансуванні, зокрема й з урахуванням незнижуваного залишку коштів і коштів обов'язкових

резервів на кореспондентському рахунку в Національному банку); спроможність покривати потенційні розриви фінансування за прийнятними процентними ставками шляхом залучення додаткових ресурсів; можливості отримання рефінансування; склад балансових та позабалансових портфелів.

Крім того, варто приділити особливу увагу впровадженню методів оцінки ризику ліквідності, розгляду економічних і ринкових тенденцій; аналізу потреб у фінансуванні шляхом урахування майбутніх потоків грошових коштів, що базується на припущеннях щодо майбутньої поведінки активів, зобов'язань, курсів валют, позабалансових статей, та обчислення надлишку/недостатності ліквідності у подальшому.

Керівництву банку при розрахунку рівня ліквідності також потрібно врахувати потребу в здійсненні аналізу впливу різних стрес-сценаріїв на позицію ліквідності, на встановлені ліміти, надходження, капітал банку, можливе погіршення репутації банку на ринку, що проявляється в підвищенні процентних ставок під час залучення ним коштів; висновки офіційних або неофіційних рейтингових служб і аналітиків про установу, зокрема поточні рейтинги та їх тенденції, відповідні публікації в засобах масової інформації.

У зв'язку з цим існує потреба в наявності адекватного плану на випадок кризових обставин: розроблення комплексу заходів, спрямованих на усунення можливих як коротко-, так і довгострокових проблем з ліквідністю; рівень комплектації та кваліфікація керівництва і персоналу, наявність відповідних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, відповідних облікових підходів; наявність стратегії дій керівництва; чіткий розподіл в установі повноважень і дій; визначення розміру, джерел коштів, які можуть бути доступними для банку, та з'ясування сценаріїв, за яких ці кошти можуть бути використані; співпраця з клієнтами банку та засобами масової інформації, а також оцінка адекватності інформаційної системи банку, її спроможність оперативно генерувати необхідну інформацію у певних розрізах, доведення її до користувачів і роз'яснення щодо її впровадження та застосування в поточній діяльності банківської установи. І що не менш суттєво – дотримання вимог чинного законодавства і нормативних актів, аналіз випадків недотримання банком вимог щодо ліквідності [1].

Щоб задовольнити свої потреби у ліквідності, банк може вдатися до одного або кількох заходів (рис. 3).

Для планування ліквідності велике значення має прогнозування. Керівництво банку повинно враховувати можливий вплив майбутніх подій на потреби у фінансуванні. Якщо керівництво не аналізує майбутні події та не планує відповідну стратегію фінансування банку, то він

цілком залежатиме від економічної ситуації, а дії керівництва не матимуть особливого значення. Зміни економічного клімату впливають на всі банки, однак вправний фінансовий менеджмент може пом'якшити негативні зміни та посилити позитивні.

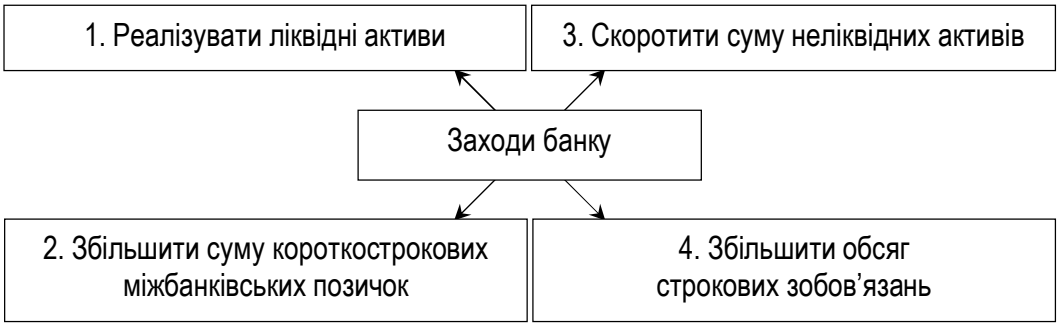

Рис. 3. Заходи банку, що застосовуються з метою задоволення його потреб у ліквідності

Джерело: складено на основі [5, с. 9].

Під час планування ліквідності керівництво банку має брати до уваги такі фактори:

- дані економічних прогнозів;
- собівартість залучених коштів;
- невідповідності між строками погашення активних і пасивних статей балансу;
- прогнози змін процентних ставок;
- очікувані потреби у коштах.

Крім того, керівництво банку повинно мати плани на випадок виникнення непередбачених обставин, якщо прогнози виявляться хибними. Ефективне планування на випадок непередбачених обставин передбачає визначення мінімальних і максимальних потреб у ліквідності, а також можливих заходів для задоволення цих потреб.

До обставин, які можуть справити непередбачений вплив на ліквідність банку, належать:

- розширення діяльності;
- негативна інформація про банк або його керівництво у засобах масової інформації;
- придбання нових активів;
- зміна керівництва;
- скорочення надходжень;
- збільшення неприбуткових активів;
- зниження рейтингової оцінки банку.

Після визначення потреб у ліквідності керівництво має вирішити, яким чином їх задовольнити за допомогою таких методів, як управління активами та/або пасивами (зобов'язаннями).

Висновки та пропозиції. Отже, банківська ліквідність відіграє життєво важливу роль як у діяльності окремого банку, так і у фінансовій системі держави. Неліквідний банк не може виконувати свої функції і проводити операції з обслуговування клієнтів, його рейтинг знижується, що значно ускладнює запозичення коштів із зовнішніх джерел, банк втрачає потенційний прибуток. Тому вирішення проблем ліквідності повинно мати найвищий пріоритет у роботі банку, а моніторинг ліквідності та вживання відповідних заходів щодо підтримання достатнього рівня ліквідності є неодмінною умовою самозбереження та споживання кожного банку. Всебічна та чітка оцінка ліквідності комерційного банку дає можливість отримати максимум інформації для аналізу фінансової стійкості банку.

Список літератури

1. Деревська, О. Активно-пасивні операції та управління ліквідністю банківської установи [Текст] / О. Деревська. – 2008. – № 7.
2. Крилова, В. Складові процесу управління ліквідністю банку [Текст] / В. Крилова, Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 6.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www. bank.gov.ua.
4. Пацера, М. Світова фінансова криза та її наслідки для банківської системи України [Текст] / М. Пацера // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1.
5. Поморина, М. А. О некоторых подходах к управлению банковской ликвидностью [Текст] / М. А. Поморина // Банковское дело. – 2001. – № 9. – С. 5–11.
6. Core principles for effective banking supervision [Electronic resource] / Basle Committee on Banking Supervision. – 1997. – September. – 46 p. – Режим доступу : www.bis.org/publ/bcbs30a.pdf.

Summary

The bank liquidity and factors influenced it have been analysis in the article. The methods of analysis and steps of improvement the bank liquidity under the financial crises conditions have been also analysis.

Отримано 10.12.2009

УДК 351.84

Ю.С. Конопліна, *канд. екон. наук, доц.,*
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УМОВИ І ХАРАКТЕР ПРАЦІ ЯК ФАКТОР ЗМІН У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Дана стаття присвячена проблемам впливу глобалізації та розвитку інформаційних технологій на систему соціального страхування. Автор досліджує роль соціальних стандартів та умов праці в контексті глобалізації. У статті значна увага приділяється аналізу змін умов та характеру праці під впливом інформаційних технологій.

Ключові слова: соціальне страхування, глобалізація, інформаційні технології, характер праці, умови праці.

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічного та соціального стану України питання характеру та напрямку подальшого розвитку вітчизняної економіки залишаються актуальними як у сфері теоретичних досліджень, так і в сфері прикладних наукових розробок. Необхідним є якомога більш повне врахування позитивних і негативних наслідків таких тенденцій світового розвитку, як підсилення глобалізаційних процесів і поширення інформаційних технологій для забезпечення соціально орієнтованого включення економіки України в міжнародні інтеграційні процеси. Саме цим пояснюється актуальність і практична цінність дослідження проблем впливу глобалізації та розвитку інформаційних технологій на соціальне страхування через зміну умов і характеру праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні розробки в сфері соціального страхування здійснювалися ще на початку минулого століття в працях таких вчених, як Н.А. Вигдорчик, В.М. Догадов, Н.А. Семашко, а на сьогоднішній день дослідницькі традиції в цій сфері підтримують такі видатні науковці, як В.Д. Роік, Т.З. Герасимів та інші. Однак проблемам впливу глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку на систему соціального страхування в сучасній літературі приділяється недостатньо уваги. У переважній більшості публікацій проблеми системи соціального страхування спричинюються винятково внутрішніми процесами економіки країни, тобто сукупністю внутрішніх соціально-економічних і демографічних факторів. Однак, на наш погляд, ефективне вирішення наявних у вітчизняній системі соціального страхування проблем неможливе без

© Ю.С. Конопліна, 2009

врахування повного переліку факторів впливу на параметри функціонування даної системи, тобто без врахування впливу таких світових тенденцій, як підсилення глобалізаційних процесів і поширення інформаційних технологій.

Цілі статті. При підготовці даної публікації автором було сформульовано такі цілі: 1) аналіз проблем впливу підсилення глобалізації на рівень соціальних стандартів у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються; 2) розгляд сутності та ролі інформаційних технологій як основи соціально-економічної трансформації суспільного виробництва; 3) аналіз змін умов і характеру праці під впливом поширення інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі спостерігаються певні ознаки того, що державне регулювання соціального страхування втрачає ефективність, тому що національна держава як така втрачає свою колишню силу впливу. Держава вже щонайменше може виконувати функції захисту населення країни від будь-яких посягань ззовні, тобто з боку інших країн, оскільки такі посягання на сьогоднішній день мають здебільшого не відкритий характер озброєних конфліктів, а характер неявних економічних захоплень. Зараз інформація стала своєрідним засобом зброї (недарма таке широке розповсюдження отримав термін "інформаційна війна"). Глобалізація – процес, що розпочався на початкових стадіях економічного розвитку. Вся історія людства, скоріше за все, може розглядатися як історія глобалізації. Глобалізація заснована на принципах розподілу праці, спеціалізації та кооперації, тобто є об'єктивним процесом. Останнім часом, однак, цей процес значно прискорився. Темпи розвитку людства в усіх сферах підвищуються, процеси глобалізації не є винятком. Технологічною основою цього прискорення стали інформаційні та телекомунікаційні технології.

У кожній державі завжди є слабкі і сильні регіони. Наявні в країні соціальні стандарти є єдиними на всій її території, а в глобальному масштабі це не так. Конкурентними (порівняльними) перевагами слабких країн, які використовуються транснаціональним капіталом, є саме низькі соціальні стандарти (мінімальна зарплата тощо). Саме ці аспекти слабкості деяких країн для найбільш розвинутих держав в умовах глобалізації вигідно залишати незмінними, щоб отримувати максимальні прибутки.

Незважаючи на численні публікації про необхідність об'єднання зусиль для боротьби з глобальними соціальними проблемами, системних дій у даному напрямку не спостерігається, а навіть, навпаки, штучно підтримується і експлуатується інституційна нерівність країн, насамперед нерівність у розвитку соціальних інститутів. Отже, необхідно або взагалі не захищати національні інтереси, тобто відмовитися від

національних держав, або надати всім країнам рівні можливості у захисті своїх інтересів (забезпечити уніфікованість інституційних основ, тобто здійснити утворення "держави" в планетарному масштабі).

Можливим шляхом виходу із зазначеної ситуації є визнання як обов'язкової умови діяльності транснаціональних корпорацій на території будь-якої країни такої умови, як підтримка соціальних стандартів на рівні не нижче країни, в якій розміщена головна фірма транснаціональної корпорації, та не нижче рівня місцевих соціальних стандартів. Однак даний спосіб вирішення глобальних соціальних проблем важко реалізувати на практиці, оскільки міжнародні потоки капіталів недостатньо чітко відстежуються, і складно визначити країну походження коштів, що вкладаються у нове виробництво. Крім того, місцева влада, можливо, і не погодиться із зазначеною умовою забезпечення високих соціальних стандартів, адже в такому випадку високоімовірним є значне скорочення припливу зарубіжних інвестиції в слаборозвинуті країни.

Вплив інформаційних технологій на умови та характер праці потребує розгляду з урахуванням ролі інформаційних технологій як основи процесів соціально-економічної трансформації в суспільстві. Фундаментальні основи досліджень процесів розвитку соціально-економічних систем було закладено при розробленні формаційного підходу до визначення закономірностей розвитку суспільства. Як відомо, суспільно-економічна формація – це історично визначений тип суспільства, якісна визначеність якого обумовлена існуючим способом виробництва, специфікою переважаючої системи виробничих відносин [2; 7]. Суспільний спосіб виробництва – широке поняття, яке характеризує історично визначене поєднання продуктивних сил і виробничих відносин, що лежить в основі кожної даної суспільно-економічної формації. Суспільний спосіб виробництва слід відрізняти від технологічного способу виробництва – історично визначеного способу поєднання різноманітних компонентів у системі продуктивних сил, насамперед людини і технічних засобів праці. Підкреслимо відмінності між поняттями "технологія" і "техніка". Технологія – сукупність прийомів і засобів отримання, обробки та переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що застосовуються в різних галузях промисловості, будівництві тощо, тоді як техніка – це сукупність засобів людської діяльності, що створюються для здійснення процесів виробництва та обслуговування невиробничих потреб суспільства.

Основною передумовою соціально-економічної трансформації є наявність у системі непереборного внутрішнього протиріччя. Основне протиріччя формації – специфічно історична для даного рівня розвитку людського суспільства форма виявлення протиріччя між

продуктивними силами та виробничими відносинами. Інакше кажучи, в суспільстві починає спостерігатися ситуація, коли із форм розвитку продуктивних сил виробничі відносини перетворюються на їх окови. Юридичним проявом виробничих відносин, як відомо, є відносини власності.

У дослідженні закономірностей розвитку суспільства використовується також і цивілізаційний підхід. В основу виокремлення у всесвітній історії доіндустріального (аграрного), індустріального і постіндустріального (Д. Белл) суспільств покладено рівень техніки виробництва, а також галузевий і професійний поділи праці. У концепції "постіндустріального суспільства" стверджується, що, залежно від рівня техніки (технологічний детермінізм), в суспільстві послідовно переважають "первинна" сфера економічної діяльності (сільське господарство), "вторинна" (промисловість), а тепер воно вступає до "третинної" сфери послуг, де провідну роль відіграють наука та освіта (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика трьох стадій суспільно-економічного розвитку залежно від стану продуктивних сил [8]

Показник	Стадія		
	доіндустріальна	індустріальна	постіндустріальна
Основа	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг, знання та інформація
Головний засіб виробництва	Земля	Капітал	Інформація, знання
Спеціалізація міст	Торговельні центри	Промислові центри	Наукові центри (технополіси)

Незважаючи на безумовні відмінності, формаційний і цивілізаційний підходи мають багато спільного. Наявність спільних характеристик дає підстави стверджувати про конвергенцію вищеназваних підходів і можливість синтезу надбань кожного з них за дослідження перспектив трансформації суспільно-економічних систем.

Стосовно переходу до інформаційного суспільства, по-перше, необхідно з'ясувати, чи є можливість відокремити діяльність, пов'язану з інформацією, від інших видів діяльності. Діяльність, сутність якої полягає в збиранні, накопиченні, обробці та наданні користувачу інформації або доступу до неї, називається інформаційно-обчислювальною діяльністю. Суб'єктів такої діяльності можна ідентифікувати за ознаками сировини, продукту, засобів виробництва, технологій і мети – задоволення потреби користувача в інформації певного виду.

Введення поняття "інформаційний продукт" дозволяє визначити як результат інформаційно-обчислювальної діяльності (як в речовій, так і не в речовій формі) не інформацію, а послуги щодо її збору, обробки та доведення до користувача, а значить, при встановленні ціни на результат інформаційно-обчислювальної діяльності визначати не вартість інформації як такої, що в семантичному, тобто смисловому, аспекті, практично неможливо, а вартість самої послуги, яка складається з вартості витрачених ресурсів і прибутку.

Характерною рисою інформаційної економіки (постіндустріального суспільства), на наш погляд, є переважання у складі продуктивних сил інформації, а також інформаційних і телекомунікаційних технологій, та перенесення значної частини економічної активності до сфери послуг.

Сучасні соціально-економічні тенденції свідчать про те, що найбільш розвинуті країни світу, тобто саме ті країни, що стоять на порозі переходу до інформаційного суспільства, більше 50 % внутрішньої економічної діяльності перенесли у сферу послуг, при цьому зазначені країни залишаються законодавцями у створенні прогресивних інформаційних технологій.

Міжнародна спеціалізація проявилася в тому, що світове матеріальне виробництво неухильно переміщується до країн, що розвиваються, а вагому частку в структурі економік розвинутих країн становить сфера послуг, причому саме в цій сфері спостерігається максимальна концентрація комп'ютерних ресурсів. Наприклад, у США 76,6 % комп'ютерних ресурсів бізнесу приходиться саме на сферу послуг.

Зазначимо, що найбільш актуальною проблемою у зв'язку з розвитком інформаційних технологій якраз і є проблема захисту прав власності, і більш конкретно, приватної власності на інформацію.

Судячи з усього, захистити приватну власність на інформацію сьогодні складно не тільки юридично, але й технічно. Дійсно, програми, що дозволяють нейтралізувати будь-яку нову систему захисту інформації і відкривають несанкціонований (без знання пароля) доступ до інформаційних джерел, з'являються швидкими темпами. Отже, захистити приватну власність на інформацію у наш час неможливо, але слід поставити питання, наскільки це потрібно сучасному суспільству.

Сучасна суспільно-економічна формація ґрунтується на праві приватної власності, і суспільство за інерцією намагається зберегти інститут приватної власності як такий, навіть якщо до нових домінуючих елементів продуктивних сил (інформація та інформаційні технології) він навряд чи придатний. Якщо права приватної власності на інформацію стануть бездоганно захищені, то одним із можливих наслідків такого розвитку подій стане часткове гальмування соціально-економічного розвитку.

Дійсно, саме доступ до інформації визначає темпи суспільного поступу, що характеризується рівнем освіченості населення, інтенсивністю наукової діяльності, частотою фундаментальних наукових проривів.

Зазначимо, що виробничі відносини, які виражаються у відносинах приватної власності, вступають у протиріччя з продуктивними силами (інформація та інформаційно-телекомунікаційні технології) та із форм розвитку цих продуктивних сил перетворюються на їх окови. Таке внутрішнє непереборне протиріччя є джерелом трансформації суспільно-економічної системи та її переходу до наступної формації. Однак на сьогоднішній день суспільство не готове повною мірою використовувати можливості та переваги інформаційної економіки, оскільки невирішеним залишається питання регулювання прав приватної власності в сфері інформації та інформаційних технологій.

У сучасному світі змінюється характер (якісні характеристики) праці. Нобелівський лауреат Роберт Солоу зазначив, що "сьогодні ознаки комп'ютерної епохи можна побачити всюди, крім статистики продуктивності праці" (рис. 1).

Сукупний показник продуктивності праці з економіки в цілому узагальнює галузеві показники, які досить відрізняються один від одного. Так, наприклад, продуктивність праці в сфері виробництва комп'ютерів зростає швидкими темпами, в той час як ніякого зростання продуктивності низькокваліфікованої праці (двірники тощо) в сфері послуг не спостерігається.

До того ж методи обліку продуктивності праці досі ще не є досконалими, а їх розвиток відстає від темпів зростання різноманіття форм та якості праці.

Однак можна знайти пояснення деякої обмеженості комп'ютерів щодо зростання продуктивності праці. По-перше, комп'ютери взаємодіють з людьми (не вдається замінити людей комп'ютерами у багатьох випадках: пілоти, лікарі, банкіри, вчені; залишається необхідність ручного контакту через клавіатуру для виконання функцій комп'ютерів, через що часу на комбінування мислення людини з генеруючими інформацію ресурсами комп'ютерів залишається менше). По-друге, багато фірм використовують інформаційні технології з метою конкуренції з іншими фірмами, адже мета при цьому – перерозподіл ринкової частки, а не зростання сукупної продуктивності праці. По-третє, комп'ютери покращують умови праці, однак, з іншого боку, комп'ютери уможливлюють споживання на робочому місці у вигляді відправлення приватної кореспонденції електронною поштою, гральних і розважальних програм, доступу до Інтернету із особистими цілями, що призводить до неофіційного скорочення робочого часу, а значить, і випуску продукції.

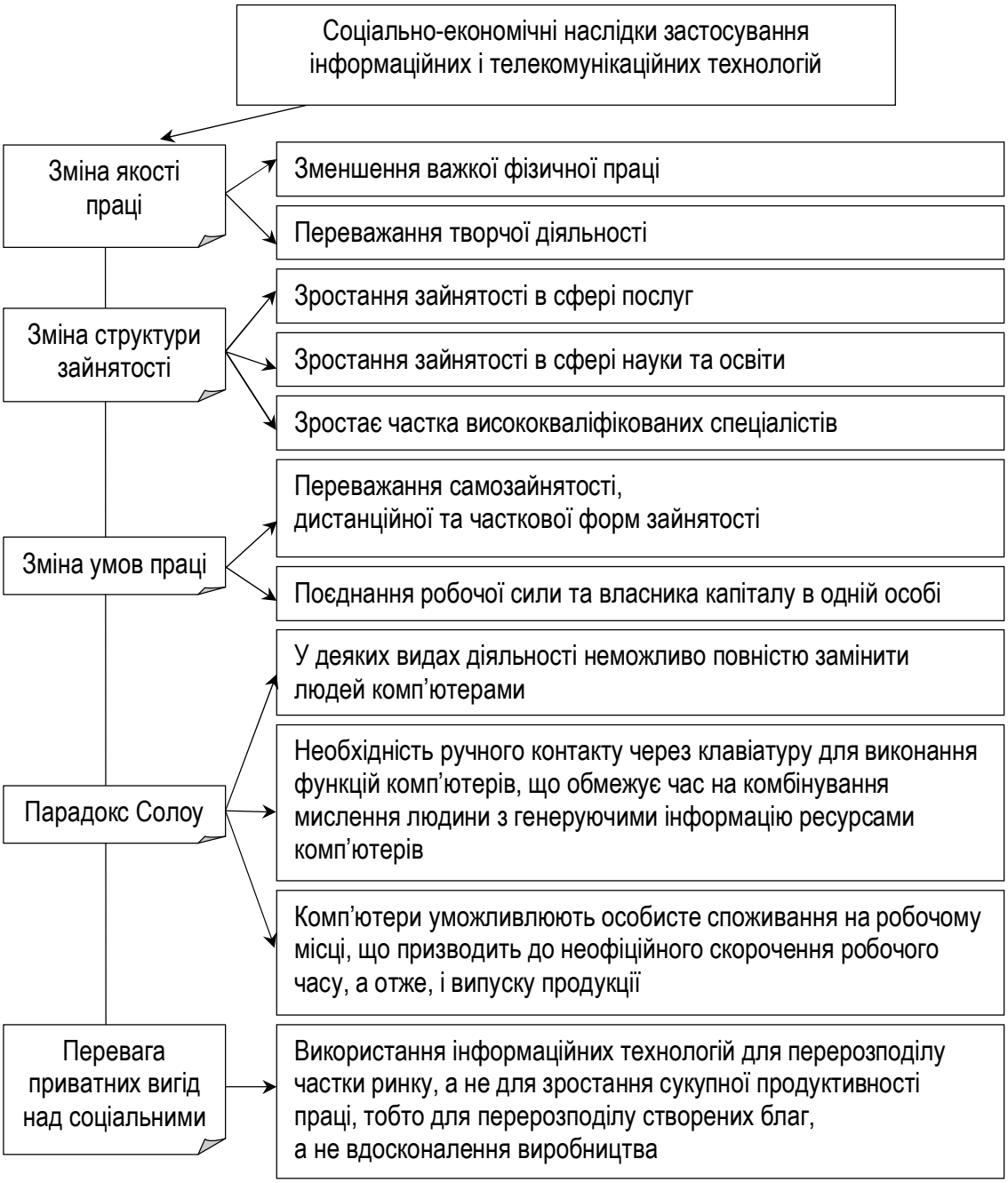

Рис. 1. Соціально-економічні наслідки застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій

Вважається, що вплив на перерозподіл створених благ, а не вдосконалення їх виробництва – найголовніша причина того, що соціальні вигоди від використання комп'ютерів інколи опиняються нижче, ніж приватні вигоди.

Охарактеризуємо таку нову, засновану на використанні інформаційних та телекомунікаційних технологій (систем), форму здійснення підприємницької діяльності, як створення віртуального підприємства.

Віртуальне підприємство (ВП) – це група фізичних та/або юридичних осіб, спільно зайнятих підприємницькою діяльністю з виробництва та реалізації продукції та/або надання послуг, які підтримують між собою зв'язок у режимі реального часу через Інтернет і використовують сучасні інформаційні технології як безпосередньо для здійснення процесів виробництва продукції та надання послуг, так і для здійснення процесів організації та управління виробництвом і координації дій, причому єдине місцезнаходження учасників віртуального підприємства відсутнє.

Фізичне місцезнаходження та реальна трудова діяльність учасників віртуального підприємства можуть бути різними, але діють вони як єдине підприємство. Характеристика віртуального підприємства: а) віртуальне підприємство – це суб'єкт господарювання, що може бути ідентифікований; б) до складу віртуального підприємства входять як фізичні, так і юридичні особи; в) у віртуального підприємства є наявною внутрішня структура; г) розподіл обов'язків учасників віртуального підприємства є строго визначеним; ґ) характер взаємодії між учасниками є чітко регламентованим.

Недоліками віртуальних підприємств на сьогоднішній день вважаються: а) необхідність спеціального інституціонального та технологічного середовищ для спрощення процесів створення та функціонування віртуального підприємства; б) необхідність високих показників зручності та безпеки такого середовища; в) недостатнє усвідомлення більшістю суб'єктів господарювання всіх переваг віртуальних підприємств.

Висновки. На нашу думку, за результатами проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки.

По-перше, незважаючи на численні публікації про необхідність об'єднання зусиль для боротьби з глобальними соціальними проблемами, системних дій у даному напрямку не спостерігається, а навіть навпаки, штучно підтримується та експлуатується інституційна нерівність країн, насамперед нерівність у розвитку соціальних інститутів. Можливим шляхом виходу із зазначеної ситуації є визнання як обов'язкової умови діяльності транснаціональних корпорацій на території країн незахідної цивілізації такої умови, як підтримка соціальних стандартів на рівні не нижче країни, в якій розміщена головна фірма транснаціональної корпорації. Однак даний спосіб вирішення глобальних соціальних проблем важко реалізувати на практиці, оскільки міжнародні потоки капіталів недостатньо чітко відстежуються, і складно визначити країну походження коштів, що вкладаються у нове виробництво. Крім того, місцева влада, можливо, і не погодиться із зазначеною умовою забезпечення високих соціальних стандартів, адже в такому випадку високоімовірним є значне скорочення припливу зарубіжних інвестицій.

По-друге, сучасна суспільно-економічна формація ґрунтується на праві приватної власності, і суспільство за інерцією намагається зберегти інститут приватної власності як такий, навіть якщо до нових домінуючих елементів продуктивних сил (інформація та інформаційні технології) він навряд чи придатний. Якщо права приватної власності на інформацію стануть бездоганно захищені, то одним із можливих наслідків такого розвитку подій стане часткове гальмування соціально-економічного розвитку. Дійсно, саме доступ до інформації визначає темпи суспільного поступу, що характеризується рівнем освіченості населення, інтенсивністю наукової діяльності, частотою фундаментальних наукових проривів. Зазначимо, що виробничі відносини, які виражаються у відносинах приватної власності, вступають у протиріччя з продуктивними силами (інформація та інформаційно-телекомунікаційні технології) та із форм розвитку цих продуктивних сил перетворюються на їх окови. Таке внутрішнє непереборне протиріччя є джерелом трансформації суспільно-економічної системи та її переходу до наступної формації.

По-третє, в сучасному світі змінюється характер (якісні характеристики) праці через те, що зменшується частка фізичної праці, адже важка фізична робота стає все більш автоматизованою. Це призводить до змін у структурі зайнятості: 1) важливу роль відіграють знання, зростає оплата інтелектуальної праці; 2) головним ресурсом стає інтелектуальний капітал; 3) важливу роль відіграють професіонали (висококваліфіковані спеціалісти у вузькій сфері знань); 4) формується нова "економіка знань". Зміна умов праці відображається в тому, що зростає роль самозайнятості, все частіше робоча сила та власник засобів виробництва (інформації, знань, професійних навичок і вмінь) поєднуються в одній особі, традиційні форми зайнятості заміщуються дистанційною та частковою зайнятістю. Однак при цьому спостерігається певна обмеженість інформаційних технологій щодо зростання продуктивності праці. Вважається, що вплив на перерозподіл створених благ, а не вдосконалення їх виробництва – найголовніша причина того, що соціальні вигоди від використання інформаційних технологій інколи опиняються нижче, ніж приватні вигоди.

Список літератури

1. Александрова, В. Экономические проблемы государственного программирования научно-технического развития [Текст] / В. Александрова, Ю. Бажал // Экономика Украины. – 1999. – № 10. – С. 29–35.
2. Большая Советская Энциклопедия [Текст] : в 30 томах / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 640 с.
3. Бреев, Б. Развитие сферы услуг и экономический рост (материалы к лекциям и семинарам) [Текст] / Б. Бреев, В. Галецкий // Российский экономический журнал. – 2000. – № 10. – С. 56–61.

4. Вильховченко, Э. Постиндустриальные модели труда: социоорганизационный прогресс на рубеже XXI века [Текст] / Э. Вильховченко // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 56–65.
5. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия [Текст] : в 4 т. / гл. ред. А. М. Румянцев. – М. : Советская энциклопедия, 1980. – Т. 4. – 672 с.
6. Леонтьев, А. Проблемы генезиса постиндустриального общества [Текст] / А. Леонтьев, З. Корчагина // Вестник Московского университета. – 2001. – № 5. – С. 93–119.
7. Магаш, И. Мировая экономика конца тысячелетия (движущие силы глобализации) [Текст] / И. Магаш // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 56–63.
8. Чухно, А. Цивілізаційний і формаційний підходи та їх роль в економічній теорії та суспільній практиці [Текст] / А. Чухно // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 39–48.

Summary

This paper is devoted to the impact of globalization and information technologies upon the system of social insurance. The author examines the role of social standards and working conditions in the context of globalization processes. In the article the attention is paid to the analysis of changes in working conditions and working characteristics under the influence of information technologies.

Отримано 10.12.2009

УДК 657.006

О.П. Кундря-Висоцька, *канд. екон. наук, доц.,*
Н.Б. Андрухів, *аспірантка, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ*

ОЦІНКА ЗДАТНОСТІ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті виокремлено якісні характеристики системи сучасного обліку, які доводять цілісність і оригінальність облікової методології, підкреслюють її здатність до самовдосконалення.

Ключові слова: облікова система, методологія бухгалтерського обліку, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Сьогодні вимоги власників, управлінців щодо своєчасності та якості облікової інформації зростають. Це зрозуміло, оскільки в умовах функціонування ринкових важелів саме такі характеристики інформаційного забезпечення є визначальними щодо прийняття ефективних управлінських рішень, а також є пріоритетними у сучасних характеристиках парадигми обліку. Якісно нові підходи, безумовно, породжують нові методологічні проблеми. Як результат, маємо

© О.П. Кундря-Висоцька, Н.Б. Андрухів, 2009

цікаві умовиводи щодо недосконалості, недолугості обліку як науки. Як зазначає В. Палій, розробки в галузі теорії обліку відстають від об'єктивно виникаючих практичних проблем [1, с. 3]. Іншими словами, ряд вчених констатує той факт, що бухгалтерський облік як виробник інформаційних ресурсів для управління в сучасних умовах не може ефективно виконувати свою інформаційну функцію. У зв'язку з цим пропонують створювати відповідні служби, але вже не пов'язують їх безпосередньо з обліковим процесом. Так М. Пушкар наполягає на необхідності організації служби інформаційного менеджменту [5, с. 123]. Отже, на нашу думку, нівелюється сутнісна форма облікової системи, штучно породжуються будь-які інші підсистеми, які по своїй суті вочевидь змушені будуть черпати інформацію з тієї ж облікової системи. Саме тому назріла проблема щодо визначеності в якісних характеристиках сучасної парадигми бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень. Проблема ролі, значення, сучасних реалій оновлення системи бухгалтерського обліку є актуальною для досліджень великої кількості як відомих вчених у галузі обліку, таких як В. Швець, М. Пушкар, Є. Мних, Л. Кіндрацька, Ф. Бутинець, В. Палій, так і ряду молодих вчених. Проте на сьогодні наукова полеміка стосовно обліку як науки не набула якісного завершення. Саме тому необхідними є дослідження характеристик облікової парадигми.

Мета статті – виокремлення якісних характеристик системи сучасного обліку, які доводять як цілісність облікової методології, так і підкреслюють її можливості до самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Л. Кіндрацька, вибір пріоритетів у сфері бухгалтерського обліку – дуже важливе, складне і відповідальне завдання. Принциповим критерієм такого вибору є питання постійного вдосконалення реформованої системи бухгалтерського обліку. Адже наукова теорія загалом і теорія бухгалтерського обліку зокрема формуються під впливом праць і відкриттів багатьох поколінь учених [1, с. 30]. Отже, сучасна облікова наука переживає етап якісного оновлення.

Причиною ситуації, що склалася, на нашу думку, є недостатній рівень охоплення обліковим механізмом фінансово-економічного потенціалу на мікрорівні. Ці обставини змушують власників підприємств ставити завдання підвищення якості системи бухгалтерського обліку, що у свою чергу забезпечить лише достатність інформаційного забезпечення. Іншими словами, йдеться про оновлення методології через охоплення обліковим процесом нових облікових номенклатур, відповідні методичні прийоми та в кінцевому підсумку очікувану інформацію.

Бухгалтерський облік, як зазначає В. Швець, є прикладною наукою, має свої власні історію, предмет, об'єкти, методологію й виконує

важливу зовнішню функцію – практичну [6, с. 12]. Саме цей "практичний аспект" облікової парадигми, на нашу думку, часто є підґрунтям висловлювань про бухгалтерський облік як про звичайну систему рахівництва, а не як про науку, – це в гіршому випадку. У кращому – служить умовою для напрацювань щодо формування нових інформаційних систем, зокрема таких, як інформаційний менеджмент.

За таких умов необхідним є процес оновлення класичної парадигми бухгалтерського обліку, тобто формування сучасної парадигми, яка б максимально охоплювала та задовольняла запити бізнесу. На цьому шляху важливо виокремити її напрями (передумови) (рис. 1).

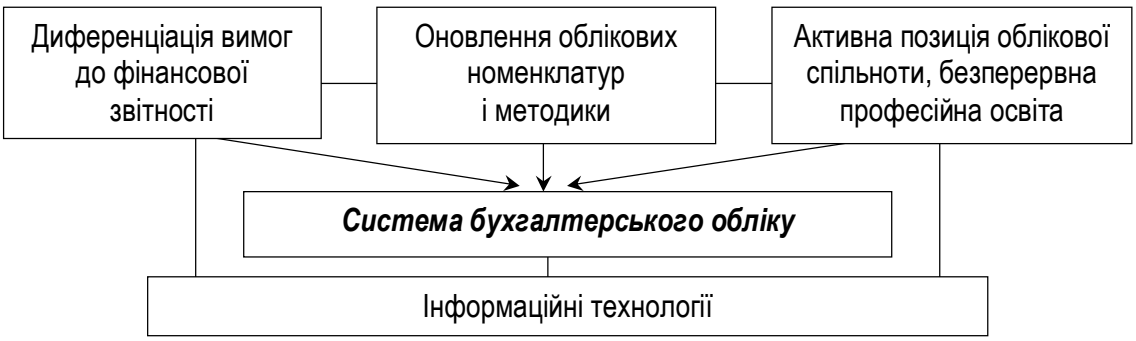

Рис. 1. Передумови оновлення парадигми бухгалтерського обліку

Оновлення облікових номенклатур і методики передбачає формування інформаційно-орієнтованих даних, іншими словами – розширення меж предмета бухгалтерського обліку, охоплення будь-якої необхідної первинної інформації, необхідної для опрацювання, фінансового моніторингу, прийняття управлінського рішення.

У сучасній теорії та практиці бухгалтерського обліку стрімко збільшується спектр економічних знань через розроблення й запровадження нових, а також через вдосконалення чинних стандартів бухгалтерського обліку. Як спеціальна галузь наукового знання бухгалтерський облік перебуває на стадії швидкого накопичення емпіричних даних, виникнення нових теоретичних положень і методологічних підходів. Базова чисельність різноманітних економічних ресурсів і процесів економіки стрімко зростає, тому методологія бухгалтерського обліку має також динамічно розвиватися. Іншими словами, саме господарська практика є передумовою оновлення облікової методології. Це логічно і природно для функціонування саме облікової системи. Жодна інша інформаційна система, штучно надумана, самостійно неспроможна виконувати функції облікової системи.

Диференціація вимог до фінансової звітності викликана змінами форм і змісту менеджменту за умов динамічності еволюції сучасної

економіки. Традиційні фінансові звіти не здатні надати достовірну інформацію про усі чинники цінності компанії, оскільки первинно вони не охоплені обліком. Як наслідок, користувачам надають консервативні оцінки поточної вартості підприємства.

Слід зауважити, що в сучасній глобальній, постіндустріальній економіці виразно постає одне з головних завдань обліку – багатоаспектне вимірювання та інтерпретація результатів діяльності суб'єкта підприємництва та оцінка вартості його економічних ресурсів. Облік за допомогою відповідної методології має диспонувати з новітніми проявами реальної економічної дійсності, тобто вводити в методологію увесь необхідний економічний потенціал матеріального та нематеріального характеру незалежно від джерел виникнення. Таке завдання є складним і може бути реалізоване через подальшу еволюцію класичного методу обліку – оцінки, а відповідно, необхідних обліково-аналітичних процедур. Отже, характер оцінки суттєво змінений ринковими відносинами, і це досить переконливий приклад марності спроб заперечити об'єктивні передумови оцінки активів за ринковою вартістю [1, с. 32].

Найбільш проблематичним є питання вибору методики оцінки. Яку методику застосовувати в кожному конкретному випадку, вирішує оцінювач залежно від мети і завдання щодо визначення вартості оцінюваного об'єкта. Відомо, що у світовій практиці використовуються три методи визначення вартості об'єкта в процесі його приватизації: *1) за собівартістю – затратний метод; 2) за поточними ринковими цінами – метод потенційної прибутковості або капіталізації доходу; 3) аналогів продажу.*

Слід зауважити, що в діяльності вітчизняних бухгалтерів і економістів склались досить спрощені погляди щодо оцінки. У більшості підручників з теорії бухгалтерського обліку зазвичай зазначалось, що оцінка і калькуляція є способами вартісного вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку. При цьому суть і значення цього важливого прийому не розглядались. Необхідність проведення ринкових оцінок несправедливо ігнорувалась, і з часів становлення радянської влади за основу був прийнятий метод оцінки за собівартістю, запропонований Рудановським, що "дожив" до економічних реформ.

Вперше про можливість використання в Україні різних методів оцінки майна вказується в ст. 20 Закону України "Про приватизацію майна державних підприємств" (від 04.03.92), а саме: "Визначення початкової ціни об'єкта приватизації або розміру статутного фонду господарського товариства, що створюється на основі державного підприємства, здійснюється на підставі оцінки у відновній вартості основних

фондів за вирахуванням їх зносу, фактичної вартості оборотних фондів і врахування дебіторської та кредиторської заборгованостей відповідно до методики, що затверджується Кабінетом Міністрів України. У випадках, передбачених Державною та місцевими програмами приватизації, початкову ціну майна державного підприємства може бути змінено з урахуванням потенційної прибутковості [4, с. 5].

Отже, в Україні історично склався і зараз використовується затратний метод. Проте з початком економічних реформ і переходом до ринкових відносин (зокрема, це пов'язано і з приватизацією) виникла необхідність застосовувати інші методи оцінки, що практикуються в зарубіжних країнах. Слід зауважити, що світовий досвід свідчить про неможливість застосування на практиці кожного окремо взятого варіанта оцінки. Тому пропонується при здійсненні оцінки об'єкта застосовувати паралельно всі методи з метою визначення більш реальної вартості.

Можна стверджувати, що оцінка здійснюється через обліковий принцип обачності, згідно з яким методи оцінки, які застосовують у бухгалтерському обліку, мають запобігати недооцінці зобов'язань і витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Отже, облікова методика оцінки як один з важливих інструментів забезпечує відтворення кінцевої інформації у фінансовій звітності. Проте в умовах хаотичних змін змісту як нормативних документів з бухгалтерського обліку, так і законодавчих актів із питань оподаткування ускладнюється методика оцінки, а це, зрозуміло, служить підґрунтям для висновків про неспроможність сучасної облікової системи.

Можливості підвищення корисності результативної інформації, її змістовної наповнюваності визначаються здатністю системи обліку до самовдосконалення з орієнтацією на практичні запити, що в жодному випадку не змінює фундаментальної основи предмета бухгалтерського обліку. Досліджуючи сучасні проблеми методології обліку, слід зауважити, що інформаційна економіка, характерна для нинішнього періоду суспільного розвитку, суттєво змінює не лише характеристику виробництва та економічних відносин, а й безпосередньо інформаційні технології, що також впливає на бухгалтерський облік, на формування нових концептуальних підходів до облікової парадигми. Інформаційні технології в обліку – це потужний механізм, який забезпечує високий рівень ефективності функціонування облікової системи за умов тих параметрів ринкової трансформації економіки, які маємо сьогодні. Автоматизація бізнес-процесів сьогодні стає для українських підприємств способом виживання. Вона розглядається як засіб найбільш ефективного управління, що забезпечує мінімізацію витрат і збільшення прибутковості підприємства. Іншими словами, нові інформаційні технології,

без яких практично не обійтись, – це ще одна нова якісна характеристика сучасної парадигми обліку.

Проблеми, наведені вище, свідчать про високі вимоги до фахівців, задіяних у сфері обліку, що потребує належної кваліфікації. Бухгалтерська професія має відповідати реаліям, які склалися у сучасному світі, суть яких зводиться до ускладнення економіки у різних вимірах (інформаційному, технологічному, комунікаційному тощо). З посиленням інтеграційних процесів у світовій економіці, до яких залучена й Україна, активізується використання МСФЗ і, як наслідок, їх вивчення. Вітчизняні компанії заохочують сертифікованих фахівців з бухгалтерського обліку вивчати міжнародні стандарти. Крім того, бухгалтер у сучасному бізнесовому середовищі має бути висококваліфікованим спеціалістом з питань фінансового, управлінського обліку, питань фінансового планування, міжнародних відносин тощо. Традиційний бухгалтерський облік забезпечує історичний погляд на фінансову інформацію. Проте зацікавлених осіб, які вивчають фінансові звіти, цікавить майбутнє. У результаті виникає попит на консультантів, аналітиків і галузевих фахівців, що і є підґрунтям створення різних інформаційних служб. Проте, на нашу думку, саме фахівець з обліку, який проводить вхідну інформацію до її завершеного узагальнення, може кваліфіковано інтерпретувати усі необхідні для розуміння, моніторингу характеристики. Проблема в тому, що бухгалтерську професію намагаються обмежити вузькоспеціалізованими питаннями обліку та аудиту. Внаслідок цього необхідною є робота та максимальні зусилля фахівців, науковців у сфері обліку з метою представлення науки бухгалтерського обліку в контексті динамічного економічного розвитку в усіх його проявах. З огляду на це сучасний бухгалтер повинен мати широкий світогляд. Саме у вирішенні цих проблем вбачаємо активну позицію облікової спільноти.

Висновки. Сучасний соціально-економічний розвиток характеризується зростанням чинників, пов'язаних із глобалізаційними процесами, інтелектуалізацією та інформатизацією господарського життя суспільства. Останнє є дуже складним і різноманітним середовищем, тому до бухгалтерського обліку постійно висуваються нові вимоги.

Невідповідність існуючої системи бухгалтерського обліку і фінансової звітності сучасним економічним реаліям та потребам суспільства зумовлює перегляд та доповнення його теоретичних засад. Це передбачає оновлення сучасної системи обліку з метою можливості забезпечити сучасні паритетні потреби користувачів інформації, яка генерується в системі бухгалтерського обліку. Саме за таких умов бухгалтерський облік здобуває чуттєві координати в економічному просторі господарюючих суб'єктів.

Список літератури

1. Кіндрацька, Л. М. Теорія бухгалтерського обліку: сучасні реалії оновлення [Текст] / Л. М. Кіндрацька // Бухгалтерський облік і аудит. – № 12. – 2008. – С. 30.
2. Кіндрацька, Л. М. Фундаментальна облікова модель у загальному контексті облікової політики комерційного банку [Текст] / Л. М. Кіндрацька // Вчені записки : наук. збірник. – К. : КНЕУ, 1999. – Вип. 2. – С. 103.
3. Палий, В. Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы [Текст] / В. Ф. Палий. – М., 2007. – 88 с.
4. Про приватизацію майна державних підприємств [Текст] : Закон України від 04.03.92 № 2164-XII // Голос України. – 1992. – 6 травня.
5. Пушкар, М. С. Факти господарської діяльності й отримання інформаційних ресурсів [Текст] / М. С. Пушкар // Вісник НУВГП : зб. наук. праць. Економіка. – Ч. 2. – С. 118–123.
6. Швець, В. Г. Теорія бухгалтерського обліку [Текст] : підручник / В. Г. Швець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К., 2006. – 525 с.

Summary

Viokresleno high-quality descriptions the systems of modern account, which lead to integrity and originality of registration methodology, underline its perfectibility.

Отримано 11.12.2009

УДК 330.322:336.71

С.В. Лєонов, *канд. екон. наук,*
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

ВПЛИВ РІВНЯ МОНЕТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У статті визначено напрямки впливу монетизації, ремонетизації та демонетизації на можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи, систематизовано негативні наслідки в контексті розбалансування економіки України, які мали місце внаслідок демонетизації, визначено позитивні наслідки здійснюваної в Україні політики ремонетизації з точки зору використання потенціалу банківської системи в процесах інвестиційного відновлення економіки.

Ключові слова: інвестиційний потенціал, банківська система, монетизація, демонетизація.

Постановка проблеми. Перед економікою України сьогодні стоїть цілий ряд актуальних завдань, пов'язаних з підвищенням її конкурентоспроможності на світовому ринку, зменшенням негативних наслідків структурних диспропорцій, що склалися, виведенням темпів

© С.В. Лєонов, 2009

економічного розвитку на докризовий рівень, забезпеченням відновлення діяльності бюджетоутворюючих галузей економіки тощо. Вирішення цих, а також цілого ряду інших загальноекономічних проблем вимагає оптимізації механізмів реалізації інвестиційних процесів, підвищення адаптивності інвестиційного ринку, його здатності адекватно реагувати на зростаючий інвестиційний попит.

У цьому контексті можна стверджувати, що подолання економічної кризи в Україні, вихід на траєкторію стабільного економічного зростання багато в чому залежить від наявних у банківській системі інвестиційних можливостей щодо вирішення цих завдань, тобто сформованого інвестиційного потенціалу та можливостей його ефективного використання в перерозподільних процесах та реальному секторі економіки. За масштабами власного капіталу, здатністю мобілізувати та акумулювати інвестиційні ресурси на внутрішньому та зовнішньому фінансових ринках, якістю надання відповідних інвестиційних послуг та здійснення інвестиційних операцій банківська система повинна відповідати вимогам, які висуваються до неї реаліями сьогодення.

Інвестиційний потенціал банківської системи – один з ключових елементів економіки, від обсягів та ефективності використання якого залежать напрями та результативність національної фінансової стратегії, ефективність якої у свою чергу забезпечує реалізацію довгострокових національних інтересів країни. Його слід розуміти як організовану сукупність наявних у банківській системі інвестиційних ресурсів, яка перебуває у системній єдності, зумовлених ними можливостей банківської системи щодо мобілізації на визначеному часовому проміжку внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів для реалізації стратегічних та тактичних цілей стимулювання економічного зростання, а також готовності економічної системи до сприйняття інвестицій, адекватного реагування на них.

Дослідження факторів формування інвестиційного потенціалу банківської системи дозволяє стверджувати, що з точки зору джерела виникнення їх можна поділити на екзогенні та ендогенні.

Ендогенні чинники впливу зумовлені розвитком та ефективністю використання структурних елементів інвестиційного потенціалу банківської системи (ресурсного, технологічного, управлінського, інтелектуального, кадрового, інформаційного тощо). Іншими словами, ті фактори, які віднесені до цієї групи, формуються в межах банківської системи та обумовлені ефективністю та зваженістю її функціонування. Для України найбільш релевантними ендогенними факторами впливу на формування та ефективне використання інвестиційного потенціалу банківської системи слід вважати: наявність системних проблем у розвитку банківської

системи, напрямки реструктуризації банківської системи, напрямки грошово-кредитної політики НБУ, рівень капіталізації банків, рівень конкуренції в банківській системі тощо.

Екзогенні чинники впливу зумовлені станом та характеристиками макросередовища, в якому функціонує банківська система. Серед екзогенних факторів впливу на формування та ефективне використання інвестиційного потенціалу банківської системи України найбільш релевантними є: структура валових заощаджень в економіці, рівень монетизації економіки, рівень розвитку товарно-грошових відносин у країні, рівень довіри власників інвестиційних ресурсів, напрямки державної політики підтримки фінансового розвитку, тенденції розвитку ринку праці тощо.

Однією з необхідних умов формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи є наявність накопиченого запасу довгих грошей в економіці, виходячи з чого ремонетизацію можна вважати дієвим важелем забезпечення позитивної динаміки макроекономічних індикаторів, які характеризують темпи на напрямки розширеного відтворення. Зростання рівня монетизації є однією з домінантних умов забезпечення вчасної та повної реалізації виробленого валового внутрішнього продукту, формування фондів загальнодержавного призначення, нарощування збережень та подальшої трансформації їх в інвестиції, розвитку фінансового ринку та банківського сектору, а також мінімізації обсягів заборгованостей суб'єктів господарювання [1]. Саме тому дослідження проблем визначення оптимальної структури грошової маси в економіці є актуальними в контексті пошуку потенціальних можливостей використання ресурсів банківської системи як важеля інвестиційного забезпечення відповідних темпів економічного зростання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Фундаментальні дослідження в галузі теорії грошей містяться в працях багатьох класиків економічної теорії, а саме: К. Бруннера, К. Варбюртона, К. Вікселя, Ф. Грехема, Дж. Енджелла, Дж. Кейнса, Б. Клейна, Дж. Локка, Р. Лукаса, Р. Манделла, К. Маркса, А. Мелтзера, В. Петі, Ф. Пулона, Р. Селдена, Дж. Тобіна, И. Фішера, М. Фрідмена, Ф. Хайека, Л. Харріса, Р. Харрода, Дж. Хікса, Б. Шмідта та ін. Сучасні принципи грошово-кредитної політики відображені у працях Д. Ван-Хуза, Л. Кідуелла, Г. Лінвуда, Р. Міллера, Ф. Мишкіна, В. Нордхауса, Д. Патінкіна, Р. Петерсона, Дж. Сакса, П. Самуельсона, Д. Стігліца, С. Фішера та ін. Дослідженню впливу монетарної політики на розвиток банківської системи України присвячено роботи вітчизняних науковців, зокрема М. Ареф'єва, О. Барановського, О. Васюренка, А. Гальчинського,

В. Геєця, Н. Гребеник, А. Гриценка, О. Дзюблюка, А. Єпіфанова, В. Корнєєва, Т. Косової, С. Онишко, В. Опаріна, Б. Луціва, С. Льовочкіна, І. Лютого, М. Макаренка, А. Мороза, А. Пересади, І. Сала, М. Савлука, В. Стельмаха, В. Федосова, О. Яременка та ін. Водночас, на жаль, в більшості наукових праць проблема визначення оптимального рівня монетизації економіки розглядається в контексті забезпечення стійкості банківської системи, а не з точки зору інвестиційної діяльності банків, тобто ролі та місця банківської системи в механізмі інвестиційного забезпечення розширеного відтворення.

Невирішені частини загальної проблеми. На сьогодні невирішеним залишається цілий ряд проблем, пов'язаних з оптимізацією структури грошової маси в економіці та стану національного грошово-кредитного ринку, визначенням граничних меж рівня монетизації економіки в контексті впливу на формування інвестиційного потенціалу банківської системи. Подальшого розвитку потребує комплекс питань, пов'язаних з визначенням магістральних напрямків ремонетизації економіки України, щільності зв'язку темпів зростання грошової маси в економіці, темпів зростання активів і пасивів банківської системи.

Мета статті полягає у визначенні напрямків впливу рівня монетизації вітчизняної економіки на можливості формування та використання інвестиційного потенціалу банківської системи.

Виклад основного матеріалу. За оцінками експертів, сьогодні рівень монетизації української економіки становить 42 %, водночас в промислово розвинутих країнах Центральної та Східної Європи цей показник досягає 70-80 %. Безумовно, ряд країн мають значно нижчий за Україну рівень монетизації: Росія – 28,98 %, Румунія – 26,64 %, Білорусь – 16,60 %, але, як відомо, в цих країнах широко застосовуються адміністративні методи управління економікою, особливо в Білорусі, що не може не обмежувати можливості розвитку ринкових механізмів і товарно-грошових відносин взагалі. Виходячи з того, що рівень монетизації економіки в Україні у 2006 р. перетнув позначку 40 % і на кінець 2007 р. становив 46,5 % [3], що є досить високим рівнем, слід очікувати подальшого уповільнення темпів приросту ліквідної складової інвестиційного потенціалу банківської системи України.

У цілому, підвищення рівня монетизації шляхом оптимізації структури грошової маси через поступове зменшення готівкової компоненти як такої, що обслуговує поточний товарно-грошовий обіг і найменше піддається регулятивному впливу НБУ, має позитивний вплив на формування інвестиційного потенціалу банківської системи.

Попит на готівку у ринковій економіці досить точно визначається шляхом співвіднесення обсягів готівки в обігу з ВВП. Так, у промислово розвинутих країнах відношення готівки в обігу до ВВП є відносно сталою та маломінливою величиною (коливається в межах 5-7 %). В Україні ефективність використання інвестиційного потенціалу банківської системи останнім часом знижується. Це пов'язано з тим, що темпи збільшення готівки в обігу випереджають темпи приросту ВВП (частка готівки на кінець 2006 р. досягала 14 % ВВП, а на кінець 2007 р. – 15,6 % ВВП).

У 2007 р. були такі співвідношення валютних резервів НБУ до готівки в обігу: на початку року воно становило 1,51 (обсяги готівки в обігу – 74,9 млрд. грн., валютні резерви у гривневому еквіваленті – 112,9 млрд. грн.); протягом року воно дещо знизилося – до 1,47, але залишилось на досить високому рівні. Причиною нагромадження резервів НБУ стала фактична політика фіксації курсу долара США, яка потребувала постійного викупу надлишкової пропозиції іноземної валюти, зумовленої позитивним сальдо платіжного балансу.

У 2008 р. ситуація змінилася в протилежному напрямку.

Зростання рівня монетизації економіки, з одного боку, відображає зростання попиту на гроші з боку суб'єктів господарювання та населення, а отже, і рівень розвитку фінансових інституцій, а з іншого – є його передумовою. Протягом 2001-2007 рр. рівень монетизації зріс з 19 до 55 %, а в 2008 р. знизився до 54 % внаслідок впливу фінансової кризи. Зв'язок темпів зростання грошової маси в економіці та темпів зростання активів і пасивів банківської системи відображено на рис. 1.

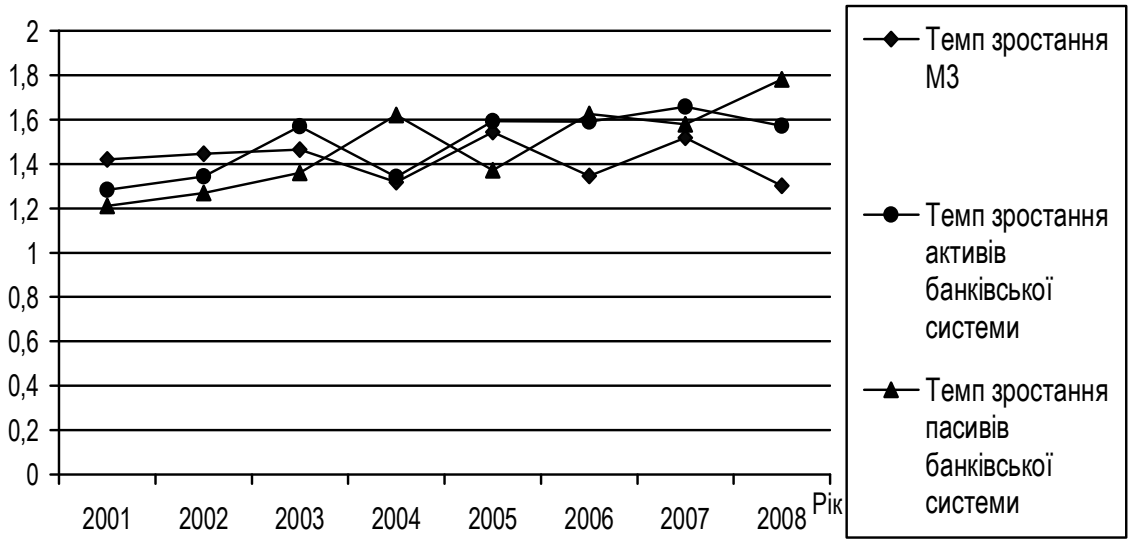

Рис. 1. Динаміка темпів зростання грошової маси, активів і пасивів банківської системи [4]

Ремонетизація економіки, як правило, є наслідком демонетизації, яка у свою чергу є наслідком гіперінфляції в країні. В Україні процес демонетизації відбувся у 1992-1999 рр. та спричинив значний негативний вплив як на реальний сектор економіки, так і на банківську систему. Під час демонетизації відбувалося тривале розбалансування грошового ринку, що виявилося у дисбалансі між потребами в грошових ресурсах та джерелами їх задоволення у всіх сферах економіки.

Розбалансування економіки України внаслідок демонетизації мало такі негативні наслідки щодо формування та використання інвестиційного потенціалу банківської системи:

1) підвищився дефіцит внутрішніх інвестиційних ресурсів, спричинений надмірно низькими темпами формування заощаджень, що призвело до зменшення ресурсної складової інвестиційного потенціалу банківської системи;
2) підвищилася вартість грошей на ринку, що спричинило зростання рівня ринкової процентної ставки та зниження якості ресурсної складової інвестиційного потенціалу банківської системи. Крім того, висока вартість грошей знизила можливості їх розміщення в реальному секторі економіки внаслідок обмеженої кількості високорентабельних проектів, що негативно вплинуло на можливості ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи;
3) знизився рівень капіталізації банків та інших фінансових інститутів, що значно обмежило можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи, а отже, негативно вплинуло на економічне зростання країни в цілому;
4) деформувалися зовнішньоекономічні зв'язки країни, що призвело до збільшення обсягів іноземної валюти в країні, але не призвело до збільшення прямих інвестицій. Це обумовило високий рівень доларизації вітчизняної економіки і негативно вплинуло на можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи;
5) внаслідок зниження поточного платоспроможного попиту поглибилася платіжна криза, що призвело до зниження якості банківських активів і підвищення частки проблемних активів, в цілому суттєво знизило можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи.

Ремонетизація за змістом протилежна демонетизації, а отже, заходи з ремонетизації повинні допомагати у вирішенні вищезазначених проблем. Основним завданням ремонетизації є відновлення забезпечення економічного обороту грошовою масою. Вирішення цього завдання

можливе за умови, що темпи збільшення пропозиції грошей (грошової маси) протягом певного періоду будуть випереджати темпи збільшення фізичних обсягів виробництва (реального ВВП) та рівня цін (інфляції). Дані, подані на рис. 2, свідчать про те, що саме такий сценарій подій і був реалізований в Україні.

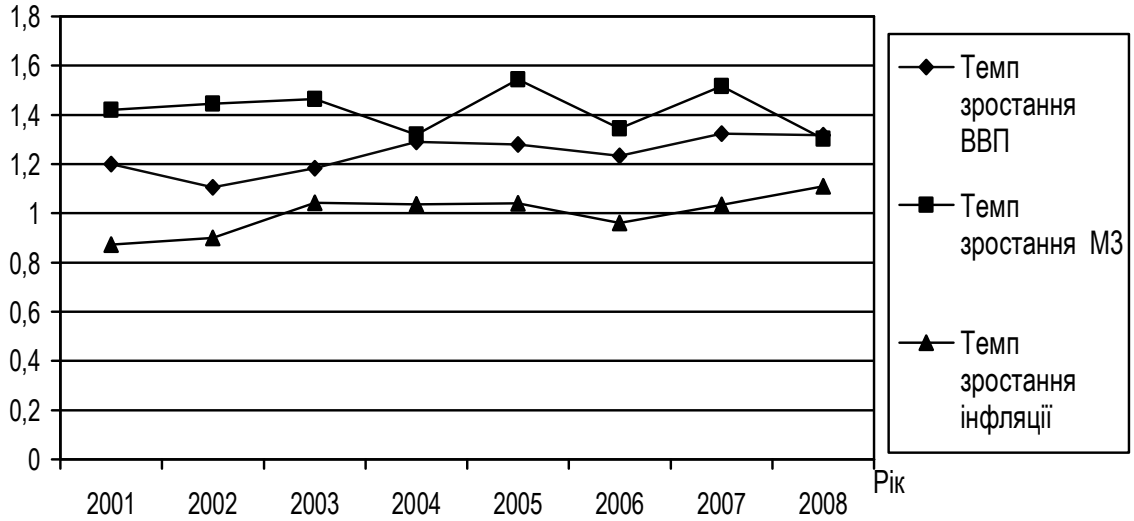

Рис. 2. Динаміка темпів зростання грошової маси, ВВП та інфляції [2; 5]

Виходячи з наявного досвіду ремонетизації української економіки, "граничним" рівнем монетизації, за яким почалося ефективне нарощування "довгих" грошей, був рівень у 17-18 %, якого Україна досягла на межі 1999-2000 рр. Саме в 2000 р. найвищими за всі попередні роки були: рівень монетизації економіки (108,6 %), приріст індексу інвестицій в основний капітал (114,4 %), середньозважена процентна ставка по кредитах банків (69,8 %), приріст строкових вкладів у банках (161,2 %). Крім того, саме в цьому році вперше було досягнуто збільшення реального ВВП (105,9 %). Такі істотні зміни в динаміці макроекономічних показників були обумовлені насамперед якісними перетвореннями в процесі ремонетизації ВВП, що ознаменувалися *початком ефективного накопичення запасів довгих грошей як складової інвестиційного потенціалу банківської системи*.

У цей період пропозиція грошей визначалася не лише попитом, який формувався потребами розвитку реального сектора економіки, але й попитом позавиробничого походження. Як свідчить досвід, в Україні таким позавиробничим попитом, який дав можливість "зв'язувати" переважну частину пропозиції грошей протягом 2000-2007 рр. і забезпечити демонетизацію ВВП майже втричі, був відновлюваний попит на гроші.

У ході ремонетизації вітчизняної економіки покращувалися передумови для розвитку економіки в цілому та для банківської сфери зокрема. Позитивні наслідки проведення зазначеної політики з точки зору можливостей формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи відображені на рис. 3.

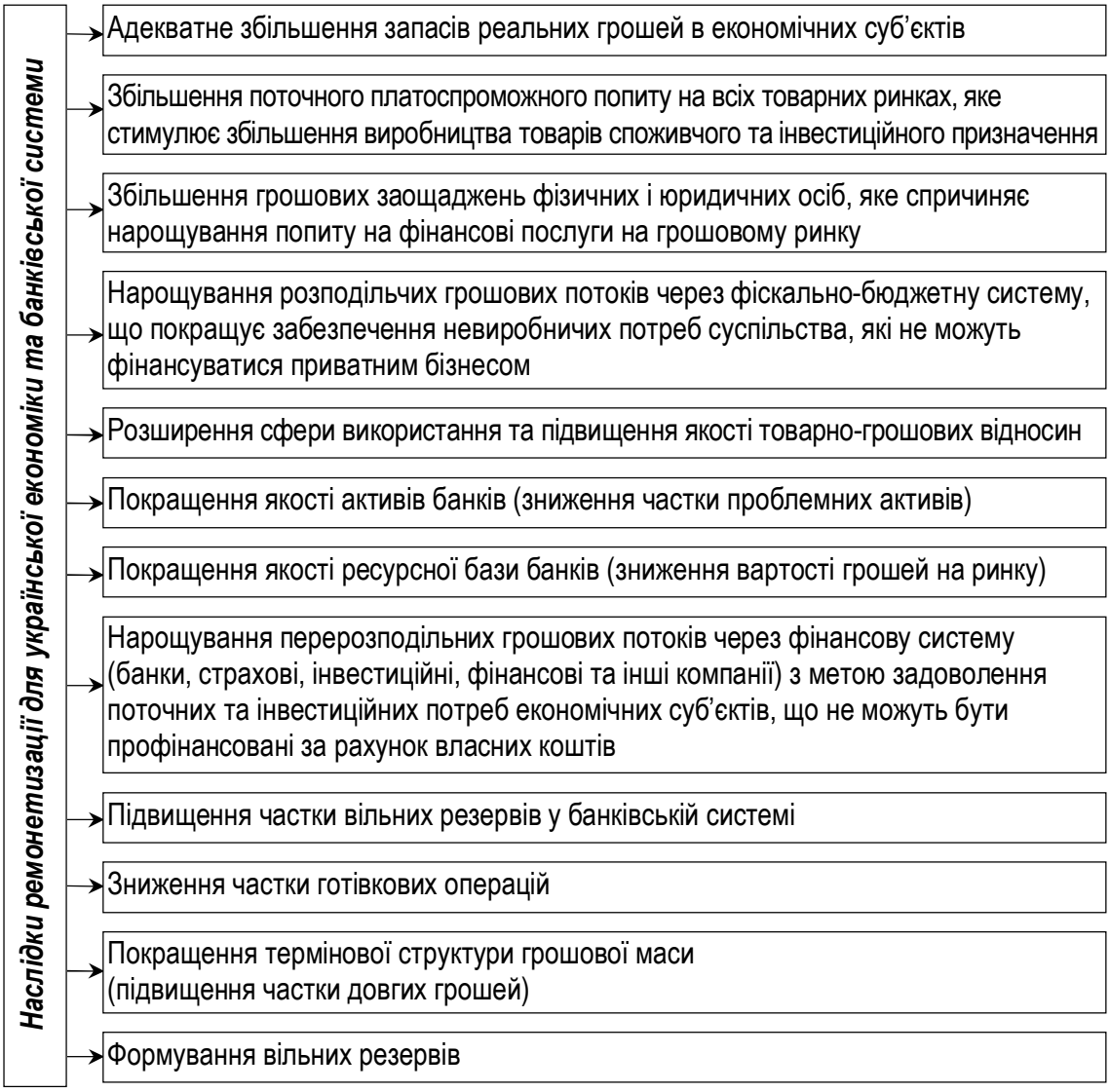

Рис. 3. Наслідки ремонетизації для вітчизняної економіки з точки зору можливостей формування й ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи

Вплив ремонетизації економіки на інвестиційний потенціал банківської системи проявляється також і у формуванні вільних резервів, адже на макрорівні загальний обсяг банківських резервів визначається загальним обсягом грошової маси в обігу та її структурою. Чим більшою

є маса грошей в обігу і чим нижчою – частка готівки в ній, тим вищою є межа формування резервів банків, які слугують ресурсною складовою інвестиційного потенціалу банківської системи. Відповідно на мікрорівні обсяги резервів визначаються результатами кожного окремого банку в мобілізації вільних коштів юридичних та фізичних осіб.

Крім того, рівень монетизації економіки безпосередньо впливає на термінову структуру грошової маси, адже зі зростанням рівня монетизації відбувається зменшення частки готівки та коротких грошей у грошовій масі і, відповідно, збільшення довгих грошей. Це має принципове значення для стабільної діяльності банківської системи та підвищує якість ресурсної складової її інвестиційного потенціалу, причому покращення відбувається в кількісному та якісному форматах:

1) кількісний формат пов'язаний зі зменшенням частки готівки, що сприяє зростанню грошово-кредитного мультиплікатора, через механізм якого комерційні банки самостійно нарощують пропозицію грошей, створюючи додаткові кредитні ресурси;
2) якісний формат виникає через збільшення частки довгих грошей у загальній грошовій масі, що сприяє покращенню термінової збалансованості пасивів і активів банків, посиленню їх стабільності та зростанню рівня надійності банківської системи.

Зазначений вплив обумовлений специфікою обігу "коротких" грошей, адже при низькому рівні монетизації ВВП грошові запаси в економічних суб'єктів є незначними та повинні бути високомобільними, оскільки їх вистачає лише для задоволення потреб першої необхідності, які потребують частих платежів невеликими сумами. За таких умов задоволення інших потреб (особливо щодо довгострокових вкладень) відкладається у часі через відсутність вільних коштів. Частково проблему використання "коротких" грошей для інвестиційних потреб вирішують банки, які трансформують "короткі" гроші своїх вкладників у "довгі" кредити своїм позичальникам, але така діяльність, по-перше, пов'язана з суттєвими ризиками, а по-друге, обмежена банківськими нормативами. Тому найнадійнішим способом забезпечення інвестиційних потреб економіки є формування запасів "довгих" грошей, що можливо за умови достатньо високого рівня монетизації економіки.

Водночас є підстави стверджувати, що збільшення монетизації економіки активно сприяє і підвищенню капіталізації банків. В умовах, коли рівні банківських відсотків і ризиків знизяться до прийнятного рівня, заощаджувачам стане не менш вигідно вкладати кошти в капітал банків, ніж на депозити, що відповідно забезпечить постійне збільшення капіталу банків.

Висновки. На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що збільшення рівня ремонетизації економіки є важливим економічним індикатором та макроекономічною передумовою підвищення інвестиційного потенціалу банківської системи. На сьогодні монетарна політика багато в чому зумовлює характер глобальних процесів, що мають місце в усіх сферах функціонування сучасного суспільства, зокрема в банківській системі. Грошовий обіг є не тільки інформативним індикатором, але й модулятором стану розвитку кон'юнктури фінансового ринку. Умови підтримання стабільності банківської системи та її здатність виконувати функцію постачальника інвестиційних ресурсів для реального сектора економіки, значною мірою залежать від відповідності рівня реальної потреби в грошових коштах для здійснення господарчої діяльності та обсягу їх фактичного надходження до обігу. Тому в контексті формалізації умов та граничних меж ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи визначення оптимальної кількості грошей, яка має знаходитися в обороті, має дуже важливе значення. Саме тому дуже важливим напрямком подальших досліджень має стати формування окремого блоку монетарного аналізу з метою управління перебудовою емісійного та трансмісійного механізмів монетарної політики.

Список літератури

1. Альошина, І. В. Монетаризація трансформаційної економіки: методологія дослідження, зміст і фактори [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Альошина Ірина Вікторівна ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. –Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 20 с.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Обжинська, Х. Походження, суть та функції грошей [Текст] / Х. Обжинська // Офіційний вісник Національного банку Польщі. – 2007. – № 2. – С. 68–73.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
5. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fg.org.ua/.

Summary

In the article the main directions of monetization, remonetization and demonetization influence on abilities to form and effective use of banking system investment potential, systemized consequences in context of misbalanced economy of Ukraine, which took place in result of demonetization, defined positive consequences of current remonetization policy in Ukraine from the point of view of banking system investment potential use in process of investment restoration of economy.

Отримано 11.12.2009

УДК 336.76

Г.В. Кравчук, *канд. екон. наук,*
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті проаналізовано основні проблеми сучасного стану страхового ринку України та визначені основні перспективи його подальшого розвитку.

Ключові слова: страховий ринок, фінансова криза, конкурентоспроможність, нові можливості.

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності постає необхідність не тільки вирішення проблем страхового ринку в конкретний момент часу, але й формування комплексу заходів, необхідних для поступального розвитку вітчизняної страхової галузі в цілому. Дані дії дають можливість не тільки розвинути вітчизняний страховий ринок, але й не допустити повторення відповідних проблем у подальшому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи і проблема розвитку вітчизняного страхового ринку та важливість страхової галузі для подальшого розвитку економіки країни в цілому досліджені в роботах О.О. Власенко [1], О. Завади [2], О.М. Кисельової [3], О.Г. Коренєвої [4], А.Л. Самойловського [5], І.І. Субачова [6].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. В умовах фінансової кризи, посилення інтеграційних процесів і взаємозв'язку національних економік постає необхідність визначення комплексу заходів щодо виходу страхового ринку України на якісно новий рівень розвитку з високим рівнем конкурентоспроможності. Ці дії забезпечать відповідні умови діяльності страхових компаній, які необхідні страховикам для ефективного надання послуг як вітчизняним, так і закордонним суб'єктам господарювання.

Мета статті – визначення необхідних умов подальшого розвитку страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Перспективність подальшого розвитку страхового ринку України обумовлена не тільки подоланням нестабільної ситуації, яка в даний час спостерігається в економіці країни, але й вирішенням проблем, які накопичувались упродовж всього історичного розвитку вітчизняного страхового ринку. Сучасна фінансова криза лише загострила існуючі та виявила нові проблеми українського страхування.

Стрімкий розвиток страхового ринку України, який відбувався протягом 1996-2008 рр., та оптимістичні настрої його учасників обумовлені насамперед швидкими темпами зростання валових страхових премій.

© Г.В. Кравчук, 2009

Дана ситуація була результатом нерозвиненості страхової галузі в Україні та низького охоплення страховими послугами суб'єктів господарювання та населення України. Активне створення страхових компаній, метою діяльності яких і до цього часу залишається нарощення страхових премій, обсяги яких набагато більші за страхові виплати, захват ринку за рахунок демпінгу страхових тарифів, оптимізація оподаткування та легалізація доходів, отриманих кримінальним шляхом, сприяло розвитку вітчизняного страхового ринку за кількісними показниками, але не за якісною його складовою.

На сьогоднішній день основними проблемами страхового ринку України є такі:

- незначний розмір уставного фонду, який повинні сплатити новостворені страхові компанії;
- невідповідність нормам ліквідності, диверсифікації та прибутковості розміщення страховиками коштів страхових резервів;
- низька фінансова надійність і платоспроможність страховиків;
- недостатні обсяги капіталізації та низька ліквідність активів страхових компаній;
- відмінність системи оподаткування страхових компаній та інших суб'єктів господарювання;
- невизначеність механізму передавання активів однієї страхової компанії іншій;
- недостатній контроль і регулювання перестрахових операцій;
- слабка розвиненість страхування життя та недержавного пенсійного страхування;
- низький рівень актуарної практики та інституту брокерів на страховому ринку;
- блокування Верховною Радою прийняття нової редакції Закону України "Про страхування" та законів стосовно страхування екологічних і сільськогосподарських ризиків;
- обмеженість функцій Держфінпослуг відносно регулювання та пруденційних заходів щодо контролю за страховим ринком.

Вирішення даних проблем є необхідною умовою подальшого розвитку українського страхового ринку та досягнення високого рівня конкурентоспроможності його учасників. Відсутність перетворень та інфраструктурної перебудови страхового ринку України так і залишить його інструментом шахрайських зловживань і швидкого збагачення власників страхових компаній без реалізації значного фінансового та інвестиційного потенціалу.

Ще однією вагомою проблемою страхового ринку, яка постала в умовах фінансової кризи, є відокремленість антикризових дій взаємообумовлених ринків, які обслуговують фінансові відносини. Так,

якщо виходити з позиції, що однією з основних складових ринкових перетворень у державі є всебічно розвинутий зі сформованою інфраструктурою ринок фінансових послуг, то елементи даного ринку у вигляді ринку банківських і небанківських послуг повинні не тільки взаємовигідно співпрацювати, але й стимулювати наступний розвиток один одного за рахунок прозорих відносин між його учасниками. У свою чергу, значний вплив на ринок банківських і небанківських послуг має рівень розвитку та ефективність діяльності фондового ринку.

Для українського ринку страхування кризова ситуація в банківській сфері та падіння вартості цінних паперів на фондових біржах стали ще однією значною проблемою, яка значно вплинула на фінансову стійкість страховиків. Так, мораторій на видачу депозитів значно знизив рівень платоспроможності страхових компаній, оскільки в середньому приблизно 30 % страхових резервів зосереджено саме в банківських вкладах. Покращення ситуації з видачею банківських вкладів не відбулося і після зняття мораторію, оскільки в значну частину банків ввели тимчасові адміністрації, або банківські установи самі затягують процедуру повернення депозитів. Дана ситуація ускладнюється ще й небажанням співпраці НБУ з Держфінпослуг стосовно врегулювання ситуації з поверненням депозитів.

Крім того, плани Держфінпослуг відносно створення фонду рефінансування збанкрутілих страхових компаній також не було підтримано керівництвом НБУ. Це призвело до обмеження антикризових заходів з боку Держфінпослуг. Отже, покращення фінансового стану страхових компаній можливе лише за рахунок збільшення статутного фонду за рахунок коштів акціонерів і власників страховиків.

Падіння вартості акцій на фондових біржах України також значно вплинуло на стабільність діяльності страхових компаній. Так, питома вага страхових резервів, вкладених в акції, становить більше ніж 34 % фінансових ресурсів страхових резервів у цілому. Зниження котирувань акцій більше ніж в три рази в 2008 р. порівняно з 2007 р. значно зменшило прибуток, який страхова компанія отримала б в разі продажу цінних паперів. Крім того, значна частина портфеля акцій страховиків – це низьколіквідні цінні папери або взагалі акції, які не пройшли лістинг на жодній з фондових площадок. Дана ситуація унеможливлює швидке виконання зобов'язань страхових компаній за рахунок реалізації даних активів навіть за мінімальною ціною.

Отже, подальший розвиток страхового ринку України також буде залежати від розвитку вітчизняного фондового ринку та послуг, які будуть на ньому пропонуватись, та стабільності функціонування банківської системи і спільного регулювання банківського та небанківського ринків фінансових послуг.

Таким чином, проблеми, про які наголошували учасники страхового ринку та наглядові органи протягом всього періоду розвитку вітчизняного страхового ринку, постали найбільш гостро саме в період економічного спаду та зниження платоспроможного попиту з боку страхувальників.

Безумовно, стверджувати однозначно про неконтрольований розвиток страхового ринку протягом 1996-2008 рр. недоцільно. За даний період державними органами контролю за страховим ринком, саморегулівними організаціями та суб'єктами страхового ринку були здійснені певні кроки щодо покращення нагляду за страховою діяльністю, реєстрації та ліцензування учасників страхового ринку та розвитку певних видів страхування. Але темп і межі даних зрушень не відповідали сучасному конкурентному середовищу глобальної економіки і викликам, які вона висуває перед національними суб'єктами ринку фінансових послуг.

Намагання вітчизняної політичної еліти до швидкої інтеграції нашої держави в міжнародні фінансово-економічні відносини не відповідає заходам, які здійснюють органи законодавчої і виконавчої влади в Україні. Дана ситуація може призвести не тільки до неспроможності рівної конкуренції між учасниками страхових ринків різних країн світу, але й до затягування інтеграційних процесів між нашою державою та світовою спільнотою. Це, по суті, є набагато більшою проблемою і може вплинути як на скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій і темпи адаптації вітчизняного законодавства до норм ЄС, так і зупинити розвиток ринку фінансових послуг в Україні на невизначений термін.

Таким чином, можна спрогнозувати два шляхи подальшого розвитку страхового ринку України: песимістичний і оптимістичний. За умови незначних перетворень законодавчого поля та збереження існуючих умов діяльності суб'єктів страхових відносин страховий ринок України і в подальшому буде розвиватись лише за допомогою перевищення темпів зростання премій над виплатами. Дана динаміка стане можливою за рахунок освоєння нової клієнтської бази, демпінгу тарифів на страхові послуги та прийняття на законодавчому рівні обов'язковості для визначеного виду страхування (наприклад, медичне страхування). Але за умови зменшення економічного зростання вищенаведена політика виявляється неможливою і призводить до невиконання страховиками взятих на себе зобов'язань.

Вищерозглянутий шлях розвитку страхового ринку України не призведе до його перетворень та якісної зміни умов діяльності на ньому, що в результаті ще більше поглибить кризу страхової галузі. Збільшення обсягів невиплат страхових відшкодувань і банкрутство

страхових компаній спричинить втрату довіри населення та підприємців до страхування в цілому.

Незважаючи на значні проблеми, потенційно страховий ринок України має значні можливості для розвитку та збільшення впливу не тільки в межах країни, але й за кордоном. Промисловий потенціал вітчизняної економіки і значна кількість населення створюють необмежені умови для страхування різних видів господарських, майнових, фінансових і соціальних ризиків. Подальший розвиток сільського господарства, медичної сфери, екологічної безпеки та свідомості суспільства щодо власної безпеки життєдіяльності можуть виявитися вагомим стимулом збільшення об'єктів страхування і відповідно розширення видів страхових послуг.

Успішність розвитку українського страхового ринку буде залежати від вирішення питань стосовно збільшення вимог до організації страхової діяльності (рівня сплаченого статутного фонду, цін на ліцензії, встановлення походження капіталу та осіб, які є власниками страхової компанії) для запобігання виходу на ринок кептивних і схемних страхових компаній та неможливості відкриття власниками збанкрутілого страховика нової компанії. Поряд з жорстким регулюванням рівня ліквідності і справедливої вартості активів страхових компаній дані заходи сприятимуть збільшенню капіталізації вітчизняного страхового ринку. Додатковим фактором збільшення можливості страхових компаній покривати значні за розмірами ризики може стати раціональна політика самих страховиків і жорстке регулювання з боку Держфінпослуг напрямків розміщення коштів страхових резервів. Це сприятиме збільшенню прибутковості страхової діяльності за рахунок зростання інвестиційного доходу і відповідно покращення фінансової стійкості компанії.

Стратегічним завданням удосконалення страхової діяльності в Україні в наступні роки повинна стати зміна системи оподаткування страховиків і переведення їх на загальну систему стягування податків, яка розповсюджена на інші суб'єкти господарювання. Дані заходи паралельно з жорстоким регулюванням перестрахових операцій нададуть можливість зупинити "схемне" страхування та методи оптимізації оподаткування.

Інтенсивність розвитку страхового ринку також значно залежить від розвитку посередницьких послуг на ньому. Так, для страхових компаній це додатковий канал продажу власних послуг і пошуку в разі необхідності партнерів по перестрахуванню, а для страхувальників страховий брокер є зацікавленою особою у виконанні всіх взятих на себе зобов'язань страховою компанією перед клієнтом. Даний факт повинен стати основою для подальшого стимулювання інституту брокерства в Україні.

У період фінансової нестабільності гостро постала проблема невідповідної актуарної підготовки працівників страхових компаній, які не забезпечили математичну оцінку імовірності настання страхових випадків та умов досягнення платоспроможності страховими компаніями.

Крім того, значні перешкоди існують і в сфері можливої консолідації ринку, так до цього часу не визначений механізм передавання активів одній страховій компанії іншою, в разі неспроможності останньої відповідати за взятими на себе зобов'язаннями. Даний факт значно ускладнює процедуру сплати клієнтам збанкрутілої компанії страхових відшкодувань, що особливо важливо для збереження довіри страхувальників до страхування в цілому.

Основною передумовою розвитку українського страхового ринку в наступні роки повинна стати співпраця суб'єктів страхового ринку з іншими учасниками ринку фінансових послуг і виконавчими та законодавчими органами влади. Тільки за умови прийняття відповідних нормативно-правових актів, які забезпечують ефективне регулювання страхового ринку, Держфінпослуг матиме можливість всебічного контролю за страховими відносинами, а страхові компанії, які займаються "справжнім" страхуванням, покращувати власні конкурентні переваги.

Виходячи з цього основними можливостями подальшого розвитку страхового ринку України є розвиток страхування життя, розвитку медичного страхування, освоєння страхування сільськогосподарських та екологічних ризиків, прийняття нового закону "Про страхування". Уведення в дію норм нового страхового законодавства зі всіма можливими доповненнями та адаптацією його до норм ЄС вирішить значну кількість проблем страхового ринку України, пов'язаних з ефективним регулюванням його суб'єктів.

За рахунок даних перетворень український страховий ринок перетвориться на ефективний механізм акумулювання і подальшого перерозподілу фінансових ресурсів страхувальників та інструмент захисту інтересів суб'єктів господарювання та фізичних осіб в разі настання несприятливих подій різного роду як в межах України, так і в міжнародному масштабі.

Висновки. Отже, тільки за умови стратегічного розвитку страхових відносин в Україні і всебічної підтримки відповідних змін з боку не тільки учасників ринку і Держфінпослуг, а й інших органів виконавчої та законодавчої влади вітчизняний страховий ринок може стати конкурентоспроможним і дієвим механізмом не тільки захисту суспільних і господарських інтересів, але й інструментом стимулювання розвитку економіки країни в цілому.

Список літератури

1. Власенко, О. О. Розвиток страхового ринку України [Текст] / О. О. Власенко // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 140–145.
2. Завада, О. Розвиток страхового ринку України: що? як? коли? [Текст] / О. Завада // Фінансовий ринок України. – 2008. – № 10. – С. 14–16.
3. Кисельова, О. М. Фактори, які впливають на розвиток страхового ринку України [Текст] / О. М. Кисельова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 2. – С. 76–80.
4. Коренєва, О. Г. Розвиток ринку страхових послуг України в умовах вступу України до СОТ [Текст] / О. Г. Коренєва, К. В. Шилікова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць / ДВНЗ "УАБС НБУ" ; [ред. А. О. Єпіфанов]. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. – Вип. 23. – С. 54–61.
5. Самойловський, А. Л. Страхування як фактор макроекономічної рівноваги та напрямки інтенсифікації ролі страхування в економіці країни [Текст] / А. Л. Самойловський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 1. – С. 26–30.
6. Субачов, І. І. Розвиток страхового ринку в Україні як фактора фінансової стабілізації економіки [Текст] / І. І. Субачов, В. Я. Олійник, Т. Є. Терещенко // Фінанси України. – 2001. – № 5. – С. 130–134.

Summary

The article analyzes the main problems of the insurance market in Ukraine and defines the major trends of its further development.

Отримано 11.12.2009

УДК 336.72

Н.В. Недільська, *аспірантка Університету банківської справи Національного банку України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗИ

У статті досліджено особливості функціонування організаційно-економічного механізму іпотечного кредитування в умовах кризи, визначено основні чинники стримування іпотечного кредитування, запропоновано систему заходів щодо його стимулювання.

Ключові слова: іпотечне кредитування, фінансова криза, кредитні ресурси, відсоткова ставка, організаційно-економічний механізм, реструктуризація.

Постановка проблеми. Іпотечне кредитування є одним із важливих механізмів стимулювання розвитку реального сектора економіки та забезпечення економічного зростання. Кризова ситуація, в якій опинилася банківська система країни, негативно вплинула на розвиток

© Н.В. Недільська, 2009

банківського сектору та на процеси кредитування житла. У зв'язку з цим актуального значення набуває необхідність відновлення іпотечного кредитування на основі вдосконалення його організаційно-економічних, правових та фінансових механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемам становлення та розвитку вітчизняного ринку іпотечного кредитування в науковій літературі приділяється достатня увага. Протягом останніх років розроблено потужну законодавчу та нормативну базу, створено відповідні інститути, зокрема Державну іпотечну установу. Достатньо ефективною до останнього часу була практика кредитування з боку банківських установ [3; 4]. Серед науковців, які досліджують проблеми іпотечного кредитування, необхідно назвати праці Г.І. Андрєєвої, О.Д. Вовчак, А.П. Вожжова, О.Т. Євтуха, С.М. Козьменка, В.І. Кравченка, В.Д. Лагутіна, В.І. Міщенка, Т.С. Смовженко, А.В. Сомик, В.С. Стельмаха та інших науковців.

Водночас слід зазначити, що **не вирішеними раніше частинами проблеми** є розробка організаційно-економічних засад і стимулів розвитку іпотечного кредитування в умовах довготривалої фінансової кризи. Тому **мета даної статті** полягає у дослідженні механізму та розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення функціонування організаційно-економічних засад стимулювання та подальшого розвитку вітчизняного ринку іпотечного кредитування.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-економічним механізмом розвитку іпотечного кредитування вважається сукупність заходів, методів та інструментів регулювання і управління процесами кредитування житла за участю всіх суб'єктів кредитного процесу.

Проведений аналіз свідчить про те, що в 2009 р. кредитна активність вітчизняних банків була низькою, до того ж активні дії Національного банку щодо підтримки ліквідності не змогли достатньо дієво стимулювати ці процеси. Головними причинами зниження кредитної активності банків стали *нестабільна економічна та політична ситуація, спад виробництва,* зниження рівня платоспроможності позичальників, *цінова нестабільність на ринку нерухомості та в будівництві, а також висока вартість ресурсів і високий рівень ризику.*

Дослідження провідних науковців і вітчизняна банківська практика показали, що в нинішніх умовах на основі лише монетарних і регулятивних заходів Національного банку відновити кредитну активність банків дуже складно [5]. На наш погляд, основні резерви стимулювання активної кредитної діяльності банків, зокрема в іпотечному кредитуванні, полягають у стабілізації ресурсної бази банків шляхом відновлення довіри до банківської системи та повернення

в банківську систему коштів, які були вилучені під час кризи. Це можна досягти лише за умови макроекономічної стабільності, проведення структурних реформ, забезпечення стійкості фінансової системи та максимальної орієнтації її діяльності на реалізацію інтересів реального сектора економіки.

За період з 01.01.2008 до 01.09.2009 загальний обсяг наданих банками кредитів зріс на 55,6 %, або на 269,8 млрд. грн. При цьому за 2008 р. зростання склало 63,2 %, однак уже за вісім місяців 2009 р. обсяг кредитів зменшився на 4,7 %, а частка кредитів у загальних активах банків порівняно початком року скоротилась з 81,4 до 77,9 %.

Найбільш динамічними були зміни в структурі кредитів у іноземній валюті, які з 01.01.2008 до 01.09.2009 зросли на 63,3 %, або на 169,1 млрд. грн., у т.ч. за 2008 – на 91,4 %. За вісім місяців 2009 р. їх обсяг скоротився на 12,6 %, що складає лише 55,6 % загального обсягу наданих банками кредитів.

Характерною рисою процесів кредитування протягом останнього року є скорочення обсягів кредитування населення. Так, кредити, надані фізичним особам, скоротилися за вісім місяців на 11,1 %, а їх частка в кредитних операціях банків зменшилась з 33,9 до 31,7 %.

Внаслідок кризи відбувся значний відтік коштів із банків, що призвело до звуження їх ресурсної бази та, відповідно, зменшення обсягів кредитування. Основними причинами відтоку депозитів слід вважати політичну та економічну нестабільність, а також зниження довіри населення до банківської системи та національної валюти.

За період з 01.10.2008 до 01.09.2009 загальна сума відтоку коштів фізичних осіб і суб'єктів господарювання із банківської системи склала 97,0 млрд. грн., з них у національній валюті – 66 млрд. грн., 4,7 млрд. дол. США – в іноземній валюті (доларовий еквівалент). Майже половина відтоку – 46 % відбулася за три останні місяці 2008 р. Протягом 2009 р. ці процеси, за винятком травня та червня, хоча і дещо повільніше, але продовжилися.

Зменшення ресурсної бази та зниження ліквідності та платоспроможності банків разом з іншими негативними наслідками кризи не тільки суттєво уповільнили кредитну діяльність банків, але й призвело до підвищення банківських ризиків і збільшення частки неякісних активів. З метою усунення цих недоліків Національний банк України запровадив низку заходів щодо формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, зокрема:

- суттєво підвищив коефіцієнти резервування залежно від ступеня ризику за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, в яких немає джерел надходжень валютної виручки;

- посилив вимоги щодо оцінки фінансового стану позичальників – фізичних і юридичних осіб, у кредитних угодах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них;
- підвищив вимоги щодо якості прийнятного забезпечення.

Крім того, враховуючи складнощі з погашенням кредитів, Національний банк прийняв рішення про надання банкам можливості послабити вимоги до окремих категорій позичальників, а саме: банкам дозволено самостійно та на власний ризик приймати рішення про пролонгацію кредитів, наданих товаровиробникам, і визначати клас позичальників без врахування такої пролонгації за умови, що їх фінансова діяльність є задовільною.

З метою спрямування процесу реструктуризації на запобігання кризових явищ і забезпечення стабільної діяльності банківської системи шляхом створення сприятливих умов для виконання позичальниками зобов'язань за кредитами, забезпечення своєчасного виконання банками зобов'язань перед вкладниками та кредиторами, уникнення небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку довірених банкам коштів, постановою Правління Національного банку України від 03.06.2009 № 328 "Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів" банкам рекомендовано дотримуватись єдиних принципів під час здійснення реструктуризації кредитної заборгованості позичальників або зміни валюти виконання зобов'язання позичальників за кредитами, наданими в іноземній валюті, на національну валюту [2]. Постановою також передбачено запровадження заходів, які можуть заохотити банки до здійснення реструктуризації кредитної заборгованості, зниження рівня ризиків і дозволять уникнути зменшення розміру їх регулятивного капіталу.

Важливе значення для визначення реального фінансового стану та забезпечення стабільності функціонування банків має рішення про проведення діагностичного обстеження та рекапіталізації банківської системи. Основна мета такого обстеження, яке проведено із залученням представників Міжнародного валютного фонду та Світового банку, – визначення платоспроможності та життєздатності банків в умовах кризи і встановлення потреби банків в додатковому капіталі, виходячи з якості його активів, відповідності активів і пасивів банків за строками та інших факторів ризику.

Одним із організаційно-економічних заходів вдосконалення механізму кредитування є надання банківським установам дозволу на здійснення реструктуризації кредитної заборгованості для забезпечення платежів за наданими кредитами шляхом продовження строків дії кредитних угод або зменшення щомісячних платежів, виходячи з фінансових можливостей позичальника. Для цього необхідно посилити

вимоги щодо перевірки кредитоспроможності позичальників як у процесі надання кредиту, так і в разі прийняття рішення про зміну умов кредитної угоди в частині підвищення процентних ставок, реструктуризації заборгованості тощо.

З метою створення сприятливих умов для забезпечення виконання фізичними особами взятих на себе зобов'язань за споживчими кредитами постановою Правління Національного банку України від 06.08.2009 № 461 "Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів" схвалено Рекомендації щодо роботи банків з позичальниками – фізичними особами, які мають заборгованість за споживчими кредитами та потрапили в скрутне фінансове становище [2].

На наш погляд, важливим чинником формування дієвого організаційно-економічного механізму є запровадження комплексу антикризових заходів у кредитній, податковій, інвестиційній та валютній сферах, а саме:

- надання банкам права проводити реструктуризацію заборгованості за кредитами позичальників – фізичних осіб та звільняти позичальників від сплати штрафних санкцій за несвоєчасне виконання умов кредитних договорів, що виникли до початку такої реструктуризації;
- заборона фінансовим установам надавати кредити в іноземній валюті фізичним особам, які не провадять підприємницьку діяльність;
- зміна порядку формування банками та іншими фінансовими установами страхового резерву.

Суттєве значення для стимулювання розвитку іпотечного кредитування має прийняття Закону України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва", який містять положення щодо пільгового кредитування суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють будівництво за рахунок довгострокового рефінансування Національним банком кредитно-фінансових установ і компенсації їм різниці, що виникає між ставкою за зазначеними кредитами та поточною ринковою вартістю [1].

Однак при цьому слід зазначити, що відповідно до Закону України "Про Національний банк України" Національний банк не має права компенсувати банкам витрати, пов'язані зі зміною відсоткової ставки за кредитами, а також здійснювати рефінансування під окремі державні програми, оскільки на нього покладено виконання інших функцій [5].

В умовах фінансової кризи кредитну діяльність банків суттєво ускладнює політичний тиск та адміністративне втручання, пропозиції щодо запровадження мораторію на стягнення майна фізичних осіб, яке є заставою чи іпотечним забезпеченням за кредитними договорами, позбавлення банків можливості реалізовувати забезпечення, що створює передумови для припинення кредитування взагалі.

Прикладом реалізації організаційно-економічних заходів протидії фінансовій кризі на ринку іпотечного кредитування є діяльність Державної іпотечної установи (ДІУ), яка разом з банками є системоутворюючим інституційним елементом іпотечного механізму. За станом на 01.09.2009 з Державною іпотечною установою співпрацювало 78 вітчизняних банків. І хоча лише 28 банків продовжували здійснювати іпотечне кредитування, ДІУ вживала всіх можливих заходів, щоб підтримати кредитний процес, стимулювати банки та заохотити позичальників, уникнувши суттєвих ризиків і збитків.

Аналіз особливих умов надання іпотечних кредитів за стандартами Державної іпотечної установи в II кварталі 2009 р., поданих у табл. 1, свідчить про те, що ДІУ в цілому вдалося зберегти умови іпотечного кредитування практично на рівні 2008 р. (зокрема коефіцієнти PTI, LTV, OTI), хоча ставка рефінансування та відсоткова ставка за кредитами суттєво зросли.

Динаміка двох основних показників діяльності ДІУ – ринкового та фактичного значень індексів іпотечного кредитування свідчить про наявність резервів як у діяльності самої установи, так і на ринку іпотечного кредитування, яке здійснюють банки.

Ринковий індекс іпотечного кредитування визначається як середнє значення ефективних відсоткових ставок (сукупних щомісячних витрат позичальника за користування кредитом: відсотків, комісій тощо) за іпотечними житловими кредитами, які надаються банками фізичним особам у гривні.

Цей індекс розраховує ДІУ щомісячно на підставі інформації Української національної іпотечної асоціації за станом на 01.09.2009 цей індекс складав 26,02 %. На таких умовах здійснюється кредитування тільки вилученого заставного житла або новобудов, що фінансувалися банком. Такий рівень відсотків за кризових умов можна вважати цілком прийнятним показником для іпотечного кредитування.

Індекс іпотечного кредитування, який практично визначає мінімальний рівень дохідності кредитних операцій ДІУ, розраховується як середнє значення ефективних відсоткових ставок за іпотечними житловими кредитами, що надаються банками-партнерами в гривні за її стандартами ДІУ, рефінансування та обслуговування іпотечних житлових кредитів. Індекс іпотечного кредитування визначається щомісяця для порівняння умов іпотечного кредитування, які існують на ринку, та умов іпотечного кредитування, які пропонує ДІУ. За станом на 01.09.2009 цей показник дорівнював 16,75 %, що на 3,25 п. п. вище від ставки рефінансування [7].

Таблиця 1

Особливі умови надання іпотечних кредитів за стандартами Державної іпотечної установи в II кварталі 2009 р. [7]

Показник	Характеристика
Цільове призначення кредиту	1. Придбання у власність житла. 2. Поліпшення житлових умов
Термін кредиту	Мінімальний – 5 років, максимальний – 30 років
Сума іпотечного кредиту	Максимальний розмір кредиту на одного позичальника залежно від місця розташування житла встановлюється: - м. Київ та населені пункти приміської зони – 1 млн. грн.; - м. Севастополь, міста понад 1 млн. осіб населення та населені пункти приміської зони таких міст – 750 тис. грн.; - інші міста обласного значення – 500 тис. грн.; - міста районного значення – 300 тис. грн.; - інші міста та селища – 200 тис. грн. Мінімальний розмір кредиту на одного позичальника – 75 тис. грн.
Строк і ставка рефінансування	Повний строк дії договору про іпотечний кредит. ДІУ залишає за собою право здійснити 01.12.2011 зворотне відступлення прав вимоги за іпотечними кредитами, набутими Установою. Ставка рефінансування – 13,5 % річних
Коефіцієнти PTI	Максимальне значення відношення періодичних витрат позичальника на обслуговування боргу за іпотечним кредитом до чистого сукупного доходу позичальника та членів його родини за відповідний період повинно становити не більше 45 %. Члени родини Позичальника обов'язково повинні бути поручителями за іпотечним кредитом
Коефіцієнт OTI	Максимальне значення відношення загальної суми всіх періодичних зобов'язань позичальника та членів його родини до чистого сукупного доходу позичальника та членів його родини за відповідний період повинно становити не більше 50 %
Коефіцієнт LTV	Співвідношення між сумою іпотечного кредиту та оціночною (ринковою) вартістю предмета іпотеки, визначеною суб'єктом оціночної діяльності, не може перевищувати 75 %
Вимоги до страхового забезпечення	Позичальник має здійснити страхування предмета іпотеки на його повну вартість (оціночну вартість, визначену суб'єктом оціночної діяльності) від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування
Вимоги щодо пріоритетного рефінансування	Різниця між вартістю іпотечного кредиту та ставкою рефінансування ДІУ (винагорода банку) не повинна перевищувати 1,5 %

Аналіз ринкового та фактичного значень індексів іпотечного кредитування свідчить про наявність у діяльності ДІУ навіть на сьогоднішній день резервів зниження відсоткових ставок і вартості іпотечних кредитів

для позичальників, однак в умовах високої інфляції забезпечити здешевлення кредитів дуже важко.

Висновки. Дослідження особливостей функціонування організаційно-економічного механізму іпотечного кредитування в умовах кризи дозволило визначити основні чинники стримування іпотечного кредитування, до яких належать: нестабільна економічна та політична ситуація, спад виробництва, зниження доходів юридичних і фізичних осіб, цінова нестабільність на ринку нерухомості та в будівництві, а також висока вартість ресурсів і високий рівень ризику.

Основними організаційно-економічними заходами щодо стимулювання розвитку іпотечного кредитування в нинішніх умовах повинні бути: відновлення кредитування реального сектора економіки, зокрема будівництва житла, зниження відсоткових ставок за іпотечними кредитами, реструктуризація боргів позичальників, які опинилися в скрутному становищі, використання додаткових можливостей підтримки ліквідності та рефінансування банківських установ, що здійснюють іпотечне кредитування, розвиток ринку іпотечних облігацій, відновлення довіри населення до національної грошової одиниці та банківської системи в цілому.

Список літератури

1. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва [Електронний ресурс] : Закон України за станом на 25.12.2008 № 800-VI. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
2. Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 03.06.2009 № 328. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
3. Про іпотеку [Електронний ресурс] : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
4. Про іпотечні облігації [Електронний ресурс] : Закон України від 22.12.2005 № 3273-IV. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
5. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.99 № 679-XIV. – Режим доступу : http://rada/gov.ua.
6. Стельмах, В. С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін [Текст] / за ред. В. С. Стельмаха. – К. : Центр наукових досліджень НБУ ; Університет банківської справи НБУ, 2009. – 404 с.
7. Умови здійснення рефінансування банків-партнерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ipoteka.gov.ua.

Summary

It has been analyzed the peculiarities of functioning of the organizational and economic mechanism of the mortgage credit in the context of crisis. It has been determined the main factors of the mortgage credit restraint and suggested the system of measures as for its stimulating.

Отримано 11.12.2009

УДК 336.13.012.24:330.33.01

А.О. Падалко, *Одеський державний економічний університет*

РЕФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Світова фінансова криза виявила гостру необхідність реформування як фінансової системи в цілому, так і банківської зокрема. У даній статті розглядаються деякі пропозиції світових фінансових інститутів щодо реформування фінансової системи.

Ключові слова: мегарегулятор, протиклічні механізми, стрес-тестування, кризи-менеджмент.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя відбувається безперервна дискусія з питання вдосконалення регулювання як фінансової системи в цілому, так і банківської зокрема. Результатом дискусії стала, з одного боку, уніфікація регулятивних механізмів шляхом впровадження на першому етапі стандартів Базеля I, потім ухвалення і підготовка впровадження стандартів Базеля II, а з іншого боку – зміна структури регуляторів фінансових ринків, зокрема їх злиття у так звані мегарегулятори.

Проте світова фінансова криза проявила нездатність існуючої системи регулювання фінансового ринку справлятися з ризиками і дисбалансами в його функціонуванні.

Криза уразила фінансові ринки всіх країн, незалежно від вживаних фінансових стандартів і механізмів регулювання. Наявність або відсутність єдиного регулятора також не змінила впливу кризи на фінансові системи окремих держав. Наприклад, у Великобританії на момент кризи вже 10 років функціонував єдиний регулятор фінансових ринків – Британське управління з фінансового регулювання і нагляду (FSA). У той час у США останні 20 років практично не змінювалися механізми і стандарти фінансового регулювання. Проте обидві ці держави однаково постраждали від фінансової кризи. За оцінкою пана Алістера Дарлінга, міністра фінансів Великобританії, наслідки її найсерйозніші за останні 60 років [8].

Указане свідчить про необхідність переглянути ефективність існуючих методів і організаційних структур регулювання фінансових ринків і виробити рекомендації щодо поліпшення їх функціонування.

Аналіз останніх публікацій. В Україні питанням регулювання фінансових ринків і банківської діяльності присвячені праці багато дослідників: М.Ф. Білоцкая, М.О. Боровкіна, Я.В. Грудзевич, О.В. Копилова, А.С. Криклій, В.Л. Кротюк, П.В. Матвієнко, Г.Ю. Міщук, О. Позднякова, А.Ю. Симоновського, В. Смагіна, Ю.А. Соколова.

© А.О. Падалко, 2009

Водночас слід зазначити, що багато з них у своїх дослідженнях і рекомендаціях не врахували можливість впливу кризи на фінансову систему.

У 2009 році відразу декількома міжнародними фінансовими інститутами був проведений аналіз причин виникнення фінансової кризи і були внесені для обговорення пропозиції щодо реформування фінансової системи в ЄС, США, Великобританії, Швейцарії:

- в ЄС такі пропозиції були розроблені і обнародувані в кінці лютого 2009 року групою Ла-рошель у рамках повноважень, наданих Єврокомісією;
- у США пропозиції щодо реформування фінансової системи були подані Державним казначейством у середині липня 2009 року з одночасним поданням відповідного законодавчого пакета в конгрес [6];
- у Швейцарії комітет Базеля банківського нагляду при банку Базеля міжнародних розрахунків (ББМР) опублікував у середині січня 2009 року пропозиції про зміну існуючих правил Базеля II [7];
- на початку квітня 2008 року Форум фінансової стабільності (ФФС), що об'єднував керівників центральних банків і міністрів фінансів 20 провідних країн світу, підготував "Доповідь з питань підвищення стійкості ринку та зміцнення інституційної інфраструктури" [9];
- у Великобританії Головою FSA Адером Тернером у лютому 2009 р. був опублікований так званий "Огляд Тернера", в якому також були винесені для обговорення рекомендації про зміну механізмів фінансового регулювання.

Мета статті. Для досягнення мети в роботі проведений аналіз пропозицій різних міжнародних організацій банкам щодо реформування регулювання фінансової системи.

Виклад основного матеріалу. На думку Алістера Дарлінга, міністра фінансів Великобританії, основною причиною світової фінансової кризи є помилки світової банківської системи. Тому і вихід з фінансової кризи він бачить саме в зміцненні і реформуванні банківської системи як основи фінансової системи світу.

Тому дане дослідження сфокусовано на аналізі пропозицій щодо регулювання банківської системи.

Насамперед розглянемо пропозиції світових фінансових інститутів щодо внесення змін у вимоги до мінімального необхідного банківського капіталу (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння пропозицій щодо змін вимог до банківського капіталу

Автор	Зміст пропозицій
Доповідь Тернера, Великобританія	- збільшення нормативів власного капіталу як якісно, так і кількісно; - збільшення у 3 рази нормативу мінімального капіталу для банківського портфеля цінних паперів; - введення обмежень значення верхньої межі загального левериджу; - створення протициклічних резервів капіталу; - перегляд методів оцінки ризиків
Доповідь Ла-рошель, Євросоюз	- збільшення мінімального власного банківського капіталу; - розробка заходів щодо зниження впливу циклічності на фінансову систему
Пропозиції Казначейства, США	- зміна структури мінімального регулятивного капіталу; - більш жорсткі вимоги до великих фінансових установ; - вимога до ББМР розглядати регулювання міжнародних фінансів з урахуванням нової ваги ризиків, циклічності фінансової системи і загального рівня левериджу
Пропозиції ББМР, Швейцарія	- збільшення резервів капіталу по деяких продуктах, включаючи ресек'юритизовані; - вимога більш ретельного опрацьовування моделей оцінки ризиків і методів вірогідності
Пропозиції ФФС	- збільшення нормативів необхідного регулятивного капіталу по деяких комплексно структурованих продуктах в активах банку; - створення відрахувань у додатковий капітал на випадок дефолту і випадкових ризиків; - зменшення впливу циклічності на зміни капіталу; - підтримка банків додатковими необхідними ресурсами у разі недостатності регулятивного капіталу

Аналізуючи пропозиції щодо зміни вимог до капіталу банків, можна зробити висновок, що всі вони зводяться до трьох основних пропозицій:

- підвищення нормативів адекватності регулятивного капіталу, особливо співвідношення основного капіталу до зважених активів банку;
- поліпшення якості регулятивного капіталу;
- впровадження протициклічних механізмів.

Незважаючи на те, що, відповідно до Базеля I, у більшості країн прийнято мінімальне співвідношення адекватності регулятивного капіталу у розмірі 8 %, а багато банків, відповідно до своєї звітності, мали показники більше 8 %, під час кризи вони не змогли обійтися без підтримки держави,тому збанкрутували [4].

Немає єдиного механізму розрахунку адекватності регулятивного капіталу, його рівень відрізняється залежно від юрисдикції банку (наприклад, рівень адекватності регулятивного капіталу (7,6 %) австралійського банку відповідає рівню 10,1 % англійського банку) [11].

Потрібне поліпшення якості як основного, так і додаткового капіталу, впровадження лімітів на напрями та обсяги інвестування основного капіталу з метою забезпечення його збереження. Хоча, на думку Асоціації банків Японії, необхідно зосередити обговорення на якості саме додаткового капіталу як основного інструмента гарантування виконання банком зобов'язань за депозитами. Крім того, необхідний індивідуальний підхід у кожній окремій юрисдикції як до нормативів адекватності регулятивного капіталу в цілому, нормативів адекватності основного і додаткового капіталу зокрема, так і до складу додаткового капіталу [5].

Стосовно ідеї протициклічного накопичення капіталу в хороший період економічного циклу для того, щоб використовувати накопичені резерви в поганий період, то ця ідея добре сприймається банківським співтовариством. Проте акцентується увага на тому, що відсутні конкретні пропозиції за формою збереження резервів і гарантії їх збереження.

Наступна група пропозицій стосується зміцнення ліквідності банківських установ. У таблиці 2 наведено угрупування основних пропозицій світових фінансових інститутів щодо регулювання ліквідності банків.

Розриви між короткостроковими зобов'язаннями і довгостроковими активами є ключовою властивістю, яка притаманна банківській системі. Завдяки цій властивості, на думку міністра фінансів Великобританії Адера Тернера, забезпечується "дзеркальний ефект" в інших сферах економіки, де позичальники можуть отримувати від банків довгострокові позикові ресурси. Проте в цій ключовій функції присутній і основний ризик банківської системи. Якщо всі вкладники захочуть отримати свої гроші одночасно, то жоден банк не зможе виконати своїх зобов'язань [4].

Події останніх років показали, що у зв'язку з легкою доступністю ресурсів на фінансових ринках, обережний підхід банків до своєї ліквідності змінився широкою практикою забезпечення довгострокових активів короткостроковими зобов'язаннями. Наприклад, у Великобританії за останні три роки, що передували кризі, обсяг довгострокових активів, забезпечених короткостроковими зобов'язаннями, зріс в три рази [4].

Тому всі рекомендації розглядають необхідність більш суворого підходу до оцінки ліквідності банків, широке застосування стрес-тестів для оцінки ліквідності банків в умовах кризових ситуацій.

Таблиця 2

Пропозиції світових фінансових інститутів щодо змін в управлінні ліквідністю банківських установ

Автор	Зміст пропозицій
Доповідь Тернера, Великобританія	- можливість впровадження нових правил ліквідності; - ретельні стрес-тести, що проводяться регуляторами; - збільшення відвертості інформації
Доповідь Ла-рошель, Євросоюз	- більш суворі нормативи ліквідності; - більша увага ліквідності в рамках нагляду
Пропозиції Казначейства, США	ББМР повинен розробити стандарти управління ліквідністю
Пропозиції ББМР, Швейцарія	- банки повинні зберігати достатню ліквідність в умовах стресів; - наглядові органи повинні адекватно оцінювати ліквідність установи; - впровадження стрес-тестів "Оцінка ризиків"
Пропозиції ФФС	- посилення загального пруденціального нагляду; - вимога посиленого стрес-тестування; - гармонізація вимог до ліквідності банків між країнами

В Україні вищезгадані рекомендації з використання стрес-тестів введені постановою Національного банку України від 06.08.2009 № 460 "Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України" [1]. Застосування стрес-тестування дозволить об'єктивніше оцінювати ризики і здатність банку протистояти потрясінням на фінансових ринках.

Ще одним важливим кроком щодо регулювання банківської системи є застосування кризи-менеджменту (табл. 3).

Як видно з табл. 3, частина фінансових інститутів не стала розглядати кризу-менеджмент як інструмент реформування банківської системи, а пропозиції комісії Ла-рошель ЄС і Форуму фінансової стабільності певною мірою протистоять одна одній. Якщо Форум фінансової стабільності виступає за збільшення інформаційної відкритості і полегшення доступу до фінансової інформації, то, на думку комісії Ла-рошель, відкритість повинна обмежуватися доступом до інформації фахівців,

а доступ до інформації широких мас громадськості допустимий у тій частині, в якій це сприятиме одужанню фінансової системи. Держказначейство США схиляється до впровадження принципів Форуму фінансової стабільності. Проте, незважаючи на певні розбіжності в думках, всі фінансові регулятори продемонстрували рішучі дії на початку загострення кризи для пом'якшення її наслідків для банківської системи. Так, наприклад, на думку Глена Радебуша, – віце-президента ФРС – у кінці 2008 року у зв'язку із загостренням кризи федеральний резерв здійснив купівлю довгострокових цінних паперів на відкритому ринку і в короткий термін подвоїв свій баланс на 2 трлн. доларів США. Цей терміновий захід дозволив знизити вартість ресурсів на ринку довгострокових запозичень бізнесу та домовласників [10].

Таблиця 3

Рекомендації міжнародних фінансових інститутів щодо застосування кризи-менеджменту

Автор	Зміст пропозицій
Доповідь Ла-рошель, Євросоюз	- підтримка громадської думки необхідна лише в тих випадках, коли це сприяє одужанню фінансової системи; - розробка явних і прозорих меж застосування кризового управління; - однакові повноваження для всіх органів ЄС, що управляють
Пропозиції Казначейства, США	- виявлення небанківських установ, неплатоспроможність яких може мати серйозні системні наслідки; - національні регулятори повинні налагодити обмін інформацією і упровадити принципи ФФС для боротьби з кризою
Пропозиції ФФС	- розвиток взаємної міжнародної допомоги; - розвиток міжнародної відповідальності; - збільшення інформаційної відкритості

30 вересня 2009 Голова Європейського Центрального банку Ж.К. Тріше, виступаючи в Гетебурзі на нараді, присвяченій питанням реформування системи регулювання і нагляду банківської системи, відзначив такі пріоритети у справі реформування регулювання банківської системи: посилення пруденціальної системи, контроль за ризиками від діяльності системно важливих установ і створення системи макропруденціального нагляду [2].

Висновки. У даному дослідженні наведена тільки частина пропозицій світових фінансових інститутів щодо реформування банківської системи.

Їх вивчення дозволяє зробити такі висновки:

1. Створення єдиного фінансового регулятора в деяких розвинутих країнах не зашкодило розвитку фінансової кризи.
2. Реформа системи регулювання повинна бути спрямована на поліпшення рівня та якості капіталу кредитних установ, а також на розробку системи всебічної оцінки ризиків ліквідності.
3. Необхідно поєднувати прийоми кризи-менеджменту і рішучість у кризових ситуаціях з обережністю, відкритістю і широким обговоренням при вирішенні питань реформування фінансової системи.

Список літератури

1. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Текст] : Постанова НБУ від 06.08.2009 № 460.
2. Тріше, Ж. К. Про реформування системи регулювання і нагляду [Електронний ресурс] / Ж. К. Тріше. – Режим доступу : http://www.ecb.int/press/key/date/2009/html/sp090930.en.html.
3. De Larosiere report [Electronic resource]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/ de_larosiere_report_en.pdf.
4. FCA report. A regulatory response to the global banking crisis [Electronic resource]. – 2009. – March. – Режим доступу : http://www.fsa.gov.uk/pubs/other/turner_review.pdf.
5. Japanese Bankers Association. Comments on the UK FSATe [Text] // The Turner Review and its Discussion Paper 09/2 (DP09/2) 18.07.2009.
6. New foundation. Rebuilding finansion supervision and regulation [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.ustreas.gov.
7. Proposed enhancements to the Basel II framework [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.bis.org.
8. Reforming Financial Markets [Electronic resource] Oral Answers to Questions – Prime Minister House of Commons debates, 8 July 2009. – Режим доступу : http://www.theyworkforyou.com/debates.
9. Report of the Financial Stability Forum on Enhancing Market and Institutional Resilience [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.financialstability board.org.
10. The Fed's Monetary Policy Responseto the Current Crisis [Text] // FRBSF economic letter. – Number 2009-17, May 22, 2009.
11. Tony, B. A capital idea [Electronic resource] / Boyd Tony. – Режим доступу : http://www.businessspectator.com.au/bs.nsf/ Article/A-capital-idea.

Summary

The global financial crisis has revealed the urgent need to reform the financial system as a whole, and banking in particular. This article discusses some of the proposals the world's financial institutions to reform the financial system.

Отримано 14.12.2009

УДК 658.51.012

О.М. Пигнастый, *канд. техн. наук, Технология "НПФ", г. Харьков;*
В.Я. Заруба, *д-р экон. наук, проф., Харьковский национальный технический университет "ХПИ";* ***С.Н. Новак,*** *канд. техн. наук, доц., ГВУЗ "Украинская академия банковского дела НБУ"*

АНАЛИЗ УСТОЙЧИВОСТИ МАКРОПАРАМЕТРОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Для замкнутой системы уравнений состояния макропараметров производственно-технической системы получены уравнения возмущенного состояния. Записаны условия устойчивости функционирования макропараметров производственно-технической системы. Показана взаимосвязь между заделом и темпом перемещения базовых продуктов вдоль технологической цепочки, обеспечивающая устойчивое функционирование технологического процесса.

Ключевые слова: синергетика, базовый продукт, микроскопическое описание.

Постановка проблемы. Хорошо известно, что влияние возмущающих факторов на поведение макропараметров производственно-технической системы не одинаково для разных технологических процессов. На одни технологические процессы это влияние незначительно, так как возмущенное состояние мало отличается от невозмущенного, на другие влияние возмущений сказывается весьма значительно, как бы ни были малы возмущающие силы. В связи с тем, что возмущающие факторы в производственно-технических системах существуют неизбежно, задача устойчивости макропараметров технологического процесса приобретает важное теоретическое и практическое значение. Под возмущающими факторами понимаются силы, не учитываемые при описании технологического процесса вследствие их малости по сравнению с основными технологическими силами, влияющими на производство и выпуск продукции. Силы могут действовать мгновенно (что сведется к малому изменению начального состояния производственно-технической системы) и непрерывно (если составленные уравнения отличаются от истинных на некоторые малые поправочные члены). Исследуем устойчивость макропараметров технологического процесса предприятия, выпускающего заданное изделие (далее по тексту базовый продукт – БП [4]). Воздействие технологического оборудования на БП является случайным процессом [2; 4], моменты функции распределения которого определяются параметрами технологического оборудования и технологией производства. Работа технологической линии контролируется через отклонения макропараметров технологического

© О.М. Пигнастый, В.Я. Заруба, С.Н. Новак

процесса (отклонения заделов и темпа перемещения базовых продуктов между технологическими операциями) от плановых значений $[\chi]_0^*$, $[\chi]_1^*$.

$$[y]_0 = [\chi]_0 - [\chi]_0^*;\ [y]_1 = [\chi]_1 - [\chi]_1^*. \qquad (1)$$

Отклонения обусловлены случайными факторами [1; 5]. Пока малые случайные отклонения не переросли в крупномасштабные, служба Главного диспетчера, наделенная полномочиями в рамках установленных на предприятии должностных инструкций, должна устранить отклонения. При этом расход ресурсов предприятия для устранения отклонений $[y]_0$, $[y]_1$ должен быть минимален. Используя данные о технологическом оборудовании, требуется определить условия устойчивости макропараметров технологического процесса и получить оптимальную функцию управления макропараметрами $[\chi]_0$ и $[\chi]_1$.

Изложение основного материала

Исходные данные производственно-технической системы

Состояние производственно-технической системы определяется состоянием БП. Количество БП, находящихся в заделах различных технологических операций рассматриваемой производственно-технической системы, составляет 30 тысяч единиц. Это определяет условия нормировки функции распределения БП [2]:

$$\int_0^\infty dS \cdot [\chi]_0 \quad ₦ \quad 30\,000. \qquad (2)$$

Технологический процесс состоит из 22 основных и 10 вспомогательных операций. Большое количество БП и технологических операций позволяет разбить фазовое пространство производственно-технической системы на такое число ячеек, чтобы размеры ячейки были намного меньше характерных размеров производственно-технической системы и в то же время содержали внутри себя большое число БП. Мы можем рассматривать при $N \to \infty$ и стремящихся к нулю размерах ячейки фазового технологического пространства кинетическое уравнение функции распределения БП по скоростям изменения затрат $\chi(t,S,\mu)$ [2]:

$$\frac{\partial \chi}{\partial t} + \frac{\partial \chi}{\partial S} \cdot \mu + \frac{\partial \chi}{\partial \mu} \cdot f(t,S) = \lambda_{оборуд} \cdot \left\{ \int_0^\infty \left[\psi[\tilde{\mu} \to \mu] \cdot \tilde{\mu} \cdot \chi(t,S,\tilde{\mu}) \right] \cdot d\tilde{\mu} - \mu \cdot \chi \right\}. \qquad (3)$$

$f(t,S)$ – инженерно-производственная функция технологического процесса [2]. Производственно-техническая система характеризуется значениями безразмерных чисел технологического процесса [2]:

$$Pm = \frac{\xi}{\tau \cdot \eta} \approx \frac{0,23}{0,0125 \cdot 23,33} \approx 0,8.$$

$$Kv = \left[\frac{1}{\lambda_{оборуд}}\right] \cdot \frac{1}{\xi} \approx \left[\frac{1}{16}\right]\frac{1}{0,23} \approx 0,27 << 1, \qquad (4)$$

где $\tau(час)$, $\eta(^{грн.}/_{час})$, $\xi(^{грн.}/_{операц.})$ соответственно характерное время выполнения технологической операции, характерная скорость изменения затрат и среднее увеличение стоимости БП на технологической операции. Безразмерные числа (4) позволяют из (3) получить замкнутые балансовые уравнения [2] для макропараметров технологического процесса $[\chi]_0$ и $[\chi]_1$:

$$\frac{\partial[\chi]_0}{\partial t} + \frac{\partial[\chi]_1}{\partial S} = 0,$$

$$\frac{\partial[\chi]_1}{\partial t} + \frac{\partial[\chi]_2}{\partial S} = f(t,S) \cdot [\chi]_0,\ [\chi]_2 = [\chi]_1 \cdot \left({}^{[\chi]_{1\psi}}\!/_{[\chi]_0} \right). \qquad (5)$$

Условия устойчивости макропараметров

Система уравнений (5) дает уравнения возмущенного состояния макропараметров производственно-технической системы

$$\frac{\partial[y]_0}{\partial t} + \frac{\partial[y]_1}{\partial S} = 0,$$

$$\frac{\partial[y]_1}{\partial t} + \frac{\partial[y]_1}{\partial S} \cdot \mathrm{B}_1 + [y]_1 \cdot A_1 + \frac{\partial[y]_0}{\partial S} \cdot \mathrm{B}_0 + [y]_0 \cdot A_0 \quad 0 \qquad (6)$$

с условиями устойчивого функционирования технологического процесса $\vartheta_j < 0$:

$$\begin{vmatrix} (\vartheta_0) & 0 \\ A_0 & (A_1 + \vartheta_0) \end{vmatrix} = 0, \qquad \begin{vmatrix} (J_j) & 0 & 0 & (-k_j) \\ 0 & (J_j) & (k_j) & 0 \\ A_0 & (-B_0 \cdot k_j) & (J_j + A_1) & (-B_1 \cdot k_j) \\ (B_0 \cdot k_j) & (A_0) & (B_1 \cdot k_j) & (J_j + A_0) \end{vmatrix} = 0. \qquad (7)$$

В настоящей работе подробно исследуются условия устойчивости макропараметров технологического процесса относительно нулевой гармоники случайных возмущений $[y]_0$, $[y]_1$:

$$A_1 = \frac{\partial}{\partial S}\left(\frac{[\chi]_{1\psi}}{[\chi]_0^*}\right) < 0. \qquad (8)$$

По данным реального технологического процесса построена зависимость (8). Зависимость (8) показывает (рис. 1), что макропараметры технологического процесса неустойчивы относительно случайных малых возмущений. Такой процесс длительное время не может существовать без управления, влечет остановку производства. При управлении технологическим процессом особое внимание следует уделить операциям, для которых критерий устойчивости (8) имеет максимальное значение.

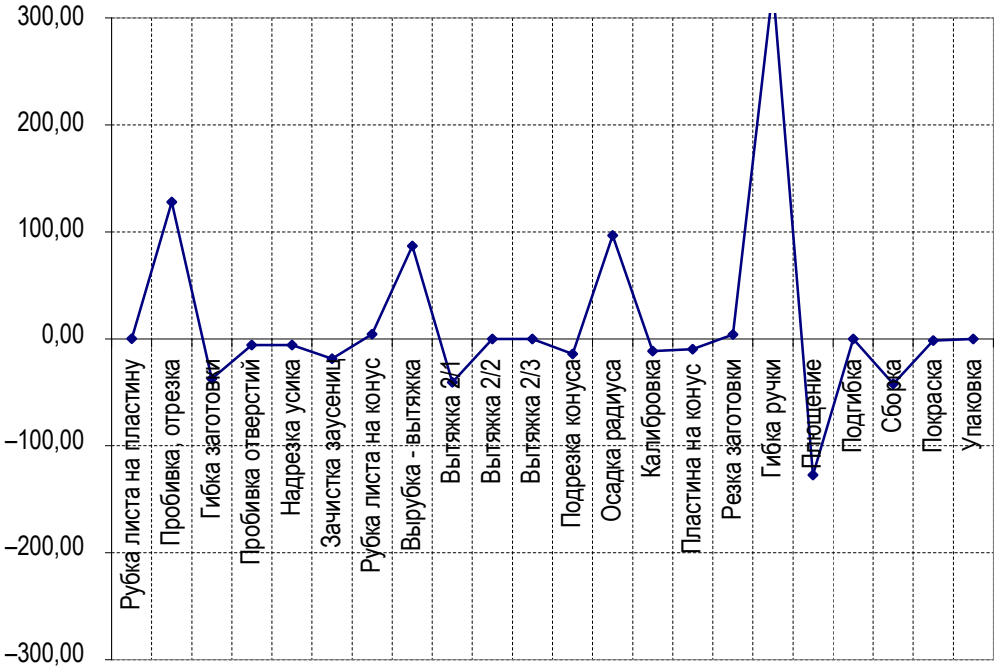

Рис. 1. Условия устойчивости для макропараметров производственно-технической системы

Функция оптимального управления

Дополним систему уравнений (6) управляющей функцией U_0, U_1:

$$\frac{\partial [y]_0}{\partial t} + \frac{\partial [y]_1}{\partial S} = U_0;$$

$$\frac{\partial [y]_1}{\partial t} + \frac{\partial [y]_1}{\partial S} B_1 + [y]_1 A_1 + \frac{\partial [y]_0}{\partial S} B_0 + [y]_0 A_0 = U_1. \qquad (9)$$

Исследуемое предприятие не имеет возможности пополнить межоперационные заделы за счет сторонних организаций. Это условие накладывает ограничение на управляющие функции. Предприятие должно управлять темпом производства и через него оказывать воздействие на межоперационные заделы. Такой вид управления будем характеризовать системой уравнений:

$$\frac{\partial[y]_0}{\partial t} + \frac{\partial[y]_1}{\partial S} = q_{01} \cdot u_1;$$

$$\frac{\partial[y]_1}{\partial t} + \frac{\partial[y]_1}{\partial S} \cdot B_1 + [y]_1 \cdot A_1 + \frac{\partial[y]_0}{\partial S} \cdot B_0 + [y]_0 \cdot A_0 = q_{11} \cdot u_1. \qquad (10)$$

Используя данные об отклонениях, управляющее устройство вырабатывает воздействие $u_1(t,[y]_0,\langle y\rangle)$, которое должно обеспечить асимптотическую устойчивость планового (невозмущенного) состояния: $[\chi]_0^*$, $[\chi]_1^*$. В качестве критерия качества управляющего процесса выберем интеграл:

$$I = \int_{t_0}^{\infty} \left[\left([y]_0 \right)^2 + \theta_u \cdot \left(\{u_1\}_0 \right)^2 \right] \cdot dt. \qquad (11)$$

Оптимальную функцию Ляпунова $V^0(t,[y]_n)$, $n = 0{,}1$, будем искать в виде квадратичной формы с постоянным коэффициентом c_{00}:

$$V^0(t,[y]_n) = c_{00} \cdot (\{y_0\}_0)^2. \qquad (12)$$

Составим выражение $B[V^0,t]$ для рассматриваемой производственно-технической системы с учетом уравнений (10):

$$B[V^0,t] = \frac{\partial V^0}{\partial t} + \sum_{n=0}^{1} \frac{\partial V^0}{\partial \{y_n\}_0} \cdot \frac{\partial \{y_n\}_0}{dt} + \sum_{n=0}^{1}\sum_{j=1}^{\infty} \frac{\partial V^0}{\partial \{y_n\}_j} \cdot \frac{d\{y_n\}_j}{dt} + \sum_{n=0}^{1}\sum_{j=1}^{\infty} \frac{\partial V^0}{\partial [y_n]_j} \cdot \frac{d[y_n]_j}{dt} + \omega.$$

$$\frac{d\{y_0\}_0}{dt} - q_{01} \cdot \{u_1\}_0 = 0;$$

$$\frac{d\{y_1\}_0}{dt} + A_1 \cdot \{y_1\}_0 + A_0 \cdot \{y_0\}_0 - q_{11} \cdot \{u_1\}_0 = 0. \qquad (13)$$

При $u_1 = u_1^0(t,[y]_0,[y]_1)$ величина $B[V^0,t]$ должна иметь минимум и превращаться при этом в ноль:

$$B[V^0,t] = 2 \cdot c_{00} \cdot \{y_0\}_0 \cdot q_{01} \cdot \{u_1\}_0 + \left[\left(\{y_0\}_0\right)^2 + \theta_u \left(\{u_1\}_0\right)^2 \right] = 0. \qquad (14)$$

Дифференцируя $B[V^0, t]$ по $\{u_1\}_0$ и приравнивая результаты нулю, получим недостающие уравнения для определения оптимальной функции Ляпунова $V^0(t, [y]_n)$ и оптимального управляющего воздействия $\{u_1\}_0$:

$$\frac{B[V^0, t]}{\partial\{u_1\}_0} = 2 \cdot c_{00} \cdot \{y_0\}_0 \cdot q_{01} + 2 \cdot \theta_u \cdot \{u_1\}_0 = 0. \qquad (15)$$

Равенство можно разрешить относительно управляющего воздействия $\{u_1\}_0$:

$$\{u_1\}_0 = -\frac{c_{00} \cdot q_{01}}{\theta_u} \cdot \{y_0\}_0. \qquad (16)$$

Подставим значение управляющего воздействия (16) $\{u_1\}_0$ в (14) и приравняем коэффициенты при произведениях малых возмущений:

$$B[V^0,t] = 2 \cdot c_{00} \cdot \{y_0\}_0 \cdot q_{01} \cdot \left(-\frac{c_{00} \cdot q_{01}}{\theta_u} \cdot \{y_0\}_0 \right) + \left[(\{y_0\}_0)^2 + \theta_u \cdot \left(\frac{c_{00} \cdot q_{01}}{\theta_u} \cdot \{y_0\}_0 \right)^2 \right] = 0,$$

где

$$c_{00} = \frac{\sqrt{\theta_u}}{q_{01}} > 0. \qquad (17)$$

Принимая во внимание (17), оптимальная функция Ляпунова (12) для оптимального управления производственного процесса при заданных условиях изготовления “Изделия 05” является определенно положительной. Последнее говорит, что при заданных исходных данных процесс управления, определенный управляющим воздействием (16), является оптимальным, обеспечивает асимптотическую устойчивость планового (невозмущенного) состояния макропараметров производственно-технической системы.

Подставим (17) в (16), получим вид управляющего воздействия:

$$\{u_1\}_0 = -\frac{\{y_0\}_0}{\sqrt{\theta_u}}. \qquad (18)$$

Управляющее воздействие пропорционально по величине и противоположно по знаку, возникшему отклонению межоперационного задела $[\chi]_0$. Коэффициент пропорциональности определяется критерием качества переходного процесса. Диспетчер предприятия, получив сведения о состоянии межоперационных заделов, сравнивает их

с плановым состоянием заделов. Результат сравнения представляется в виде управляющего воздействия на отклонение $[y]_0$ межоперационного задела $[\chi]_0$, которое обеспечивает асимптотическую устойчивость технологического процесса относительно возмущений макропараметра межоперационного задела $[\chi]_0$ при критерии качества (13).

Выводы. Проведен анализ устойчивого функционирования макропараметров технологического процесса массового выпуска. Определены "узкие" места в технологической цепочке производственного процесса, представленные в виде невыполнения условий устойчивого функционирования макропараметров технологического процесса. При заданном критерии качества предложена оптимальная функция управления отклонениями макропараметров производственного процесса, обеспечивающая асимптотическую устойчивость планового (невозмущенного) состояния производственно-технической системы предприятия в силу уравнений в малых возмущениях.

Список литературы

1. Демуцкий, В. П. Вопросы устойчивости макроскопических параметров технологических процессов массового производства [Текст] / В. П. Демуцкий, О. М. Пигнастый // Доповіді Національної академії наук України. – 2006. – № 3. – С. 63–67.
2. Демуцкий, В. П. Стохастическое описание экономико-производственных систем с массовым выпуском продукции [Текст] / В. П. Демуцкий, В. С. Пигнастая, О. М. Пигнастый // Доповіді Національної академії наук України. – 2005. – № 7. – С. 66–71.
3. Пигнастый, О. М. Задача оптимального оперативного управления макропараметрами производственной системы с массовым выпуском продукции [Текст] / О. М. Пигнастый // Доповіді Національної академії наук України. – 2006. – № 5. – С. 79–85.
4. Прыткин, Б. В. Технико-экономический анализ производства [Текст] / Б. В. Прыткин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 399 с.
5. Форрестер, Дж. Основы кибернетики предприятия [Текст] / Дж. Форрестер. – М. : Прогресс, 1961. – 341 с.

Summary

The equations for disturbance state of closed system of the state equations for macroscopic parameters of produced system are received. The stability conditions of function of produced system are written. The such interconnection between the surplus and the temp of moving of basic products along the technological chain which guarantees the stability of produced process function to be shown.

Получено 14.12.2009

УДК 332.143:004

О.І. Подоляка, *канд. экон. наук, доц.*
ГВУЗ "Украинская академия банковского дела НБУ"

ПОДХОДЫ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЗДАНИЯ ЕДИНОГО ФРОНТ-ОФИСА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖБ В ГОРОДЕ

В статье исследуются проблемы создания единого фронт-офиса государственных служб города как средство повышения качества управления социально-экономическим развитием территории, предлагаются методические подходы к оценке эффективности такого проекта.

Ключевые слова: информационная технология, единый фронт-офис, региональное управление, экономический эффект.

Постановка проблемы. Проблема повышения эффективности работы органов власти является актуальной для большинства стран мира. Реформы местного самоуправления, по нашему мнению, будут иметь ожидаемый эффект лишь в том случае, когда они будут сопровождаться внедрением новейших технологий и методов управления. Мировой опыт показывает, что внедрение эффективных технологий автоматизации в органах регионального управления дает не только значительный прямой экономический эффект, но и оказывает содействие развитию экономики государства в целом. Достижение прозрачности работы власти также может быть в значительной мере обеспечено с помощью современных информационных технологий.

Методология экономического обоснования внедрения современных технологий автоматизации в организациях на сегодня еще далека от совершенства. Применительно к государственным органам, особенно регионального уровня, в Украине данная проблема еще полномасштабно не исследовалась. Большое количество технологий, каждая из которых имеет свои механизмы формирования эффекта при использовании государственными органами, требует наличия нескольких методических подходов для экономического обоснования их применения. Данная работа является развитием авторских исследований в области разработки инструментария экономического обоснования проектов автоматизации органов регионального управления.

Целью работы является обоснование создания единого фронт-офиса государственных служб в городе, а также разработка методических подходов к оценке эффекта от реализации таких проектов.

© О.І. Подоляка, 2009

Изложение основного материала. Работы, выполняемые органами городской и региональной власти, можно условно разделить на следующие основные группы:

- реализация на своей территории государственной политики;
- развитие территории;
- оказание на своей территории услуг бизнесу и гражданам;
- антикризисные мероприятия в чрезвычайных ситуациях.

В условиях информационной экономики и внедрения индикативных методов управления основной акцент в управлении территории смещается с регуляторных функций на оказание государственных услуг бизнесу и населению, а также организации с ними партнерских взаимоотношений с целью ускоренного развития территории.

Согласно современным требованиям систем менеджмента качества, которые могут быть применимы и к органам государственного управления, ориентация на потребителя сегодня имеет принципиальное значение, а именно:

- требования заказчика (бизнеса или граждан) должны быть определены и поняты поставщиком (органом регионального управления);
- заказчик должен с ними согласиться;
- согласованные требования должны полностью удовлетворяться.

Сегодня граждане и бизнес ожидают от региональной власти кардинального улучшения качества и расширения перечня оказываемых услуг, а также большего участия в решении вопросов развития территории. Удовлетворение данных потребностей будет способствовать улучшению делового климата и, как следствие, возрастанию инвестиционной привлекательности, а также ускоренному социально-экономическому развитию территории.

Одним из доступных методов реализации этого является создание единого фронт-офиса государственных служб в населенных пунктах.

Первым позитивным шагом в этом направлении стала реализация проекта “единого окна” для регистрации субъектов предпринимательской деятельности. Несмотря на позитивную реакцию бизнеса, сегодня этого явно недостаточно. Ежедневно бизнес и граждане делают тысячи обращений в государственные органы по самым разнообразным вопросам. Как правило, они сталкиваются с непрозрачными, бюрократическими процедурами. Непрофильные первичные обращения за услугами государственных служб, по оценке автора, составляют 15-25 %, на обслуживание которых тратятся время и деньги. Для вторичных обращений этот показатель составляет 5-10 %. Процент отклоненных обращений по различным причинам составляет 20-45 %. Для получения необходимой услуги иногда необходимо посетить несколько десятков чиновников. При этом встречается как дублирование полномочий

различных органов, так и зоны безответственности. Многие вопросы не имеют четких процедур решения. Для получения услуг сегодня используются самые дорогие каналы доступа – личные встречи.

В этих условиях нет смысла говорить о качестве услуг, которое в соответствии с требованиями стандарта ISO 9001 также должно оцениваться клиентом [2].

Сегодня в первую очередь необходима прозрачность и определенность процедур, а также определенность времени решения основных вопросов в государственных органах. Одним из наиболее перспективных направлений решения этой проблемы является использование современных технологий автоматизации. Они используют четкие алгоритмы, что дисциплинирует исполнителей и устраняет большое количество трудоемких операций (особенно поиска необходимой информации и учета).

На сегодня уровень использования средств автоматизации в органах регионального управления продолжает оставаться крайне низким. Наработанный многолетний опыт использования информационных технологий на предприятиях и в организациях практически не используется в органах государственного управления. Несмотря на локальное использование средств вычислительной техники, следует констатировать, что системы управления регионального уровня в Украине сегодня преимущественно построены на основе бумажных технологий [1].

За рубежом для решения вопросов коммуникации с бизнесом и гражданами принято использовать единые порталы государственных служб, функционирующие сегодня во всех развитых странах мира. У нас в связи с меньшей распространенностью и навыками использования Интернета гражданами предлагается реализация единого фронт-офиса, обеспечивающего доступ к услугам государственных органов:

- через Интернет;
- по телефону;
- при непосредственном посещении.

Рассмотрим основные требования к единому фронт-офису государственных служб. По нашему мнению, они должны быть следующими:

- предоставление полного базового (стандартного) перечня услуг бизнесу и гражданам;
- разнообразие каналов доступа (в идеале поддержка всех возможных);
- работа в режиме 7 дней в неделю, 24 часа в сутки;
- граждане и бизнес не обязаны знать структуру государственных служб, обрабатывающих их обращение;

- взаимодействие с центральной властью;
- предоставление комплексных, интегрированных услуг;
- возможность двухсторонних коммуникаций в защищенном режиме;
- обеспечение минимального гарантированного качества (доступность, гарантия отклика, время отклика, удобство).

Сегодня у нас с осторожностью относятся к новым технологиям. В отличие от зарубежной практики, где на автоматизацию тратится определенный процент от оборота в различных сферах деятельности, а для государственных органов проекты финансировались зачастую без ограничений по запросу, для проектов в Украине необходимо серьезное экономическое обоснование.

Поскольку различные государственные организации, предоставляющие услуги бизнесу и гражданам, могут иметь различные схемы и источники финансирования, а также права распоряжения заработанными денежными средствами, для упрощения задачи рассмотрим обоснование проекта создания единого фронт-офиса с позиции бюджетной эффективности и влияния на экономическое развитие территории

Бюджетный эффект создания единого фронт-офиса определяется как разница изменения доходной и расходной части бюджета территории.

$$Э_б = \Delta Д - \Delta Р, \qquad (1)$$

где $Э_б$ – бюджетный эффект создания единого фронт-офиса;
$\Delta Д$ – изменение доходной части бюджета;
$\Delta Р$ – изменение расходной части бюджета.

Создание единого фронт-офиса изменяет доходную часть бюджета за счет:

- оказания дополнительных услуг и комплексных услуг на базе существующих;
- оказания новых видов услуг, востребованных бизнесом и гражданами.

$$\Delta Д = Э_д + Э_н, \qquad (2)$$

где $Э_д$ – экономический эффект, образующийся за счет дополнительных и комплексных услуг органов регионального управления и улучшения их качества (определяется как разница доходов и расходов на их оказание);
$Э_н$ – экономический эффект, образующийся за счет предоставления новых видов услуг, которое становится возможным вследствие создания единого фронт-офиса (определяется как разница доходов и расходов на их оказание).

Создание единого фронт-офиса увеличивает расходную часть бюджета за счет:

- дополнительных затрат на программное и аппаратное обеспечение и телекоммуникации (для населенного пункта с 200-250 тыс. жителей эти затраты составят 450-650 тыс. грн.);
- затрат на сопровождение программного обеспечения (примерно 20 % от стоимости лицензий в год);
- затраты на рекламу и популяризацию (около 40 тыс. грн.);
- затраты на обучение пользователей (50-60 тыс. грн.).

Создание единого фронт-офиса сокращает расходную часть бюджета (для населенного пункта с 200-250 тыс. жителей) за счет:

- сокращения необходимого количества сотрудников органов власти – 15-30 %;
- сокращения административно-хозяйственных расходов – 250-350 тыс. грн.;
- дополнительных доходов от альтернативного использования высвободившихся ресурсов (аренда и др.) – 350-500 тыс. грн.;
- дополнительных поступлений от новых видов услуг – 15-50 тыс. грн.

Соответственно изменение расходов представляет собой сумму вышеизложенных составляющих. Таким образом, ожидаемый срок окупаемости проекта в населенном пункте с 200-250 тыс. жителей составит немногим более одного года.

В некоторых случаях бюджетный эффект, особенно в краткосрочном периоде, будет отрицательным, но вместе с тем полезность данных технологий не вызывает сомнения или уже доказала себя в других странах. Поскольку для высоких технологий иногда достаточно сложно оценить долгосрочные и косвенные эффекты использования, для таких ситуаций предлагается дополнительно оценивать комплексный экономический эффект для данной территории с учетом максимального количества составляющих.

Несколько слов о финансировании проектов. В США для реализации дорогостоящих мероприятий по автоматизации органов государственного управления существует специальная программа партнерства Public Private Partnership (Партнерство между государственным и частным сектором). В рамках данной программы все работы и последующие доходы распределяются между участвующими сторонами. Реализация такой схемы в Украине позволит при существенной экономии бюджетных средств сократить информационно технологическое отставание от развитых стран мира.

Выводы. Создание единого фронт-офиса является эффективным механизмом повышения качества услуг, предоставляемых органами власти населению и бизнесу. Предложенная в работе оценка экономического эффекта обеспечит возможность принятия обоснованных решений органами местного и регионального управления при реализации подобных проектов.

Список литературы

1. Подоляка, О. І. Проблеми автоматизації роботи органів регіонального управління [Текст] / О. І. Подоляка // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – 2005. – № 2. – С. 149–152.
2. Стандарт ISO 9001:2000 Системи менеджменту якості. – Вимоги [Текст].

Summary

In the article the problems of creation of uniform front-office of state services of city as a means of increase of quality of management of socio economic development of territory are considered. Methodical approaches to an estimation of efficiency for such project are offered.

Получено 14.12.2009

УДК 368.17

О.Л. Проценко, *канд. біол. наук, доц., Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ*

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ МАЙНА ВІД СТИХІЙНИХ ЛИХ

У статті досліджено існуючі моделі державної участі в компенсації збитку від настання стихійних лих. Обґрунтована необхідність запровадження, поряд із добровільним страхуванням, обов'язкового страхування майна від стихійних лих.

Ключові слова: стихійні лиха, відшкодування збитку, страхові компанії, обов'язкове страхування, добровільне страхування, превентивні заходи.

Постановка проблеми. Стихійні лиха нині стали звичним явищем. Їх руйнівний вплив має тенденцію до зростання. Це зумовлюється збільшенням кількості населення на планеті та переважно екстенсивним характером господарювання людської цивілізації, який проявляється у зростанні потужностей підприємств і розширенні інфраструктури. Ці фактори сприяють зростанню обсягів збитків від стихійних лих. Враховуючи це, реалізація засад сталого розвитку, однією з головних умов якого є збереження якості довкілля, все більш ускладнюється через хронічний брак коштів на фінансування раціонального природокористування та охорони довкілля, тим більше, коли

© О.Л. Проценко, 2009

справа стосується попередження проявів і/або ліквідації наслідків катастрофічних подій природного характеру.

Аналіз останніх публікацій. Над проблематикою протидії впливу природних катаклізмів і компенсації їх наслідків працювали такі відомі російські та українські вчені, як Л.М. Горбач, С.І. Дорогунцов, В.О. Лук'янихін, С.В. Макар, Г.А. Моткін, П.П. Пастушенко, М.А. Хвесик та інші. Особливої уваги заслуговує міжнародний досвід розробки та впровадження в практику механізмів компенсації збитку, що спричинений стихійними лихами.

Та, не зважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених цьому питанню, дослідження переваг від запровадження обов'язкового страхування як складового елемента в механізмі відшкодування збитків, спричинених природними негараздами, потребує подальшого вивчення, особливо враховуючи важливість питання соціальної захищеності громадян і безперебійності діяльності суб'єктів господарювання в Україні.

Метою статті є розгляд особливостей європейської практики участі держави в компенсації збитків від настання стихійних лих, визначення відмінностей між існуючими компенсаційними моделями та обґрунтування необхідності зосередження уваги на запровадженні, поряд із добровільним страхуванням, обов'язкового страхування майна від стихійних лих.

Виклад основного матеріалу. Збільшення кількості та посилення проявів природних катаклізмів багато в чому пов'язане зі змінами клімату, які є наслідком антропогенного впливу на довкілля. Нині це вважається фактом, доведеним на 90 % [5]. Про обсяги шкоди, яка щорічно завдається довкіллю, дозволяють судити дані однієї з найпотужніших перестрахових компаній світу Munich Re, згідно з якими кількість природних катастроф з 1985 до 1995 року зросла порівняно з 1960-ми роками в 4 рази, втрати в економіці – у 8 раз, а страхові виплати – в 15 [9].

Перше півріччя 2009 року також ознаменувалося значними втратами через природні катаклізми. За цей час сталося 380 природних катастроф, страховики втратили 11 млрд. доларів США, а втрати економіки становили близько 25 млрд. доларів США [4; 10].

Навіть за найсприятливішого сценарію розвитку кліматичних змін на Землі вже в найближчі 15-20 років очікується низка змін, які радикально впливатимуть на стан довкілля, економіку та суспільство [8]. У зв'язку з цим перед всіма країнами світу гостро постає питання

компенсації збитків від стихійних лих. В Європі існує три різні моделі державної участі в компенсації збитку від стихійних лих:

1 Відсутність участі держави у відшкодуванні наслідків стихійних лих, у тому числі і відсутність національних програм захисту на державному рівні. Відшкодування постраждалим від наслідків стихійних лих здійснюється страховиками за умовами укладених договорів добровільного страхування. Прикладом застосування цієї моделі є Німеччина, Італія, Велика Британія та Швейцарія.

2. Згідно з другою моделлю, яка застосовується в Нідерландах, Австрії, страхування від стихійних лих здійснюється також на добровільних засадах, обов'язкового страхування не існує. Водночас за певних умов, визначених законодавчими актами, держава бере на себе зобов'язання компенсувати збитки від визначеного переліку стихійних лих. Для цього в країні або створюється державний фонд, наприклад в Австрії це Katastrophenfonds, або, як у випадку Нідерландів, уряд безпосередньо компенсує завдані стихійним лихом збитки. У результаті збитки постраждалим компенсуються, як правило, не в повному обсязі. Обсяг коштів, якими оперує державний фонд або уряд, для компенсації наслідків стихійних лих встановлюється на підставі розрахунків, що враховують вірогідність настання певного стихійного лиха [6].

3. За третьою моделлю передбачається солідарна відповідальність громадян і бізнесу у справі відшкодування збитків, спричинених настанням стихійних лих. Ця модель ще називається французькою, хоча вперше вона була запроваджена у 1954 році в Іспанії. Страхування від стихійних лих у цих державах є обов'язковим, оскільки воно є невід'ємною частиною полісів страхування майна. Відповідно до цієї моделі на підставі рішення уповноваженого державного органу (Франція) або автоматично на підставі критеріїв, визначених у страховому полісі (Іспанія), оголошується про настання стихійного лиха. При цьому чітко визначається час і район впливу стихії та критерії, за якими надаватиметься допомога.

У разі стихійного лиха національні перестрахові компанії, створені державою (Франція – Caisse Central de Reassurance), або уповноважена урядова організація країни (Іспанія – Consorcio de Compensacion de Seguros) безпосередньо надають допомогу страховикам, якщо останні не спроможні покрити збитки від стихійного лиха з власних коштів і за кошти перестраховиків, а також жертвам стихії, які з тих чи інших причин виявилися незастрахованими від стихійного лиха [7]. Отже, мова йде не про загальний обов'язок страхувати ризики, пов'язані зі стихійними лихами, а про обов'язкове доповнення договорів добровільного страхування майна положенням про стихійні лиха. Це обов'язкове доповнення

застосовується до всіх застрахованих незалежно від того, чи є вони особливо уразливими відносно стихійних лих, чи ні. При цьому держава в той чи інший спосіб забезпечує перестрахування ризиків страхових організацій.

Французька модель стає все більш популярною в Європі. Обов'язкове страхування майна від стихійних лих поступово вводиться до полісів добровільного страхування майна і в Бельгії, а інші країни (зокрема й Італія) розглядають можливість внесення подібних змін у діючі системи компенсації. У травні 2003 року Бельгія намагалася замінити систему компенсаційного фонду моделлю страхування майна. Нова модель Бельгії схожа на французьку, але існують дві основні відмінності [6]. Перша відмінність полягає в тому, що бельгійський закон належить тільки до ризику паводків. Друга відмінність – обов'язкове доповнення страхування, яке повинно бути включено до полісів страхування від пожеж, відносно лише до особливо окреслених зон ризику. Страхові внески диференціюються залежно від характеристик різних зон, однак через складність їх визначення новий закон поки що не вступив у дію.

Отже, існують три типи державної участі у відшкодуванні наслідків природних лих. Слід відмітити, що компенсаційні фонди та рішення по кожному окремому випадку зводять нанівець ініціативи "самострахування" постраждалих або не стимулюють прийняття постраждалими превентивних заходів і стримують вироблення ринкових рішень. Форми державної допомоги також виявилися недостатньо здатними стимулювати прийняття превентивних заходів тією мірою, в якій це робить диференціація ризиків страховими компаніями. І навпаки, рішення, пов'язані із страхуванням, більш популярні, оскільки зберігають стимули до здійснення превентивних заходів і забезпечують адекватну диференціацію ризиків. Ці проблеми вирішені у французькому законодавстві, яким доведено обов'язкове доповнення договорів добровільного страхування майна положенням про стихійні лиха. На нашу думку, відсутність у договорах добровільного страхування майна такого обов'язкового доповнення може призвести до виникнення двох проблем. По-перше, коли визначені високі ризики і група осіб, які страхуються, дуже мала, страхові компанії можуть відмовитися пропонувати страхові програми, оскільки, згідно із законом великих чисел, страхова компанія може очікувати, що виплати в кожному році приблизно будуть дорівнювати страховій премії. Однак закон великих чисел втрачає сенс при настанні рідкісних крупних катастрофічних подій, коли збитків зазнають утримувачі всіх страхових полісів одночасно. По-друге, якщо страхові компанії не можуть чітко

розмежувати низькоймовірні та високоймовірні ризики, виникає ситуація несприятливого вибору, коли потенційні страхувальники прагнуть отримати страховий захист від стихійних лих лише у зв'язку із найменш бажаними ризиками та високими очікуваними збитками, в той час як низькоймовірні ризики в такі страхові договори не включаються.

В Україні, в якій фінансування заходів із запобігання проявам стихійних лих та адаптації до умов довкілля здійснюється в абсолютно недостатніх обсягах. Страхування від стихійних лих на ринку добровільного страхування не користується попитом, а збитки від настання стихійних лих компенсуються державою та місцевими органами влади з резервних фондів, які не мають чіткого призначення. Тому необхідно найближчим часом прийняти рішення про запровадження такого механізму відшкодування наслідків стихійних лих, який би дозволив зменшити навантаження на бюджети всіх рівнів і гарантував ефективну допомогу потерпілим від стихійних лих. У зв'язку з цим доречно згадати паводок літа 2008 року в західних областях України, який став справжнім стихійним лихом. Враховуючи досвід паводків у цьому регіоні, які були в попередні роки, попередження їх негативних наслідків було одним із пріоритетних завдань внутрішньої політики України. Однак запобіжні заходи, які здійснювалися державою, не спрацювали. Чому так трапилося – питання, яке виходить за рамки нашого дослідження. Враховуючи регулярність паводків у західних областях України, вважаємо, що обов'язком держави є запровадження більш ефективної системи захисту громадян і бізнесу від збитків, які наносять стихійні лиха.

Одним з елементів такої системи повинно стати страхування з метою компенсації наслідків природних лих. Залучення страхових компаній до процесу відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої стихійними лихами, дозволить покращити добробут і соціальний захист українських громадян і бізнесу.

Звичайно, найбільш прийнятним варіантом як для держави, так і для громадян є добровільне страхування ними власного майна. Разом з тим необхідно врахувати відсутність у нашій країні традицій страхування, саме тому, очевидно, існує необхідність розробки державних заходів, які б забезпечили запровадження обов'язкового страхування житла на випадок стихійних лих.

Якщо говорити про вітчизняну практику добровільного страхування від ризиків стихійних явищ, то, як правило, вони страхуються загальним блоком (ураган, буря, шторм, смерч, тайфун, злива, град, повінь, землетрус, сходження снігових лавин і гірські обвали, просідання

ґрунту, зсув, обвал, дії підземних вод, падіння дерев та інших предметів, надзвичайні морози й сильні снігопади, незвичайні для даної місцевості). До сьогодні більшість населення та юридичних осіб ще не усвідомили необхідність придбання страхового поліса як надійного захисту від непередбачених погодних катаклізмів. Крім цього, страхування від стихійних лих не існує як окремий вид страхування. Є комплексне страхування майна, в яке входить і страхування від стихійних лих. Враховуючи це, у розрізі страхувальників тариф для фізичних осіб може становити 0,2-0,4 % від страхової суми, а для юридичних осіб – 0,1-0,25 %. Слід підкреслити, що тариф при страхуванні майна від ризиків стихійних явищ залежить від схильності об'єкта страхування до зазначених ризиків і від ймовірності виникнення даного ризику. Звичайно, у зонах, де є підвищений ризик повені, землетрусу, тариф вказується з урахуванням фактора підвищеного ризику. Наприклад, регіони Західної України та Криму споконвічно тарифікуються за більш високим тарифом, ніж інші регіони, в яких ймовірність стихійних лих дуже низька. Так само враховуються заходи безпеки з боку власників майна, за рахунок яких можна звести до мінімуму або запобігти впливу такого ризику на майно.

На нашу думку, основними факторами, які повинні враховуватися при визначенні страхового тарифу за ризиком стихійних явищ, є:

- місцезнаходження об'єкта страхування (близькість до водоймища);
- сейсмічність місцевості;
- середня кількість опадів за рік;
- матеріал, з якого побудований будинок;
- статистика настання страхових випадків і суми завданого збитку за останні 10 років;
- страхова сума, франшиза тощо.

У розвинутих країнах у структурі затрат на відшкодування збитків від природних катастроф на страховий сектор припадає 60-85 %, в той час як в Україні цей показник набагато менший. Така різниця в показниках обумовлена високою страховою культурою населення країн Заходу, яка мотивується законодавчими преференціями. Використовуючи зарубіжний досвід і вітчизняну практику здійснення добровільного страхування від ризиків стихійних явищ, необхідним є запровадження на законодавчому рівні обов'язкового страхування, яке б одночасно захищало страхувальника та не було б для нього обтяжливим. При цьому воно повинно виконувати функцію, яку держава виконує зараз, а саме фінансування і мотивацію проведення превентивних заходів. У результаті очікується покращення системи соціального захисту населення.

За пропозиціями Ліги страхових організацій України страхування від стихійних лих може бути впроваджено за такими параметрами [2]:

1) мінімальна страхова сума в розмірі 50-100 тис. грн. (залежно від регіону та стану споруди). У випадку вартості більш ніж 50-100 тис. грн., громадяни можуть укладати договір добровільного страхування від вогню та стихійних явищ;
2) мінімальні затрати на вищезазначене страхування для населення 0,2-0,3 %;
3) працездатне населення сплачуватиме страхові внески самостійно (можливо, із зменшенням податкової бази фізичної особи), а за непрацездатне населення (інваліди, ветерани та інші категорії непрацездатного населення) та працівників бюджетної сфери внески здійснюються за рахунок коштів місцевого бюджету.

На нашу думку, не можна залишати поза увагою страховий захист автомобільних шляхів, мостів, тунелів та іншої транспортної інфраструктури на випадок техногенних аварій і природних катастроф. Страхування державного майна буде серйозною гарантією відшкодування збитку та не буде необхідності в екстреному порядку витрачати великі кошти із Державного бюджету України. Показовим є приклад столиці Чехії Праги, де кілька років тому пройшли сильні дощі. За наслідками лиха страхові компанії відшкодували 1,5 млрд. дол. на відновлення інфраструктури.

Висновки. Отже, природа впливає на суспільство за законами свого розвитку. Внаслідок цього різні стихійні лиха спричиняють велику шкоду. До того ж значні витрати йдуть на проведення заходів щодо боротьби зі стихійними лихами, що вже виникли. Як правило, між майновим збитком від паводків і кількістю жертв є зворотна залежність. Суспільства, яким є що втрачати відносно споруд, інженерних мереж, транспортних засобів, зазвичай мають і науково-технічні засоби для забезпечення моніторингу стану довкілля, евакуації населення та ремонтно-відновлювальних робіт. Все це має сприяти скороченню обсягів збитків. Суттєву роль відіграє в цьому страхування, за рахунок якого не тільки здійснюється відшкодування збитків, але й і забезпечується позабюджетне джерело фінансування превентивних заходів.

Таким чином, запровадження обов'язкового страхування житлових будинків дозволить:

1) підвищити рівень соціальної захищеності українських громадян;
2) розподіл обов'язків стосовно захисту майна жителів потенційно небезпечних регіонів між державою і страховиками дасть можливість спрямувати більше коштів на заходи щодо попередження зазначених стихійних лих;

3) компенсація збитків, нанесених стихійними лихами, здійснюватиметься гарантовано і системно.

Запровадження обов'язкового страхування майна сприятиме ефективнішому використанню коштів державного та місцевих бюджетів, оскільки у даний час, у випадку настання стихійного лиха, фінансування ліквідації його наслідків (зокрема й відновлення майна постраждалих громадян) здійснюється саме за рахунок коштів цих бюджетів. У разі запровадження обов'язкового страхування від стихійних лих компенсація витрат на відновлення житла (у випадку настання страхового випадку) здійснюватиметься страховими компаніями.

Список літератури

1. Дорогунцов, С. І. Екосередовище і сучасність. Природне середовище у сучасному вимірі [Текст] : монографія / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2006. – Т. 1. – 424 с.
2. ЛСОУ инициирует обязательное страхование 4 августа 2008 | 12:38 [Електронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.dengi.ua/news/39475.html.
3. Моткин, Г. А. Основы экологического страхования [Текст] / Г. А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.
4. 27 July 2009 Press release. Heavy losses due to severe weather in the first six months of 2009 [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.munichre.com/en/press/press_releases/2009/2009_07_27_press_release.aspx.
5. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Core Writing Team, Pachauri, R.K. and Reisinger, A. (Eds.) IPCC, Geneva, Switzerland. pp 104. [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ publications_ipcc_fourth_assessment_report_synthesis_report.htm.
6. Faure, M. Financial compensation for victims of catastrophes: a comparative legal approach [Text] / M. Faure, T. Hartlief. – Springer, 2005. – P. 20–37.
7. Moreteau, O. Financial compensation for victims of catastrophes [Text] / O. Moreteau, M. Cannarsa, F. Lafay. – France, 2006. – P. 40.
8. Munich Re Group. 29 December 2008 Press release. Catastrophe figures for 2008 confirm that climate agreement is urgently needed [[Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.munichre.com/en/press/press_releases/2008/2008_12_29_press_release_en.pdf.
9. Munich Re Group. Natural catastrophes 2007 Press release. Comparison with previous years [Electronic resource]. – Режим доступу : http://www.munichre.com/app_resources/pdf/press_releases/2007/2007_12_27_app2_en.pdf.
10. Hartwig, R. P. Insurance Information Institute, P/S Insurance in an Era of Mega-Catastrophes, Overview and Implication, Institute, for Business & Homes Safety Annual Conference [Text] / R. P. Hartwig. – Dowling and Partners, Company Press Release, Orlando, Fl. November 7, 2007.

Summary

The article explored existing models of public participation in the redress of occurrence of natural disasters. The necessity of introducing, along with voluntary insurance, compulsory insurance disaster justified.

Отримано 14.12.2009

УДК 657.1

Е.М. Рожкова, *Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ СКЕРУВАННЯ ПОТОКІВ ПЛАТЕЖІВ ДО БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуті деякі питання теоретико-методологічного управління потоками платежів з метою необхідності відображення податкових різниць у фінансовому обліку по розрахунках за податками і некерованості за часом надходження ресурсів за результативністю визначення податкових зобов'язань.

Ключові слова: фінансові відносини, податкові платежі, грошові потоки, податкові зобов'язання, грошові кошти, оборотні активи, дебіторська і кредиторська заборгованість.

Постановка проблеми. Методологічні основи побудови фінансового обліку розрахунків по зобов'язаннях до бюджету підприємств і організацій в Україні потребують глибокого розуміння правового поля специфіки діяльності галузі економіки, своєчасного скерування фінансових потоків за сутністю розрахункових операцій у відповідному руслі.

Фінансові відносини підприємств з державою відображаються у групі фіксальних грошових потоків. Причиною виникнення таких фінансових механізмів є юридична некерованість. Закони і нормативні акти – це правова підстава для здійснення супроводження зобов'язань з фіксальної сторони не завжди при розумінні структури механізмів господарських процесів.

Приведення до єдиної системи методичних узгодженостей фінансового обліку податкових розрахунків є важливим елементом організації обліку будь-якої сфери бізнесу та облікової політики України в цілому.

Аналіз останніх досліджень. У галузі вирішення проблеми адаптації розрахунків за податками до постановки фінансового обліку в Україні протягом багатьох років працюють такі вітчизняні вчені: Н.М. Ткаченко, Л.М. Кіндрацька, Є.В. Калюга, Л.М. Чернелевський, В.М. Панасюк, В.М. Сердюк та ін. Вдосконалення методології фінансового обліку з врегулювання податкових платежів є складовою частиною заходів, зорієнтованих на стабільність у формуванні фінансових потоків ресурсів бюджету держави.

© Е.М. Рожкова, 2009

Невирішеними залишаються на сьогодні проблеми побудови системи фінансового обліку відповідно до невизначеності податкових розрахунків. Це підвищує вимоги до організації ведення бухгалтерського обліку як основного засобу достовірної інформації про складання звітності. Глибоке акцентування уваги фахівців з обліку на теоретичних аспектах оподаткування сприяє практичному розумінню побудови облікової політики та контролю потоків фінансових ресурсів. Це і є **метою даної статті.**

Виклад основного матеріалу. Вперше науково обґрунтовану концепцію оподаткування запропонував А. Сміт, який визначив такі базові принципи: дотримання рівності оподаткування; чіткісті визначення; зручність стягнення податків; забезпечення дешевизни стягнення податків.

Дещо інший погляд на теорію податків висловлював англійський вчений Дж. Мілль. Він розробив і вперше запропонував податкову теорію послуг. Суть її полягає в тому, що кожен громадянин держави обов'язково повинен отримувати від неї послуги у вигляді допомоги та підтримки. Він стверджував, що дохід не є точним критерієм платоспроможності. Вирішального значення Дж. Мілль надавав принципу рівномірності податкового тягаря, тобто вказував на те, що уряду не слід проводити розмежувань між окремими особами або класами, але у свою чергу вимагав, щоб по можливості податки рівним тягарем лягати на всіх.

Подальшого розвитку вчення про принципи оподаткування набуло у працях А. Вагнера. Він вважав, що система оподаткування в суспільстві ґрунтується на низці принципів, які можна систематизувати в такі групи: фінансово-технічні; народногосподарські; податкового управління, що передбачають визначеність стягнення податків. Він вважав, що ці принципи дають змогу вибирати джерела, об'єкти, види і форми оподаткування відповідно до народногосподарських підходів. На відміну від А. Вагнера, прихильник кейнсіанської концепції оподаткування А. Тривус виходив із домінуючого значення народногосподарських принципів. Він вважав, що фіскально-економічна система для виконання своєї ролі як знаряддя економічної політики має будуватися так, щоб самі підприємці були зацікавлені в економічній діяльності в потрібному для держави руслі [3, с. 76].

Найчастіше усі суперечності з приводу основних принципів побудови фіскально-економічної політики вирішуються самим життям. Це не означає, що на окремих етапах система оподаткування не може увійти в конфлікт із тенденціями зростання народного господарства. Але в кожному економічно прогресивному суспільстві пріоритетність повинна надаватися розвитку продуктивних сил, а не податковій системі.

Ще Іван Франко у своїх працях 1883 р. зазначав, що фіскальна політика держави інколи може руйнувати промисловість ще в її зародку: "Завдяки ретельності податкових інспекторів зародки домашнього промислу висихають ніби їх підточила філоксера". Він зауважував, що податкові закони і методи їх втілення у життя захищають в основному інтереси панівних верств, а "міністри мають схильність до шукання грошей в казну держави через сягання кожного року все глибше й глибше до кишені бідняка. Зрозуміло, що від такої податкової політики бюджет держави не збільшиться, оскільки з "бідного доходу пропорційно менше витиснеш чим з багатого". І. Франко у свій час був певен, що податки гальмують промисловість, поширюють злидні. У своїй статті "Здирство недоїмок" розкривав дії "податкових екзекуторів" того часу, які разом із місцевим урядом силоміць забирали усе в бідного населення.

У XVII ст. теорія "зростаючого капіталізму" англійського економіста Єремія Бентама знайшла жвавий відгук у всій Європі (Франції, Англії, Данії, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Австрії), а згодом і в Галичині. За нею молодий вчений кінця XIX ст. львів'янин Л. Каро доводив, що держава не повинна втручатися до економічних дій особи, нічим не повинна обмежувати підприємництво [2, с. 43].

Тож природно, що організувати злагоджену систему фінансового обліку зобов'язань по розрахунках за податками в умовах ринкового середовища бізнесу досить непросто. Водночас податкове законодавство має бути спрямоване на узгодження нерівномірності фіскального навантаження між різними категоріями платників податків, які відрізняються соціальним складом, родом занять, місцем проживання. Важливим при цьому є не допускати суттєвих розбіжностей в оподаткуванні суб'єктів підприємництва з пропорційно рівними доходами. Враховуючи зміст методологічних вимог з відображення фінансового результату діяльності підприємств і організацій з метою оподаткування і економічної сутності розрахунків, важливим є регулятивний механізм, що визначає специфічні постійні та тимчасові податкові різниці.

В управлінні податковими фінансовими розрахунками виділяють об'єкти (джерела фінансових ресурсів) і суб'єкти впливу (організаційні структури). Фінансові відносини відображаються у фінансових потоках, тобто документально оформлених засобах платежу, що розглядаються як засоби реалізації взаємних зобов'язань суб'єктів підприємництва в грошовому виразі, які виникають під час сплати податкових зобов'язань відповідно до законодавства.

У загальному вигляді схема безпосереднього управління будь-яким процесом, як відомо, передбачає: отримання інформації про стан об'єкта управління; аналіз інформації; прийняття рішення; контроль а виконанням прийнятих рішень; внесення змін за результатами контролю.

Однією із трьох складових, які забезпечують управління за цією схемою, є індикатори, що достовірно відображають стан об'єкта. Іншими складовими є спеціалісти, які за допомогою індикаторів оцінюють стан об'єкта управління і приймають відповідні рішення та інструменти, за допомогою яких реалізуються ці рішення.

Основними функціями системи регулювання фінансових потоків з обліку розрахунків за податками підприємств промисловості будь-якого регіону, на нашу думку, є такі:

- відповідна постановка та організація цілеспрямованої комплексної облікової політики з врегулювання результативності діяльності господарського комплексу;
- забезпечення достовірної оцінки доходів і витрат в операційній, фінансовій та інвестаційній діяльності за рівнем результативності діяльності всього господарського комплексу;
- аналіз різних аспектів формування і використання коштів за їх обігом у звітному періоді та джерелами цільового спрямування;
- планування, формування і використання рівня результативності діяльності в найбільш розвинених сферах бізнесу у складі звичайної діяльності підприємства;
- розробка дієвої системи стимулювання найрезультативнішої за напрямками діяльності;
- ефективний контроль за використанням фінансових потоків з розрахунків найвагоміших факторів впливу.

У ринковій економіці державі належить другорядна роль: вона виконує лише ті функції, які не може виконати окремий індивід або зробить він це економічно неефективно. Концепція "соціального ринкового господарства", основоположниками якої є західнонімецькі економісти Л. Ерхард та В. Ойкен, значно відрізняється від теорії класичного ліберального господарства, тобто від концепції ринкової економіки, в якій державі відводилася роль "нічного сторожа". Одним із найважливіших завдань держави Л. Ерхард вважає забезпечення вільної конкуренції. Вільна власна ініціатива і конкуренція повинні поєднуватися з активною роллю держави в господарському житті. Головним критерієм свободи, за Л. Ерхардом, є свобода споживання, що "знаходить своє логічне доповнення у свободі підприємця виробляти та продавати ті продукти, які відповідають попиту..." [3, с. 21]

Один із найважливіших критеріїв соціального ринкового господарства (поєднання соціального з ринковим) є досягнення ефективного господарського порядку, при якому із зростанням продуктивності праці знижуються ціни, підвищується реальна заробітна плата. Через конкуренцію як найефективніший засіб досягнення та забезпечення

добробуту може бути досягнуто у кращому розумінні цього слова "соцзабезпечення прогресу і прибутку".

Другим важливим критерієм соціального ринкового господарства є оптимальне поєднання ринкової економіки та планового господарства, тобто централізовано регульована система економіки.

Західна модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, – плану і ринку, проведення інституціально-соціальних реформ з метою побудови більш прогресивного ладу, виникла в перші десятиліття XX ст. На противагу неокласичному напряму, представники якого вважали несумісними ринкові механізми самоуправління економіки з державним централізованим управлінням, Дж. Кейнс розробив механізм активного державного регулювання економіки з використанням ринкових важелів. За його теорію включені методи безпосереднього втручання держави в макроекономічні процеси є такі: державна власність, організація громадських робіт, надання субсидій приватним компаніям. Вони є ознаками соціалізації економіки [2, с. 181].

Засобами соціалізації є також впровадження загальнонаціонального регіонального регулювання і планування всього народного господарства – макроекономічний рівень та мікроекономічного регулювання через контроль стандартів якості продукції, укладення контрактів між державою і окремими компаніями, галузевими асоціаціями підприємців, вплив на розвиток окремих галузей, економічну конюнктуру на окремих ринках та ін., здійснення інституціональних реформ через механізм посилення суспільного ревізорського нагляду, введення до складу керівництва крупними компаніями представників держави, профспілок, споживачів, вдосконалення антимонопольного законодавства, прийняття нового статуту діяльності великих корпорацій. В інвестиційній діяльності впровадження демократичного планування передбачає докорінну зміну в структурі виробництва і в розподілі доходів. Вирішальну роль в інвестиційному процесі повинні відігравати державні капіталовкладення і насамперед інвестиції в соціальну сферу, в наукові дослідження й розробки, пов'язані з новою технікою. Ці принципи монетаристської концепції, крім низьких податків на прибуток підприємств, послідовно втілювалися в Україні [5].

Внаслідок цього руйнувалося державне управління економікою в умовах переважання державного сектора, проводилася свавільна лібералізація цін, зовнішньоекономічної діяльності та ін. За умов відсутності сформованої структури та інфраструктури ринку це означало некерованість макроекономічними процессами і призвело до величезних збитків у народному господарстві. Отже, методологія системи фінансового обліку за характером регулювання результативності діяльності господарського

підприємства і спрямованістю потоків платежів у відповідному руслі потребує формування систематизованого переліку об'єктів цього регулювання та їхніх взаємозв'язків. Така систематизація об'єктів регулювання має, з одного боку, характеризувати функціональну спрямованість цього регулювання, а з другого – різні його рівні. Ця система повинна бути багаторівневою. На першому рівні вона, на нашу думку, має містити рівень результативності процесу формування валової доданої вартості, рівень результативності процесу розподілу валового внутрішнього продукту та рівень результативності процесу розподілу валового прибутку, змішаного доходу.

Регулювання фінансових потоків підприємства передбачає регулювання результативності процесу формування валової доданої вартості в процесі операційної діяльності, інвестиційної діяльності, фінансової діяльності. Регулювання результативності процесу формування валової доданої вартості відбувається через управління ресурсами, затратами та ризиками.

Регулювання результативності процесу розподілу валового внутрішнього продукту здійснюється через управління податковими платежами, доходами, ризиками.

Регулювання результативності процесу використання фінансових ресурсів відбувається через управління доходами, ризиками, оптимізацію пропорції чистого заощадження у валовому.

Процес регулювання результативності діяльності господарського комплексу країни базується на певному механізмі сукупності форм впливу на неї. До структури цього механізму входять такі елементи:

1) пряме державне регулювання економіки;
2) рівень науково-технічного прогресу;
3) ступінь демократизації управління (як етап, фаза у розвитку);
4) ступінь досконалості методів господарювання;
5) рівень досконалості ринкових відносин;
6) рівень демократизації власності;
7) ступінь досконалості систем обліку, аналізу й контролю;
8) рівень досконалості зв'язків між підприємствами, регіонами, галузевими управліннями в державі;
9) рівень досконалості внутрішніх управлінських методів регулювання результативності діяльності і керованості фінансовими потоками платежів.

Дієвість механізму регулювання економіки залежить від того, які показники використовуються при його створенні. Відомо, що в економіці використовується ціла система показників, складовою яких є вартісні облікові показники. Використання цих показників для окремих підприємств за відповідною методикою дає можливість оцінити господарську

діяльність цих підприємств і контроль за методикою розрахунків скерування фінансових потоків. Використання їх у системі національних рахунків на рівні галузей економіки допомогло б відобразити розвиток економіки як держави в цілому, так і окремого підприємства.

Порівняльний аналіз економічної діяльності галузей дає можливість одержати повну інформацію про те, як кожна із них впливає на загальний фонд фінансових ресурсів держави. Розгляд різних за класифікацією показників доходів бюджетів (податкових та неподаткових) характеризує їхню результативність. Показники результативності розміру прямих і непрямих податків, податків на доходи, на власність і податків за використання усіх видів ресурсів характеризують політику фінансових потоків держави.

Оцінка діяльності суб'єктів господарювання за кінцевими результатами, логістичний підхід до розгляду діяльності суб'єктів господарювання як потоку відповідних економічних процесів, залучення запропонованих вартісних показників, пов'язаних із результативністю економічних процесів як індикаторів є певним кроком уперед у макроекономічному регулюванні.

Отже, розглядаючи показники результативності як складову єдиної системи на всіх рівнях управління, можна правильно оцінити збалансованість економічних і соціальних процесів, найважливіших пропорцій формування й використання фінансових ресурсів, порівняти результати з базисними, виявити невикористані резерви, охарактеризувати дієвість господарювання відповідних суб'єктів, взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання та використати отримані дані для аналізу й регулювання господарської діяльності на макрорівні.

У процесі втілення в життя стратегії європейського вибору в Україні, з прийняттям вимог інформаційного суспільства, запровадженням моделі інноваційного розвитку, реалізацією стратегії запобігання бідності, стратегії формування середнього класу напрацьовано цілий ряд законодавчих актів регуляторного характеру. Це закони України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії", "Про прожитковий мінімум", "Про межу малозабезпеченості", "Про пенсійне забезпечення", пакет законів про загальнообов'язкове соціальне страхування та багато інших.

Основним інструментом державного регулювання є податкова політика та її фінансовий вплив на підприємництво. Завдяки цьому впливу держави досягають поставленої мети щодо забезпечення економічного зростання, провадження ефективної цінової політики, зайнятості населення країни, створення системи соціального захисту менш захищених верств населення, рівноваги у зовнішньоекономічній діяльності. І при цьому збалансування взаємовідносин – це є головне завдання в економічній політиці будь-якої держави [5, с. 846].

Загальнообов'язкове державне страхування включає: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою непрацездатності, народженням і похованням; страхування на випадок безробіття; страхування від нещасних випадків на виробництві; медичне страхування; інші види страхування, передбачені законами України (страхування на транспорті, страхування вантажів тощо).

Податкова система повинна чітко визначати всю сукупність податків, зборів та обов'язкових платежів, їх форму та структуру, методи побудови й стягнення, постійно здійснювати фінансовий контроль за виконанням податкових зобов'язань.

У цьому зв'язку необхідно посилити боротьбу зі злочинами в економічно-правовій сфері, а її результативність залежатиме від наявності та обґрунтування методик здійснення економічного контролю [1, с. 3].

Кожна держава у світі енергійно використовує свою податкову систему для регулювання ринку та грошового обігу.

Українська держава протягом останніх років створює власну податкову систему, яка враховує досвід інших країн, але не є простим його копіюванням. Адже податкова система кожної окремо взятої держави повинна відображати конкретні особливості країни: рівень розвитку економіки, соціальної сфери, її зовнішню і внутрішню політику, географічне положення, кліматичні умови країни та безліч інших чинників. Ось чому форми оподаткування однієї країни суттєво відрізняються від форм оподаткування іншої, і в світі немає хоча б двох країн із повністю однаковими системами оподаткування.

Сучасна податкова система України повинна відповідати перехідному стану економіки, відображати і формувати відносини між суб'єктами і їхніми інтересами, насамперед між державою, зацікавленою в одержанні фінансових надходжень, трудовим колективом, зацікавленим у підвищенні власних прибутків.

Висновки. Успішне функціонування підприємства в ринкових умовах можливе за умов здійснення беперервного оперативного руху грошових потоків у відповідному руслі. Наявність грошових коштів тісно пов'язана з прибутковістю підприємства і рухом оборотного капіталу. Аналізуючи направлення грошових потоків слід виходити з того, що вони є складовою фінансового обліку оборотних активів, з одного боку, та їх обсяги, шляхи надходження і вибуття, що залежать від контролю обсягів виробництва, стану дебіторської і кредиторської заборгованості, розрахунків за платежами до бюджету – з другого.

Важливо зазначити, що саме показники звітності є основою для здійснення аудиту і аналізу господарсько-фінансової діяльності, що дає можливість визначити позитивні і негативні сторони господарювання [4, с. 156].

Отже, врегулювання методологічних основ визначення результативності підприємства у фінансових і податкових звітах дасть можливість прозорої оцінки та контролю грошових потоків підприємства і оперативності сплати всіх необхідних платежів за їх черговістю і необхідними напрямками.

Список літератури

1. Базась, М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Базась. – К. : МАУП, 2007. – 488 с.
2. Кравченко, В. І. Зміцнення фінансів місцевих органів влади і регіональна соціальна політика України. Економіка України та шляхи її подальшого реформування [Текст] // Матеріали Всеукр. наради економістів, м. Київ, 14–15 вересня 1995 р. – К., 1996. – С. 301–302.
3. Миргородська, Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн [Текст] : навчальний посібник / Л. О. Миргородська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
4. Пелех, С. М. Бухгалтерський облік [Текст] : курс лекцій / С. М. Пелех, Е. М. Рожкова. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 187 с.
5. Ткаченко, Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність [Текст] : підручник / Н. М. Ткаченко. – К. : Алерта, 2006 – 1080 с.

Summary

Some questions of teoretiko are considered – methodological management the streams of payments on the basis of necessity of reflection of tax differences for a financial account on calculations after taxes and uncontrollability at times receipts of resources after effectiveness of determination of tax obligations.

Отримано 14.12.2009

УДК 336.71:339.747

І.П. Сенищ, *аспірантка Університету банківської справи Національного банку України, м. Київ*

ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ НА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У статті проведено стислий аналіз фінансової нестабільності в Україні, визначено основні причини її виникнення та наслідки. На основі аналізу поточної ситуації у банківській системі країни та результатів запроваджених заходів з боку регулюючих органів наведено прогноз її подальшого розвитку.

Ключові слова: фінансова криза, банківська система, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. На сучасному етапі негативні тенденції та проблеми у розвитку світової фінансової системи в умовах боротьби зі світовою фінансовою кризою зберігаються, незважаючи на значні та скоординовані зусилля провідних країн світу та міжнародних

© І.П. Сенищ, 2009

фінансових організацій. Практично у всіх країнах світу спостерігається спад виробництва, зниження рівня зайнятості населення. Виявилися хибними прогнози того, що глобальна фінансово-економічна криза відбудеться у середньостроковій перспективі, матиме сегментарний характер та не зачепить так глибоко всю світову економіку. На жаль, Україна опинилася у групі країн, економіка та фінансова система якої через дії певних внутрішніх та зовнішніх факторів постраждали найбільше.

Актуальність даного питання потребує вирішення низки проблем, серед яких важливими є визначення головних причин поглиблення фінансової кризи в Україні, виокремлення наслідків кризи для банківської системи для прогнозу перспектив її розвитку в подальшому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань фінансової нестабільності та кризових явищ займалося багато вітчизняних вчених та науковців із країн СНД, зокрема А. Анікін, О. Василик, А. Грязнова, Л. Дробозіна, І. Д'яконова, А. Єпіфанов, Н. Заяц, М. Монтес, С. Мочерний, К. Павлюк, В. Попов, І. Сало та ін.

Дослідженню сучасних процесів, пов'язаних з посиленням світових кризових явищ та їх впливом на фінансову систему України, присвячено праці Б. Данилишина, І. Дорошенка, О. Прядка та багатьох інших учених-економістів. Проте детальнішого аналізу та дослідження потребують фактори поглиблення фінансової нестабільності в Україні, наслідки кризи для економіки та банківського сектора, зокрема перспективи розвитку української банківської системи в умовах фінансової нестабільності.

Метою даної статті є визначення головних причин та факторів поглиблення фінансової нестабільності в Україні, виокремлення основних наслідків кризи для банківського сектора, та на основі аналізу поточної ситуації у банківській системі країни і результатів запроваджених заходів з боку регулюючих органів здійснити прогноз її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Економіка та фінансова система України зазнали значних втрат через розгортання глобальної фінансової кризи. Так, за період фінансової нестабільності в нашій країні національна валюта девальвувала більше ніж на 80 %, фондовий індекс ПФТС за цей період впав майже на 70 %. Рівень ВВП знизився у І кв. 2009 р. на 20,3 %, у ІІ кварталі – на 17,8 % до відповідного періоду 2008 р. [6].

Серед основних факторів, що передували кризі в Україні, можна виокремити:

- значний дефіцит поточного рахунку;
- швидке нарощування зовнішнього боргу;

- вразливість банківського сектора, обтяженого валютними дисбалансами, необхідністю рефінансування значного короткострокового іноземного боргу, істотною часткою проблемних активів у кредитному портфелі та втратою довіри до банків з боку вкладників [7].

Суттєвим негативним фактором була також неузгодженість і протиріччя у прийнятті рішень на вищому рівні, які більшою мірою визначалися політичними, а не економічними мотивами.

Загалом діяла сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів, які поглибили вплив світової фінансової нестабільності в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори поглиблення фінансової кризи в Україні

Зовнішні фактори	Внутрішні фактори
- фактична прив'язка курсу гривні до долара США; - зміни кон'юнктури на міжнародних фінансових ринках; - зосередженість вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, застій внутрішніх ринків; - задоволення попиту населення за рахунок імпорту, що підірвало зовнішньоторговельний баланс країни; - значний обсяг корпоративних позик – близько 35 млрд. дол. США, левова частка яких була спрямована на імпорт споживчих товарів (не маючи можливості рефінансувати ці позики, українська економіка отримала проблеми не лише із зовнішньоторговельним сальдо, але й із сальдо поточного рахунку)	- структурні та політичні фактори; - чинники "стадної поведінки", психологічного ризику, епідемічного поширення кризових явищ; - зниження кредитних рейтингів більшості українських банків, що стало додатковим поштовхом для паніки серед вкладників банків; - слабка бюджетна політика держави, зростання соціальних видатків; - монетарна політика "дорогих грошей", котра перекрила підприємствам доступ до кредитів та підірвала економічне зростання; - криза довіри до банківського сектора та нестабільна політична ситуація в країні

В Україні світова фінансова нестабільність має кілька проявів. По-перше, вона призвела до кризи ліквідності у банківському секторі. Останні кілька років вітчизняний банківський сектор активно розвивав кредитування за рахунок залучених із-за кордону фінансових ресурсів. Проте в умовах розгортання світової фінансової кризи більшість закордонних банківських установ згорнули свої кредитні програми, тим самим поставивши українські банки перед загрозою кризи ліквідності. Необхідність повертати закордонні позики змусила банки перекредитовуватися за вищими ставками, тобто позичати значно дорожчі ресурси, в результаті чого зросли ставки за кредитами. Підвищились вимоги до фінансового стану позичальників, а також вимоги до

резервування за кредитними операціями, введені Національним банком України, що також призвело до подорожчання кредитів. Подорожчання кредитних ресурсів завдало значних збитків реальному сектору економіки України.

По-друге, світова фінансова криза призвела до падіння валового внутрішнього продукту. Так, зі зниженням обсягів промислового виробництва погіршилася ситуація в експортоорієнтованих секторах економіки. Фінансова криза призвела до підвищення світових цін на енергоносії, що особливо негативно відобразилося на вітчизняній економіці через велику її залежність від цін на нафту та газ. Зниження попиту на продукцію на зовнішніх ринках, а також недоступність джерел кредитування та інвестування призвели до зниження ВВП України.

По-третє, в Україні спостерігається підвищення рівня інфляції, викликане не лише внутрішніми, а й зовнішніми чинниками. Зростання рівня цін було спричинене імпортом загальносвітової інфляції, темпи якої прискорилися з початком світової фінансової нестабільності. Сьогодні світове зростання інфляції викликане двома причинами: знеціненням американського долара та підвищенням вартості енергоресурсів і продуктів харчування. Це особливо актуально для України, адже значний обсяг споживчих товарів імпортований. Внутрішній чинник інфляції – знецінення національної грошової одиниці, зростання видатків держбюджету, невиправдана грошова емісія.

По-четверте, світова нестабільність спричинила девальвацію гривні понад 80 % за період кризи в Україні. Значні запозичення корпорацій та держави в іноземній валюті, понад 50 % виданих валютних позик банків спричинили високий рівень доларизації економіки України. Відповідно, із розгортанням фінансової кризи почався відтік фінансових ресурсів за кордон, що спричинило нестачу іноземної валюти в країні. Разом із панікою та ажіотажним попитом на іноземну валюту на внутрішньому ринку відтік ресурсів спричинив різке знецінення гривні.

По-п'яте, нестабільна ситуація з національною валютою і доларом спричинила відтік коштів із банківської системи. Відтік депозитів за період кризи становив близько 30 млрд. грн., що позначилося різким зниженням ресурсів банківської системи і згортанням кредитно-інвестиційної діяльності. Знецінення гривні погіршило можливості позичальників виконувати свої зобов'язання перед банками, відповідно частка проблемної заборгованості банків зросла.

По-шосте, криза призвела до зростання рівня безробіття у країні, оскільки вплинула на основні рушійні галузі економіки (будівельну,

металургійну, банківську), де спостерігається падіння виробничих показників та, як наслідок, звільнення працівників. Зокрема, лише банківський сектор завершив 8 місяців 2009 р. зі збитками 2,6 млрд. дол. США [2].

Задля мінімізації наслідків фінансово-економічної кризи Урядом та Національним банком України було прийнято низку заходів впливу, які забезпечили достатній рівень ліквідності банківської системи та допомогли уникнути колапсу банківського сектора завдяки підтримці системних банків. Першочерговими були заходи із внесення законодавчих змін щодо посилення операційної незалежності НБУ, приведення ринкового курсу гривні до офіційного та утримання в подальшому незначного розриву між ними. Другий напрям стосувався забезпечення достатньої ліквідності окремих банків та банківської системи в цілому з метою утримання її стабільності. Задля нормалізації ситуації на валютному ринку Національний банк запровадив певні адміністративні обмеження, ввів у дію цільові валютні аукціони, періодично здійснював валютні інтервенції, змінив методику розрахунку валютної позиції банків та встановив ліміти валютної позиції, знизив облікову ставку. Було здійснене рефінансування банків у значних обсягах, також було посилено норми обов'язкового резервування за кредитуванням в іноземній валюті тощо [7].

На основі аналізу поточної ситуації у банківській системі країни та результатів запроваджених заходів з боку регулюючих органів можна навести прогноз її подальшого розвитку.

Дефіцит фінансових ресурсів сьогодні змусить банки впроваджувати ефективніші програми ризик-менеджменту. Банки ретельніше оцінюватимуть кредитоспроможність позичальників. Через значний відтік депозитів у банках зменшилася ресурсна база. У зв'язку із світовою кризою закордонні джерела запозичень практично недоступні, тому поповнити ресурсну базу банки зможуть, лише залучивши кошти у населення під значно вищі відсотки (за умови відновлення довіри населення до банківського сектора, а також випускаючи облігації внутрішньої позики. Ці джерела фінансування є досить дорогими для банківської системи, отже, ставки за кредитами залишатимуться на досить високому рівні. Залучені кошти банки, швидше за все, спрямують на споживче кредитування, тому ставки за такими позиками залишаться на докризовому рівні. Водночас іпотечне кредитування відновиться не скоро через відсутність довгострокових ресурсів у банківській системі. Імовірно, що кредитування в Україні відновиться у кращому разі на початку наступного року. У такому випадку криза на фінансовому ринку закінчиться в середині 2010 р.

Аналітики не виключають спроб лобіювання у Верховній Раді України закону про заборону дострокового зняття депозитів. Такі закони давно діють за кордоном (у США та Європі). Саме тому відтік коштів із західних банків із початком кризи виявився незначним. Після кризи ставки за депозитами ще довго залишатимуться високими через дефіцит ресурсів у банківській системі [4]. Однією з ознак закінчення кризи на банківському ринку стане повернення в банки довгих депозитів.

На початку кризи більшість банків істотно зменшили видатки на інформаційні технології: практично всі діючі на той момент проекти були заморожені, витрати на утримання ІТ-систем скоротилися на 70-80 % [4]. Економія на ІТ вже спричинила відплив клієнтів із деяких банків, а також затримку платежів між установами, іноді неможливість поповнити рахунок чи зняти готівку в банкоматах. Тому із закінченням кризи банки змушені будуть витратити на відновлення повноцінної роботи своїх ІТ-систем значні кошти. У такій ситуації переваги отримають установи, що несуттєво скоротили видатки на ІТ під час рецесії. При цьому після кризи в Україні можуть з'явитися віртуальні банки – фінансові заклади, які не мають філіальної мережі та здійснюють усі операції з обслуговування клієнтів у режимі он-лайн (за такою схемою працюють деякі банки в Росії). Такі установи з'являться у першу чергу через невисокі видатки на їхню організацію у порівнянні з традиційними банками.

Український банківський сектор очікує хвиля злиттів та поглинань, в результаті якої кількість діючих банків в Україні істотно скоротиться. Ринок захоплять найбільші гравці, які сьогодні мають державну підтримку (рекапіталізація та рефінансування НБУ). Іншою причиною зростання концентрації банківського сектора стане відхід вкладників із малих банків.

Імовірно посилиться вплив іноземних фінансових установ. Через певний період часу частка іноземних банків може перевищити 50 % у банківському секторі, оскільки здебільшого саме ці банки стабільно одержуватимуть фінансову підтримку від материнських структур.

Після кризи регулювання банківської системи стане жорсткішим. Національний банк України звертатиме найбільшу увагу на збалансованість активної й пасивної бази (відповідність строків кредитування термінам дії залучених коштів), а також на кількість проблемних позичальників і обсяг токсичних активів. Особлива увага приділятиметься збалансованості валютного кредитування та джерел валютних надходжень клієнтів.

Висновки. Таким чином, вітчизняна фінансова система та її основна складова – банківська система стоять перед дуже серйозним випробуванням. Світова фінансова криза призвела до відчутних наслідків, серед яких криза ліквідності банків, криза реального сектора економіки, погіршення загального соціально-економічного становища в країні. Криза виявила вразливість банківської системи в плані недостатньої якості кредитного портфеля, низької якості управління ризиками та, головне, браку довіри з боку населення. Тому для виходу з кризи та забезпечення подальшого сталого економічного зростання Україна потребує подальшої реалізації плану фінансової стабілізації, яку здійснює НБУ, і більшої підтримки в цьому інших гілок влади, затвердження та реалізації програми макроекономічної стабілізації зі швидким проведенням структурних реформ, а головне – повернення довіри до банківської системи.

Список літератури

1. Глобальна перебудова [Текст] / О. Шкарпова, В. Руденко // Контракти. – 2009. – № 29–30. – С. 23–24.
2. Збитки українських банків досягли $ 2,6 млрд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.korrespondent.net/business/968723.
3. Кравчук, К. Загадки кризи [Текст] / К. Кравчук // Контракти. – 2009. – № 27–28. – С. 25–26.
4. Майбутнє покарає / О. Шкарпова, К. Дружеручeнко // Контракти. – 2009. – № 29–30. – С. 18–19.
5. Міщенко, В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні [Текст] / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 3–7.
6. Основні показники соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.
7. Петрик, О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання [Текст] / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 4–10.
8. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського і реального секторів економіки України [Текст] / О. Вовчак, Н. Поляк // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 22–25.

Summary

In the article brief analysis of financial instability in Ukraine is conducted, main reasons of its origin and consequences are outlined. The forecast of further banking system development is considered under analysis of up-to-date situation and the results of regulatory bodies' measures taken.

Отримано 15.12.2009

УДК 336.131

Є.О. Балацький, *канд. екон. наук, доц.,*
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ І ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

У статті розглядаються питання теорії міжбюджетних трансфертів і різних варіантів державної політики при їх застосуванні.

Ключові слова: бюджет, вирівнювання бюджетів, трансферти.

Постановка проблеми. Як відомо, подальший розвиток системи міжбюджетних трансфертів вимагає її наближення до головних принципів та засад функціонування аналогічних систем у економічно розвинутих країнах та врахування національних, регіональних особливостей та умов формування місцевих бюджетів та специфіки завдань, що постають перед ними. Трансфертна політика в Україні спрямована переважно на здійснення горизонтального перерозподілу, хоча в останні роки очікується посилення ролі і вертикального перерозподілу.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні глибоко розроблено такі теоретичні проблеми, як роль і значення державного та місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин, делегування повноважень і відповідальності на територіальний рівень, застосування різних форм фінансового вирівнювання, пошук методів та інструментів впливу держави на місцеві бюджети.

Питання бюджетного менеджменту і застосування трансфертів висвітлюються у працях вітчизняних та зарубіжних вчених [1-7].

Мета статті – дослідження питання теорії і практики застосування трансфертів для вирівнювання бюджетів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб не виникало дисбалансів у бюджетах різних рівнів, застосовуються схеми розподілу податкових доходів і видаткових зобов'язань, але це не може повною мірою забезпечити відсутність дисбалансів. Горизонтальний дисбаланс виникає через наявність різниці у власних фіскальних потенціалах субнаціональних (регіональних і локальних) органів влади на одному рівні бюджетної системи, наприклад, на рівні областей. Вирішується вказана проблема через застосування трансфертних механізмів або запозичень.

Міжбюджетні трансферти слід розглядати як важливу складову міжбюджетних відносин, що безпосередньо впливає на забезпеченість громадян суспільними послугами, вирівнювання рівня бюджетної забезпеченості, виконання важливих економічних і соціальних програм.

© Є.О. Балацький, 2009

При передачі ресурсів від одного рівня бюджетної влади до іншого може бути використано розподіл доходів або систему грантів. При цьому може бути використаний рентний або соціальний підхід.

Рентний підхід передбачає врахування соціальної специфіки природно-кліматичних і демографічних умов, наявності природних ресурсів, розрахунок поправочних коефіцієнтів і на їх основі коригування обсягів фінансової допомоги конкретним регіонам.

Грант (субсидія) на бюджетне вирівнювання – це фонд, який виділяється центральним урядом субнаціональним владам з метою поповнення тих місцевих бюджетів, у яких доходи на душу населення є низькими у порівнянні з іншими. Виділення грантів може відбуватися двома шляхами, зокрема у вигляді нецільових або цільових трансфертів, які можуть бути фіксованими або такими, котрі можна пролонгувати.

Основні механізми виділення трансфертів з національного бюджету розподіляють на дві групи – цільові і нецільові трансферти. До цільових трансфертів належать гранти, які надаються на умовах спільного фінансування, звичайні цільові трансферти і зблоковані трансферти. Нецільові трансферти – це відрахування від податкових доходів у субнаціональні бюджети або прямі трансферти у фіксованому (може бути пролонгованим) обсязі.

Основний чинник, на основі якого представляється трансферт – це наявність вертикального дисбалансу бюджетної системи, тобто дефіцитність окремого субнаціонального бюджету. При цьому слід враховувати, що надання трансфертів може привести до дестимуляції фіскальних зусиль субнаціональних органів влади, до руйнування ефективної політики управління доходами і видатками окремої території.

Отже, відсутність або слабкість системи розподілу трансфертів з національного бюджету може обумовити виникнення проблем з проведенням єдиної макроекономічної політики у державі.

При розрахунку і прийнятті рішення про надання трансфертів деякі розвинені країни застосовують результати оцінки фіскального потенціалу територій, які проводяться на базі спеціальних методик. Серед федеративних держав певний досвід у цьому питанні є у Австралії, Канади, Німеччини, а серед унітарних – у Данії і Великобританії.

Використання в Україні з 2001 р. нової процедури фінансового вирівнювання виявило деякі проблеми, а саме: нецільовий характер трансфертних засобів, що надаються на вирівнювання, призвів до недофінансування деяких об'єктів соціально-економічної сфери і до невиконання частини делегованих повноважень; наявна система міжбюджетних відносин не створює значних фінансових стимулів для

місцевих органів влади; істотних змін у мережі бюджетних установ, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, не відбулося; обласні органи влади не завжди використовують фонди вирівнювання для розподілу між органами влади на підвідомчій території, а спрямовують їх для фінансування установ обласного рівня; у міжбюджетних відносинах панують лоббізм і суб'єктивізм.

Вважається, що у частині міжбюджетних трансфертів, які здійснюються для вирівнювання вертикального або горизонтального дисбалансів, можна виокремити три варіанти державної політики:

- перший варіант передбачає застосування окремих механізмів вирівнювання дисбалансів. Вирівнювання дефіциту субнаціональних бюджетів здійснюється шляхом розподілу податкових доходів і виділення трансфертів з національного бюджету, а вирівнювання фіскального потенціалу виконується з допомогою горизонтальних платежів з регіонів з високою бюджетною забезпеченістю у малозабезпечені регіони. Дана схема успішно застосовується у Німеччині;
- другий варіант відрізняється тим, що і горизонтальний, і вертикальний дисбаланс вирівнюються за допомогою єдиної комплексної системи трансфертів і спеціальних грантів. Схема використовується у Австралії і Канаді;
- третій варіант вирівнювання стосується вирівнювання тільки вертикального дисбалансу бюджетної системи. Як і у першому варіанті, субнаціональні бюджетні дефіцити вирівнюються за допомогою закріплення податків регулювання і трансферів вирівнювання, але при цьому не застосовуються окремі заходи щодо вирівнювання горизонтального дисбалансу. Міграція капіталу виникає у цьому випадку внаслідок різниці у доходах субнаціональних утворень і наявності чистої фіскальної вигоди в окремих регіонах. У межах цього варіанта можливим є виділення спеціальних грантів, які опосередковано можуть зумовити горизонтальний вирівнюючий ефект. Цей варіант застосовується у США.

Здійснення міжбюджетних трансфертів повинно базуватися на кількох основних принципах, а саме:

- орієнтація на забезпечення макроекономічної стабільності і контроль з боку уряду за економічною ситуацією в регіоні;
- відповідність методики розподілу вирівнюючих трансфертів загальній фіскальний політиці країни у довгостроковій перспективі;
- чітке формулювання цілей конкретних трансфертів, наявність регулярного моніторингу їх використання з обов'язковим дотриманням

усіх умов, на яких даний трансферт були виділено, а також застосування санкцій у разі невиконання цих умов;

- врахування ресурсів, які отримуються реципієнтом по інших каналах.

Висновки. Дослідження системи міжбюджетних трансфертів повинно здійснюватися з урахуванням того, що вона є доволі складною і характеризується тісним взаємозв'язком і взаємозумовленістю окремих її елементів. При прийнятті управлінських рішень у сфері міжбюджетних відносин необхідно враховувати всі чинники, які впливають на той чи інший результативний показник, їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, визначати потенційно можливі наслідки реалізації певних практичних кроків.

У найближчі роки удосконалення механізму надання трансфертів з держбюджету місцевим бюджетам великою мірою визначатиметься новими підходами до реалізації політики бюджетного вирівнювання, вдосконаленням процедур розрахунку трансфертів, використанням нових методів горизонтального вирівнювання бюджетів, застосуванням методів визначення загальних і поточних трансфертів місцевим бюджетам з держбюджету.

Список літератури

1. Бюджетний менеджмент [Текст] : підручник / В. Федоров, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.
2. Лук'яненко, І. Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти [Текст] / І. Г. Лук'яненко. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – 542 с.
3. Луніна, І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин [Текст] : монографія / І. О. Луніна. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
4. Опарін, В. М. Бюджетна система [Текст] : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк. – К. : КНЕУ, 2000. – 208 с.
5. Старостенко, Г. Г. Бюджетна система [Текст] : навч. посіб. / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Булгаков. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с.
6. Чугунов, І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання [Текст] : навч. посіб. / І. Я. Чугунов. – К. : НДФІ, 2005. – 259 с.
7. Христенко, В. Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы [Текст] / В. Б. Христенко. – М. : Дело, 2002. – 608 с.

Summary

The article studies the issues relating to the theory of interbudgetary transfers and different types of state policies during their use.

Отримано 15.12.2009

УДК 336.76:338

Д.М. Дмитренко, *аспірант Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ БАЗОВИХ ПРИНЦИПІВ УГОДИ БАЗЕЛЬ ІІ З УРАХУВАННЯМ НАСЛІДКІВ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті проаналізовано необхідність перегляду ряду положень угоди Базель ІІ з урахуванням наслідків світової фінансової кризи. Зазначимо, що навіть найбільш продумані фінансові рішення в галузі банківського регулювання та контролю можуть виявитися безглуздими, якщо не буде довіри до банківського сектора з боку всіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: фінансова криза, Базель ІІ, банківське регулювання.

Постановка проблеми. На нову редакцію угоди про капітал, так званий Базель ІІ, покладалися великі надії. Базельський комітет суттєво оновив практично всі складові початкової редакції угоди, врахувавши досвід попередніх фінансових та банківських криз. Це давало надію на те, що у майбутньому вдасться не допустити їх повторення за рахунок попередження негативного розвитку подій ще на початкових стадіях. Однак розвиток світової фінансової кризи показав, що дана угода вже не відповідає сучасним вимогам і потребує перегляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями в галузі регулювання банківської діяльності, зокрема і впровадження норм Базеля ІІ у практичну діяльність банків, займаються такі вчені, як В. Кротюк, О. Куценко, А. Муричьов, О. Хаб'юк, Д. Крапівенко, А. Балінов, П. Нагь, М. Вайман та ін.

Не вирішені раніше частини проблеми. Дана проблема широко обговорюється у наукових колах. Існує достатня кількість наукових праць, присвячених аналізу різних аспектів угоди Базель, водночас можемо констатувати, що питання реформування даної угоди та її можливі напрямки все ще залишаються дискусійними.

Метою даної статі є визначення напрямків реформування угоди Базель ІІ.

Виклад основного матеріалу. На угоду Базель ІІ, прийняту Комітетом з банківського нагляду ще в 2004 р., покладалися великі надії, хоча за своєю сутністю вона є лише доповненням до попередніх редакцій угоди про капітал, а не самостійною угодою. Необхідність прийняття нової редакції була зумовлена бажанням Комітету усунути цілий ряд недоліків, властивих попереднійредакції угоди.

1. Версія угоди 1996 р. передбачала, що капіталом повинні покриватися тільки дві широкі категорії банківських ризиків – кредит-

© Д.М. Дмитренко, 2009

ний і ринковий, який містив у собі ще чотири компоненти: процентний, пайовий, валютний і товарний ризики. Водночас у реальній практиці банки стикалися з більшою кількістю найрізноманітніших ризиків, які впливають на рівень їх фінансової безпеки. Тому, якщо навіть банківська установа повністю виконувала вимоги щодо адекватності капіталу, це не гарантувало повного її захисту від усіх банківських ризиків.

2. Методика, що використовувалася для визначення еквівалента зважених на рівень ризику активів, не враховувала специфіку роботи окремих банків. Тобто в угоді про капітал оцінювалася кількість ризиків, але ігнорувалася якість керування цими ризиками. Подібна система зрівнювала банки з різною якістю ризик-менеджменту та відповідно позбавляла їх стимулу для поліпшення власних систем керування.

3. В угоді Базель I недостатня увага приділялася питанням банківського нагляду. Не розглядалися ситуації, коли банк може свідомо порушувати норматив адекватності капіталу або наближатися до його порушення. Поза Базелем I також залишилися питання про те, яким чином інформація про величини регулятивного капіталу та зважених на рівень ризику активів повинна подаватися органам нагляду та іншим зацікавленим особам.

У процесі дослідження можливих наслідків запровадження Базеля II були виявлені масштабні зміни. Тому, на думку дослідників, можна говорити про три рівні впливу даної угоди на економіку:

1) внутрішньобанківський. Зміни в системі керування ризиками зумовлені необхідністю врахування в кредитній політиці різного рівня ризиків у різних групах позичальників. Підготовка банку до впровадження принципів Базель II пов'язана з великими витратами. За оцінками "PricewaterhouseCoopers" для великого європейського банку витрати складають близько 80-150 млн. євро. Для малих банків сума пропорційно зменшується;
2) галузевий. У цьому випадку мова йде про всю банківську систему, а також безпосередньо про клієнтів банків. Нові правила кредитування змусять банки віддавати перевагу позичальникам з високим кредитним рейтингом. При цьому для всіх інших доступ до банківських кредитів суттєво ускладниться. Значно посилиться й боротьба за позичальників з високим кредитним рейтингом, що призведе до посилення міжбанківської конкуренції та зниження рентабельності їх кредитування. У цілому це може змусити окремі банки переглянути власні стратегії розвитку й зайнятися пошуком нової ринкової ніші;
3) макроекономічний. Яких конкретних наслідків зазнає економіка окремої країни – питання, що залежить від великої кількості факторів. Зокрема, на це вплине тип економічної політики, що проводить-

ся державою, наприклад, ступінь втручання держави в економіку, особливості національної системи банківського нагляду. Можливий також невдалий збіг обставин, коли впровадження норм угоди Базель II може збігтися з економічним спадом (нові нормативи відрізняються високою проциклічністю.

Але основний наслідок, про який пишуть багато науковців, – це збільшення регулятивного капіталу. При цьому найбільше він повинен зрости у країнах Східної Європи: від 10 % у Польщі, Угорщині, Словаччині до 30 % у Чеській Республіці. Прогнози для України знаходяться у діапазоні від 10 до 20 %.

Однак, як показав розвиток подій у 2008-2009 рр. Базель II вже не відповідає вимогам часу. Це призвело до того, що був призупинений процес запровадження норм даної угоди.

Необхідно зазначити, що і Базельський комітет визнає необхідність внесення відповідних корегувань до стандартів Базеля II від 2004 р. Так, після заяв окремих економістів щодо необхідності скасування даних стандартів Базельський комітет у середні січня 2009 р. випустив цілий пакет документів рекомендаційного характеру, які спрямовані на вдосконалення існуючих стандартів банківського регулювання.

Комітет визначив дві групи недоліків, які потребують термінового усунення. У першу чергу, мова йде про ризики, властиві торговельному портфелю, а також ризики, що пов'язані з мінімальними вимогами до достатності капіталу. Попередня концепція Базеля II у сфері керування ринковими ризиками була заснована на незначних корегуваннях стандартів Базеля I від 1996 р. й залишилася майже без змін. З метою ліквідації слабких місць, виявлених у ході фінансової кризи, Комітет з нагляду за банківською діяльністю пропонує кілька додаткових заходів, спрямованих на підвищення рівня достатності капіталу, шляхом запровадження: вимоги за розрахунками коефіцієнта вартості ризику в кризовій ситуації (stressed Value-at-Risk); додаткових резервних відрахувань для покриття ризику дефолту торговельного портфеля.

Результати недавнього дослідження, проведеного рейтинговим агентством Moody's, показали, що формування додаткового капіталу на покриття ризиків знецінення торговельного портфеля є своєчасним заходом. Агентство Moody's проаналізувало діяльність 158 банків у 32 країнах і дійшло висновку, що наприкінці 2007 р. ринкові ризики були властиві тільки 7-15 % від суми всіх ризикових активів банку з різним ступенем ризику. Це показує, який обсяг капіталу повинен мати банк як "подушку", яка захистить його від потенційних збитків.

Однак більшість банків понесли основні збитки через знецінення позицій у торговельному портфелі, а не через невиплати по кредитах.

По-друге, мова йде про зміни, запропоновані для Компонентів II і III у частині посилення вимог до розкриття інформації. Ці зміни, можливо, ще більше вплинуть на діяльність банків у майбутньому. Запропоновані зміни, які зазначаються у цьому розділі рекомендаційних документів, стосуються:

1) умов винагороди працівників інвестиційних банків і членів рад директорів;
2) прозорості структури банківських ризиків;
3) чіткого розуміння керівництвом як структури банківських ризиків, так і наявності ризикових позицій.

Країнам, що не керуються в обов'язковому порядку стандартами Базеля II, наприклад, Росії та Україні, реалізація на практиці нової редакції Компонентів II і III дозволила б покращити стан власного банківському сектора.

У цілому комітет зосередив зусилля на формуванні кардинально нових підходів до регулювання. Заплановано запровадження так званого макропруденціального регулювання, яке буде включати контрциклічний буфер капіталу. Планується також, що основний капітал буде складатися лише зі звичайних акцій та нерозподіленого прибутку. Використання гібридних інструментів буде зведене до мінімуму. Переглядатиметься і традиційний норматив достатності капіталу, який вже не буде головним показником. До нього буде доданий показник обмежувача фінансового леверіджа – відношення власного капіталу до активів банку.

Однак головна увага буде зосереджуватися на макропруденційному нагляді. Його основою повинен бути особливий нагляд за системними банками. Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені. У листопаді Банк міжнародних розрахунків разом із МВФ і Радою з фінансової стабільності представив доповідь "Посібник з оцінки системної значимості фінансових інститутів, ринків та інструментів". Системоутворюючі банки передбачається визначати за 41 первинним й вторинним індикаторами. Серед них – критерії розміру банків (активи, частка ринку, структура балансу та ін.), керування ризиками (позиції за різними інструментами, диспаритети активів і зобов'язань та ін.), а також ринкові взаємозв'язки (офшорні операції, закордонні "дочки", CDS та ін.). Цілком імовірно, що великих банків будуть стосуватися особливі пруденційні норми, які відрізняються від тих, що застосовуються до всіх інших банків. І остання інновація – динамічне резервування. На відміну від діючого підходу, при якому резерви на можливі втрати створюються в момент дефолту й погіршують і без

того складне становище банку, динамічні резерви схожі на бюджетний стабілізаційний фонд. Вони накопичуються на фазі кредитного буму й витрачаються в період кризи, не створюючи тиск на рентабельність і власний капітал.

Висновки. Отже, можна констатувати, що навіть найбільш продумані фінансові рішення у сфері банківського регулювання та контролю можуть виявитися безглуздими, якщо буде відсутня довіра до банківського сектора з боку всіх зацікавлених сторін. Довіра, яка базується на знанні того, що банки здатні виконувати власні зобов'язання. При цьому довіра – це основний результат реалізації принципів Компонентів II і III, а також використання системи керування ризиками, яка створюється на їх основі. Відповідно регулюючим органам та банкам необхідно посилити увагу до якнайшвидшого запровадження у практичну діяльність вітчизняних банків саме цих Компонентів.

Список літератури

1. Базель 2: ответный удар Базельского комитета [Электронный ресурс] / Крис ван Кемпен // Веб-сайт компании PricewaterhouseCoopers Russia. – Режим доступа : http://www.pwc.com/ru/ru/crisis/blog/basel-committee-strikes-back.jhtml.
2. Базель умер, да здравствует Базель! [Электронный ресурс] / С. Моисеев // Российский банковский портал. – Режим доступа : http://bankir.ru/publication/article/3945606.
3. Вайман, М. О. The New Rules of the Game (june 2003).
4. Вахненко, Т. Кредитно-долговая экспансия банков и методы ее сдерживания [Текст] / Т. Вахненко // Зеркало недели. – 2008. – № 19(698).
5. Кротюк, В. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал [Текст] / В. Кротюк, О. Куценко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 3. – С. 2–6.
6. Нагь, П. М. Базель II его последствия для Центральной и Восточной Европы [Текст] / П. М. Нагь // Международные банковские операции. – 2006. – № 2. – С. 28–46.
7. Финансовый кризис и его последствия для мировой экономики и для России [Электронный ресурс] // Фонд либеральная миссия. – Режим доступа : http://www. liberal.ru/articles/1456.
8. Хаб'юк, О. Вплив Базеля II на банки та економіку [Текст] / О. Хаб'юк // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 8. – С. 10–13.
9. Credit Suisse Economic & Policy Consulting (Hrsg.). Basel II – Meilenstein der Bankenregulierung // Economic Briefing Nr. 36. – Zürich, 2004. – 25 p.
10. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework. Basel Committee on Banking Supervision. – Basel. – Updated November 2005 //www.bis.org.

Summary

The article analyzes the necessity to reconsider some regulations of the Basel II agreement taking into account the consequences of the global financial crisis. It is stressed that even the most thoroughly calculated deci-

sions in the area of banking regulation and supervision may become meaningless if there is a lack of trust to the banking sector of all stakeholders.

Отримано 15.12.2009

УДК 625.711.73:336.225.67

Л.В. Сорокіна, *канд. екон. наук, доц.,*
Міжнародний університет фінансів, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ В УПРАВЛІННІ ВНУТРІШНЬОЮ СКЛАДОВОЮ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто проблеми управління ринковою вартістю будівельних підприємств в умовах економічної рецесії. Розроблено алгоритм нечіткої логіки, спрямований на підтримку прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень щодо оптимізації операційних витрат.

Ключові слова: ринкова вартість підприємства, динаміка операційних витрат, дебіторська заборгованість, нечіткі змінні, функції належності, алгоритм нечіткого висновку Ларсена, дефаззифікація.

Постановка проблеми. Внутрішня вартість як передумова підвищення ринкової вартості визначається передусім довгостроковою здатністю підприємства виробляти, генерувати грошовий потік, який впливає на головні фінансові показники. Динамічні фактори не завжди піддаються керованому управлінському впливу внаслідок складних процесів взаємодії між собою. При цьому ані прості математичні моделі, ані більш складні та трудомісткі процедури моделювання складних економічних процесів, побудова і використання яких вимагають значних затрат коштів і часу, не в змозі надати дієву підтримку під час прийняття важливих для підприємства управлінських рішень.

Аналіз публікацій з проблеми дослідження. Застосування елементів нечіткої логіки для дослідження фінансово-економічних процесів запропоновано в працях А.В. Матвійчука [4], О.Ф. Саленка, Т.В. Семко, М.В. Малько [6], А.Ф. Гойка, В.О. Скакуна [2], С. Бассама [7], О.В. Панасенко [5]. У роботі В.Ф. Ситника, М.Т. Краснюка [8, с. 320] для розв'язання проблем управління фінансовими процесами поряд із найбільш розповсюдженим алгоритмом нечіткого висновку Мамдані рекомендовано використовувати алгоритм Ларсена.

Останнім часом системи управління, розроблені на підставі теорії нечітких множин, знаходять вдале застосування у медичній діагностиці, розпізнаванні образів, розвідці корисних копалин, управлінні комп'ютерними мережами, транспортними мережами й технологічними системами, фінансовому менеджменті, управлінні персоналом, біржовому прогнозуванні. Проте досі залишається **невирішеною частина проблеми** застосування теорії нечітких множин для удосконалення управління підприємствами, спрямованої на збільшення їх ринкової вартості.

© Л.В. Сорокіна, 2009

Мета статті – розглянути проблеми управління ринковою вартістю будівельних підприємств в умовах економічної рецесії

Виклад основного матеріалу. В умовах макроекономічної нестабільності, коли всі економічні елементи створення нової цінності перебувають під впливом цінового фактора, грошові потоки підприємств стрімко виснажуються, негативно впливаючи на їх ринкову вартість. Падіння попиту на будівельну продукцію унеможливлює підвищення цін на кінцеву і проміжну продукцію, тому чи не єдиним шляхом призупинення спаду грошових потоків є скорочення витрат. У свою чергу дисконтований грошовий потік залежить від таких фінансових параметрів будівельного підприємства, як зростання доходу і прибутку та рентабельність інвестованого капіталу (порівняно із витратами компанії на капітал) [3, с. 71]. На нашу думку, динаміка цих показників має враховуватися у сумах грошових винагород менеджерів (оплата праці та інші форми матеріального заохочення), на яких покладена відповідальність за динаміку вартості кожної бізнес-одиниці. Алгоритм Ларсена [8, с. 320] передбачає використання гаусових функцій належності, імплікації з використанням операції добутку та центроїдний метод дефаззифікації. Програмна реалізація цього алгоритму може виконуватись засобами *MATLAB* після зміни окремих параметрів пакета Fuzzy, який за замовчуваннями налаштовано на системи нечіткого висновку Мамдані та Суггено. Розглянемо детальніше процес побудови системи нечіткого висновку та її застосування в управлінні внутрішньою вартістю будівельного підприємства. Розробка і використання системи має на меті удосконалення системи заохочення працівників будівельного підприємства до максимізації його ринкової вартості, проте зростання чи зниження преміальних доплат безпосередньо залежить від показників роботи підприємства протягом періоду. У свою чергу, варіація значень показників має істотну невизначеність, що ускладнює планування та економію фонду оплати праці.

Система містить 5 вхідних змінних і 2 вихідні. Вхідні змінні: дебіторська заборгованість замовників, термін погашення якої перевищує півроку (b_1), чистий дохід (b_2), матеріальні витрати (b_3), транспортні витрати (b_4), витрати некапітального характеру на удосконалення технології та організації будівельного виробництва (b_5).

Вихідні змінні: фонд оплати праці адміністративно-управлінського персоналу (w_1), фонд оплати праці інженерно-технічного персоналу, зарплата якого утворює І блок загальновиробничих витрат (w_2). Логічний висновок здійснювався у 4 етапи, які розглянемо докладніше.

На 1-му етапі "Фаззифікація" (введення нечіткості) було задано функції належності для термів всіх вхідних і вихідних змінних. Відповідно до обраного алгоритму переважна більшість функцій належності була гаусового типу, який задається у вигляді:

$$\mu(u) = exp\left(-\frac{1}{2}\cdot\left(\frac{u-m}{\sigma}\right)^2\right),$$

де m – координата максимуму функції приналежності;

σ – коефіцієнт концентрації, який дорівнює середньоквадратичному відхиленню змінної.

Якщо за останні 5 років середньорічне зростання доходу від виконаних БМР становило, наприклад, 20 %, а середньоквадратичне відхилення цього показника – близько 5,5 %, то функція належності деякого зростання чистого доходу на u % набуде вигляду:

$$\mu(u) = exp\left(-\frac{1}{2}\cdot\left(\frac{u-0,2}{0,055}\right)^2\right).$$

Тоді про зростання чистої виручки на 28 % стверджувати як про незначне можна лиш із впевненістю на

$$\mu(u) = exp\left(-\frac{1}{2}\cdot\left(\frac{0,28-0,2}{0,055}\right)^2 = 34,72\,\%\right).$$

Однак гаусові функції належності використані для всіх термів тільки у другої вхідної змінної – чиста виручка, що показано на рис. 1. У таблиці 1 наведено параметри гаусових функцій належності 5 термів цієї вхідної змінної: "значно знизився", "неістотно знизився", "не змінився", "неістотно зріс", "значно зріс".

Універсум, тобто межі зміни першої вхідної змінної, було обмежено інтервалом [–0,5; 0,5], що передбачає варіацію зміни дебіторської заборгованості від 50 скорочення до 50 % зростання.

Звичайно, для кожного конкретного підприємства границі універсальної множини цієї вхідної змінної можуть набувати інших значень. Для встановлення параметрів функцій належності термів "неістотно знизився" і "значно знизився" менеджерам варто аналізувати невдалі періоди функціонування свого чи інших підприємств галузі.

Решта вхідних даних більшою мірою характеризують затрати будівельного підприємства, які можуть необмежено варіюватись. Тому для коректного використання фактичних даних на вужчому інтервалі

вважаємо за доцільне, поряд із гаусовими функціями належності, використати і сплайн-функції *z*-подібної кривої та s-подібної кривої, які дозволяють “розширити” межі вхідного інтервалу відповідно до реальної динаміки економічних показників.

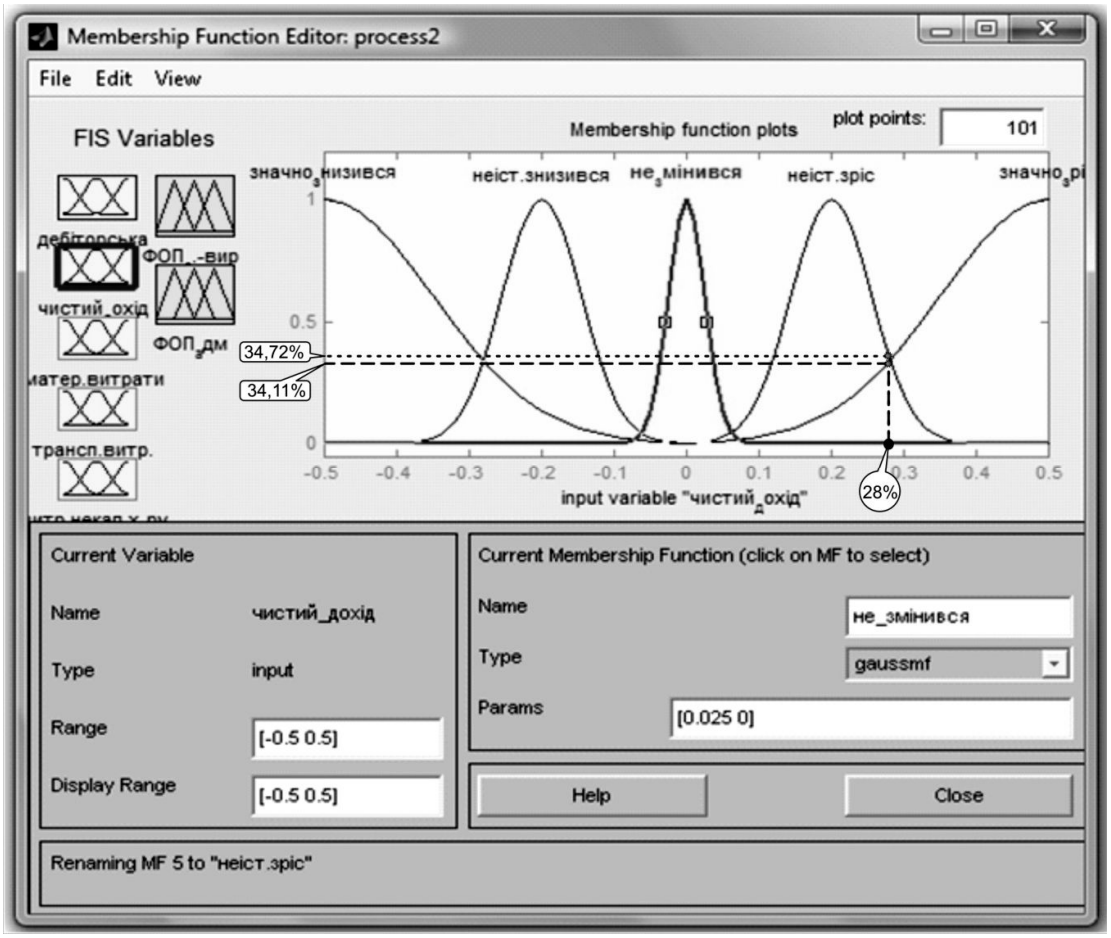

Рис. 1. Функції належності вхідної змінної “чистий дохід” після вводу відповідних параметрів до діалогового вікна редактора “FIS Membership Function Editor”

Таблиця 1

Параметри гаусових функцій належності вхідної змінної “чистий дохід”

Назва терму	Координата максимуму ФП, m	Середньоквадратичне відхилення змінної, σ
Значно знизився	–0,5	0,15
Неістотно знизився	–0,2	0,055
Не змінився	0	0,025
Неістотно зріс	0,2	0,055
Значно зріс	0,5	0,15

На рис. 2 фаззифікація вхідної змінної “дебіторська заборгованість” проілюстрована графічно, а в таблиці 2 наведено параметри всіх функцій належності 5 термів цієї вхідної змінної: “значно знизилась”, “неістотно знизилась”, “не змінилась”, “неістотно зросла”, “значно зросла”. Універсум, тобто межі зміни першої вхідної змінної, було обмежено інтервалом [–0,6; 0,6], що передбачає варіацію зміни дебіторської заборгованості від 60 % скорочення до 60 % зростання. Однак значення вищі 60 та нижчі 60 % із повною 100 %-ю упевненістю можна віднести до термів “значно знизилась” і “значно зросла” відповідно. Тобто коли у випадку введення значень, які виходять за межі інтервалу, програма автоматично змінює їх на граничні значення і обчислює для цих нових значень функцію належності, отримані результати лишаються справедливими і для первинно введених значень.

Таблиця 2

Параметри функцій належності вхідної змінної “дебіторська заборгованість”

Назва терму	Тип функції належності	Значення параметрів функції належності	
		Змістовна характеристика параметрів	
Значно знизився	Сплайн-функція *z*-подібної кривої	$a = -35$ %	$b = -15$ %
		Величина, вище якої належність показника терму не є однозначною	Величина, вище якої показник не може належати терму
Неістотно знизився	Гаусова	$M = -20$ %	$\sigma = 5{,}5$ %
		Координата максимуму ФП, m	Середньоквадратичне відхилення змінної, σ
Не змінився	Гаусова	$m = 0$ %	$\sigma = 2{,}5$ %
		Координата максимуму ФП, m	Середньоквадратичне відхилення змінної, σ
Неістотно зріс	Гаусова	$m = 20$ %	$\sigma = 5{,}5$ %
		Координата максимуму ФП, m	Середньоквадратичне відхилення змінної, σ
Значно зріс	Сплайн-функція *s*-подібної кривої	$a = 15$ %	$b = 35$ %
		Величина, вище якої належність показника терму не є однозначною	Величина, вище якої показник належить терму з повною упевненістю

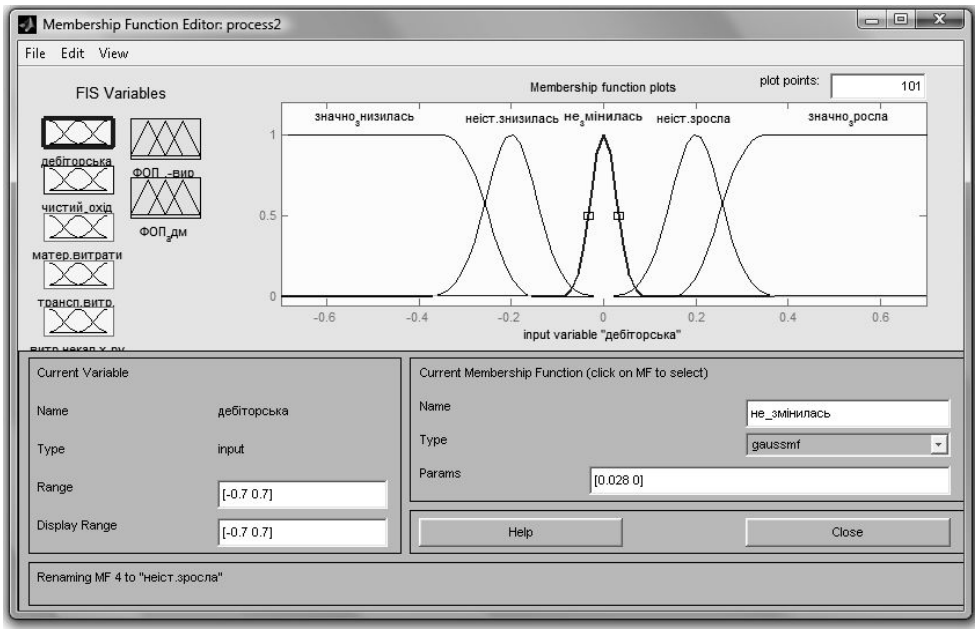

Рис. 2. Функції належності вхідної змінної “дебіторська заборгованість” після вводу відповідних параметрів до діалогового вікна редактора “FIS Membership Function Editor”

Решта вхідних змінних “матеріальні витрати” (b_3), “транспортні затрати” (b_4) та “витрати некапітального характеру” (b_5) має по три терми: “скоротились”, “не змінились”, “зросли”. Гаусові функції належності було використано тільки для терму “не змінились”. Кожна із вихідних змінних (фонд оплати праці адміністративно-управлінського персоналу(w_1) та фонд оплати праці інженерно-технічного персоналу (w_2)) має по 4 терми: “значно знизився”, “знизився”, “лишився сталим”, “зріс”. Належність певної величини зміни фонду оплати праці терму “значно знизився” визначається за допомогою z-подібної функції належності, іншим термам – з використанням гаусових функцій. Універсальна множина значень усіх трьох вхідних змінних – інтервал [–0,4; 0,4] передбачає, що за різної результативності управління, орієнтованого на вартість, матеріальні, транспортні або витрати некапітального характеру, спрямовані на удосконалення технології та організацію будівельного виробництва, можуть як скоротитись, так і зрости на величину, не вищу за 40 % досягнутого рівня. Ця варіація істотно більша за фактичні економічно виправдані обсяги зміни фонду оплати праці фахівців будівельного підприємства і може викликати деякі сумніви щодо доцільності, проте, як свідчить досвід проектування систем нечіткого висновку [10, с. 239], при дефаззифікації за методом “центру ваги” фактичний інтервал зміни виходу нечіткої системи завжди вужче діапазону, зазначеного як універсум вихідної змінної. Отже, отримані в результаті функціонування системи нечіткого висновку чіткі показники зміни ФОП матимуть менший діапазон варіації.

Система нечіткого висновку ґрунтується на певній базі знань, яка являє собою набір правил логічного висновку. Оскільки в системі наявні 3 вхідні змінні, які мають по 3 терми та 2 змінні, які мають 5 термів, то максимальна кількість правил у базі знань для завдання цієї залежності становитиме $3^3 \cdot 5^2 = 675$. Однак для адекватного відображення залежності "входи – вихід" необхідно значно менше нечітких правил, зокрема в роботі [10, с. 48] зазначено, що мінімальна кількість правил може перебувати в межах 2-3 % від максимальної кількості, що досягається за рахунок використання двох-трьох вхідних змінних в одному правилі. Так у розробленій нами системі кількість правил у базі знань не перевищила $0{,}02 \cdot 675 \approx 14$ правил: для підтримки прийняття рішень щодо скорочення накладних витрат будівельного підприємства достатньо і 10 правил, які відображають основні положення системи преміювання на будівельному підприємстві, а саме:

1. ЯКЩО "дебіторська заборгованість = значно зросла", ТО "ФОП адміністративного персоналу = значно знизився".
2. ЯКЩО "дебіторська заборгованість = зросла", ТО "ФОП адміністративного персоналу = знизився".
3. ЯКЩО "дебіторська заборгованість = значно знизилась", ТО "ФОП адміністративного персоналу = зріс".
4. ЯКЩО "дебіторська заборгованість = знизилась" ТА "матеріальні витрати = зросли" ТА "транспортні витрати = зросли" ТА "витрати некапітального характеру = зросли", ТО "ФОП адміністративного персоналу = знизився".
5. ЯКЩО "чистий дохід = значно знизився", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = значно знизився" ТА "ФОП адміністративного персоналу = значно знизився".
6. ЯКЩО "чистий дохід = не змінився" ТА "витрати некапітального характеру = зросли", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = = значно знизився".
7. ЯКЩО "чистий дохід = не змінився" ТА "матеріальні витрати = = знизились", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = зріс".
8. ЯКЩО "чистий дохід = не змінився" ТА "транспортні витрати = знизились", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = зріс".
9. ЯКЩО "чистий дохід = значно зріс" ТА "матеріальні витрати = = зросли", ТА "транспортні витрати = не змінились" ТА "витрати некапітального характеру = зросли", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = зріс".
10. ЯКЩО "чистий дохід = значно зріс" ТА "матеріальні витрати = не змінились" ТА "витрати некапітального характеру = не змінились", ТО "ФОП інженерно-технічного персоналу = зріс".

В умовах макроекономічної кризи скорочення фонду оплати праці стало мало не універсальним засобом виживання підприємств, а отже, і збереження його внутрішньої вартості. Зменшення фонду оплати праці спеціалістів може відбуватися за рахунок перегляду складових заробітної плати працюючих, визначення економічно обґрунтованих розмірів, удосконалення системи преміальних доплат, відповідно до економічних результатів діяльності кожного працюючого, нарешті, за рахунок змін організаційної структури і вивільнення робочої сили. У базі нечітких знань необхідності вжиття таких заходів відповідають правила № 1, 2, 5, 6, 8, висновок яких містить терми "значно знизився" для обох вихідних змінних. Скорочення додатних грошових потоків супроводжується виконанням умов значного зростання дебіторської заборгованості, значного зниження чистого доходу або одночасного зниження доходу та зростання витрат на забезпечення якості основного будівельного процесу – транспортно-логістичних і витрат некапітального характеру, спрямованих на поліпшення технології та організації будівельного виробництва.

Додаткові витрати, до яких призводить збільшення фонду оплати праці в разі стимулювання відмінних результатів управління вартістю підприємства, будуть економічно виправданими при виконанні умов правил № 3, 7, 9, 10, висновок яких містить терм "зросли" для обох вихідних змінних. У запропонованій системі нечіткого висновку передумовами зростання вхідного грошового потоку є значне зростання чистого доходу від реалізації БМР при слабшому зростанні матеріальних витрат і витрат на поліпшення організації та технології будівельного виробництва або збереження досягнутого доходу із одночасним зниженням матеріальних витрат чи значним скороченням дебіторської заборгованості. Дотримання умов економії матеріальних, логістичних і витрат на удосконалення будівельного процесу більшою мірою пов'язано із високими результатами відповідальних за основну будівельну діяльність, тому варто винагородити тільки фахівців, зарплата яких утворює І блок загальновиробничих витрат. Матеріальне стимулювання адміністративного персоналу доцільно лише за поліпшення фінансових показників зміни внутрішньої вартості: дебіторської заборгованості та чистого доходу.

На 2-му етапі "Логічний висновок" визначається міра істинності висновку кожного з правил бази знань на підставі міри істинності їх передумов. Звичайно, реалізація цього і подальших етапів алгоритму нечіткого висновку можлива за умови наявності у кожній із вихідних змінних конкретних значень.

Тому розглянемо спосіб оптимізації управління внутрішньою вартістю будівельного підприємства на прикладі ЗАТ "Кримводбуд", на якому за підсумками 2008 року:

- дебіторська заборгованість, термін погашення якої перевищує півроку, скоротилась на 47,27 %;
- чистий дохід скоротився на 43,75 %;
- матеріальні витрати зросли на 15,36 %;
- транспортно-логістичні витрати зросли на 4,21 %;
- витрати некапітального характеру на удосконалення технології та організації будівельного виробництва скоротились на 6,9 %.

Сутність етапу "Логічний висновок" полягає в тому, що на підставі чітких конкретних вхідних змінних встановлюється ступінь істинності кожного з логічних правил, включених до нечіткої бази знань. Підставою для обчислення міри істинності окремого правила є міра істинності належності чіткого значення вхідної лінгвістичної змінної до її нечітких термів. Звичайно, кількісна величина міри істинності перебуває в інтервалі [0; 1]. Мінімальне значення, тобто нульова істинність властива тим правилам, що базуються на термах, яким фактичне значення вхідної змінної належати не може. За результатами функціонування ЗАТ "Кримводбуд" зменшення його дебіторської заборгованості терміном погашення понад півроку аж ніяк не можна віднести до термів "значно зросла" або "зросла", тому міра істинності першого та другого правил дорівнює нулю. Це означає, що немає підстав до скорочення, тим більш значного, фонду оплати праці адміністративно-управлінського персоналу, відповідального за фінансові потоки будівельного підприємства, оскільки результати його роботи не чинили негативного впливу на вартість бізнесу.

Інтерфейс програми MATLAB дозволяє переглядати процес нечіткого висновку та визначення кількісних чітких значень вихідної змінної, ілюструючи визначення кількісних показників графічними мініатюрами. Діалогове вікно перегляду правил нечіткого висновку ***RuleViewer*** являє собою загальну матрицю, складену з графіків нечітких змінних. Кількість рядків, що містять графіки (рис. 3), дорівнює кількості правил у базі нечітких знань, тобто для розробленої нами системи програмою представлено 10 рядків графіків. У кожному рядку кількість графіків (тобто кількість стовпців у матриці графічних мініатюр) дорівнює кількості всіх вхідних і вихідних нечітких змінних. Для спроектованої у дослідженні системи для кожного з 10 правил побудовано 7 графіків, адже кількість вхідних лінгвістичних змінних дорівнює 5, а вихідних – 2. Результати активізації правил нечітких

продукцій, які вищі за 0, для вхідних змінних відображають світлим зафарбовуванням (жовтим кольором), а для вихідних – темним (на екрані комп'ютера – колір індиго). Якщо ж за методом активації функція належності вхідної змінної нульова, і, як наслідок, підвисновок правил нечітких продукцій теж нульовий, то на графіку-мініатюрі нанесено тільки лінію функції належності, а зафарбовування відсутнє. Звичайно, для отримання підвисновку до правил нечіткої бази знань недоцільно одночасно включати всі змінні. Тому якщо вхідна змінна не включена до певного правила, то графік-мініатюра, розташований на перетині рядка відповідного правила і стовпчика відповідної змінної, не міститиме жодних ліній функцій належності. Зокрема, в розробленій системі для змінної "дебіторська заборгованість" відсутні будь-які позначення на графічних мініатюрах, які відповідають правилам з 5 до 10. На рис. 3 показано, що зниження дебіторської заборгованості на 43,75 із 100 % упевнено можна охарактеризувати як значне. Оскільки істотне скорочення дебіторської заборгованості становить передумову тільки для єдиного правила – № 3, крім того, ця передумова, виконана на 100 %, – єдина, то існує 100 % впевненості щодо преміального збільшення фонду оплати праці адміністративних працівників на 12 %. Це встановлений під час формування нечіткої бази знань максимум терму "зріс" обох вихідних змінних (на рис. 3 точка перетину ступеня впевненості у 100 % із функцією належності вихідної змінної "ФОПадм" має абсцису 0,12).

Аналогічно розглядається результат діяльності керівного персоналу стосовно збільшення доходу підприємства і безпосереднього виконання стратегії збільшення його вартості. Проте оцінка роботи в цьому аспекті управління вартості виявилась вкрай негативною: скорочення чистого доходу на 43,75 % проти минулорічного показника із упевненістю в 92 % можна охарактеризувати як значне і жодною мірою не можна назвати неістотним. Відсоткові значення було отримано шляхом підстановки чіткого значення вхідної змінної у функції належності кожного із термів. Відповідно до правила № 5, яке містить єдину передумову до суттєвих фінансових санкцій за неякісну роботу персоналу, зменшення фонду оплати праці і адміністративно-управлінського, і інженерно-технічного персоналу має бути значним, оскільки 92 % упевненості в істинності передумови відповідає щонайменше 23,4 % скорочення матеріальної винагороди за безрезультатну роботу.

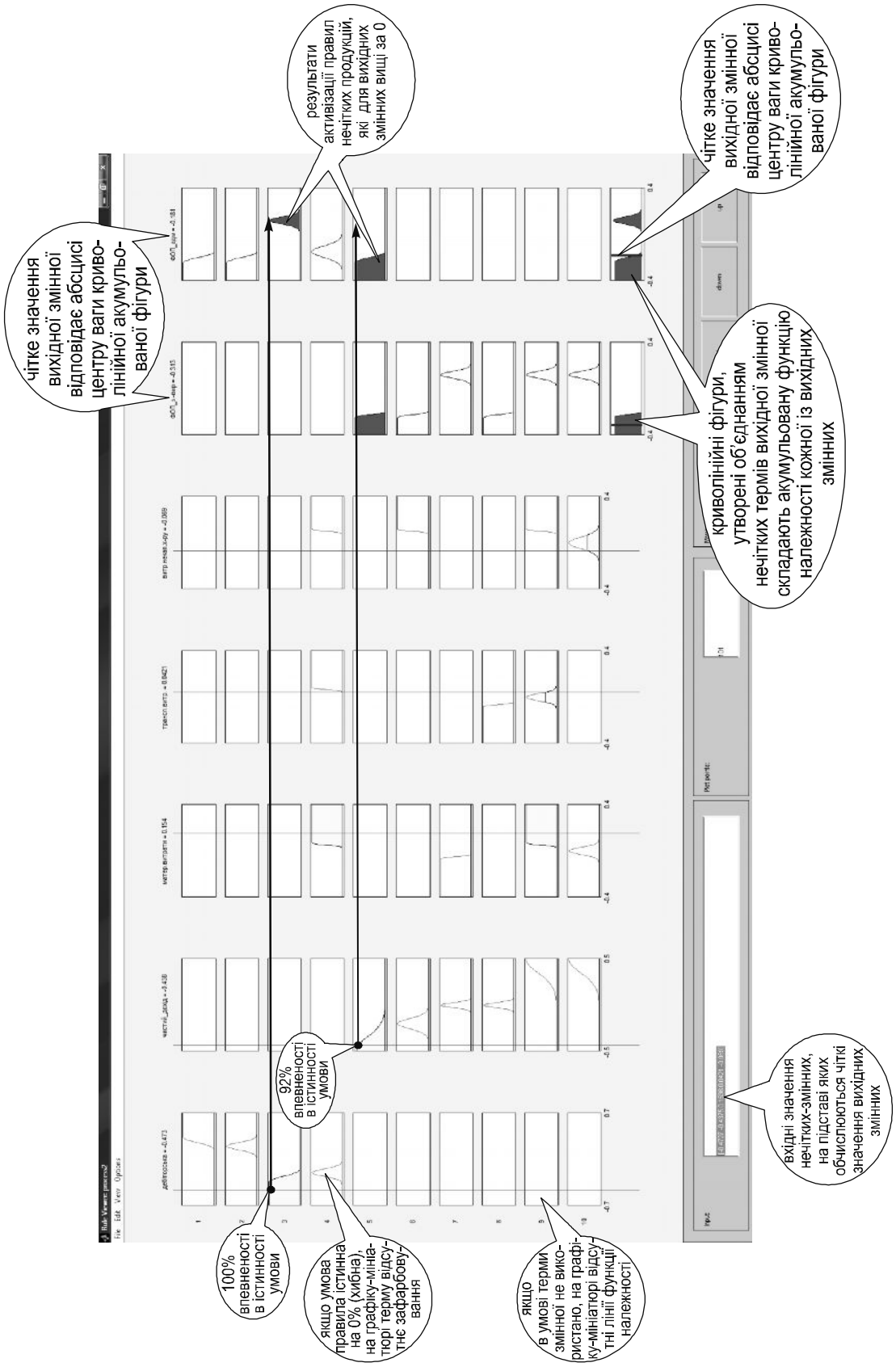

Рис. 3. Програмна реалізація 3-го та 4-го етапів процедури нечіткого висновку в діалоговому вікні “FIS RuleViewer ”

Використаний у системі нечіткого висновку алгоритм Ларсена передбачає на етапі логічного висновку застосування методу мін-активації. Зокрема, правило № 9 містить 4 передумови для підвищення фонду оплати праці інженерно-технічних працівників, міра істинності кожної з яких неоднакова. Нульовим (0 %) є рівень упевненості в тому, що скорочення чистого доходу від реалізації на 43,8 % характеризує його значне зростання та збільшення витрат некапітального характеру на удосконалення технології та організацію будівництва на 6,9 % є помітним. Хоча підвищення матеріальних витрат на 15,36 % із повною упевненістю (на всі 100 %) можна визнати зростанням, підвищення транспортно-логістичних витрат на 4,21 % визначати як їх незмінність можна тільки із впевненістю на 37,4 %. Відповідні цим вхідним змінним графічні мініатюри (рядок № 9 на рис. 3 заштриховано повністю та приблизно на третину, решта ж не містить штрихування. Оскільки мінімальне значення функції належності, тобто впевненості в істинності передумови дорівнює 0, а не 100 чи 37,4 %, то жодних підстав для скорочення винагороди за роботу інженерно-технічного персоналу, відповідно до правила № 9, немає. Отже, і мініатюра, яка відображає підвисновок правила № 9, не зафарбована – на ній лише нанесено функцію належності вихідної змінної (w_2).

Отже, на чіткі значення вихідних лінгвістичних змінних впливають тільки правила 3 та 5, міра істинності висновків яких перевищує нуль, тобто становить підстави для грошової оцінки результатів управління вартістю ВАТ "Кримводбуд" у 2008 році.

На 3-му етапі "Композиція" всі нечіткі терми вихідних змінних об'єднуються, що графічно виявляється у побудові криволінійної фігури. У результаті отримуємо акумульовану функцію належності кожної із вихідних змінних. Графічні мініатюри, які відповідають етапу акумулювання підвисновків правил нечітких продукцій, розміщено під так званою "матрицею" використання бази знань, окремо для кожної вихідної змінної (див. рис. 3).

Згідно з алгоритмом Ларсена на етапі композиції використовується операція "максимум", тобто результуюча криволінійна фігура функцій належності вихідної змінної утворюється об'єднанням заштрихованих графіків цієї вихідної змінної відповідно до висновків кожного правила. Так для вихідної змінної ФОП інженерно-технічного персоналу додатну міру істинності і зафарбовану площу функції належності визначає тільки правило № 5, а тому на графічній мініатюрі наявна тільки одна криволінійна трапеція. Величина ФОП адміністративного персоналу формується за результатами висновків за двома правилами – № 3 та 5, тому акумульована фігура складається із двох криволінійних площ.

На підставі сукупності функцій належності вихідних змінних здійснюється **завершальний 4-й етап** процедури нечіткого висновку **“Дефаззифікація”**, в результаті якого набір нечітких висновків перетворюється у чітке число. Алгоритм Ларсена для цього етапу передбачає метод центру ваги, тобто чітке значення вихідної змінної відповідає абсцисі центра ваги криволінійної зафарбованої фігури, отриманої після завершення етапу “Композиція”.

Для вихідної змінної “фонд оплати праці адміністративно-управлінського персоналу (w_1)” економічно обґрунтоване скорочення на 18,1 % визначено як абсциса центра ваги площі криволінійної фігури, обмеженої графіком акумульованої функції належності і заштрихованої темним кольором на рис. 3, за такою формулою:

$$y = \frac{\int_{0}^{0,25} u \cdot exp\left(-\frac{1}{2}\cdot\left(\frac{u-0,2}{0,055}\right)^2\right)du + \int_{-0,4}^{-0,3} 0,92\cdot u\cdot\left[1-2\cdot\left(\frac{u-(-0,4)}{-0,2-(-0,4)}\right)^2\right]du + \int_{-0,3}^{-0,2} 0,92\cdot u\cdot 2\cdot\left(\frac{-0,2-u}{-0,2-(-0,4)}\right)^2 du}{\int_{0}^{0,25} exp\left(-\frac{1}{2}\cdot\left(\frac{u-0,2}{0,055}\right)^2\right)du + \int_{-0,4}^{-0,3} 0,92\cdot\left[1-2\cdot\left(\frac{u-(-0,4)}{-0,2-(-0,4)}\right)^2\right]du + \int_{-0,3}^{-0,2} 0,92\cdot 2\cdot\left(\frac{-0,2-u}{-0,2-(-0,4)}\right)^2 du} = -0,181$$

Обидві величини чітких значень вихідних змінних, автоматично розраховані редактором FIS і позначені над графіками-мініатюрами на рис. 3, мають важливий економічний зміст для осіб, відповідальних за бізнес-процеси будівельних підприємств. За підсумками роботи у 2008 році застосування матеріального заохочення для працівників, задіяних в управлінні і адмініструванні ЗАТ “Кримводбуд”, економічно не виправдане. Вплив результатів діяльності цих категорій працюючих на ринкову вартість підприємства виявився негативним, тому для покращення фінансово-економічного становища підприємства слід скоротити витрати на оплату праці на 31,3 % для інженерно-технічного персоналу та на 18 % для адміністративно-управлінського персоналу.

Висновки. Програмна реалізація інструментів нечіткого висновку, реалізована в системі *MATLAB*, може надавати вагому підтримку під час прийняття економічно обґрунтованих рішень щодо реалізації стратегій управління ринковою вартістю підприємства. При цьому процес визначення величини зміни окремих складових грошових витоків не вимагає значних затрат коштів і часу. Результати застосування алгоритмів нечіткого висновку варто використовувати не відокремлено, а в сукупності із результатами економічних розрахунків, отриманих іншими методами: за допомогою факторного аналізу, застосування рівнянь, побудованих засобами кореляційно-регресійного аналізу. Це дозволить отримати більш повне уявлення про діапазон керованості витрат і фінансових результатів підприємства. Подальші дослідження в даному напрямку пов’язані із вивченням галузевих тенденцій

і статистичним обґрунтуванням величин числових коефіцієнтів функцій належності та діапазонів термів нечітких змінних, які в даному дослідженні визначались емпіричним шляхом на підставі статистичної звітності конкретного підприємства.

Список літератури

1. Алгоритмы и системы нечеткого вывода при решении задач диагностики городских инженерных коммуникаций в среде MATLAB [Текст] / Л. А. Демидова, В. В. Кираковский, А. Н. Пылкин. – М. : Радио и связь, Горячая линия – Телеком, 2005. – 365 с. : ил.
2. Гойко, А. Ф. Стратегічне управління логістичними бізнес-процесами будівельних підприємств: пріоритетні задачі та шляхи їх вирішення [Текст] / А. Ф. Гойко, В. А. Скакун // Коммунальное хазяйство городов. – К. : Техніка. – 2009. – Вип. 87. – С. 172–178. – Серія "Економічні науки".
3. Коупленд, Т. Стоимость компаний: оценка и управление [Текст] / пер. с англ. ; Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Олимп-Бизнес, 2008. – 576 с. : ил.
4. Матвійчук, А. В. Аналіз та прогнозування розвитку фінансово-економічних систем із використанням нечіткої логіки [Текст] : монографія / А. В. Матвійчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 206 с.
5. Панасенко, О. В. Моделі оцінки і аналізу схильності підприємства до банкрутства [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Панасенко О. В. – Харків, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 213 с.
6. Саленко, О. Ф. Оптимізація грошових потоків на основі використання математичної моделі з елементами нечіткої логіки [Текст] : колективна наукова монографія / О. Ф. Саленко, Т. В. Семко, М. В. Малько // Сучасні проблеми розвитку національної економіки і шляхи їх розв'язання / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. М. Єрмошенка. – К. : Національна академія управління, 2008. – 452 с.
7. Саммаха, Бассам. Моделі організації будівництва і комп'ютерні засоби прийняття рішень за допомогою теорії нечітких даних [Текст] / Саммаха Бассам // Основи і фундаменти : фаховий збірник наукових праць. – К. : КНУБА, 2005. – Вип. 29. – С. 138–143.
8. Ситник, В. Ф. Інтелектуальний аналіз даних (дейтамайнінг) [Текст] : навч. посіб. / В. Ф. Ситник, М. Т. Краснюк. – К. : КНЕУ, 2007. – 376 с.
9. Скотт, Марк К. Факторы стоимости [Текст] Руководство для менеджеров по выявлению рычагов создания стоимости ; пер. с англ. А. И. Исаенко ; Марк К. Скотт. – М. : Олимп-Бизнес, 2005. – 432 с.
10. Штовба, С. Д. Проектирование нечетких систем средствами MATIAB [Текст] / С. Д. Штовба. – М. : Горячая линия – Телеком, 2007. – 288 с. : ил.
11. www.smida.gov.ua [Електронний ресурс].

Summary

The article considers viewpoint for unresolved problem of the cost management of building enterprises in condition of economic dislocation. Also the fuzzy-algorithm was proved for support decision-making economically sound about reduction management and other expenses.

Отримано 15.12.2009

УДК 334.7

А.М. Фрасинюк, *Національний банк України, м. Київ*

СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙ: 1990-2000 рр.

У статті подається огляд найбільш значних інноваційних змін, які спричинили системну трансформацію світового фінансового ринку впродовж періоду 1990-2000 рр.

Ключові слова: фінансові інновації, світовий фінансовий ринок.

Постановка проблеми. Упродовж кількох останніх десятиріч нові фінансові продукти, технології та інститути перебувають у центрі уваги наукової думки. Створення і запровадження в обіг єдиної європейської валюти, уніфікація нормативної бази та розвиток електронних торговельних систем, похідні фінансові інструменти, транснаціоналізація світової економіки та фінансів є окремими напрямками наукових пошуків, результати яких широко висвітлюються у науковій фаховій літературі. Розвиток світового фінансового ринку набув інноваційного характеру, однак у різні історичні періоди та в різних країнах цей процес мав специфічні особливості і наслідки.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи теорії інновацій були запропоновані такими німецькими вченими: В. Зомбартом, В. Метернихом, Й. Шумпетером. Проблематика інноваційного розвитку висвітлюється в роботах таких авторів, як Дж. Кларк, С. Кузнець, Е.Дж. Долан, Р. Дорнбуш, Д. Ліндсей, Н.Г. Менкью, Е. Хансен, У. Едвардес та багатьох інших.

Питанням економічного змісту поняття інновацій, суті ринку інноваційного інвестування, формам і методам інноваційної діяльності та іншим загальноекономічним питанням присвятили праці такі російські та вітчизняні вчені: О. Абакуменко, С. Глазьєв, Н. Кондратьєв, А. Пригожин, Т. Васильєва, І. Комарницький, І. Смолін, М. Паладій, А. Сухоруков, В. Кузьменко, І. Макаренко, Ф. Фрадкін та ін.

Однак комплексного дослідження, яке розкриває системний характер трансформації світового фінансового ринку під впливом фінансових інновацій, до цього часу бракує.

Мета статті – висвітлення найбільш значущих подій інноваційного характеру в розвитку світового фінансового ринку наприкінці минулого сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Створення валютного союзу країн ЄС створило для інвесторів нові можливості доступу до активів, що

© А.М. Фрасинюк, 2009

раніше не включалися ними до інвестиційного портфеля. Наслідком розширення інвестиційної бази за рахунок цінних паперів, деномінованих в євро, стало подвоєння чистого обсягу запозичень з боку банківського сектора і корпоративних позичальників протягом двох років після появи єдиної валюти [9]. Крім того, істотно зросла диверсифікація структури самих інвесторів.

Іншим найважливішим нововведенням на фінансовому ринку є створення електронних торговельних систем як альтернативи традиційним торговельним системам. Перехід на електронні торговельні системи набув масового характеру наприкінці 90-х років XX ст., хоча деякі країни використовували подібні технології ще в 80-ті роки. Першими використовувати нові технології почали валютний ринок і ринок похідних інструментів. За даними БМР, вже у 2001 році до 70 % міжбанківської торгівлі валютою здійснювалися через електронні брокерські системи (у 1995 р. цей показник становив 10 %) [4]. Пізніше нові технології стали активно використовуватися на грошовому ринку, ринку облігацій, а також на найбільш розвинутому сегменті фінансового ринку – ринку державних цінних паперів. На ринку акцій також поступово починає переважати електронна торгівля.

Технологічні нововведення впливають на фінансовий ринок за двома напрямами. По-перше, вони істотно знижують операційні витрати, а також вартість отримання інформації [6, с. 41]. Дилери, завдяки електронним системам, можуть миттєво визначати кращу ціну і планувати оптимальні торговельні стратегії. Електронні системи також дозволяють ефективно інтегрувати оптовий і роздрібний ринки за участі безлічі дилерів.

Важливим чинником розвитку фінансового ринку на сучасному етапі є диверсифікація структури інвесторів. Банківські злиття, фінансові кризи і поява великої кількості інституційних інвесторів істотно вплинули на формування стратегій учасників фінансового ринку щодо управління ризиками і ухвалення інвестиційних рішень. Остання хвиля крупних злиттів і поглинань у секторі фінансових послуг більшості розвинутих країн теж виявилась чинником системних змін. У середині 90-х років XX ст. на валютному ринку понад 50 найбільших гравців мали змогу впливати на ринкову кон'юнктуру практично за будь-якою парою валют. У даний час кількість подібних учасників не перевищує 20 [13, с. 332].

Водночас інші категорії учасників ринку стають активнішими. Зокрема, нині істотно зросла роль пенсійних фондів, страхових компаній, взаємних фондів та інших небанківських фінансових посередників. Так, за період 1995-2000 років загальна кількість взаємних фондів збільшилася на 53 %, при цьому обсяг активів під їх управлінням

зріс на 126 % [6, с. 48]. Найбільш відчутні зміни відбулися в Єврозоні. Хоча банківські депозити та інші фінансові інструменти з низьким рівнем ризику були найбільш поширені у минулому, стрімко зростає кількість дрібних інвесторів, що розміщують кошти у різних фондах з управління активами. У результаті різко зростає диверсифікація портфелів, а також рівень кредитного ризику.

Зміни у структурі учасників супроводжувалися зміною системи управління ризиками. Злиття зазвичай призводить до того, що ліміт кредитування нового утворення, як правило, є нижчим за суму лімітів, встановлених до злиття, на кожного учасника окремо. Це може спричинити загальне зменшення кредитних лімітів на ринку.

Зміни в управлінні були обумовлені і кризами кінця 90-х років XX ст., наприклад такими, як банкрутство компанії LTCM (Long Term Capital Management) в 1998 році. У звіті за 1998 рік Комітет з нагляду за світовою фінансовою системою (Committee on the Global Financial System, або CGFS) відзначив, що дана криза ставить під знак питання надійність сучасних торговельних систем, а також методів управління ризиками [4]. Це примусило учасників ринку переглянути свої стратегії хеджування. Підвищена чутливість до кредитного ризику і кореляція між різними видами ризиків призвели до того, що учасники ринку, побоюючись можливого збільшення цінової волатильності, почали менш охоче відкривати позиції за певними видами активів [11].

Під впливом інноваційних змін набули поширення різні індекси. Спочатку індекси акцій, облігацій та інших фінансових активів були призначені для визначення сукупної зміни рівня цін, тобто вимірювання "настрою" учасників ринку. Поступово індекси самі стають фінансовим активом, а показником ефективності управління активами, замість динаміки цін окремих активів, стає значення сукупного індексу.

Нарешті, значною зміною на фінансових ринках є зміна структури пропозиції інструментів. Це особливо чітко виявляється на ринку цінних паперів з фіксованою прибутковістю і суміжних з ним сегментах. У всіх країнах, окрім Японії, чистий обсяг емісії державних цінних паперів істотно знизився до 2000 року. Водночас різко зросла емісія корпоративних цінних паперів. У результаті в період 1995-2000 рр. частка державних цінних паперів розвинутих країн у загальному обсязі даних фінансових інструментів зменшилася з 45 до 35 % [4]. У цей період набули поширення корпоративні запозичення у формі американських казначейських облігацій, комерційні папери та різноманітні кредитні деривативи.

Починаючи з 70-х років XX ст. ринки державних цінних паперів у багатьох розвинутих країнах бурхливо зростали. Бюджетні дефіцити

призводили до широкомасштабної емісії державних облігацій. Дефіцит бюджету у Франції, Іспанії та ряду інших країн Єврозони підтримував обсяг ринку державних облігацій, деномінованих в євро. Найбільший ринок державних облігацій сформувався в Японії через величезний бюджетний дефіцит.

Протилежна тенденція – скорочення ринків державних цінних паперів наприкінці 90-х років XX ст. – спостерігалась у країнах з бюджетним профіцитом: Австралії, Великобританії, США, Канаді, Швеції та інших. На відміну від державних облігацій, корпоративні запозичення зростали прискореними темпами. Корпоративний сегмент американського фінансового ринку збільшився майже в 2 рази за період 1995-2000 років і досяг 13 трлн. дол. В Єврозоні також істотно збільшився обсяг корпоративних запозичень. Навіть в Японії наприкінці 90-х років XX ст. хоч і трохи, але збільшився обсяг корпоративних цінних паперів [4].

Зростання корпоративного ринку відбувається на тлі розвитку інструментів, що дозволяють перерозподіляти кредитний ризик. Ринок кредитних деривативів виник на початку 90-х років XX ст. Серед перших банків, які почали масово застосовувати кредитні деривативи, був один із найбільших банків Німеччини – Deutsche Bank. Сьогодні застосування кредитних деривативів у Німеччині регулюється загальним федеральним органом нагляду за фінансовим ринком, у тому числі і за банками, BAFIN (Bundesanstalt fur Finanzdienstleistungsaufsicht / Federal Financial Supervisory Authority) [12]. Згодом центр активності банківських операцій з кредитними деривативами перемістився до США, де вже фактично і утворився міжбанківський ринок кредитних деривативів, представлений низкою стандартизованих контрактів: свопи на активи, дефолтні свопи та опціони, свопи на сукупний дохід, опціони на кредитний спред та ін.

Розглянуті зміни в системі функціонування фінансового ринку істотно впливають на політику центральних банків: однією із проблем є визначення стратегії центрального банку з рефінансування учасників ринку. Особлива увага приділяється питанням адекватної реакції центрального банку на несподіване скорочення або збільшення рівня ліквідності. Крім того, важливу роль відіграють питання визначення стратегічних і тактичних аспектів монетарної політики в умовах зміни принципів функціонування трансмісійного механізму. Зокрема, це стосується значення інформації, закладеної в цінах на активи, а також збільшення ступеня прозорості центральних банків. Отже, зміни на фінансових ринках безпосередньо впливають на механізм грошово-кредитної політики, включаючи проведення інтервенцій на валютному ринку.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що значущість інноваційних змін системи функціонування фінансового ринку є безперечною. Безумовно, є очевидним той факт, що під впливом фінансових інновацій відбулися істотні структурні зміни, однак остаточної відповіді щодо їх оцінки до цього часу не знайдено.

Список літератури

1. Валенцева, Н. И. Современные банковские технологии: теоретические основы и практика [Текст] / Н. И. Валенцева // Деньги и кредит. – 2004. – № 10. – С. 50–61.
2. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації [Текст] : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 394 с. – Бібліогр. : С. 342–351.
3. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови [Текст] : монографія / І. П. Макаренко, П. М. Копка, О. Г. Рогожин, В. П. Кузьменко ; Ін-т пробл. нац. безпеки, Ради нац. безпеки і оборони України ; Ін-т еволюц. економіки. – К., 2007. – 520 с.
4. Офіційний сайт Комітету з нагляду за світовою фінансовою системою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/list/cgfs/index.htm.
5. Сапунцов, А. Л. Развитие транснациональных форм бизнеса [Текст] / А. Л. Сапунцов // Российский внешнеэкономический вестник. – 2008. – № 8. – С. 3–8.
6. Суэтин, А. А. Новые условия работы на финансовых рынках [Текст] / А. А. Суэтин // Аудитор. – 2008. – № 1. – С. 41–52.
7. Benito, F. Modeling Euro Overnight Rate [Text] / F. Benito, A. Leon, J. Nave // Journal of Empirical Finance. – 2007. – № 14(5). – P. 756–782.
8. Claessens, S. What drives bank competition? Some international evidence [Text] / S. Claessens, L. Laeven // Journal of Money, Credit, and Banking. – 2004. – Vol. 36. – P. 563–583.
9. Craig, B. The Eurosystem money market auctions: A banking perspective [Text] / B. Craig, F. Fecht // Journal of Banking and Finance. – 2007. – Vol. 31. – № 8. – P. 2925–2944.
10. Eisenschmidt, J. Bidding behaviour in the ECB's main refinancing operations during the financial crisis[Text] / J. Eisenschmidt, Hirsch Astrid, Linzert Tobias // ECB Working papers. – 2009. – № 1 052.
11. Fender, I. Corporate hedging: the impact of financial derivatives on the board credit channel of monetary policy [Text] / I. Fender // BIS Working Papers. – 2000. – № 94.
12. Gerberding, C. How the Bundesbank really conducted monetary policy [Text] / C. Gerberding, F. Seitz, A. Worms // North American Journal of Economics and Finance. – 2005. – № 16. – P. 277–292.
13. Leven, L. Is there a diversification discount in financial conglomerates? [Text] / L. Leven, R. Levine // Journal of Financial Economics. – 2007. – Vol. 85. – P. 331–367.
14. Linzert, T. Bidder Behavior in Central Bank Repo Auctions: Evidence from the Bundesbank [Text] / T. Linzert, D. Nautz, J. Breitung // Journal of International Financial Markets, Institutions and Money. – 2006. – № 16. – P. 215–230.
15. Linzert, T. Bidding Behavior in the Longer Term Refinancing Operations of the European Central Bank: Evidence from a Panel Sample Selection Model [Text] / T. Linzert, D. Nautz, U. Bindseil // Journal of Banking and Finance. – 2007. – № 31(5). – P. 1521–1543.

16. Recent innovations in international banking (Cross Report) [Electronic resource] // CGFS Publications. – 1986. – № 1. – Режим доступу : // www.bis.org/publ/ecsc01c.pdf.
17. Transmission mechanisms for monetary policy in emerging market economies [Text] // BIS Papers. – 2008. – № 35.

Summary

The review of the most considerable innovations which entailed system transformation of world financial market in a period 1990-2000 p.p is given in the article.

Отримано 15.12.2009

УДК 338.23:336.74(477)

М.І. Хмелярчук, *канд. екон. наук, доц., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано становлення інститутів, пов'язаних з формуванням та реалізацією монетарної політики в Україні, та висвітлено проблемні питання в їх функціонуванні в умовах фінансової кризи. Обґрунтовано необхідність посилення координації та регулювання ринку фінансових послуг з єдиного центру монетарної влади в країні.

Ключові слова: монетарна політика, інститути, фінансовий ринок, банки.

Постановка проблеми. Здобуття незалежності Україною та перехід на ринкові методи господарювання об'єктивно зумовили інституційні зміни в усіх секторах національної економіки, зокрема і в монетарній сфері. Адже в цілому монетарна політика є частиною економічної політики держави, точніше "діяльністю органів державної монетарної влади щодо управління пропозицією грошей в національній економіці для досягнення заздалегідь визначених макроекономічних цілей" [2, с. 21]. Очевидно, що досягнення поставлених цілей вимагає узгодження та координації усіх інституційних ланок національної економіки, зокрема органів законодавчої та виконавчої влади, монетарної і немонетарної влади тощо. Відповідно формування інституціонального середовища реалізації монетарної політики є актуальною проблемою науки і практики.

Аналіз останніх досліджень. У наукових дискусіях щодо перспективних шляхів формування монетарної політики НБУ беруть участь багато вітчизняних вчених та практиків, а саме: О.В. Дзюблюк, А.С. Гальчинський, Н.І. Гребеник, Т.О. Кричевська, А.О. Єпіфанов, В.Д. Лагутін, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, М.І. Савлук, А.В. Сомик,

© М.І. Хмелярчук, 2009

В.С. Стельмах, А. Чухно та ін. Причому більшість вчених наголошують на тому, що монетарна політика відіграє важливу роль у всій сукупності здійснюваних ринкових перетворень у країні. Водночас у їх працях не приділена достатня увага формуванню інституціонального середовища монетарної політики в Україні та ефективності функціонування усіх інститутів, що пов'язані з реалізацією її на практиці.

Метою статті з цих позицій є дослідження інституційного середовища формування та реалізації монетарної політики в умовах ринкових інституційних перетворень та економічної кризи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вихідним пунктом аналізу інституційного середовища формування монетарної політики в Україні є визначення її структурних ланок, що безпосередньо пов'язані з реалізацією монетарної політики. У цьому зв'язку слід відзначити, що у науковій літературі термін "інституція" розглядається як "правила гри в суспільстві, придумані людьми обмеженими, що спрямовують людську взаємодію у певне річище", а отже, стимулюють соціально-економічний розвиток [3]. Причому інституції в економічній сфері класифікуються на три групи: офіційні та неофіційні правила поведінки економічних суб'єктів, зокрема правові акти; організаційні структури і форми; інституціональні конфігурації, що включають як офіційні та неофіційні правила, так і групи організацій, що забезпечують їх реалізацію [9, с. 2]. Розглядаючи у такому ракурсі інституційне середовище формування монетарної політики в Україні, слід відзначити становлення таких її основних інституційних складових: по-перше, – це становлення законодавчої бази та нормативно-правових актів з питань грошово-кредитного регулювання, по-друге, − формування організаційних структур та інституціональних конфігурацій, головними функціями яких є організація та реалізація монетарної політики в країні. До названих конфігурацій у монетарній сфері в країнах з ринковою економікою традиційно відносять національний фінансовий ринок та його головних учасників – банківські та небанківські фінансові установи.

Слід зазначити, що формування усіх інститутів монетарної політики в Україні відбувалося поступово та взаємообумовлено. Мається на увазі, що прийняття відповідних законодавчих актів сприяло становленню національного фінансового ринку та функціонуванню його головних інституційних учасників, банківських та небанківських установ. Відповідно в контексті дослідження інституціонального середовища формування монетарної політики в Україні заслуговує на увагу аналіз основних інституційних змін, що торкнулися монетарної сфери України після здобуття незалежності.

З цих позицій першим кроком на шляху інституційного реформування монетарної економіки України було прийняття Закону України "Про банки і банківську діяльність" від 20 березня 1991 року. Цей законодавчий акт обумовив дворівневу інституційну структуру національної банківської системи: верхній рівень – емісійний центральний банк, нижній рівень – неемісійні комерційні банки. Відповідно Закон передбачає можливість функціонування Національного банку України (НБУ), а також універсальних та спеціалізованих банків. Визначені також організаційно-правові форми банків і порядок створення, державної реєстрації, ліцензування діяльності та реорганізації банків [4].

Наступним важливим етапом на шляху інституційного становлення монетарної сфери стало прийняття у 1999 р. Закону України "Про Національний банк України". У цьому Законі вперше визначено, що основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції "Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності" [5]. Відтак у Законі визначені й інші функції НБУ, що сприяють стабільному функціонуванню національної банківської системи, стану платіжно-розрахункового механізму в країні, національній економічній безпеці. В цілому це забезпечує ефективне функціонування економічної системи. Причому, важливим є те, що НБУ при виконанні своїх функцій є незалежним від інших органів законодавчої та виконавчої влади, що посилює його відповідальність за дотримання макроекономічної стабільності в державі, особливо у монетарній сфері.

Водночас, як справедливо зазначає Б.П. Адамик, незалежність центрального банку об'єктивно не може бути абсолютною. У тактичних питаннях щодо регулювання економіки вона не повинна суперечити стратегічним цілям економічної політики органів державного управління. Як головна кредитна інституція держави центральний банк повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом й іншими державними установами, що формують економічну й фінансову політику [1, с. 19]. Слід зазначити, що узгодження дій між усіма гілками влади в країні є необхідною умовою економічної стабільності, а в умовах економічної кризи − основою її подолання.

У формуванні інституціонального середовища реалізації монетарної політики важливу роль відіграє фінансовий ринок, "оскільки вплив грошово-кредитної політики центрального банку передається економіці через механізми грошового, валютного та фондового ринку. Тому від ефективності функціонування фінансового ринку залежить дієвість грошово-кредитної політики центрального банку, ступінь його

незалежності у прийнятті та реалізації своїх рішень" [1, с. 10]. Відтак важливим кроком на шляху формування інституційного середовища реалізації монетарної політики було прийняття у 2001 р. Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" [6].

Вищеназваний Закон визначив загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг. Причому важливим є те, що у Законі чітко окреслено інституційну структуру фінансового ринку України, яка передбачає надання "професійних послуг на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів" [6], і водночас відповідає світовій практиці структури фінансового ринку.

З цих позицій формується інституційна структура вітчизняного ринку фінансових послуг як сукупність фінансових установ, що можуть вступати у фінансові відносини та надавати фінансові послуги. Проте найбільш динамічно розвивається така інституційна складова фінансової системи, як банківська, котра забезпечувала і забезпечує виконання більшості фінансово-кредитних операцій. Водночас поряд з банками почали функціонувати небанківські фінансово-кредитні установи, а саме: інвестиційні фонди, кредитні спілки, страхові компанії, фінансові компанії, недержавні пенсійні фонди, ломбарди. Динамічно зростаючий сектор небанківських фінансових установ України на сучасному етапі характеризується зростанням як кількісних, так і якісних показників діяльності. Так, за станом на 30.06.2008 до Державного реєстру фінансових установ було внесено інформацію про 1966 небанківських фінансових установ, що на 59 установ більше, ніж було на початок 2008 р. [7].

Крім того, небанківський фінансовий сектор у цілому значно відстає від банківського як за загальним обсягом активів, так і за темпами їх росту. Якщо за І півріччя 2008 р. активи банків зросли на 16,6 %, то активи небанківських фінансових установ (НФУ) – на 12,1 %, що призводить до поступового зниження частки активів небанківських фінансових установ у активах усього фінансового сектора. У 2005 р. частка активів НФУ становила 10,2 %, у 2006 р. – 8,5 %, у 2007 р. – 7 %, у І півріччі 2008 р. – 5,4 %. Відтак найвищу активність на фінансовому ринку країни надалі демонструють банківські установи. Рівень їх активності на фінансовому ринку України становить 93,8 %. Водночас рівень активності страхових компаній становить 5,4 %, недержавних пенсійних фондів – 0,07 %, ломбардів – 0,07 %, фінансових компаній – 0,51 %, кредитних спілок – 0,82 % [7].

Таким чином, в Україні склалась банкоцентрична інституціональна модель фінансового ринку. Відповідно практично лише банківська система країни забезпечує реальний сектор економіки та населення кредитними ресурсами та надає широке коло банківських послуг (розрахунково-касові операції, депозитні операції, операції з цінними паперами тощо).

Однак протягом 2008-2009 рр. склалося вкрай несприятливе політико-економічне середовище для реалізації монетарної політики та розвитку банківської системи країни. Йдеться передусім про негативний вплив на функціонування банківської системи України світової фінансової кризи, а також внутрішнього політичного протистояння. Вказані чинники зумовили вкрай загрозливу ситуацію у банківській системі країни, що характеризувалася у цей період негативними тенденціями: масовий відтік коштів з банківської системи; погіршення фінансового стану банків; розбалансування активів та пасивів; зниження ліквідності та зростання обсягів несплачених розрахункових документів; девальвація національної валюти.

У цих кризових умовах настала об'єктивна можливість для активізації небанківських фінансових установ, зокрема кредитної кооперації, яка, на перший погляд, меншою мірою залежна від світових фінансових процесів та криз. Так, за матеріалами інформаційних служб, кредитні спілки лише з січня по липень 2008 р. надали на 40 % більше кредитів, ніж за аналогічний період минулого року, а у вересні 2008 р. – у десятки разів більше від аналогічного періоду минулого року. Це дало змогу заробити кредитним спілкам у першому півріччі 2008 р. 688 млн. грн. доходів, що набагато більше ніж в минулому році [8, с. 1].

Однак експерти фінансового ринку відзначають і ризики, які можуть супроводжувати діяльність кредитних спілок у таких умовах: швидке зростання активів та можливість виникнення проблеми ліквідності; наявність псевдокредитних спілок, які не підзвітні Дефінпослуг і можуть лише псувати репутацію справжнім кредитним спілкам тощо [8]. Враховуючи вищенаведені обставини, а також те, що до спектру фінансових послуг небанківських фінансових установ залучені споживачі, які зазвичай не мають достатньої інформації про фінансові послуги, надзвичайно актуальною є необхідність чіткої координації та державного регулювання ринку фінансових послуг.

Слід зазначити, що на сучасному етапі в Україні сформовані відповідні інститути, які є регуляторами на національному фінансовому ринку, а саме: Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Уповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг. Ці інститути реалізують

державну політику щодо функціонування фінансового ринку України та регулюють його відповідні сегменти. Тобто НБУ здійснює регулювання діяльності банків, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку – ринок цінних паперів та похідних цінних паперів, а Уповноважений орган виконавчої влади – інші ринки фінансових послуг.

Однак у зв'язку із банкоцентричною моделлю фінансового ринку в Україні фактично найбільш дієвим регулятором на ринку фінансових послуг є Національний банк України. Тому на сучасному етапі серед науковців та практиків ведеться дискусія щодо можливості створення в Україні єдиного регулятора фінансового ринку при Національному банку України. На користь цього свідчать активні дії НБУ з подолання фінансової кризи в Україні, а саме:

- підтримка ліквідності банківської системи (програми фінансового оздоровлення банків та підтримка їх ліквідності в оперативному порядку);
- стабілізація ситуації на валютному ринку (обмеження кредитування в іноземній валюті контрагентів, які не мають валютного виторгу; проведення валютних інтервенцій, валютних аукціонів; обмеження на готівковому валютному ринку);
- інші заходи (тимчасовий мораторій на дострокове зняття депозитів; введення тимчасових адміністрацій та фінансове оздоровлення банків; збільшення суми гарантування вкладів; зміна порядку розподілу прибутку НБУ тощо).

Вищенаведені заходи НБУ мають важливе значення для подолання економічної кризи в Україні та сприятимуть підвищенню довіри суспільства до банківської системи. Слід відзначити, що довіра суспільства як до банківських, так і до небанківських фінансових установ є важливим чинником формування сприятливого інституційного середовища реалізації монетарної політики в Україні. Адже довіра як одна з форм соціальної взаємодії між людьми фактично є неформальним інститутом, що забезпечує суспільну підтримку монетарної політики та її реалізацію на практиці.

Висновки. Таким чином, реалізація ефективної монетарної політики на практиці вимагає її належного інституційного забезпечення, що набуває особливо важливого значення в умовах ринкових інституційних перетворень. Йдеться про формування інституційної архітектоніки монетарної політики, основою якої є функціонування формальних і неформальних інститутів, котрі створюють сприятливе середовище для реалізації монетарної політики в країні. До формальних інститутів слід віднести чинне законодавство та нормативно-правові акти, які регулюють грошово-кредитні відносини в суспільстві, а також інституціональні

конфігурації, зокрема національний фінансовий ринок та його головних учасників – банківські та небанківські установи. Останні в свою чергу сприяють продуктивному використанню наявних у суспільстві ресурсів, спрямовуючи грошові потоки та капітали для інвестиційної підтримки реального сектора економіки, а отже, виступають важливою ланкою прямої та зворотної дії трансмісійного механізму монетарної політики.

Водночас слід зазначити важливе значення ефективної координації та регулювання ринку фінансових послуг з одного центру монетарної влади в країні. Це сприятиме формуванню єдиних стандартів надання фінансових послуг, а отже, підвищенню довіри в суспільстві до банківських і небанківських фінансових установ, до монетарної політики у країні, а також стабілізації соціально-економічної ситуації в цілому.

Список літератури

1. Адамик, Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навчальний посібник / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.
2. Лагутін, В. Д. Монетарна політика в трансформаційній економіці: довіра, стратегія, механізми реалізації [Текст] / В. Д. Лагутін, Т. О. Кричевська. – К : КНЕУ, 2004. – 268 с.
3. Норт, Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки [Текст] / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
4. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 20 березня 1991 року. – Режим доступу : http:// zakon.rada.gov.ua.
5. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу : http:// zakon.rada.gov.ua.
6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. – Режим доступу : http:// zakon.rada.gov.ua.
7. Результати розвитку ринків небанківських фінансових послуг України за I півр. 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/ fileadmin/downloads/analit.
8. Чи впораються кредитні спілки з потоком клієнтів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epravda. com.ua /publications.
9. Шкворець, Ю. Ф. Роль інституційних чинників в інноваційному розвитку економіки [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Шкворець. – Режим доступу : http:// www.iee.org.ua//files/conf/conf.

Summary

The development of the institutions, that are connected with the formation and realization of monetary policy in Ukraine were analyzed, and elucidated the problem questions of its functioning under conditions of financial crisis. The necessity of intensify of coordination and regulation of market of financial services from united center of monetary power were proved.

Отримано 15.12.2009

УДК 336.763.2

С.В. Червякова,
аспірант ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ IPO НА МІЖНАРОДНИХ ФОНДОВИХ МАЙДАНЧИКАХ

У статті проаналізовано питання первинного публічного розміщення акцій вітчизняними підприємствами за кордоном на різноманітних міжнародних фондових ринках. Охарактеризовано переваги та недоліки фондових майданчиків з точки зору здійснення IPO.

Ключові слова: акції, фондова біржа, торговельні майданчики, фондовий ринок, фінансовий резерв.

Постановка проблеми. Проблеми капіталізації українських підприємств, пошуку джерел залучення дешевих грошей на довгий строк набувають у наш час особливої актуальності та потребують негайного вирішення. На сучасному етапі розвитку підприємства шукають довгострокові та ефективні альтернативні джерела фінансування, серед яких значне місце посідає IPO (Initial Public Offering – первинне публічне розміщення акцій) – одна із форм залучення додаткового фінансування шляхом пропозиції цінних паперів емітента для реалізації широкому колу інвесторів, які мають доступ до біржового ринку [2].

З огляду на те, що фінансовий ринок України в цілому і ринок капіталу зокрема, перебувають сьогодні на початковому етапі розвитку, який характеризується низьким рівнем торговельної активності, відсутністю концентрації торгівлі в межах організованого ринку та спекулятивним характером здійснюваних операцій, вітчизняні емітенти вимушені виходити на міжнародні ринки капіталу. У зв'язку з цим є необхідність дослідження проблеми вибору оптимального фондового майданчика з урахуванням фінансових можливостей та бажаних перспектив, як іміджевих, так і фінансових, для вітчизняних суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедури виходу підприємств на фондовий ринок широко досліджені в працях таких відомих науковців: П. Фернандес, П.Г. Гулькин, В. Шипов, Т. Гринь, О. Нагієвич та ін. Серед вітчизняних вчених проблема розміщення українськими емітентами цінних паперів на міжнародних ринках капіталу сьогодні набуває все більшої актуальності у міру того, як інтенсивно починають розвиватися дані процеси.

© С.В. Червякова, 2009

Не вирішена раніше частина загальної проблеми. Як засвідчили результати проведеного нами дослідження, питання вибору торговельного майданчика при здійсненні первинного розміщення вітчизняними емітентами у науковій літературі висвітлені недостатньо та, як правило, мають фрагментарний характер. Дане питання не має на сьогодні достатньо теоретичного та науково-практичного обґрунтування, що є однією з причин, яка не дозволяє українським підприємствам повною мірою скористатися IPO як новим джерелом поповнення фінансових ресурсів акціонерного капіталу та скласти гідну конкуренцію вже існуючим.

Постановка завдання. Мета даного дослідження – виявити головні фактори, які впливають на вибір торговельного майданчика під час первинного розміщення цінних паперів, та розкрити переваги інедоліки фондових бірж, які доступні для вітчизняних емітентів, в умовах пошуку нових джерел фінансування суб'єктами господарювання.

Основні результати дослідження. Згідно з інформацією компанії "Ернст енд Янг", кілька років тому IPO були прерогативою розвинутих економік США, країн Західної Європи та Азії. Проте сьогодні відбувається змішення акцентів у бік ринків, що розвиваються. Для багатьох крупних інвесторів капіталовкладення в Індію та Китай є невід'ємною частиною глобальної стратегії їхнього розвитку. Підвищується інтерес і до ринків, що розвиваються, зокрема до підприємств у Росії, Україні, Польщі, Казахстані, Бразилії, Ізраїлі, Малайзії, Південній Кореї тощо. Як показують дослідження "Ернст енд Янг", світові показники ринку IPO стрімко зростають завдяки великим трансакціям на ринках, що розвиваються. Висновки звіту "Глобалізація" на основі четвертого міжнародного дослідження тенденцій у сфері IPO, проведеного "Ернст енд Янг", вказують на такі тенденції [3]:

- на фондових ринках зареєстровані відмінні показники ліквідності;
- ринки, які розвиваються, демонструють активні темпи зростання;
- зростає конкуренція між світовими фондовими біржами;
- на місцевих біржах активно проводиться публічне розміщення акцій великих компаній;
- значно збільшилася кількість альтернативних джерел фінансування, зокрема з'явилися фонди прямих інвестицій.

Розвиток української економіки сприяє зацікавленості міжнародних інвесторів щодо участі у нових IPO українських підприємств. Експерти міжнародних фондових ринків позитивно оцінюють перспективи розвитку економіки України, зростання її внутрішніх ринків.

Так, протягом 2005-2006 рр. 23 вітчизняні підприємства здійснили IPO на 1 млрд. дол. США, а у 2007 р. обсяги IPO, які здійснили 20 підприємств, становили 1,9 млрд. дол. США. Про свої наміри здійснити IPO у 2008-2012 рр. заявили ще 80 українських товариств. На жаль, протягом 2008 р. активність на ринку IPO відсутня у зв'язку з наслідками світової фінансової кризи.

Успішне проведення IPO багато в чому залежить від правильного вибору фондової біржі. Як правило, на вибір емітентом торговельного майданчика впливають такі фактори: розмір розміщення, цільова база інвесторів, критична маса ліквідності, законодавство, витрати, історичний досвід тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Основні критерії вибору торговельного майданчика

Критерії вибору	Коротка характеристика
Розмір розміщення	Розмір розміщення зумовлює вибір підприємства-емітента. Чим вищий планований обсяг залучення, тим більша вірогідність того, що розміщення здійснюватиметься на майданчиках розвинених країн, оскільки менш розвинені фондові ринки не зможуть забезпечити підприємству необхідний обсяг або структура інвесторів не задовольнятиме потреби компанії
Цільова база інвесторів	Характеризується наявністю галузевих інвесторів, що визначає привабливість того чи іншого фондового ринку з позиції реальної оцінки підприємства
Критична маса ліквідності	Визначається, наскільки пакет акцій підприємства-емітента є ліквідним, що важливо, враховуючи вимоги окремих бірж до розміщуваного пакета акцій
Законодавство	Наявність законодавчих положень, що визначають рівень ліберальності щодо іноземних інвесторів та підприємств-емітентів
Витрати	Вихід на різні фондові майданчики супроводжується різним рівнем витрат, що має важливе значення для емітента з огляду на розмір емісії
Історичний досвід	Напрям розвитку фондових бірж у різних країнах (галузева специфіка), їх розвиненість, сформовані методи введення бізнесу та ін.

Для вітчизняних підприємств, які бажають здійснити розміщення акцій на зарубіжних майданчиках, існує великий їх вибір. Як показує практика, найбільш популярним фондовим майданчиком за обсягами торгів акціями іноземних підприємств є Лондонська фондова біржа (рис. 1).

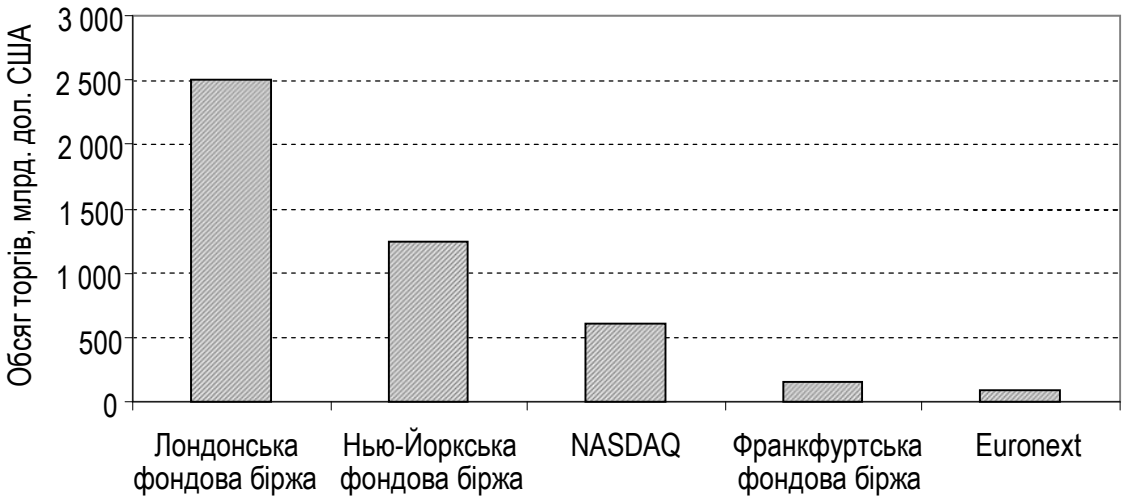

Рис. 1. Обсяг торгів акціями іноземних підприємств у 2007 р.

Наведемо коротку характеристику основних бірж, на яких здійснюють розміщення акцій вітчизняні підприємства.

Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE) – найбільший світовий торговельний майданчик. На біржі розміщені акції приблизно 445 іноземних компаній з 47 країн. Загальний обсяг капіталізації станом на кінець 2007 р. становить 21 трлн. дол. США, проте у зв'язку з впливом світової фінансової кризи капіталізація на NYSE значно зменшилася. Це ж стосується й інших фондових бірж.

Нью-Йоркська біржа пропонує два стандарти для лістингу – міжнародні та національні. Обидва показники передбачають певні вимоги до акціонерного капіталу, а також до фінансових показників, які підприємство-емітент повинне мати.

До основних переваг NYSE можна віднести:

- доступ до найбільшого фінансового центру;
- високу ліквідність цінного паперу підприємства-емітента;
- престижність.

Лондонська фондова біржа (LSE) – провідний торговельний майданчик. На біржі розміщені акції більше 3 000 підприємств. Загальна капіталізація перевищує 3,7 трлн. фунтів стерлінгів. Біржа представлена двома майданчиками: основний майданчик (Main Market); Альтернативний інвестиційний ринок (AIM).

Main Market – це майданчик для великих підприємств, який включає більше 1 300 національних і понад 330 зарубіжних компаній. На основному майданчику вимоги достатньо високі, хоча не настільки жорсткі, як на NYSE, у зв'язку з чим все більше підприємств вважають за краще розміщувати акції саме на LSE.

AIM – це майданчик, що володіє значними фінансовими ресурсами і використовується в основному підприємствами, який активно розвиваються. Висока капіталізація підприємств на даному майданчику свідчить про значні можливості, які отримує емітент у результаті розміщення акцій.

Вимоги до лістингу достатньо ліберальні, тому біржа є найбільш привабливою для зарубіжних підприємств, зокрема українських. Це дозволяє розцінювати AIM як найефективнішу біржу щодо вибору зарубіжних аналогів. Саме тому нею користується більшість вітчизняних емітентів. Сьогодні у лістингу на AIM знаходиться більше, ніж 1,6 тис. компаній, зокрема і з країн СНД: з України – 7 підприємств, з Казахстану – 9, з Росії – 24. Вони представляють різні галузі економіки, серед яких газова і гірнича промисловості, нерухомість та ін.

Отже, до переваг лондонської фондової біржі можна віднести:

- ліберальні вимоги до лістингу підприємства;
- наявність достатнього фінансового резерву, здатного поглинути будь-яке розміщення;
- наявність європейського інвестиційного співтовариства, яке більш знайоме з українським ринком, його гравцями;
- відсутність вимог до емітента за обсягом розміщення і надання фінансової звітності за попередні роки (для AIM).

Іншим основним фондовим майданчиком Європи є Франкфуртська фондова біржа. Сьогодні ця біржа визнана однією з найбільш інноваційних у світі, оскільки пропонує інвесторам новітні рішення для ефективного розвитку їх діяльності. Біржа підтримує зв'язки з інвесторами з усього світу, при цьому їх кількість зростає з кожним роком. Франкфуртська фондова біржа має електронний торговельний майданчик, а також ряд альтернативних фондових майданчиків, які можуть зацікавити українських емітентів.

На біржі зареєстровані підприємства з більш ніж 70 країн світу, які представляють різноманітні галузі, зокрема енергетичну, автомобільну промисловість, забезпечення інформаційними технологіями, фінансовий сервіс, сектор нерухомості тощо. Цей майданчик надає підприємствам, які бажають вийти на міжнародні ринки капіталу, найефективніший з точки зору часових та фінансових витрат механізм здійснення IPO. При цьому лістинг є рівноправним для всіх емітентів незалежно від їх капіталізації і торговельної історії.

Біржа висуває не дуже жорсткі вимоги до лістингу. Однак однією з необхідних вимог є прозорість товариства. Витрати на IPO на Франкфуртській фондовій біржі вищі, ніж на інших провідних фондових майданчиках.

NASDAQ – найбільша електронна біржа. На ній зареєстровано більше 3 200 підприємств. Як правило, підприємства, які здійснюють розміщення на даній біржі, займають лідируючі позиції у своїх галузях.

Основні вимоги до лістингу на NASDAQ:

- акціонерний капітал – від 15 млн. дол. США;
- ринкова капіталізація – 75 млн. дол. США;
- мінімальна вартість акцій – 5 дол. США;
- наявність корпоративної політики;
- кількість акціонерів – не менше 400.

Для прийняття рішення про те, на якому майданчику здійснити розміщення, необхідно зважити всі позитивні та негативні вимоги до емітентів на відповідних фондових біржах і порівняти з тими цілями і завданнями, які ставить перед собою підприємство в процесі здійснення IPO. Узагальнена інформація про переваги та недоліки розміщення акцій на найбільших фондових майданчиках світу наведена в табл. 2 [1].

Таблиця 2

Основні переваги і недоліки фондових майданчиків з точки зору здійснення IPO

Великобританія (LSE, AIM)	Американська (NYSE, NASDAQ)	Європейська (Euronext, Deutsche Bцrse)
	Переваги	
Наявність широкого спектра інвестиційних груп	Найкрупніша і ширша база інвесторів	Наявність всіх європейських інвесторів
Великий і ліквідний ринок	Висока ліквідність ринку	Достатньо висока ліквідність ринку
Можливість використовування різних варіантів лістингу	Єдина система торгів (централізована книга замовлень)	Можливість провести лістинг в одній країні і потім торгувати через інтегрований майданчик
На AIM частка акцій у вільному обігу не лімітована	–	–
Нелімітована кількість акціонерів	–	Нелімітована кількість акціонерів
Ліберальні нормативні вимоги біржі	–	–
Короткий час виходу на вторинний ринок	Короткий час виходу на вторинний ринок	Короткий час виходу на вторинний ринок

Продовж. табл. 2

Великобританія (LSE, AIM)	**Американська (NYSE, NASDAQ)**	**Європейська (Euronext, Deutsche Bцrse)**
Недоліки		
–	Жорсткі вимоги лістингу	Жорсткі вимоги лістингу
–	–	Менш ліквідний ринок порівняно з LSE, NYSE
Високі витрати розміщення (для середніх компаній)	Високі витрати розміщення (для середніх компаній)	–
Жорсткі вимоги до корпоративного управління	Жорсткі вимоги до наявності незалежних директорів в раді директорів (більшість)	Вимоги до наявності незалежних директорів
Деякі методи торгів можуть бути неясними для українських емітентів (SET/SEAQ/IOB)	–	–
Не менше 25 % акцій повинно бути у вільному обігу	Вимоги до обсягу акцій у вільному обігу	–
–	Кількість акціонерів не менше 400	–
Податок на фондові операції	–	–

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- інтеграція вітчизняних підприємств у світову економіку дозволяє активно використовувати різні інструменти для залучення фінансування;
- посилення діяльності підприємств щодо виходу на міжнародні ринки пов'язана з успішним здійсненням публічного розміщення багатьма українськими емітентами;
- досягнення ефективності IPO обумовлена зокрема і можливостями кожного конкретного торговельного майданчика;
- оптимальність розміщення досягається за рахунок мінімізації витрат та максимізації віддачі від продажу акцій підприємства багатьом інвесторам.

Список літератури

1. Гвардин, С. В. IPO: стратегия, перспективы и опыт российских компаний [Текст] : учебник / С. В. Гардин. – Вершина, 2007. – 264 с. – ISBN 978-5-9626-0308-7.
2. Нагієвич, О. Стан та перспективи розвитку IPO в Україні [Текст] / О. Нагієвич // Ринок цінних паперів України. – 2007. – № 11–12.
3. Шкарпова, О. Спецпроект "Корпоративні фінанси": життя після IPO [Текст] / О. Шкарпова // Український діловий тижневик "Контракти". – 2007. – № 3.

Summary

The author analyzed the theme of initial public offering of native companies at various international stock markets. The advantages and disadvantages of foreign stock markets according to IPO are characterized here.

Отримано 16.12.2009

УДК 339.72.053:336(477)

В.М. Вареник, *аспірант*
Дніпропетровського університету економіки та права

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ

У статті аналізується платіжний баланс України за 9 років. Виявляються основні причини та джерела припливу і відтоку капіталу. Визначаються основні напрямки в діяльності держави щодо управління грошовими потоками за допомогою платіжного балансу.

Ключові слова: платіжний баланс, рахунок поточних операцій, фінансовий рахунок, прямі іноземні інвестиції, експорт та імпорт товарів і послуг, відтік і приплив капіталу.

Постановка проблеми. Платіжний баланс є головним статистичним документом, що відображає зовнішньоекономічні операції держави. Його стан має важливі наслідки для її економіки. Стан торгового і платіжного балансів має великий вплив на валютний курс і валютну політику держави. За останні роки в платіжному балансі України спостерігається дефіцит ресурсів, який негативно впливає на економіку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом платіжного балансу займається НБУ України, який і надає аналітичні огляди з оцінки стану платіжного балансу України.

Питання диспропорцій у платіжному балансі, концепції поглинання і макроекономічного балансу, що визначають оптимальні величини сальдо поточного рахунку, розроблені й описані у працях таких учених, як О. Адедеджі, С. Александер, М. Артіс, С. Бесанджер, Р. Брукс,

© В.М. Вареник, 2009

Р. Гест, Р. Глік, Дж. Грубер, С. Едвардс, П. Ісард, Х. Іто, С. Калдерон, Т. Кано, К. Каса, П. Кашин, Дж. Кемпбелл, К. Кент, Т. Крюгер. Теоретичними й практичними проблемами досягнення рівноваги зовнішніх платежів займалися такі російські науковці та вітчизняні дослідники: Ю. Василенко, К. Данилова, О. Кірєєв, Є. Корнієнко, Л. Красавіна, З. Луцишин, І. Пузанов, О. Рогач, Т. Унковська, А. Філіпенко, Н. Шаповаленко, В. Шевчук, Т. Шемет та інші.

Не вирішені раніше частини проблеми. Питання, пов'язані з вибором найефективніших інструментів коригування зовнішніх дисбалансів платіжного балансу за різної економічної ситуації в країні, залишаються недостатньо розробленими, що й зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати платіжний баланс України за 9 років і визначити основні напрями управління грошовими потоками на рівні держави за допомогою платіжного балансу.

Виклад основного матеріалу. Основні завдання дослідження:

- проаналізувати основні статті платіжного балансу України за 9 років;
- визначити експортну або імпортну спрямованість країни;
- виявити основні джерела припливу і відтоку капіталу країни;
- визначити напрями управління грошовими потоками держави за допомогою платіжного балансу.

Аналіз платіжного балансу України показує, що це імпортно-орієнтована країна. Як показує рис. 1, за 9 аналізованих років спостерігається зростання експорту й імпорту товарів і послуг.

Характерними ознаками аналізованого періоду є те, що в інтервалах з 1999 до 2004 року експорт і імпорт здійснювалися практично на одному рівні з переважанням обсягів експорту, але в 2006 році спостерігалось значне перевищення імпорту над експортом.

Аналізуючи основні статті платіжного балансу України (рис. 2), бачимо, що позитивне сальдо рахунку поточних операцій спостерігалося з 1999 до 2006 року. У 2006 році вперше з 1999 року зафіксовано від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу в розмірі 1,6 млрд. дол. США (–1,5 % до ВВП), у 2005 році воно було позитивним і становило 2,5 млрд. дол. США (2,9 % до ВВП).

Перевищення темпів зростання імпорту товарів і послуг над експортом у 2006 році становило 8,8 в.п., вперше за останні 7 років в Україні сформувалося від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу у розмірі 3,1 млрд. дол. США (у 2005 році воно було додатним і становило 671 млн. дол. США). Вже до 2008 сальдо рахунку поточних операцій було від'ємним [3].

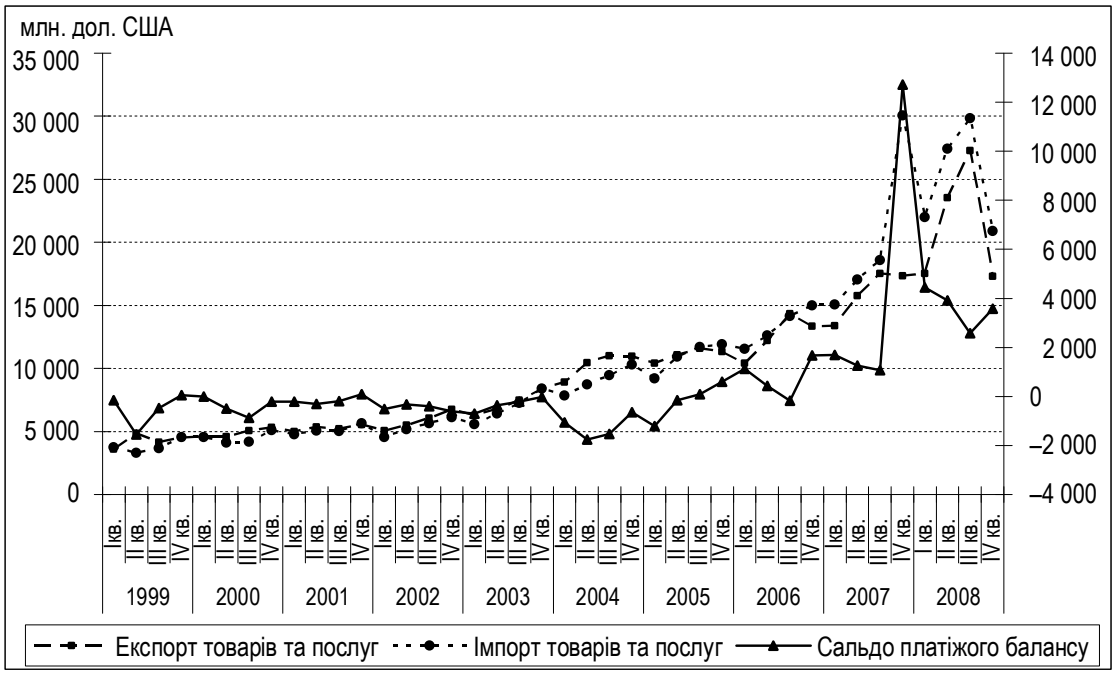

Рис. 1. Обсяг експорту та імпорту товарів і послуг України за 1999-2008 рр.*

*Розраховано автором на основі статистичних даних.

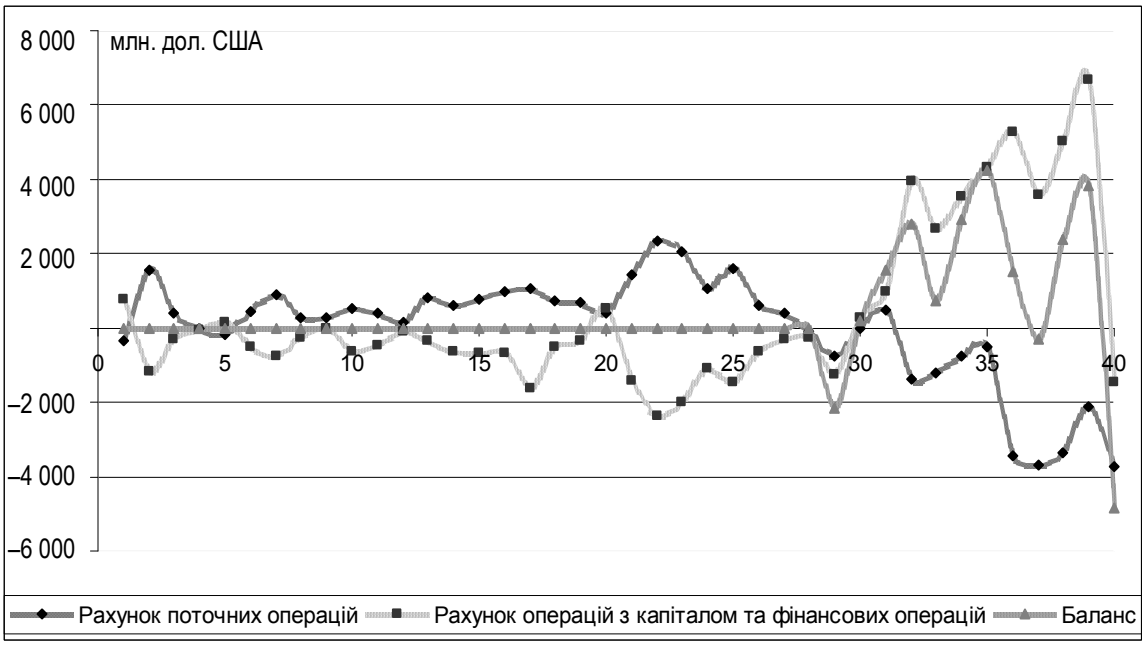

Рис. 2. Основні статті платіжного балансу за 1999-2008 рр.*

*Розраховано автором на основі статистичних даних.

За 2007 рік від’ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу збільшилось порівняно з 2006 роком в 3,7 раза та становило 5,9 млрд. дол. США. Зовнішній товарооборот у 2007 році зріс порівняно

з попереднім роком майже на третину (32,7 %) та досяг 110,3 млрд. дол. США. Внаслідок збереження високих цін на світових ринках на сировину та стабільний попит на продукцію вітчизняного машинобудування у країнах СНД відбувалось нарощування експортних поставок. Основним чинником збільшення обсягів імпортних операцій стало активне розширення як споживчого, так і інвестиційного внутрішнього попиту. Прискорене зростання імпорту спричинило формування значного від'ємного сальдо торгівлі товарами у розмірі 10,6 млрд. дол. США, що вдвічі перевищило рівень 2006 року [3].

У цілому за 2008 рік від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу збільшилось до 11,9 млрд. дол. США, або 6,7 % від ВВП (порівняно з 5,3 млрд. дол. США та 3,7 % від ВВП у 2000 році), насамперед через зростання дефіциту товарного балансу (до 16 млрд. дол. США) та від'ємного сальдо доходів (до 2 млрд. дол. США) [3].

Щодо рахунку операцій із капіталом і фінансових операцій, то його сальдо з 1999 до 2006 року було від'ємним. Але з 2006 до середини 2008 року значення цього сальдо різко зросло і було додатковим за рахунок прямих і портфельних інвестицій.

Протягом 2006 року сальдо фінансового рахунку (без урахування резервів) становило 3,7 млрд. дол. США (у 2005 році воно становило 8,1 млрд. дол. США з урахуванням надходження 4,8 млрд. дол. США від приватизації ВАТ "Криворіжсталь"). Визначальною особливістю фінансового рахунку в 2006 році були найвищі за останні 6 років обсяги надходжень довгострокових ресурсів (прямих іноземних інвестицій, довгострокових негарантованих кредитів та єврооблігацій) [3].

Стосовно сукупного балансу, то його значення до 2006 року було нульовим, у I кварталі 2006 року – від'ємним, але до III кварталу 2008 р. стало додатковим за рахунок додаткового сальдо рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій.

За 2007 рік сальдо фінансового рахунку (без урахування резервів) сформувалось додатним у розмірі 15,8 млрд. дол. США, причому значні обсяги припливу довгострокових ресурсів спостерігались протягом усього року [3].

У 2008 році сальдо фінансового рахунку сформувалось додатним (у розмірі 9,5 млрд. дол. США), що на 37,1 % менше, ніж у 2007 році (15,1 млрд. дол. США). Таке скорочення відбулось за рахунок відтоку коштів у IV кварталі 2008 року (6,1 млрд. дол. США), який сформувався вперше за останні 2,5 року і зумовлений впливом фінансової кризи на економіку України. Дефіцит довіри на світових фінансових ринках у цілому, навіть більшою мірою до України, обумовив таке: зменшення припливу довгострокових ресурсів і високі обсяги повернення короткострокових кредитів нерезидентам, відтік іноземної готівки з банківської системи [3].

Обсяги чистого припливу прямих іноземних інвестицій в Україну за 2008 рік оцінено в 9,7 млрд. дол. США, що на 5 % більше, ніж у 2007 році (9,2 млрд. дол. США). Світова фінансова криза позначилась насамперед саме на обсягах надходжень прямих іноземних інвестицій. У IV кварталі 2008 року чистий приплив прямих іноземних інвестицій становив всього 934 млн. дол. США, що в 3,5 раза менше, ніж в середньому за три попередні квартали [3] (рис. 3).

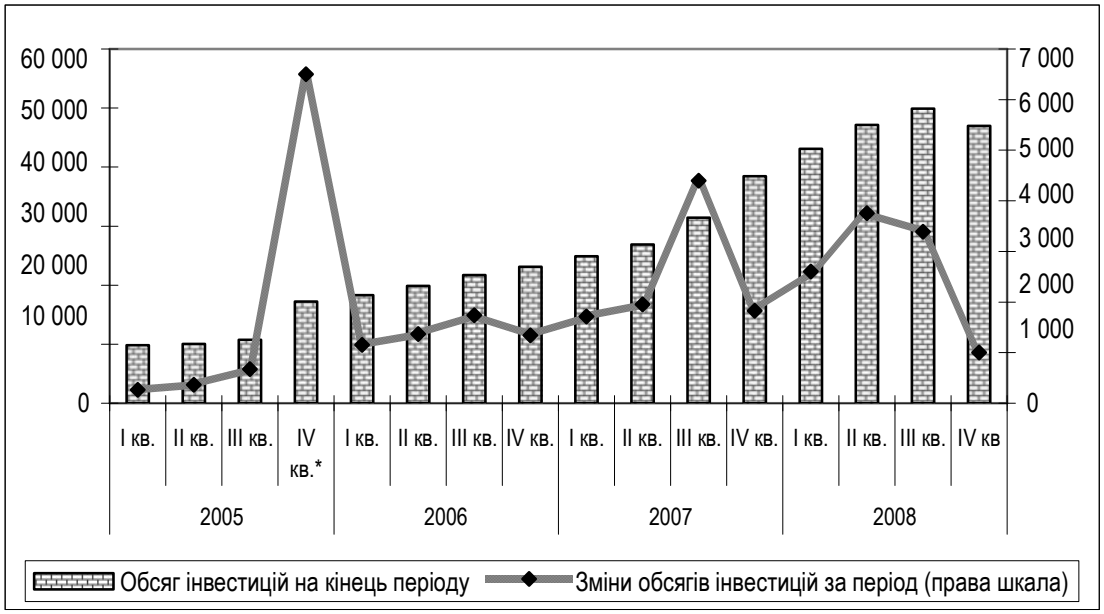

Рис. 3. Прямі інвестиції в економіку України за період 2005-2008 рр., млн. дол. США

* З урахуванням надходження засобів від приватизації "Криворіжсталі" і продажу банку АППБ "Аваль".

Незважаючи на кризу, фінансовий сектор залишався найбільш привабливим для іноземних інвесторів: його частка в прирості прямих іноземних інвестицій за 2008 рік оцінена в 69,2 % (за 2007 рік – 38 %).

Загальний обсяг накопичених прямих інвестицій в Україну за станом на 31.12.2008 становив 46,81 млрд. дол. США, з яких 90,9 % припадало на акціонерний капітал. У розрахунку на одну особу обсяг прямих іноземних інвестицій становив 1 014 дол. США, що на 23,5 % більше, ніж на початок року [3].

Висновки. Швидке зростання української економіки протягом останніх п'яти років було пов'язане із значним припливом капіталу. У 2004-2008 рр. ВВП України збільшувався в середньому на 6,4 % щорічно, а зовнішній борг країни за цей період збільшився в 4,4 раза – з 23,8 до 105,4 млрд. дол. (на 1 жовтня 2008 року). Такими ж темпами зростали і прямі іноземні інвестиції – за неповні п'ять років їх обсяг

збільшився в 4,5 раза – до 37,6 млрд. дол. Але з IV кварталу 2008 року ситуація змінюється [2].

Проведений аналіз показує, що фінансова криза суттєво позначилась на стані платіжного балансу України. Скорочення імпорту та експорту товарів і послуг, зниження припливу іноземних інвестицій у країну та дефіцит сальдо платіжного балансу призвели до нестачі ресурсів у країні та змусили уряд країни звертатися до додаткових джерел фінансування бюджету і покриття дефіциту платіжного балансу. З жовтня 2008 року почався активний відтік капіталу з України. У 2009 році відтік його продовжується. Про його масштаби можна судити за розміром інтервенцій НБУ на міжбанківському ринку: у січні для заповнення дефіциту валюти регулятор продав 1,6 млрд. дол., в лютому – 1,7 млрд. дол.

Різке збільшення негативного сальдо за поточними операціями викликає обвальне падіння обмінного курсу, що вносить хаос до зовнішньоекономічних операцій країни, що й сталося в Україні у 2008 р. Тому коли мова йде про рівновагу платіжного балансу, в центрі уваги виявляються насамперед за все дефіцит поточного платіжного балансу (якщо він утворився) і сильні коливання його сальдо.

Можна виділити такі основні дії державної політики на скорочення відтоку капіталу з країни та боротьби з від'ємним сальдо платіжного балансу:

1) обмеження імпорту і підвищення експорту, що призведе до досягнення позитивного сальдо платіжного балансу. Застосування прямого контролю (наприклад, через кількісні обмеження), митні та інші збори, заборона або обмеження на перетікання за рубіж доходів по іноземних інвестиціях і грошових трансфертів приватних осіб, різке скорочення безвідплатної допомоги, вивозу короткострокового і довгострокового капіталу;
2) боротьба з корупцією в інвестиційній діяльності. Іноземні інвестори починають залишати Україну, причиною тому є не тільки економічна криза, але й високий рівень корумпованості українських чиновників;
3) зменшення доларизації економіки, щоб не допустити глибоких потрясінь, пов'язаних з відтоком інвестицій;
4) контроль за вивозом капіталу в офшорні зони.

Список літератури

1. Экономика [Текст] : учебник / под ред. А. С. Булатова. – Издание 3-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 557 с.
2. Кравчук, К. Він обіцяв повернутися [Текст] / К. Кравчук // Український діловий тижневик "Контракти". – 2009. – № 12. – С. 10–12.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

Summary

The balance of payments of Ukraine for 9 years is analyzed. The principal reasons and sources of inflow and outflow of capital are revealed. The basic directions in the state activities aimed at cash flow management by the use of balance of payments are determined.

Отримано 16.12.2009

УДК 330.155:330.101

О.О. Шаповалов, *Управління Національного банку України у Дніпропетровській області*

ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті визначено проблему сучасної фінансової кризи в умовах розвитку глобалізаційних процесів у світовій фінансовій системі. Проведено аналіз передумов та особливостей фінансової кризи. Розглянуто проблему прояву фінансової кризи в Україні.

Ключові слова: фінансова криза, банківська система, кредитування, інвестиційний банкінг, ризик-менеджмент.

Постановка проблеми. В умовах світової економічної кризи та значного погіршення стану національної економіки банківська система України стала першою жертвою, яка не здатна відновити виконання своїх функцій без здійснення продуманих та адекватних заходів щодо її реформування.

Точкою відліку світової фінансової кризи, яка стала початком глобальної економічної кризи, прийнято вважати 15 вересня 2008 року, коли про свою неплатоспроможність повідомив один із найбільших інвестиційних банків США – Легман Бразерс (Lehman Brothers). Саме після цього чітко проявилися процеси, які дали змогу осягнути масштаби нинішньої кризи та з'ясувати її загальні закономірності [7]. Саме цей день став початком розпаду "карткового будинку", збудованого фінансовими інститутами на ринках акцій, державних і корпоративних облігацій, золота, валютних і сировинних ринках. Необмежений розвиток фінансової системи призвів її до трагічних наслідків.

Початком української фінансової кризи слід вважати день, коли перед відділеннями та філіалами "Промінвестбанку" вишикувались нескінченні черги вкладників, налякані закликами про його неплатоспроможність. Причиною став саме розвиток фінансової системи.

Якщо б у 2006 році якомусь нью-йоркському інвестиційному банкіру сказали, що через 2 роки фінансова система світу зазнає, на думку

© О.О. Шаповалов, 2009

експертів, найбільшої з часів Великої депресії 1927-1929 років кризи [2; 4; 9; 11], причиною якої стане його безпосередня діяльність, спрямована на сьогоднішній результат, він би посміхнувся. Саме американська банківська система, яка домінувала у світовій, призвела до світової фінансової кризи, в системі якої закладені ті причини, які до неї призвели.

Аналіз останніх публікацій. Серед останніх публікацій, присвячених проблемам банківської кризи, слід відзначити роботи [1-3; 7]. Криза на світовому фінансовому ринку продемонструвала вразливість національних банківських систем [5]. Пошук шляхів покращення ситуації у банківській сфер [3; 5; 6] можливий лише на основі глибокого аналізу процесів у царині світових фінансів, наслідком яких став крах фінансової системи. Огляд та аналіз наукових робіт [1; 5], присвячених фінансовій кризі, показав, що деякі питання, пов'язані насамперед з аналізом причинно-наслідкових зв'язків, розглянуті недостатньо.

Мета статті. Враховуючи високу актуальність проблеми та наявність низки нез'ясованих питань, метою даного дослідження є встановлення особливостей прояву сучасної банківської кризи задля підвищення ефективності державних важелів управління та зменшення негативного випливу фінансової кризи на підставі більш глибокого розуміння сутності економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Скасування у 1999 році закону Гласса-Стігалла, який був прийнятий Конгресом США у 1933 році, дозволило комерційним банкам займатися інвестиційним бізнесом. Саме це у банківській системі США створило умови для розвитку кризового процесу. Тут треба мати на увазі, що інвестиційна банківська система – це олігополістичний ринок, який контролюється невеликою кількістю великих інвестиційних та інвестиційних підрозділів комерційних банків. Вони за своєю суттю є фінансовими посередниками, які поєднують покупців і продавців, застосовуючи для цього широке коло як прямих, так і похідних фінансових інструментів. Ще одна особливість полягає у складі пасивів інвестиційних банків – це не депозити, це облігації та позики від інших фінансових установ. Отже, у разі банкрутства того ж Lehman Brothers не постраждав жоден вкладник цього банку, бо в нього їх просто немає. Але в той же час банкрутство Lehman Brothers завдало удару багатьом іншим банкам світу, деякі з яких його не витримали, бо саме вони мають розраховуватися зі своїми вкладниками. Інвестиційні банки як фінансові посередники, спрямовані на отримання прибутку у короткостроковому періоді довгострокові стратегії, просто неможливі, коли у вас недостатньо як власних, так і довгострокових коштів (капітал дорівнює, наприклад, 3 млрд. доларів при активах у 500 млрд. дол.). Більшість своїх доходів

інвестиційні банки отримують за рахунок або доходів від організації випуску акцій та облігацій, або як спред і комісії між торговими операціями на ринках валюти, сировини та акцій, що мають спекулятивну основу.

Показовим для короткостроковості стратегій інвестиційних банків є криза "доткомів" 90-х років XX ст. "Доткомами" називаються підприємства у сфері інформаційних технологій, більшість назв яких закінчується на "com". Інвестиційні банки створили ринок акцій "доткомів", які, по суті справи, складалися з молодого програміста, комп'ютера та сайта в мережі Інтернет, але без проведення IPO новостворюваних підприємств. Водночас інвестиційні банки, спираючись на величезний успіх деяких з цих "доткомів", що робили власників мільярдерами за лічені місяці, втягнули в спекуляції "сміттєвими" акціями велику кількість інвесторів. Котирування "доткомів" зростали щоденно, все більше і більше "доткомів" виходили на ринок, при цьому інвестиційні банки легко фальшували зі справедливою вартістю таких акцій при виведенні їх на біржу. На ринку акцій "доткомів" було створено так звану "мильну бульбашку", коли справедлива ціна акцій була значно нижчою за ринкову. "Бульбашка" лопнула в один день, коли стало зрозуміло, що більшість з "доткомів" не можуть приносити великого прибутку або взагалі нежиттєздатні. Інвестори втратили велику кількість власних коштів, інвестиційні ж банки тільки заробили, тому що власні кошти майже не вкладались.

Подібна криза могла мати наслідки не менш масштабні, ніж сучасна, але на той момент світова економіка входила у фазу свого зростання, тому збитки було за рахунок чого списати та знайти інші джерела прибутку в інших сферах.

Такою сферою і стало будівництво. Щоб подолати кризу "доткомів", Федеральна резервна система значно знизила ставку рефінансування банків за умови, що вони прокредитують саме житлове будівництво. Наступна "мильна бульбашка" була створена вже на ринку нерухомості за рахунок того, що були зменшені вимоги щодо фінансового стану позичальників. Та більшість іпотечних кредитів були видані так званим позичальникам "сабпраймз", які не мали достатніх доходів, при цьому задля того, щоб надати їм можливість обслуговувати свої борги. У перші роки дії кредитної угоди для них встановлювались незначні процентні ставки та канікули щодо погашення тіла кредиту. Вказані кредити у США видають комерційні банки, які потім отримують фінансування на наступну діяльність за рахунок сек'юритизації іпотечних кредитів через інвестиційні банки. Зрозуміло, що інвестори не мають бажання купувати облігації під низькоякісні кредити "сабпраймз",

навіть забезпечені іпотекою. Задля покращання ситуації інвестиційні банки використали підхід, запропонований Л. Гурвіцом: додати до портфеля іпотечних кредитів "сабпраймз" портфель першокласних кредитів. У цьому разі новий портфель буде менш ризиковий, і тому буде легше продати інвестору облігації під його забезпечення. Наступним кроком у процесі створення "карткового будинку" стало вирішення проблеми тих, хто мав у наявності портфель облігацій, забезпечених іпотечними кредитами, та теж потребував фінансування. Інвестиційні банки почали створювати вже похідні цінні папери від зобов'язань за іпотечними облігаціями, змішуючи портфелі облігацій за іпотечними кредитами різної якості, підвищуючи таким чином, як вони вважали, загальну якість нових облігацій. Процес пішов угору – створювались нові та нові похідні цінні папери, єдиним джерелом погашення були все ті ж іпотечні кредити, заставою за якими була нерухомість. У той же час ціна на нерухомість за цей період суттєво зросла і перестала відповідати свої справедливій вартості. Але коли для позичальників настав момент зростання ставок та оплати тіла кредиту, то, не маючи достатніх доходів для оплати за зобов'язаннями, вони почали масово відмовлятися від нерухомості, яка у свою чергу почала стрімко дешевшати. Великий обсяг похідних цінних паперів, побудований на іпотечних кредитах, миттєво перетворився на купу паперу.

Цього разу у створену фінансову кризу було втягнуто вже весь світ. Крім того, вона збіглась з економічним спадом у світовій економіці, викликаним дисбалансами, які утворилися під час економічного зростання.

Основною причиною настільки руйнуючого характеру сучасної банківської кризи стало превалювання сектора фінансових послуг і збільшення їх маси порівняно з реальним сектором економіки, що було зумовлено впливом на економічну систему світу бюджетної політики уряду США та монетарної політики дешевих коштів ФРС, спрямованих на фінансування величезного дефіциту бюджету країни. Результатом цілеспрямованої політики США стала доларизація світової економіки, посилення залежності окремих національних економік від стану власної економіки через використання статусу долара як основної розрахункової та резервної валюти. Так, наприклад, за підрахунками деяких експертів, приблизно 90 % своїх золотовалютних резервів (2 трлн. дол. США) Китай (одна з найпотужніших економік світу) тримає в американських цінних паперах [8].

Крім того, розвиток інформаційних технологій, глобалізація фінансів, вільний доступ до світового ринку інвестиційного капіталу, значні вільні прибутки від торгівлі нафтою, активна діяльність фондів суверенного багатства сприяли залученню до процесу утворення "мильної

бульбашки" набагато більшої кількості країн. ніж у кризу "доткомів". Так, наприклад, сума всіх активів комерційних банків удвічі перевищує світовий ВВП, а кошти, що обертаються на ринку акцій і боргових цінних паперів, – щонайменше у 2,5 раза (табл. 1).

Таблиця 1

Деякі показники розвитку світового ринку капіталів за регіонами, млрд. дол. США [11]

Регіон	ВВП	Загальні резерви мінус золото	Капіталізація ринку акцій	Боргові цінні папери			Активи комерційних банків
				державні	приватні	загальні	
Світ	48 204,4	5 091,5	50 826,6	25 634,7	43 099,7	68 734,4	70 860,5
ЄС	13 644,4	252,7	13 068,8	7 695,0	15 507,7	23 202,7	36 642,0
Єврозона	10 588,9	157,5	8 419,1	6 582,2	12 186,1	18 768,3	25 837,6
Північна Америка	14 470,0	89,8	21 269,7	6 936,0	21 135,5	28 071,6	12 122,6
Канада	1 275,3	35,0	1 700,7	702,4	633,4	1 335,8	1 917,9
США	13 194,7	54,9	19 569,0	6 233,6	20 502,1	26 735,8	10 204,7
Японія	4 366,2	879,7	4 795,8	6 750,6	1 968,7	8 719,3	6 415,4

До цього додалася низька відповідальність, помножена на значну прибутковість в інвестиційній банківській галузі та високу мотивацію на фоні неврегульованості глобальних фінансових ринків, а також відсутності ефективної глобальної координації та контролю в системі нагляду за банківською діяльністю. Так серед 10 найбільших за прибутками банків 7 американських (табл. 2), при цьому жодного з них немає у першій десятці найбільших за активами банків.

Окрему негативну роль відіграла й надмірна довіра регулюючих органів та інвесторів до висновків рейтингових агентств, які іноді подавали рейтинги, що мінімізували можливі ризики та максимізували прибутковість фінансово-кредитних організацій. Відсутність регуляції фінансових ринків доповнилася характерними для банківського середовища хибами, такими як моральний ризик і наявність асиметрії інформації, мінімізацією впливу власників акцій банківських корпорацій на управління ними. Важливу роль відіграли суб'єктивні мотиви та особиста заінтересованість менеджменту та співробітників, неадекватна система ризик-менеджменту і свідомі маніпуляції топ-менеджменту та співробітників сприяли початку кризових явищ у банківській сфері та значно загострили поточну глобальну банківську кризу.

Таблиця 2

Найбільші банки світової банківської системи за результатами 2006 р.

10 найбільших банків за активами				10 найбільших банків за прибутками			
Позиція	Країна	Банк	Консолідовані активи (млрд. дол. США)	Позиція	Країна	Банк	Прибуток (млрд. дол. США)
1	Велико-британія	Royal Bank of Scotland	3 783	1	США	Citigroup	22,13
2	Німеччина	Deutsche Bank	2 954	2	США	Bank of America	21,13
3	Франція	BNP Paribas	2 477	3	Велико-британія	HSBC	14,55
4	Велико-британія	Barclays	2 443	4	США	JP Morgan Chase	14,44
5	Франція	Credit Agricole	2 068	5	Велико-британія	Royal Bank of Scotland	12,1
6	Швейцарія	UBS	2 007	6	Швейцарія	UBS	9,79
7	Франція	Societe Generale	1 567	7	США	Goldman Sachs	9,34
8	Нідерланди	ABN AMRO	1 499	8	США	Wells Fargo	8,48
9	Нідерланди	ING Bank	1 453	9	США	Wachovia	7,79
10	Японія	The Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ	1 363	10	США	Morgan Stanley	7,45

Особливо слід виділити такий чинник, як завершення чергового науково-технічного циклу, що відповідає економічний теорії великих циклів Кондратьєва. У сучасному стані виробництво та технології у своєму розвитку дійшли моменту, коли майже не здійснюються інновації, а більшою мірою лише псевдоінновації. Це можна побачити майже в кожній сфері – електроніка, машинобудування, будівництво, навіть інформаційні технології. За останні кілька років не було зроблено жодного визначного відкриття. Так, наприклад, двигун внутрішнього згорання не став економнішим, а кожен його крок у напрямку зниження витрат палива обходиться виробникам у мільярдні інвестиції. На думку вчених, саме це є основою нефінансового економічного

спаду. Суспільство споживання зіткнулося з ситуацією, коли просто немає нового товару, а наступний майже не відрізняється від попереднього, і цю ситуацію неможливо виправити новим дизайном чи рекламою. Саме це є однією з причин гальмування економічного зростання, до якої додалися зниження ефективності виробництва, продуктивності праці, збільшення інвестиційної складової. Як наслідок – зменшення реальних грошових доходів і прибутків промисловості. Нестача реальних коштів викликала кризу ліквідності, яка, у свою чергу, визначила початок кризи міжбанківської довіри та подальше загострення глобальної банківської кризи.

На даному етапі світові рейтингові агентства та інвестиційні компанії [10] занесли Україну до групи країн з найвищими ризиками для фінансової системи. Мінімізація впливу світової фінансової кризи на українську фінансову систему та покращення її стану неможливі без глибокого аналізу причин її виникнення і наслідків рішень, які приймаються.

Українська фінансова криза – це насамперед банківська криза. Банківська система превалює у фінансовій системі України ще й через те, що більша частина страхових компаній входять до банківських груп.

Сучасного стану свого розвитку банківська система досягнула за 2004-2008 роки економічного зростання в країні. Банки зростали кожен рік, подвоюючи, а деякі – потроюючи активи. У цей період банківська система за активами зрівнялася з ВВП країни, що відповідає рівню розвинутих країн. Це свідчить про значну важливість її для економіки країни. Але в той же час цей розвиток йшов випереджаючим поступом порівняно з розвитком самих фінансових інститутів.

Так, наприклад, дуже важко знайти в українських банках ефективно працюючу систему ризик-менеджменту, якщо взагалі знайдеться хоч якийсь підрозділ, що займається оцінкою ризиків, то це ще не означає, що його робота використовується для управління ризиками в банку та ухваленні конкретних рішень. Більшість існуючих підрозділів з ризик-менеджменту створені для того, щоб не виникало питань у Національного банку, при цьому вони виконують зовсім інші функції. Таким чином, українська банківська система не має внутрішньої системи оцінки ефективності та ризикованості діяльності.

Крім того, період лавинного зростання активів не дав можливості оцінювати ефективність менеджменту. Всі банки зростали, конкуренція між установами була, але до рівня конкуренції, що є нормальним для розвинутих ринків країн Заходу, вона не досягла. Майже будь-який керівник міг забезпечити та забезпечував результат, коли в країні кредитний бум, але водночас його прорахунки не були чимось критичним

для банку, який подвоював активи щорічно. Цілком звичайним було, коли керівник філії, діяльність якого на попередньому місці роботи оцінювалась як негативна, легко знаходив собі нову, ще кращу порівняно з попередньою роботу. Окремі керівники могли змінювати банки майже щорічно, ніде не досягаючи успіху. Всі збитки легко покривались за рахунок збільшення активів.

Основним чинником постійного зростання активів є перехід банків до активного кредитування населення за рахунок збільшення ліквідності банківської системи в період економічного зростання та зниження вартості грошей. Основними джерелами зростання пасивів стали збільшення заощаджень підприємств і населення. Крім того, деякі установи отримали доступ до світових ринків капіталу. Якщо одна частина населення отримані під час економічного зростання доходи активно заощаджувала, то інша частина активно кредитувалася. Саме розгорнуте масове кредитування й призвело до настільки негативних наслідків для української банківської системи.

В основному споживчі кредити видавалися на купівлю нерухомості, автомобілів та побутової техніки. Водночас існуючі у банків оцінки платоспроможності спочатку були жорсткими, кредитувалися дійсно платоспроможні позичальники. На наступних етапах, коли всі платоспроможні позичальники вже майже були прокредитовані, вимоги для позичальників змінювались у бік послаблення, щоб охопити наступну частину населення. Так якщо на перших етапах кредитоспроможність позичальників не викликала сумнівів, то вже у 2008 році достатня кредитоспроможність була рідкістю. Банки постійно зменшували вимоги до позичальників, так, наприклад, для отримання кредиту на купівлю автомобіля у 2008 році достатньо було мати офіційний дохід, який би покривав місячний ануїтетний платіж, а іноді взагалі навіть довідка про доходи не вимагалася, коли мова йшла про дешеві автомобілі. Саме надлишок ліквідності, який характеризував розвиток, став головною причиною банківської кризи. Деякі банки продемонстрували повну непідготовленість до умов кризи. Так, наприклад, в одному банку планування ліквідності здійснювалось із сьогодні на завтра, і якщо була нестача ресурсів, то отримати їх на міжбанківському ринку не створювало проблеми.

Особливо треба виділити іпотечні кредити. За рахунок іпотечного кредитування в країні було створено "мильну бульбашку" на ринку нерухомості. Результатом цього стало те, що українська нерухомість виявилася дорожчою за австрійську, при цьому значно поступаючись їй в якості. Іпотечні кредити роздавались банками позичальникам, які мали хоч якісь завдатки кредитоспроможності, випадки відмови від

видачі кредиту були мінімальні. Майже всі іпотечні кредити були номіновані в доларах США, процентна ставка за такими кредитами була значно менша, ніж за гривневими. Таким чином, за рахунок кредитних коштів у іноземній валюті купувався значно переоцінений товар.

Українська банківська система дійшла до піку свого зростання, накопичивши при цьому велику кількість кредитів із граничною кредитоспроможністю позичальників, що призвело до послаблення надійності та високої ризикованості кредитних портфелів банків. А тому, коли в країні почалась економічна криза, яка призвела насамперед до скорочення доходів і падіння курсу гривні, то саме банківська система найбільш постраждала від кризи. У позичальників просто не вистачало доходів для обслуговування кредитів. Водночас вкладники банків, налякані ситуацією з Промінвестбанком, масово звернулись до банків за своїми депозитами. Так за лічені дні вся система позбулася надлишку ліквідності, який супроводжував її розвиток протягом багатьох років.

Висновки. Під час економічної кризи завжди загострюються усі протиріччя та виявляються системні прорахунки та недоліки банківської системи. На сьогодні є абсолютно очевидним, що вирішення суперечностей, які виникли за роки незалежності України у банківській системі, можливе лише шляхом проведення послідовного, продуманого реформування у напрямках посилення регулюючих функцій Національного банку та важелів управління, розширення інструментарію аналізу діяльності банків.

Список літератури

1. Вовчак, О. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського і реального секторів економіки України [Текст] / О. Вовчак, Н. Поляк // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 22–25.
2. Глущенко, В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление [Текст]. – Москва : ИП "Глущенко В. В.", 2008. – 88 с.
3. Зарицька, І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи [Текст] / І. Зарицька // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 20–29.
4. Кравченко, І. Криза та регулювання фінансової системи: уроки і перспективи [Текст] / І. Кравченко, Г. Багратян // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1(155). – С. 19–23.
5. Науменкова, С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи [Текст] / С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 12.
6. Петрик, О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання [Текст] / О. Петрик // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 4–10.
7. Суэтин, А. О причинах современного финансового кризиса [Текст] А. Суэтин // Вопросы экономики. – 2009. – № 1. – С. 42–43.

8. Черников, Д. Глобальная зачистка [Текст] / Д. Черников, С. Кашин // Секрет фирмы. – 2008. – № 50(282). – С. 10.
9. Чибриков, Г. Г. Содержание и арифметика финансового кризиса [Текст] Г. Г. Чибриков // Банковское дело. – 2008. – № 12. – С. 23–26.
10. Ed. Segura Ukraine's Vulnerability to a Financial Crisis [Text] // The Bleyzer Foundation. - September, 2008.
11. IMF Global Financial Stability Report. Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness [Text]. – Washington: International Monetary Fund, 2007. – April. – 179 p.

Summary

Marked problem of contemporary financial crisis in condition of globalization processes development in the global financial system. The analysis of the conditions and characteristics of the financial crisis was done. Consider the problem of symptom of the financial crisis Ukraine.

Отримано 16.12.2009

УДК 331.101.38:336.713

О.В. Шахова, *Луганська обласна дирекція "Райффайзен Банк Аваль"*

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ БАНКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто роль банківської системи в розвитку національних економік у період економічних криз в еволюційному аспекті. Виокремлено практичні проблеми кадрового менеджменту, зокрема розвитку процесу стимулювання в банках України в період сучасної фінансової кризи. Визначено передумови створення ефективної системи стимулювання персоналу банку з уточненням поняття "стимулювання праці", розробкою принципів стимулювання та групуванням форм і методів забезпечення ефективності цього процесу.

Ключові слова: банк, криза, персонал, стимулювання, ефективність.

Постановка проблеми. На думку фахівців, сьогодні світова банківська система зазнає істотних змін. За визнанням експертів, екстенсивні методи її розвитку вичерпані, що вимагає переходу до інтенсивних методів щодо вдосконалення системи управління банками в умовах загострення конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому (міжнародному) ринках [19, с. 1].

У той же час, на думку практиків-менеджерів банківської сфери, криза, що розвивається на сучасному етапі, загострила проблему в діяльності кадрового менеджменту українських банків, що стало однією з основних причин банкрутства та погіршення діяльності окремих банків.

© О.В. Шахова, 2009

При цьому практичними проблемами є помилки банківських менеджерів на фінансовому ринку, помилковий вибір пріоритетів розвитку банків (його стратегії), відсутність науково-обґрунтованої кадрової політики, особливо в частині стимулювання персоналу банку, неготовність менеджерів управляти банком і персоналом у критичних ситуаціях, що викликано кризою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про те, що стимулювання праці персоналу в банках та підвищення ефективності цього процесу недостатньо досліджено. Про необхідність більш глибокого дослідження даної проблеми йдеться в публікаціях як українських [12, с. 1], так і російських учених-економістів [19, с. 2; 7, с. 511-558]. При цьому проблема стимулювання праці вимагає вивчення як у системі управління персоналом банку [12, с. 1] з погляду формування мотиваційного механізму [3], так і з погляду організації самого процесу стимулювання [19, с. 1].

Отже, можна зробити висновок про те, що з наукової точки зору потрібне вдосконалення теоретичних положень про категорію "стимулювання праці" з урахуванням специфіки організації даного процесу в банківській сфері. При цьому особливий інтерес становлять наукові праці російських учених-економістів Н.Б. Куршакової та О.Н. Волгіної, в яких всебічно розглянуто аспекти стимулювання праці працівників комерційних банків – форми стимулювання (як моральні, так і матеріальні), роль стимулювання в механізмі розвитку мотивації праці працівників банку [3-4; 14].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналізуючи літературні джерела, нами виділено низка наукових проблем, що вимагають вирішення на практиці в умовах сучасної фінансової кризи. По-перше, окремими вченими не приділяється належної уваги питанням стимулювання праці як при вивченні основ управління самою діяльністю комерційного банку в системі банківського менеджменту, так і в системі управління персоналом. Так, у Російській Федерації вчений-економіст О.І. Лаврушина не розглядає стимулювання праці чинником професійного зростання, підвищення дисципліни праці, формування психологічного клімату та розвитку мотивації [20, с. 201-209]. У свою чергу український вчений-економіст Т.А. Крівцова не враховує стимулювання праці серед чинників, що впливають на ефективність організації управління персоналом і його праці [12, с. 11]. Не розглянуто стимулювання праці в системі управління персоналом також при розвитку стратегічного менеджменту банку В.Н. Боровським [2, с. 26].

По-друге, при вивченні питань підвищення ефективності як стимулювання, так і мотивації праці окремими вченими розглядаються тільки матеріальні форми (а саме – оплата праці і преміювання), що, з одного боку, суперечить науковим принципам комплексності стимулювання праці, а з іншого – "збіднює" цей процес на практиці [11, с. 58; 23, с. 367; 22, с. 125-126; 16, с. 12, 17; 13; 364]. При цьому використання тільки матеріальних форм стимулювання в банках, на наш погляд, є необґрунтованим з урахуванням високого рівня заробітної плати в банківському секторі та відсутністю фінансових джерел для її підвищення в умовах фінансової кризи.

Цілі статті. З урахуванням негативних процесів, що відбуваються у світовій економічній системі та характеризуються фінансовою кризою, найактуальнішим є вивчення проблем стимулювання праці в банківській сфері та пошук шляхів підвищення ефективності даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Еволюція формування банківської системи та банківської справи, починаючи з V ст. до н.е. (Стародавній Рим і Греція), свідчить про те, що в міру розвитку цивілізації і світової економіки роль банків зростає: з V ст. до н.е. до сьогодні розвиток банківської справи призвів до того, що на початку XXI ст. банки стали виконувати ключову роль у державній політиці будь-якої країни, що стає незворотним процесом в умовах інтернаціоналізації капіталу. Цьому передували такі етапи в розвитку не тільки державних, але й приватних банків, що виконували роль: розвитку міжнародної торгівлі у VIII-XIII ст.; основного фінансового "донора" колоніальних і світових воїн, починаючи з хрестових походів тамплієрів і закінчуючи Другою світовою війною; розвитку нових галузей національних господарств (наприклад, створення у 1892 р. системи Райффайзена задля подолання сільськогосподарської кризи в Європі); розвитку валютної системи з інтернаціоналізацією національних валют в єдину. Прикладом може бути євро на сучасному етапі [10, с. 27, 85, 99, 113, 385, 404].

Враховуючи, що в різні періоди економічні і політичні кризи ускладнювали розвиток банківського бізнесу та діяльність банків, саме банки ставали основними учасниками, що забезпечують "оздоровлення" національних економік і вихід із криз. Підтвердженням є історичний досвід Італії у III ст. до н.е. і 500-600 рр. н.е., Швеції у VIII ст., Франції у XVI-XVIII ст. та Англії в XVII-XVIII ст., США – на початку XX ст., загальної кризи Європи у 30-х роках XX ст. [10, с. 84, 86, 159-167, 310-314, 328]. Саме в кризові і післякризові періоди банки виконували для національної економіки роль розвитку міжнародної торгівлі, накопичення і концентрацій валютного резерву в державі, будівництва

та індустріалізації, розвитку технічного прогресу та реального сектора економіки, створення транснаціональних компаній за участю капіталу декількох держав.

Розглядаючи практичні проблеми розвитку банківської сфери в Україні на сучасному етапі, стає очевидним, що частина з них безпосередньо є наслідком неефективної системи управління персоналом, організації праці та її стимулювання.

Вирішення практичних проблем розвитку банківської системи з урахуванням ролі стимулювання праці вимагає визначення відмінностей і особливостей процесу праці в невиробничій сфері. На думку українського вченого-економіста М.П. Денисенка, який розглядає банк як торговельне підприємство у сфері обміну, труд його працівників, пов'язаний з купівлею та продажем ресурсів у сфері їх перерозподілу, повинен вирішити основне завдання – "…задовольнити суспільні потреби продуктами і послугами, реалізувати та задовольнити на основі отриманого прибутку соціальні і економічні інтереси як працівників самого банку, так і інтереси власника ресурсів (майна клієнта) банку, які задіяні у сфері обміну…" [5, с. 89]. З урахуванням цієї багатозначної задачі, на думку іншого українського вченого-економіста, без досконалої системи матеріального і морального стимулювання неможливо забезпечити ефективну працю в банку, що вимагає розробки відповідної "концепції мотивації в банку, … яка забезпечить формування портфеля людських ресурсів із визначенням рівня діяльності і потенціалу працівника…" [9, с. 336, 339].

На наш погляд, стимулювання праці стає інструментом регулювання соціально-економічних процесів не тільки на локальному рівні (в системі управління персоналом), але й на національному (в системі регулювання соціально-трудових відносин у національному господарстві). Так, у праці "Економікс" Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю визначали роль стимулювання праці в процесі ефективного управління економічними ресурсами і вдосконалення технології виробництва, що забезпечує зростання національної економіки [8, т. 1, с. 36-38, 69]. Англійський економіст А. Маршалл визначав роль стимулювання праці в системі формування "багатства нації", підкреслюючи при цьому ту обставину, що "… спонукальні мотиви, що впливають на поведінку людини в господарській сфері її життя, є найстійкішим стимулом, здатністю і властивістю індивіда формувати "внутрішні блага" за допомогою праці, які надають йому можливість накопичувати всі багатства…" [15, т. 1, с. 69, 115]. Американський економіст М. Портер пов'язував стимулювання праці зі зростанням конкурентоспроможності нації на основі ефективного використання трудових ресурсів

за допомогою використання інновацій у методах роботи та впровадженні технологій [17, с. 168, 171].

Розглядаючи роль стимулювання праці та різні тлумачення даної категорії, стає очевидним, що формування ефективної системи стимулювання можливе за умови чіткого визначення складових даного процесу. При цьому стимулювання праці розглядається нами як "процес управління поведінкою і свідомістю працівника за допомогою методів впливу на його психологію для мобілізації внутрішнього потенціалу до праці, що передбачає розвиток мотивації до ефективної праці, забезпечує досягнення мети в отриманні прибутку одночасно зі зростанням добробуту працівника та економічної системи (зокрема й банку)" (*визн. автора*).

Ефективність забезпечення процесу стимулювання праці полягає у поєднанні матеріальних і моральних форм стимулювання і використанні економічних, організаційних і психологічних інструментів впливу на працівника з метою спонукання його до високоефективної, результативної та якісної праці, що неможливо запровадити в практичній діяльності поза дотриманням певних методологічних принципів.

Узагальнення матеріалів дослідження літературних джерел дозволяє виділити основоположні принципи, дотримання яких забезпечує ефективність стимулювання праці (рис. 1). Перераховані принципи чітко визначають, на якій основі повинен бути побудований процес стимулювання праці для того, щоб його можна було вважати ефективним і таким, який дозволяє мобілізувати потенціал кожного працівника на поліпшення роботи суб'єкта господарювання та досягнення поставлених цілей.

Проведене дослідження стосовно забезпечення процесу підвищення ефективності стимулювання праці в комерційних банках дозволяє визначити принципові вимоги до його організації. По-перше, ефективність стимулювання праці за своєю сутністю визначається взаємозв'язком із ефективністю праці та є ототожнюючим показником його результатів при оцінці економічних показників роботи банку. По-друге, в процесі досягнення ефективності стимулювання праці повинна бути врахованою роль стимулювання як процесу, використана максимально збалансована кількість форм і методів, дотримані принципи забезпечення зростання ефективності праці в банку. По-третє, сам процес підвищення ефективності стимулювання праці повинен супроводжуватися використанням форм і методів, які дозволяють оцінити ступінь задоволеності працівників банку за видами стимулювання у взаємозв'язку зі зміною економічних показників банку.

Рис. 1. Основоположні принципи забезпечення ефективності стимулювання праці*

* Рисунок складений автором за даними літературних джерел з доповненням і уточненням [1, с. 46; 18, с. 44-45, 83, 178-194; 21, с. 122].

На основі аналізу літературних джерел і з урахуванням вищевикладених вимог щодо забезпечення процесу підвищення ефективності стимулювання праці в банку нами пропонується групування форм і методів. При цьому принциповою умовою є розподіл форм на економічні (що вимагають обліку тих видів стимулювання, які пов'язані зі зміною матеріального задоволення працівників), організаційні (що вимагають вживати методи впливу на сам процес організації праці

та управління персоналом без змін за видами матеріального стимулювання), психологічні (що засновані на методах впливу на свідомість працівника з урахуванням дидактичних принципів).

До економічних методів нами віднесено такі: вдосконалення системи оплати праці та вибір найбільш ефективної; досягнення збалансованості між розміром винагороди та результатом праці; вдосконалення методики розрахунку основної та додаткової заробітної плати при формуванні фонду оплати праці; вдосконалення системи преміювання.

До організаційних методів віднесено такі: вдосконалення процесу контролю над діяльністю працівників; удосконалення процесу менеджменту персоналу банку; регулювання поведінкою працівників засобами збагачення праці; перепроектування робіт; вдосконалення організації трудових процесів; зміна стилю управління персоналом; вдосконалення процесу підвищення кваліфікації, навчання, підготовки та перепідготовки персоналу; розвиток мотивації працівників до ощадливого використання ресурсів і підвищення продуктивності праці; поліпшення умов праці; раціоналізація робочих місць; вдосконалення механізму атестації кадрів і системи управління кар'єрою; оптимізація чисельності та рівня посад; розвиток культури у процесі праці; вдосконалення роботи кадрової служби, процесів відбору та наймання працівників; вдосконалення кадрової політики задля забезпечення безпеки роботи банку; диференціація трудових операцій за обсягами робіт; вдосконалення банківського маркетингу.

До психологічних методів належать: забезпечення об'єктивності в оцінці праці; підвищення творчої та інтелектуальної активності працівників; попередження психологічних перевантажень і нервових зривів на робочих місцях; забезпечення можливості самореалізації працівників; збагачення праці та підвищення ступеня задоволеності працівників нею; дотримання принципів дидактики (див. рис. 1); створення сприятливого психологічного клімату в колективі та на робочих місцях; попередження конфліктів у колективі; формування у працівників свідомої участі в управлінні банком.

Висновки. Отже, на основі вивчення теоретичних і практичних аспектів специфіки стимулювання праці в банківській сфері та ролі банківського сектора в умовах фінансової кризи можна зробити такі висновки:

1. На сучасному етапі розвитку банківської системи, загострення фінансової кризи та низки практичних проблем, що виникають у зв'язку з цим у діяльності банків, потрібне підвищення ефективності менеджменту персоналу на основі стимулювання праці працівників.

2. При розробці ефективної системи стимулювання праці працівників банку необхідно враховувати відмінні ознаки організації праці в банківській сфері, головними з яких є інтелектуалізація та висока кваліфікація праці.

3. З урахуванням відмінних ознак, що характеризують особливості праці в банку, зростання ефективності його діяльності може бути забезпечене з урахуванням певних чинників на основі вдосконалення процесу та підвищення кваліфікації праці, методів здійснення трудових операцій і вирішення певних задач, що забезпечують ефективність праці. При цьому слід враховувати як загальні принципи організації процесу стимулювання, так і його особливості в банківській сфері.

4. Недостатність дослідження процесу стимулювання праці в банківській сфері вимагає удосконалення теоретичних основ організації даного процесу та їх упровадження в практичну діяльність банків, що дозволить вирішити ряд ключових проблем, пов'язаних як з системою управління персоналом, так і з реалізацією стратегії розвитку будь-якого банку.

5. Для вирішення даних науково-практичних задач повинні бути вибрані відповідні форми і методи, що забезпечують ефективність самого процесу стимулювання праці в банку.

Список літератури

1. Богиня, Д. П. Основи економіки праці [Текст] : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. : Знання-Прес, 2000. – 313 с. – (Вища освіта XXI століття).
2. Боровский, В. Н. Концепция управления персоналом банка [Текст] / В. Н. Боровский // Проблемы материальной культуры – экономические науки, 2006. – № 3. – С. 24–27.
3. Волгина, О. Н. Особенности и механизмы мотивации труда в финансово-кредитных организациях [Электронный ресурс] : Часть 1 / О. В. Волгина. – Режим доступа : http: // www.cfin.ru/management/people/hr_in_banks.shtml. – 8 с.
4. Волгина, О. Н. Особенности и механизмы мотивации труда в финансово-кредитных организациях [Электронный ресурс] : Часть 2 / О. В. Волгина. – Режим доступа : http: // www.cfin.ru/books/examen/deser_hr_in_banks.shtml. – 10 с.
5. Денисенко, М. П. Грошово-кредитна діяльність банків [Текст] : навч. посіб. / М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 339 с.
6. Ізюмська, І. О. Мотивація як фактор підвищення ефективності банківської діяльності [Електронний ресурс] / І. О. Ізюмська. – Режим доступу : http://www.rusnauka. com/10_NPE_2008/Economics/30232.doc.htm. – 8 с.
7. Илюшин, С. Материальное стимулирование руководителей подразделений коммерческого банка [Текст] / С. Илюшин // Бухгалтерия и банки. – 2008. – № 5. – 8 с.
8. Кемпбелл, Р. Экономикс [Текст] / Р. Кемпбелл, Макконнелл, Стэнли Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. 1. – 399 с.
9. Кириченко, О. Банківський менеджмент [Текст] : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О. Кириченко, І. Гіленко, А. Ятченко. – К. : Основи, 1999. – 671 с.

10. Кравець, В. М. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність [Текст] / за ред. В. І. Міщенка. – К. : Знання-Прес, 2003. – 470 с.
11. Кравченко, О. М. До питання про мотивацію роботи у банку [Текст] / О. М. Кравченко // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С. 58–61.
12. Крівцова, Т. О. Організація управління персоналом (на прикладі комерційних банків) [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Крівцова Т. О. – Харків, Харківський державний економічний університет, 2003. – 21 с.
13. Козьменко, С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Білочко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.
14. Куржакова, Н. Б. О моральном стимулировании персонала коммерческого банка [Текст] / Н. Б. Куржакова // Мотивация и оплата труда. – 2006. – № 3. – С. 13 –23.
15. Маршалл, А. Принципы экономической науки [Текст] : в 3 т. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993.– Т. 2.
16. Мозговой, И. В. Повышение эффективности деятельности банков как целевая установка совершенствования системы стимулирования трудовой активности их работников [Текст] : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук / Мозговой И. В. – Ростов-на-Дону : Ростовский государственный университет, 2006. – 31 с.
17. Портер, М. Конкуренция [Текст] / Майкл Портер. – М. : Вильямс, 2002. – 496 с.
18. Психологические основы материального стимулирования труда [Текст] : монография / под общ. ред. В. Н. Гончарова. – Донецк : СПД Куприянов В. С. – 2006. – 240 с.
19. Тихомиров, И. В. Организационное стимулирование труда персонала банков [Текст] : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / И. В. Тихомиров. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. – 21 с.
20. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) [Текст] / под ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – М. : Юристъ, 2005. – 688 с.
21. Управління персоналом [Текст] : Частина 1. Конспект лекцій : навч. посіб. / В. М. Гончаров, О. В. Додонов, І. А. Кириченко та ін. – Донецьк : СПД Купріянов В.С., 2008. – 148 с.
22. Чижов, Н. А. Персонал банка: технология управления и развития [Текст] / Н. А. Чижов. – М. : Центр Ком, 1997. – 208 с.
23. Щербакова, Г. Н. Анализ и оценка банковской деятельности (на основе отчетности, составленной по российским и международным стандартам) [Текст] / Г. Н. Щербакова. – М. : Вершина, 2006. – 464 с.

Summary

The role of the banking system is considered in development of national economies in the period of economic crises in an evolutional aspect. The practical problems of skilled management and, in particular, development of process of stimulation are selected in the banks of Ukraine in the period of modern financial crisis. Pre-conditions of creation of the effective

system of stimulation of personnel of bank are certain with clarification of notion of "stimulation of labour", development of principles of stimulation and groupment of forms and methods of providing of efficiency of this process.

Отримано 17.12.2009

УДК 336.71:339.138

М.М. Гузь, *ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"*

ВРАХУВАННЯ ВПЛИВУ "АГЕНТІВ" У ПРОЦЕСІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ БАНКУ НА ОСНОВІ ІЄРАРХІЧНОЇ МОДЕЛІ ЕФЕКТІВ

У статті наведені методичні рекомендації щодо кількісного визначення показника ефективності маркетингових комунікацій банку на різних етапах ієрархії соціально-психологічного стану споживача, що формується під дією комплексу просування. Враховується вплив "агентів" при визначенні ефективності комунікаційних витрат банку.

Ключові слова: ефективність комунікаційних витрат, маркетингові комунікації банку, кількість споживачів.

Постановка проблеми. Суть проблеми підвищення економічної ефективності комунікаційної політики комерційного банку полягає у тому, щоб збільшити кількість споживачів, підвищити обсяг наданих послуг та прибуток. Для цього банківська установа проводить оцінку ефективності програм просування послуг на фінансовий ринок та маркетингових комунікацій (МК) в цілому.

Показники ефективності у свою чергу використовуються для формування стратегії маркетингових комунікацій банку, визначення розвитку окремих її напрямків. Існуючі моделі оцінки ефективності маркетингових комунікацій в основному розроблені для промислового сектора і не враховують особливості ринку фінансових послуг, а тому потребують удосконалення та адаптації, що обумовлює актуальність тематики даної статті.

Аналіз останніх досліджень. Окремі теоретико-практичні аспекти побудови показників економічної ефективності маркетингових комунікацій розкриті в працях Г.А. Рижкова, О.М. Ястремської, Ю.В. Челенко, Т.І. Лук'янець, Г.Л. Багієва, В.Н. Волкова, А.А. Денісова та Л.М. Землянової [1; 2; 4; 8]. Однак ці розробки не враховують особливостей маркетингової комунікаційної політики у сфері фінансових послуг, зокрема банківських. Питання формування комплексу маркетингових

© М.М. Гузь, 2009

комунікацій комерційними банками України для просування своїх продуктів на ринку та оцінки ефективності маркетингових комунікацій банківського сектора економіки розглянуті у працях А.Ф. Павленко, Н.О. Маслова [5-6]. Деякі аспекти існуючих розробок потребують певного удосконалення та уточнення.

Мета статті полягає у наданні методичних рекомендацій щодо врахування впливу "агентів" у процесі визначення ефективності маркетингових комунікацій банку на основі ієрархічної моделі ефектів.

Виклад основного матеріалу. Одним з методів визначення ефективності маркетингових комунікацій є метод, що базується на ієрархічній моделі ефектів. Особливості оцінки ефективності маркетингового комунікаційного комплексу банківської установи на основі ієрархічних моделей розкрито у працях І.І. Гончарової та Г.А. Рижкова [3-4]. Деякі етапи даної моделі підлягають більш детального розгляду та адаптування до моделі соціально-психологічного стану споживача, що формується під впливом МК.

Удосконалена ієрархічна модель ефектів та піраміда соціально-психологічних станів споживача, що формується під впливом комунікаційних заходів банку, подані на рис. 1.

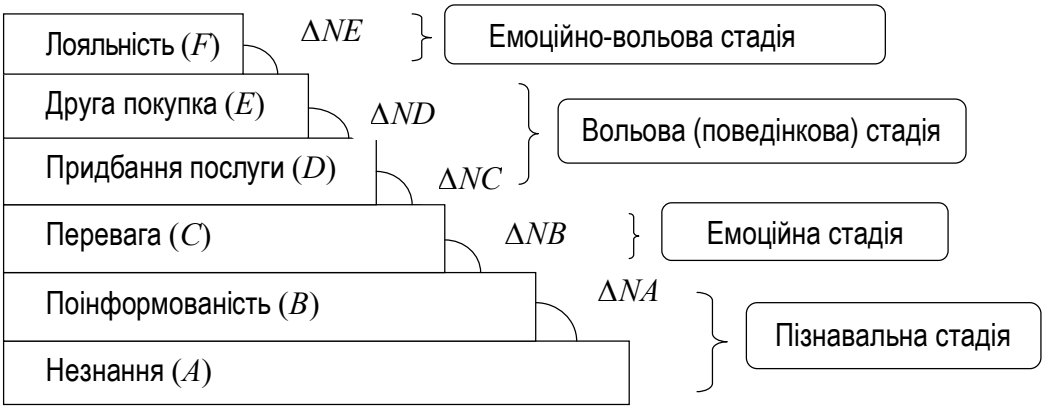

Рис. 1. Ієрархія ефектів і соціально-психологічного стану споживача, що формується під впливом МК

Значенням параметра ΔN є зміна кількості суб'єктів, що контактують з банком під впливом комунікаційних заходів. Тобто цей стан і описує процес зворотного зв'язку, його кількісний вираз у теорії МК. Даний показник, з одного боку, характеризує процес комунікацій, а з іншого – відгук ΔN є економічною змінною, оскільки відображає процес саме в його абсолютному числовому виразі. Більше того, він є пояснюючим чинником стосовно обсягу продажу внаслідок того, що чисельне значення цієї змінної характеризує ефективність роботи всієї маркетингової служби банку.

ΔNA – зміна кількості поінформованих споживачів;
ΔNB – зміна кількості споживачів, що надали перевагу банку;
ΔNC – зміна кількості споживачів, які здійснили першу покупку;
ΔND – зміна кількості споживачів, які здійснили другу покупку;
ΔNE – зміна кількості лояльних споживачів.

У практиці економічної діяльності ефективність МК процесу, яка виражена в абсолютних показниках, зокрема економічних (кількість покупок, кількість клієнтів та ін.), не завжди зручна. Особливо це спостерігається в тих випадках, коли даний показник використовується для дозування комунікаційних процесів і регулювання величини комунікаційних витрат. У запропонованій моделі економічна ефективність визначена як система питомих витрат у процесі МК на одного цільового суб'єкта. Іншими словами, вартість залучення одного цільового суб'єкта, що знаходиться на стадії A з сегмента N при сумарному використанні n носіїв комунікацій в рамках проміжку часу t. Для контролю проміжної ефективності співвідноситься сума величини витрат на кожному етапі з досягнутими значеннями цільових параметрів ΔNi.

Для контролю ефективності витрат відповідно до ієрархічної моделі ефекте, що запропонована Г.А. Рижковою [7], використовується така система показників, при умові, що $E\ (A, B, C, D, E) \rightarrow \min$.

1. Ефективність комунікаційних витрат на одного поінформованого споживача (перехід зі стадії A до стадії B):

$$E_A = \frac{\sum_{i=1}^{n} C_A^i}{\Delta N_A}, \qquad (1)$$

де C_A^i – витрати на передачу повідомлення з використанням i носіїв комунікації на стадії A.

Визначення ефективності комунікаційних витрат за формулою (1) є неточним, адже він не враховує той факт, що споживачі можуть спілкуватися один з одним і передавати повідомлення, а також лояльний клієнт є свого роду "агентами", що інформують і радять банк іншим, цим самим виконуючи комунікаційну функцію. Таким чином, E_A є не лише ефектом від МК. Отже, на ΔN_A (зміна кількості поінформованих осіб), окрім комунікаційних заходів, можуть впливати вже поінформовані особи та лояльні клієнти банку.

Виділимо дві групи "агентів", які, на нашу думку, впливають на ефективність комунікаційного процесу:

- ***інформаційні "агенти"*** – члени цільової аудиторії, які вже отримали інформацію про банк чи його послуги та передають цю інформацію іншим;

- ***лояльні “агенти”*** – особи, які є постійними відданими клієнтами банку, розповідають про банк та радять обслуговуватися саме в ньому.

Однією з основних цілей управління МК є збільшення кількості лояльних клієнтів, які найбільш ефективні з економічної точки зору для банку, а також виступають як безкоштовні рекламні агенти.

Для розрахунку ефективності комунікаційних витрат на одного поінформованого споживача варто не враховувати вплив “агентів”.

Отже, формула (1) матиме такий вигляд:

$$E'_A = \frac{\sum_{i=1}^{n} C_A^i}{\Delta N'_A}, \qquad (2)$$

де E_A – чиста ефективність комунікаційних витрат на одного поінформованого споживача;

$\Delta N'_A$ – зміна кількості поінформованих споживачів під дією МК.

$$\Delta N'_A \quad \Delta N_A - \Delta N''_A, \qquad (3)$$

де $\Delta N''_A$ – зміна кількості поінформованих споживачів під впливом “агентів”;

$$\Delta N''_A = \alpha N_A (N - \Delta N'_A) + \beta N_{E(N-\Delta N'_A)}, \qquad (4)$$

де α – показник, що характеризує ступінь спілкування вже поінформованих осіб з іншими (може бути встановлений опитуванням). Чим більше значення, тим більшу частину цільового ринку проінформує особа ($\alpha > 0$);

β – показник, що характеризує ступінь спілкування лояльних клієнтів з цільової вибіркою ($\beta > 0$);

N_A – кількість вже раніше поінформованих споживачів;

N_E – кількість лояльних клієнтів банку;

$\alpha N_A (N - \Delta N'_A)$ – чисельність осіб з цільової вибірки, які не були поінформовані за рахунок МК, але були поінформовані силами інформаційних “агентів”;

$\beta N_E (N - N'_A)$ – чисельність осіб з цільової вибірки, які не були поінформовані за рахунок МК, але були поінформовані силами лояльних “агентів”.

Отже, отримуємо таке рівняння:

$$\Delta N'_A = \frac{\Delta N_A - N(\alpha N_A - \beta N_E)}{(1 - \alpha N_A - \beta N_E)}. \qquad (5)$$

Отже, чиста ефективність комунікаційних витрат на одного поінформованого споживача розраховується за формулою:

$$E'_A = \sum_{i=1}^{n} C_A^i \cdot \frac{(1-\alpha N_A - \beta N_E}{\Delta N_A - N(\alpha N_A - \beta N_E)}. \quad (6)$$

2. Ефективність комунікаційних витрат на формування переваги до банку та його послуг у одного споживача:

$$E_B = \frac{\sum_{i=1}^{n} C_A^i + \sum_{i=1}^{m} C_B^i}{\Delta N_B}, \quad (7)$$

де C_B^i – витрати на передачу повідомлення з використанням i носіїв комунікації на стадії B.

У даному випадку вплив "агентів" також варто враховувати, адже саме при переході до стадії "Переваги" споживач порівнює, аналізує отриману інформацію про банк та послуги, цікавиться думкою інших. У такому випадку врахування впливу лояльних "агентів" є необхідним для оцінки ефективності лише комунікаційних витрат та визначення кількості осіб, які сформували ΔN_B лише під дією МК.

$$E'_B = \frac{\sum_{i=1}^{n} C_A^i + \sum_{i=1}^{m} C_B^i}{\Delta N'_B}, \quad (8)$$

де E'_B – чиста ефективність комунікаційних витрат на формування переваги до банку та його послуг у одного споживача;

$$\Delta N'_B = \Delta N_B - \beta N_{L(\Delta N_A)}, \quad (9)$$

де $\beta N_{L(\Delta N_A)}$ – вплив лояльних "агентів" на кількість осіб, які сформували перевагу до банку та його послуг.

У даному випадку враховуються всі особи, які перейшли до стадії "Переваги", тобто ΔN_A, а не $\Delta N'_A$. На другій стадії розраховуються витрати на МК на всіх споживачів, що вже поінформовані незалежно від джерела отримання інформації, адже всі вони потенційно можуть перейти на наступну стадію.

Отже, чиста ефективність комунікаційних витрат на формування переваги до банку та його послуг у одного споживача розраховується за формулою (10):

$$E'_B = \frac{\sum_{i=1}^{n} C_A^i + \sum_{i=1}^{m} C_B^i}{\Delta N_B - \beta N_L(\Delta N_A)}. \quad (10)$$

На наступних етапах оцінки ефективності МК вплив "агентів" зникає або стає незначним. Адже після етапу *С* (див. рис. 1) починається вольова стадія прийняття рішення споживачем. Він приймає рішення на основі власних відчуттів і оцінки якості вже придбаних послуг.

Висновки. У процесі визначення ефективності МК банківських операцій на основі ієрархічної моделі ефектів не можна ігнорувати вплив інформаційних та лояльних "агентів", що виникає на початкових стадіях піраміди, адже він викривляє результати ефективності безпосередньо маркетингових комунікаційних заходів. Дане питання потребує подальшого науково-методичного розвитку та вивчення.

Список літератури

1. Багиев, Г. Л. Маркетинговые основы товарного позиционарования в инновационном периоде [Текст] : научная работа / Г. Л. Багиев, А. А. Алексеев. – СПб. : СПУЭиФ, 1997. – 641 с.
2. Волкова, В. Н. Основы теории систем и системного анализа [Текст] / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – СПб. : СПбГТУ, 1997. – 312 с.
3. Гончарова, И. И. Применение моделей иерархии результатов для анализа эффективности воздействия комплекса маркетинговых коммуникаций [Текст] // Маркетинг: теорія і практика : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету. – Луганськ : СНУ, 2003. – Вип. 9. – С. 20–30.
4. Лук'янець, Т. І. Маркетингова політика комунікацій [Текст] : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т. І. Лук'янець. – К. : КНЕУ, 2002. – 272 с.
5. Маслова Н. О. Методичні підходи до визначення ефективності маркетингових комунікацій комерційного банку [Текст] : зб. наук. праць Київського національного торговельно-економічного університету. – 2003. – С. 172–178.
6. Павленко, А. Ф. Формування комплексу маркетингових комунікацій на ринку банківських продуктів [Текст] : монографія / А. Ф. Павленко, І. Л. Решетнікова, І. І. Гончарова. – К. : КНЕУ, 2005. – 321 с.
7. Рижкова, Г. А. Метод определения эффективности маркетинговых коммуникаций на основе иерархической модели эффектов [Текст] / Г. А. Рижкова // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1(20). – С. 120–127.
8. Ястремська, О. М. Методика визначення узагальнюючого показника ефективності маркетингового комункаційного процесу [Текст] / О. М. Ястремська, Ю. В. Челенко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та приктики. – 2008. – № 1(1). – С. 150–159.

Summary

The methodical recommendations are quantitative estimation of marketing communication process' efficiency at the bank on the different hierarchical stages of socially-psychological customer's state which is formed under the action of advancement complex are presented in the given article. Influencing of "agents" is taken into account at determination of expenses efficiency on the bank's marketing communication.

Отримано 17.12.2009

УДК 368(477)

О.С. Журавка, *ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті здійснюється оцінка й аналіз основних показників розвитку сучасного страхового ринку України.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, показники розвитку страхового ринку.

Постановка проблеми. Страхування як сектор національної економіки, що суттєво впливає на соціально-економічну стабільність суспільства, входить до кола проблем, безпосередньо пов'язаних з питаннями фінансової безпеки країни. Усі складові економіки та життєдіяльності людини пов'язані зі страхуванням. У свою чергу, розвиток страхового ринку є похідною соціально-економічного розвитку країни. Зацікавленість держави в розвитку страхування зумовлюється тим, що завдяки йому уможливлюється підвищення соціального захисту населення та господарюючих суб'єктів; зменшення навантаження на державний бюджет у частині відшкодування непередбачуваних збитків природно-техногенного характеру; вирішення окремих проблем соціального забезпечення завдяки перенесенню державних соціальних виплат з коштів бюджету на страхові виплати. Розв'язання багатьох проблем, що стоять перед українською економікою, залежить і від того, наскільки ефективно функціонує страховий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Треба зауважити, що вищезазначені питання перебували в сфері наукових інтересів багатьох українських вчених, зокрема С.С. Осадця, В.Д. Базидевича, О.І. Барановського, Ф.М. Фурмана, Н.М. Внукової та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз існуючих публікацій показав, що огляд теми розвитку страхового ринку має більше теоретичний характер або форму інформаційних оглядів про стан страхового ринку. Не знайшла належного відображення і тема впливу фінансової кризи на страховий ринок України.

Метою статті є здійснення оцінки й аналізу основних показників розвитку сучасного страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Стан страхового ринку України за останні роки характеризується динамічним розвитком діяльності страхових компаній, що супроводжується зростанням кількості страхових компаній, розширенням напрямків страхової діяльності, збільшенням обсягів страхових операцій (табл. 1).

© О.С. Журавка, 2009

Таблиця 1

Динаміка кількості страховиків на страховому ринку України у 2005-2009 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	На кінець II кварталу 2009
Усього страхових компаній, у тому числі:	398	411	446	469	471
- з ризикового страхування	348	356	381	396	396
- зі страхування життя	50	55	65	73	75
- з іноземним капіталом	58	66	78	82	82
Питома вага страхових компаній з іноземним капіталом, %	14,6	16,0	15,7	17	17

Як бачимо з табл. 1, протягом 2005-2009 рр. кількість страхових компаній зросла. Наприкінці першого півріччя 2009 р. в Україні було 471 страхова компанія (СК), у тому числі 396 страховиків з ризикового страхування і 75 зі страхування життя. Проте, незважаючи на велику кількість компаній, реально на ринку у першому півріччі 2009 р. основну частку валових премій акумулюють 50 СК загального страхування (77,3 %) та 10 СК зі страхування життя (81,7 %). Така тенденція спостерігалася на ринку і в попередні роки. Концентрація ринку в першому півріччі 2009 року щодо частки перших СК (top) за надходженнями валових премій наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Концентрація страхового ринку України в першому півріччі 2009 р.

Страхові компанії (top)	Страхування життя		Ризикове страхування	
	страхові платежі, млн. грн.	частка на ринку, %	страхові платежі, млн. грн.	частка на ринку, %
Top 3	228,2	56,4	1438,9	15,8
Top 10	330,2	81,7	3215,8	35,3
Top 20	381,4	94,3	4937,6	54,2
Top 50	404,3	100,0	7041,2	77,3
Top 100	*	*	8273,1	90,8
Top 200	*	*	9006,6	98,9
Усього	404,3	100	9109,7	100

Важливий показник розвитку страхового ринку – присутність на ньому іноземного капіталу. На вітчизняному страховому ринку іноземна присутність зростає. Так, кількість страхових компаній з іноземним капіталом зросла з 20 СК у 2001 р. до 82 СК у II кварталі 2009 р., або в 4 рази. На початку 2009 р. кожний 5-й страховик має частку іноземного капіталу. У 25 українських страховиків інвестиції іноземних компаній шляхом придбання часток у статутному капіталі становлять 51 % і вище, частка іноземного капіталу в статутних фондах страховиків становила 17,9 %. Найбільшими іноземними інвесторами в страховий сектор національної економіки є Австрія, Польща, Англія, США і Росія [3].

Основні показники діяльності страхового ринку протягом 2005-2008 рр. наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка основних показників розвитку страхового ринку в 2005-2008 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	Темпи приросту, %		
					2006 / 2005	2007 / 2006	2008 / 2007
Активи за балансом, млн. грн.	20 920,1	23 994,6	32 213,0	41 930,5	14,7	34,2	30,2
Статутний капітал, млн. грн.	6 641,0	8 391,2	10 633,6	13 206,4	26,35	26,7	24,2
Страхові резерви, млн. грн.	5 045,8	6 014,1	8 423,3	10 904,1	19,19	40,1	29,5
Валові страхові премії, млн. грн.	12 853,5	13 830,0	18 008,2	24 008,6	7,6	30,2	33,3
Відношення валових страхових премій до ВВП, %	3,1	2,5	2,6	2,5	–0,2	0,04	–0,04
Чисті страхові премії, млн. грн.	7 482,8	8 769,4	8 553,3	15 681,8	17,19	40,9	29,4
Валові страхові виплати, млн. грн.	1 894,2	2 599,6	4 213,0	7 050,7	37,24	62,1	67,4
Рівень валових виплат, %	14,7	18,8	23,1	29,4	27,89	24,5	25,6
Чисті страхові виплати, млн. грн.	1 546,7	2 326,2	3 884	6 546,1	50,4	67,0	68,5
Рівень чистих виплат, %	20,7	26,5	30,2	41,0	28,02	18,5	30,6

Упродовж останніх років страховий ринок України демонстрував стабільні темпи зростання. Аналіз показників ділової активності страховиків у цьому періоді має оптимістичний характер. Активи українських СК з кожним роком зростають, за підсумками 2008 зросли на 30,2 % – до 41 930,5 млн. грн. Вітчизняним страховикам належить левова частка (приблизно ¾) загального обсягу активів небанківських фінансових установ. Водночас у 2008 р. активи банків (892 546,01 млн. грн.) у 21 раз перебільшували активи страхових компаній (41 930,5 млн. грн.).

Сумарний статутний капітал українських страховиків щорічно зростає у середньому на 25 %. Середній розмір сплаченого статутного капіталу українських СК у 2008 р. дорівнював 28,2 млн. грн., або 3,5 млн. дол. США. Викликає інтерес порівняння "потужності" вітчизняних СК і банків. У цьому змаганні явна перемога за банками. Так, у 2008 р. статутний капітал українських банків становив 82 280 млн. грн., що в шість разів перевищувало статутний капітал вітчизняних СК, хоча за кількістю банків у 2,5 раза менше, ніж страховиків. Темпи зростання банківського статутного капіталу також перевищують темпи зростання статутного капіталу страховиків. Набагато вищою є й продуктивність банківського капіталу. Так, якщо на 1 грн. статутного капіталу банків припадає 4,4 грн. депозитів юридичних і фізичних осіб, то на 1 грн. статутного капіталу СК – лише 1,8 грн. валових страхових премій. Все це свідчить про недостатню капіталізацію страхового ринку порівняно з банківською системою [5].

Стан страхового ринку визначається обсягом зібраних страхових премій і сформованими страховими резервами. Валові страхові премії українських страховиків у 2008 р. зросли на 33,3 % – до 24 млрд. грн., а чисті страхові премії – на 29,4 % – до 15,7 млрд. грн. Як бачимо, кризові явища в економіці країни у 2008 р. не відбилися на обсягах надходження валових страхових премій, а 2008 р. взагалі став одним із найкращих за цим показником за останні 5 років. Чисті премії (валові премії, крім премій з внутрішнього перестрахування) також мають впевнену тенденцію до зростання. Збільшення темпів зростання страхової премії означає зростання зобов'язань страховиків, що повинне бути підкріплене відповідним рівнем страхових резервів. Останнім часом простежувалася тенденція зростання страхових резервів.

Відповідно до зростання страхових премій відбувається зростання на 67,4 % валових і майже на 69 % чистих страхових виплат. У 2008 р. рівень валових страхових виплат (відношення валових виплат до валових премій) становив 25,6 %, рівень чистих страхових виплат (відношення чистих виплат до чистих премій) – 30,6 %. Вважається прийнятним рівень виплат у межах 40 %.

Про стан розвитку національного страхового ринку свідчить частка зібраних на ньому премій у сукупному обсязі страхових премій на світовому страховому ринку. За підсумками 2008 частка України на світовому ринку становила 0,10 % (для порівняння: в Росії цей показник – 0,91 %, Польщі – 0,57 %, Великобританії – 10,54 %, Америці – 29 %), причому частка "non-life" страхування становить 0,23 %. Про частку ж нашої країни на світовому ринку "life" страхування говорити поки що взагалі не доводиться, оскільки вона становить лише 0,01 %.

Основним макроекономічним індикатором розвитку страхового ринку є співвідношення сукупної страхової премії до ВВП (показник глибини ринку). В Україні співвідношення валових страхових премій до ВВП у 2008 р. становило лише 2,5 %, тоді як у 2005 р. – 3,1 %. При цьому вважається, що для ефективного страхового ринку цей показник повинен бути на рівні 7 %. У Великобританії це співвідношення становить 15 %, у США – 10 %, у Польщі – 4 %.

Важливий макроекономічний індикатор розвитку ринку страхування – розмір страхової премії на душу населення (щільність страхування). Зростання цього показника багато в чому зумовлюється зростанням споживання страхових послуг. В Україні розмір страхових премій у розрахунку на душу населення порівняно низький. У 2008 р. на 1 особу припадало 93,8 дол. США страхових премій ("life" – 4,1 дол. США; "non-life" – 89,7 дол. США), це значно більше, ніж у 2006 р. – 59 дол. США. Проте Україна суттєво відстає від зарубіжних країн. Наприклад, у Великобританії цей показник становить 6 857,8 дол. США ("life" – 5 582,1 дол. США; "non-life" – 1 275,7 дол. США), у Польщі – 642,9 дол. США ("life" – 381,2 дол. США; "non-life" – 261,7 дол. США) [4].

Динаміка основних показників розвитку страхового ринку до початку 2009 р. у цілому свідчить про зростання обсягів вітчизняного страхового ринку. І все ж таки глобальна фінансова криза, яка розпочалася ще в 2008 р., торкнулася усіх основних секторів економіки України. Слід зазначити, що фінансові сектори країни також зазнали суттєвих фінансових втрат. Разом з тим ступінь погіршення стану установ фінансового ринку відрізняється. Якщо в банківському секторі спостерігаються проблеми депозитних вкладень, фінансової стійкості та ліквідності, на фондовому ринку – обвал курсів цінних паперів, то в секторі страхування вплив фінансової кризи має дещо завуальований вигляд.

Аналіз низки публікацій провідних науковців і практиків щодо перспектив розвитку страхового ринку 2009-2010 рр. свідчить, що більшість з них прогнозують деяке зниження темпів зростання надходжень

страхових премій, але загалом передбачають подальший розвиток ринку страхування.

Розглянемо, що відбувалося на страховому ринку України в першому півріччі 2009 року (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка основних показників діяльності страховиків за 6 місяців 2008-2009 рр.

Показник	1 півріччя 2008	1 півріччя 2009	Темпи приросту, %
Кількість страхових компаній	469	471	0,004
Активи за балансом, млн. грн.	35 561,7	41 999,5	18
Статутний капітал, млн. грн.	11 970,5	13 627,1	14
Страхові резерви, млн. грн.	9 127,2	9 619,6	5
Частка страхового ринку у ВВП, %	2,6	2,1	–0,2
Валові страхові премії, млн. грн.	11 279,5	9 514,0	–16
Передано у перестрахування, млн. грн.	4 229,4	3 754,3	–11
Чисті страхові премії, млн. грн.	7 601,9	6 313,4	–17
Валові страхові виплати, млн. грн.	3 376,0	3 275,5	–3
Рівень валових виплат, %	29,9	34,4	15
Чисті страхові виплати, млн. грн.	3 223,5	2 976,7	–10
Рівень чистих виплат, %	42,4	46,2	9

Фінансово-економічна криза призвела до зменшення доходів існуючих і потенційних споживачів страхових послуг. Як наслідок, відбулося скорочення попиту на страхування та обсяг залучених страховими компаніями премій. За результатами діяльності страхового ринку за перше півріччя 2009 р. порівняно з аналогічним періодом 2008 р. відбулося зниження на 16 % надходжень страхових премій, на 10 % зн зилися чисті страхові виплати, хоча валові скоротилися тільки на 3 %, а також на 11 % знизився рівень перестрахування. Щодо показників ділової активності, то вони зберігають тенденцію зростання: поряд зі зростанням кількості страхових компаній простежується динаміка зростання активів, статутного капіталу, страхових резервів.

Під час фінансової кризи в Україні загострилась конкуренція, знизились можливості щодо якісного відбору привабливих ризиків до власного страхового портфеля. Все це сприяло створенню незбалансованого портфеля страховика, виникненню можливих небезпек: від зниження платоспроможності до порушення фінансової стійкості страховиків.

Основні симптоми світової фінансової кризи щодо вітчизняного ринку страхових послуг проявились також в інвестиційному сегменті, коли страховики і перестраховики як інституціональні інвестори втратили можливість надійно вкладати страхові резерви.

З обмеженнями на видачу нових кредитів, заставне майно, яке зазвичай страхувалось страховиком, як привабливий і вигідний об'єкт страхування було втрачено.

У вітчизняного страхового ринку були і внутрішні причини – ризики, які реалізувались низкою протиріч і призвели до загострення під час фінансової кризи. По-перше, це протиріччя між високими темпами зростання страхових премій і відносно низькою капіталізацією страховиків. По-друге, протиріччя між високими темпами зростання страхової премії та низькою рентабельністю страхових операцій, яка є наслідком неправильної методології при оцінці фінансових результатів діяльності страхових організацій. По-третє, протиріччя між високими темпами розвитку і нерозвинутою системою продажів страхових послуг. По-четверте, протиріччя між високими темпами розвитку страхових організацій і відсутністю ефективних форм управління, яке значною мірою зумовлено дефіцитом кваліфікованих фахівців. І нарешті, сьогодні вже безперечним є вимога щодо створення централізованого гарантійного страхового фонду, який би гарантував певний рівень виконання фінансових зобов'язань. Разом з тим ні механізму створення, ні законодавчих засад для такого фонду не існує [1].

Висновки. Отже, актуальність питання розвитку страхового ринку України обумовлює необхідність розробки державної політики ефективного розвитку страхування в поєднанні з загальнонаціональними економічними пріоритетами. Аналіз же сучасного стану, тенденцій і проблем розвитку вітчизняного страхового ринку свідчить про певні здобутки та численні недоліки. Для поступального розвитку страхового ринку України необхідно:

- завершити розробку та затвердити національну концепцію розвитку страхової системи;
- підвищити добробут громадян і поліпшити стан корпоративних і державних фінансів;

- підвищити рівень капіталізації страхових компаній, їх фінансову стійкість, плато- і конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість;
- розвивати сучасну інфраструктуру страхового ринку;
- посилити увагу щодо вдосконалення страхової справи в регіонах;
- підвищити прозорість страхового ринку, створити єдину базу даних, організувати роботу бюро страхових історій;
- підвищити страхову культуру населення та його довіру до страхових компаній.

Список літератури

1. Баранова, В. Проблеми функціонування страхової системи України в умовах фінансової кризи [Текст] / В. Баранова // Економіст. – 2009. – № 11. – С. 21–23.
2. Гребенщиков, Э. С. Финансовый кризис в мире: последствия и уроки для страхового бизнеса, регуляторов и страхователей [Текст] / Э. С. Гребенщиков // Финансы. – 2009. – № 3. – С. 53–58.
3. Офіційна інтернет-сторінка Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dfp.gov.ua.
4. Світовий страховий ринок: підсумки 2008 року [Текст] // Страхова справа. – 2009. – № 3(35). – С. 46–58.
5. Сіренко, І. Аналіз розвитку страхового ринку та оцінка його перспектив [Текст] / І. Сіренко // Страхова справа. – 2009. – № 3(35). – С. 23–25.

Summary

The author makes the estimation and profound analysis of the basic indices of the Ukrainian insurance market development.

Отримано 18.12.2009

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 27

Редактори:
Г.К. Булахова
Г.М. Нужненко

Технічне редагування
І.О. Кругляк

Комп'ютерна верстка
Н.А. Височанська

Відповідальність за фактичні помилки, достовірність інформації та точність викладених фактів несуть автори. Статті опубліковані мовою оригіналу.
Усі права застережено. Посилання на матеріали збірника обов'язкові.
Збірник наукових праць затверджено постановою президії ВАК України від 10.11.99 № 3-05/11 як наукове фахове видання України (Бюлетень ВАК України, № 4, 1999 р., перелік № 3)

Підписано до друку 25.12.2009. Формат 60х90/16. Обл.-вид. арк. 16,8.
Ум. друк. арк. 19,63. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Тираж 300 пр. Вид. № 965

Державний вищий навчальний заклад
"Українська академія банківської справи Національного банку України"
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
"Українська академія банківської справи Національного банку України"
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57